پښتانه شعراء

لمړی ټوک
له ۳۰۰هـ تر ۱۲۰۰هـ
۱۰۰ تنه

لیکونکي او ټولونکي

عبدالحي حبيبي د پښتو ټولني عمومي مدير او د
مطبوعاتو د رياست معاون
او
د پښتو ټولني نور غړي

کابل ۱۳۲۰

Download from: aghalibrary.com

د پښتو شعر د ډولونو تاريخچه

د دې کتاب په لومړۍ برخه کښې غواړم چې د ښاغلو ويونکوسره د پښتو ژبې د شعر پر ډول (سبك) باندې وږغيږو او دا تر بحث او څېړنې لاندې ونيسو، چې زموږ د ژبې اشعار کوم کوم ډولونه يعنې سبکونه لري او شعراء مو د شعر د ډول له پلوه څو ډلې دي؟ او د پښتو شعر څه څه خصايص او مزايا لري؟ او په هره پېړۍ کې يې څه څه تغير موندلی دی؟ د دې مهم مقصد لپاره به موږ لومړی د پښتو شاعران ډلې ډلې کړو او د هرې ډلې د شعر ښېګڼې او مزايا به وښيو وروسته به نو بېل بېل د شاعرانو بيان وکړو.

د سبك د پيدايښت فلسفه :

پر نړۍ چې هره پېړۍ تيرېږي هغوني د زمانې اوضاع او پېرې هم ورسره اوړي د زمانو د تېرېدو سره د انسانانو د ژوندون ډولونه او اخلاق او افکار هم اوښتل مومي، اوبه، هوا، د هستوګنې ځای او د ژوند چاپېر او ټاټوبی دا ټوله په دغوتغيراتوکې لاس لري.

د اولسو د ژوندون دودونه او اجتماعي کيفيت او نور ټول د ژوندلوازم او اوضاع هم له دغه امله ډېر توپير سره لري او د يوې پېړۍ بقايا له بلې سره ډېر ورته نه وي، چې په دغو ټولو شيانو کې ژبه هم د اولسونو د اجتماعي او روحي او معنوي اوضاعو سره يو ځای او سمه تغير مومي.

ژبه خو هرکله د ټولنو او افرادو د خيالاتو او افکارو ښکاره کوونکې ده او هغه تحولات چې د ملتو فکر او ژوندون ته وررپېښېږي د دوی ژبه يې راښيي او هرکله د ملت عقلي او اجتماعي حيات موږ ته څرګندوي.

يو پلټونکی او ځير سړی د ملت له ژبې څګخه د دوی ټول افکار، عقايداو حيات او د عقلي او مادي ژوندون اطوار ښه ځان ته معلومولای سي په دې باب کې د فرانسې يوه مشهور پوهاند څه ښه ويلي دي :

"هر اولس او هر ټبر تل د خپلې ژبې په تغيير بوخت وي ځکه چې ژبه تل د ملتو د معنوي لوړتياوو پېروي کوي نو هر څومره چې د يوې ټولنې افکار لوړ سي ژبه يې هم ښه او بشپړه کيږي. (۱)

ويکتورهوګو د فرانسې يو بل نوميالی اديب د خپل (کروموېل) په مقدمه کې د هرې زمانې د اشعارو پر تحول باندې څېړنه کوي، دی د انسانانو د شعر د هرې زمانې اوښته د محيط او خارجي عواملو سره سمېده داسې ښيي :

" د انسانانو د ژوندون د اوښتلو او تطوراتو سره سم شعر هم درې دورې لري لومړۍ هغه دوره ده چې مدنيت لا ترقي نه وه کړې او د انسانانو افکارو بساطت او سادګي درلوده

Download from: aghalibrary.com

د هغو لومړنيو انسانانو اشعار هم هغه سندري او اغېزه ناکي بدلي دي چي په ښه بږغ به ويلي کېدې او هغه سندري يا غنايي اشعار Lyric بولي، وروسته چي انسانان د بداووت له حاله راووته او مدنيت يې وموند او هيوادونه او ټولني يې جوړي کړې د دې اجتماعي انقلابه سره د دوی افکار او احساسات هم واوښته، او حماسي، رزمي او قصصي اشعار Epic باب سوه د شعر درېيمه دوره تمثيلي اشعار Dramatic دي چي دغه درې دورې د انسانانو د مدنيت او ذهني ارتقا او عقلي حيات سره يوځاي پيدا سويدي". (۲)

که په ځير وګورو دغه درې دورې د شعر د کوچنيوالي او ځلميتوب او لويوالي مهالونه دي چي د هر ملت ادب دغه دورې ليدلي دي، او عموماً غنايي اشعار يعني سندري تر حماسي اشعارو دمخه وي او حماسي بيا تر تمثيلي او نورو اشعاړو لومړي وي مثلاً : د يونان اورپيد چي غنايي شاعر ؤ تر هومر حماسي شاعر دمخه وو او وروسته نو د تراژيدۍ Tragedy يعني (بيرونکي تمثيلي اشعارو) پلار ايشيل راغلی دی. (۳)

په اريايي ژبوکي هم لومړني اشعار مذهبي سندري او دعاوي وې، چي د عبادت پر وخت به يې ويلې د اوستا او رګويدا کتابونه د دغواشعارو د نموني په ډول موږ ته پاته دي وروسته چي آريائيان د ايشيا پر ارتو مځکو کي خپاره شوه او هري خوا ته يې مدنيت او ټولني جوړي کړې، نو يې حماسي شعرونه هم وويل، چي يو اثر يې د هند د مهابهارت کيسه ده او بيتونه يې تر دوه لکه هم زيات دي.

دا ادبي اثر په سبك او مضمون کي ډېر ويدا ته ورته نه دی او يو حماسي او جنګي شعر ګڼل کيږي. (٤)

له دغو لوړو څېړونو څخه به ښايي زموږ ګران ويونکي د سبکو د پيدايښت په ضرورت پوه سوي وي ځکه چي زمان، مکان، اقليم، د ژوندون راز، او نور ټوله عوامل پر ژبي باندي اغېزي کوي او د انسانانو افکار او احساسات هم وراړوي نوله همدغه لامله ادبيات هم تغير مومي او موږ د هري زمانې په ادب کي وينو چي ډول او سبك يې بدليږي. او په هرسبك کي د خپلي زمانې خواص او مزايا د خپل محيط ښکڼي ځرګنديږي.

لکه د عربو د شعر جاهلي سبك چي د دوی د مدنيت او لوړتيا د زمانې سره توپيرلري، او هغه اشعار چي په کلو او بکواو کي پونده و عربو تر اسلام دمخه ويلي دي له هغو شعرونو سره چي د اموي او عباسي پاچهانو په زمانوکي د بغداد او اندلس په ودانيو کي ويل سويدي د مځکي او اسمان فرق لري دغسي هم د پاړسو ژبي د بخارا او غزني سبکونه له وروستني هندي ډول څخه ډېر ليري دي چي هم يې راز، ډول او اداء دود او ادبي ښکڼو فرق کړی، او هم يې تخيل او ذهنيت بل راز دی.

نو له دغو لوړو خبرو څخه ځرګنديږي چي په ادبياتو او اشعارو کي د نوو سبکونو او ډولونو پيدا کېده طبيعي چاره ده او دا د ارتقاء سره لازم دي او هري ژبي د خپلي ودي په دورو کي ليدلي دي.

Download from: aghalibrary.com

سبك څه شي دی؟

هرشعر ځانته یوبیل رنګ لري، الفاظ او دکلماتو د نښلولو طرز یې بېل وي خیالات او افکار پکښې بېل وي بحر او عروضي کیفیت او نور ټول خواص یې جلا وي.

هر شاعر ځانته یو اسلوب خوښوي او هر ویونکی په شعر کي بېله لار او بېله چاره لري چي خپل شعر پر هغه ډول سموي او پر هغه غوره کړې لار ځي.

دغه خاص ډول او اسلوب چي ځانته بېل خصایص او مادي او معنوي ښېګڼې لري او په کم اوکیف کي له نورو څخه بېلیږي " سبك " بولي.

سبك دوي خواوي لري :

لومړۍ خوا :

ظاهري او مادي ده چي بحر، عروض، قافیه یا نور ازاد طرزونه یې مطلب دي دا آزاد طرزونه کله د سیلابو او هیجا یعني د سپږ په حساب وي یا دا چي د سندري او تغنی اساس لري.

دوهمه خوا معنوي ده چي په شعرکي څه افکار او عقاید ځای سویدي تشبیه او استعاره او نور معنوي امور یې څنګه دي؟

په دغو دوو خواوو کي موږ د یوه شاعر له بله او د یوې زمانې شعر له بلي زمانې څخه بېلولای سو، د معنا او افکارو سره د الفاظو او تورو نښلول او د دغو پېیلو ډول د سبك یو مهم اساس دی او هغه منبع چي شاعر له هغه څخه الهام اخلي، د سبك په معنوي خوا کي ډېر اهمیت لري که څوك د یوې ژبي ادبیات د سبك له پلوه پلټې نو ښایي چي دواړه هغه مادي او معنوي خواوي یې وپلټي.

په مقصدپیل:

دمخه تر دې چي د پښتنو شعر او تذکره شروع کړو غواړو چي د دې کتاب په سر کي د پښتو د شعر ډولونو او سبکونو ته هم یوه کتنه وکړو او د سبکونو اختلافات او ممیزات بېل بېل وښیو ځکه چي د پښتو د ادبیاتو تاریخ تر اوسه په هغه ډول چي ښایي نه دی لیکل سوی نو به دا زموږ څېړنه بشپړه نه وي او ښایي چي ځګیني غلطۍ هم ولري له پوهانو څخه هیله کوم چي خطاوي راوبخښي. د پښتو ادبي آثار او اشعار چي تر اوسه میندل سوي او زموږ لاسته راغلي دي ټوله په اسلامي دوره اړه لري، تر اوسه ماته داسي شعر په لاس نه دی راغلی چي تر اسلام د دمخه زمانو وي.

تر ټولو پخواني او زاړه اشعار چي اوس سته د غزنوي او غوري پاچهانو په زما نو پوري اړه لري او پسله (٤٠٠هـ) د پښتو د شعر او ادب دورې شروع کیږي.

که د پښتو اشعارو د سبك او اسلوب اختلافاتو ته وګورو نو شاعران دري ډلي دي او

Download from: aghalibrary.com

هره ډله بیا بیلي بیلي ډلګۍ لري او هغه دا دي :
(۱) دپخوانو ډله او د دوی پیروان.
(۲) عروضي شعراء.
(۳) عوام شعراء.

اوس لاندي د هري ډلي ښېل ښېل بحث کوو او د دوی سبکونه ښیو :

(۱) پخوانۍ ډله او د دوی ملګري :

د پخوانو شاعرانو ډله له (۳۰۰هـ) څخه تر (۱۰۰۰هـ) پوري رارسیږي. په دې دوره کي د پښتو شعر ډېر تحولات ولیدل او ډول ډول رنګونه یې قبول کړه او څو سبکونه پکښي پیدا سوه چي هغه نو دا دي :

الف : د پخوانو سبک یا د ملي سندرو او اوزانو سبک.
ب : د نیم عروضي شاعرانو سبک یا د خیرالبیان سبک.

(۲) د عروضي شاعرانو ډله :

دا ډله هم له (٤۰۰ هـ) څخه شروع کېږي او تر اوسنیو پېړیو پوري رارسیږي، په دې نهه سوه کاله کي دغه ډلي ډېر شاعران میندلي او هغو هم ډول ډول سبکونه را ایستلي دي چي لاندي یې نومونه راوړو :

(۱) د پخوانو عروضي شاعرانو ډله
(۲) د روښانیانو ډله
(۳) د ملاالف سبک
(٤) د خوشحال خان سبک او مکتب
(٥) د رحمان بابا سبک
(٦) د پیرمحمد سبک
(۷) د حمید سبک
(۸) د قلندر سبک
(۹) حماسیون (د جنګیالیو او ننګیالیو سبک)
(۱۰)د قصوکوونکو سبک

(۳) د عوامو ډله :

عوام هغه شاعران او ویونکي دي چي له قدیمي زمانې څخه بیا تر اوسه دوی په سوچه ملي اوزانو او بحرو شعرونه ویلي دي او دغه ملي اشعار تر اوسه په پښتنوکي ژوندي دي. دغه ډله په اوزانو او ظاهري اسلوب کي د پخوانۍ ډلي تقلیدکونکي دي او اشعار یې هم ټول ملي رنګ لري مګر په خواصو او ممیزاتو کي لږ څه فرق لري. او ځانته یې بیلي او خاصي ښېګڼي میندلي دي.

Download from: aghalibrary.com

تبصره:

لکه دمخه چي وويل سوه، د پښتو د ادب تاريخ تر اوسه تر (٤٠٠ هـ) پوري رسيدلي دي چي تر دغه وخته وروسته په پښتو کي دري سره ډلي شاعران وه، او له دوی څخه ښکلي اشعار پاته دي مقصد دا دی چي دا درې ډلي ډيري په زمانه اړه نه لري بلکي په يو عصرکي به درې سره ډلي يوځاي وې، او هر شاعر پر خپل سبک سم شعر وايه.

اوس چي لنډ د پښتنو شاعرانو په ډلو او سبکونو وپوهيداست نو به لاندي بېل بېل د هرسبک مميزات او مشهور رجال دروښيو، البته د شعر او سوانح او د کلام نمونې خو وروسته په اصلي کتاب کښي راغلي او ځرګندي سويدي.

(۱) پخواني او د دوی ملګري :

پخوانو شاعرانو او د دوی ملګرو د شعر يو مخصوص سبک درلود چي د دوی د اجتماعي اوضاعو او چاپېر سره سم وو، او بې آلايشه افکار پکښي ځليده.

د پښتو پخواني ژبه ور ويونکي د لويو لويو غرو په لمنو کي اوسېدل او د پښتونخوا غرونه د اټك له دې غاړو څخه تر هرات او غوره په دوی ډك وه نو له دغه لامله د دوی په اشعارو کي هم کوهستاني افکار او غرنی متانت ښکاره دی.

هغه اشعار چي له پخوانو شاعرانو څخه په ډېر زيار و پلټنه لاس ته راغلي دي. ډېر د هغو نوميالیو دي چي په اسماء الرجال کښي د ملي عنعناتو له پلوه مهم ځايونه لري او د پښتنو نيکونه او اجداد ګڼل کيږي، نوله دغه څخه دا خبره ښه ځرګنديږي چي زموږ پښتنو پخوانو سرو او ننګياليو نيکونو او د قام مشرانو به شعر او ادب ته په درنه سترګه کاته او هغه لوی پلرونه چي د ډيرو قومو شجرې دوی ته رسيږي شعر ويونکي او ژبه ور خلك وو، او په اخلافو او زامنو کي د دوی اشعارو ښه شهرت درلود.

موږ چي د خپلو پلرو او پخوانو نيکونو دغه ګرانبها شعرونه لولو، سليم افکار او روڼه او متين احساسات پکښي وينو، د عقيدت او ايمان رڼاوي ځني پروته کيږي چي د دوی سپيڅلي اخلاق او ښکلي روحيات ښه ځني ښکاريږي.

الف: د ملي سندرو زوړ سبك :

دا سبك د خورا پخوانو زمانو څخه زموږ په ژبه کي پاته دی ښايي چي د اسلام دمخه هم دا ښکلی سبك موجود و، ځکه چي دا سبك کورټ ملي دی او اوزان يې هم ملي دي نو د ملت په منځ کښي ډېر خوښ سوی دی او تر اوسه يې زموږ ويونکي پيروي کاندي.

له دغوخبرو څخه نو دا نتيجه موږ راکاږو چي دغه سبك د ژبي سره يو ځای پيدا شويدی او له هغو سندرو څخه مرکب دی چي پخوانو آريائيانو هم داسي سندري درلودې او د پښتنو نيکونو به هر کله دغه سندري په ښو ږغو لوستې.

Download from: aghalibrary.com

د دغه سبك اشعار به پښتنو په روغه او جنګ او سفر او هستوګه کښې ویل او هر شعر خپل مخصوص لحن درلود چې تر اوسه په پښتنوکي دغه الحان سته او په ځینو ځایونوکي يې (سپرې بدلي) بولي.(٥)

دغه اشعار او سندري د پاړسو او عربي پر مروجو عروضو برابري نه دي، او ځانته بېل بېل عروض او اوزان لري، چي ترتیب او لیك يې بېل کتاب غواړي.

ممیزات او خصوصیات:

د ملي اوزانو او سندرو سبك ځني ښکاره ممیزات او ښېګړې لري چي لاندي يې لیکو :

١. په دغو سندرو کښې سپېڅلتوب او ساد‌ګي ښکاره ده خالص الفاظ او کلمات لري او ځني داسي لغتونه پکښې راغلي دي چي اوس يې موږ نه وایو : مثلاً : (ژوی) د حیوان په معني او (هسك) د اسمان په معنا.

٢. په وزن او بحر کي د عربي او پاړسو عروضو تابع نه دی او ځانته مخصوص اوزان لري چي موږ يې (ملي بحور اوعروض) بولو.

٣. ځکه چي په دغواشعاروکي پردي الفاظ اوکلمات نسته یا ډیر لږ دي نو موږ ویلای سو چي په پښتو وروسته تر دغه پردي کلمات ګډ سویدي که نه وي د هغو وختو ژبه خو خالصه وه.

٤. دغه اشعار د فکر له پلوه و زړو آریایي سندرو ته ورته دي مثلاً : ښېټ نیکه چي د پښتنو یو نومیالي نیکه دی او په پښتنوکي د ده ډیري قیصي سته داسي اشعار يې دي چي لوړي ښېګګړې ټوله لري، او مضمون يې کټ مټ لکه د آریائیانو د زاړه کتاب ریګویدا Rigvida دی، او په فکر کي هغو زړو آریایي اشعارو ته ډېر ورته دي.

٥. د پخوانو د سبك یوه مهمه ښېګڼه دا ده : چي د شعر مضمون يې سره نښتی اومسلسل دی، تر دوی وروسته چي نور شاعران په پردو اشعارو روږد سوه، دغه خاصیت يې بایلود، د پاړسو ژبي د خراسان سبك اشعارو چي د صفاریانو او سلجوقیانو او غزنویانو په زمانوکي ویل سویدي، هم دغه ممیزه درلوده (٦).

٦. په دې سبك کي دیني احساسات او د خدای د محبت مظاهر ښکاره دي، دعاوي، مناجاتونه لري، چي د ویونکو دیني او روحي جذبات راښیي.

٧. دا سبك پېچلی بیان اوګنجلك افکار نه لري، تشبیهات يې له طبیعته لیري نه دي، طبعي مناظر په ساده او بې تکلیفه ډول وایي، د بڼ تازګي، د روڼو اوبو شرهار، د پسرلي ښکلي او زېبا ننداري په داسي ډول تصویر کوي، چي حقیقت او طبعي ډول ته نژدې دي. مثلاً : تایمني چي د دې ډلي یو اور ژبی شاعر او د غوریانو معاصر دی، د سلطان غیاث الدین غوري د یوه مشهور بڼ ستاینه په داسي ډول کوي، چي د خپل سبك دا مهم مزید ښېګڼې ځرګندوي.

Download from: aghalibrary.com

۸. په دې سبک کې حماسي او جنګي احساسات هم ډېر دي، ځکه چې پښتون یو ننګیالی ټبر دی، ښایي چې شاعران یې د ننګالیتوب ویناوي ولري، نو موږ په دې سبک کې حماسي برخې هم وینو.
۹. د پخوانو په سبک کې دینو مواعظ او نصایح هم داخل دي، پخوانو شاعرانو پخپلو سندرو کې اخلاقي او دیني تبلیغ کړی، او د خپل اولس د اصلاحي او معاشرتي او قبیلوي اصلاحاتو لپاره یې ښه ښه تبلیغي اشعار ویلي دي.
۱۰. د دې سبک بله یوه ښکاره ممیزه، د عشق سوزان، جذبات او تاوده احساسات دي، که څه هم په دې ښېګڼه کې د پښتو نور شاعران هم د دوی ملګري دي، مګر توپیر یې دا دی، چې پخوانو دغه احساسات په ساده ګي او ډېر بساطت اداء کول، او هیڅ ډول تصنع یې نه پکښې درلود.

لکه دمخه چې و ویل سوه، د پخوانو د سبک یوه بله ښېګڼه دغه ده، چې پر مخصوص لحن ویلي سي، او خاص خاص اهنګونه لري، چې دغه الهام او اهنګونه زموږ د ملي موسیقۍ اساسونه دي، او ښایي موږ یې ښېل وپلټو او ټول یې کړو.

دپخوانو سبک څه سو؟

له لوړو څېړنو څخه تاسي ته ښکاره سوه چې دغه سبک څنګه پیدا سو او څه ښیګڼې اوخصایص یې درلودل، او مشران یې څوک وو؟

اوس به دا هم در ښکاره کو، چې د پخوانو سبک په وروسته زمانوکې څه سو؟ او د پښتو په ادب کې یې نفوذ او اغیزه ولې لږ سوه؟ ښایي چې د دې مقدمې له لومړي بحث څخه به د دغو پوښتنو ځوابونه هم وسي، ځکه چې محیط، پیړۍ، زمانه، اجتماعي اوضاع پر شعر اغېزي کوي، نو د هري پیړۍ سره سم د شعر سبک نوی کیږي، او هم په دغه سبب د پخوانو سبک وروسته زوړ سو، او نفوذ یې لږ سو، له بلې خوا له عربو او پاړسوادبیاتو هم په مشرق کې قوت وموند، او د پښتنو پرګاونډیو اوځنګ لوریو ملتو یې درنې اغېزي وکړې، چې پښتنو هم د دغو ادبیاتوسره اشنایي وموندله، او د عربي او پاړسو عروضي اشعار یې ولوستل، دوي هم وغوښتل چې پخپله پښتو ژبه هغسي اشعار ووایي، دې تحول او انتقال، او د طبعي سایق د پخوانو او عروضي شاعرانو ترمنځ یوه منځنۍ دوره پیدا کړه چې شعر یې نه د پخوانو پر ډول و او نه بشپړ عروضي و، دې عصري تحول د پخوانو د سبک نفوذ هم لږ کړ او د ملت په عوامو کې پاته کړ چې تر اوسه هم زموږ عوامو له ښه مرغه خوندي کړیدی. ځکه چې شاعران او ادباء پوهان او عالمان وو نو دوی چې د پردو اشعارو سره د علم له خوا روږد سوه عروضي اشعاریي مینده کړه، او د عربي او پاړسو په ډول یې شعرونه وویل. په دې ډول د پخوانو سبک له خواصو شاعرانو څخه عوامو ته ولاړ او خواصو عروضي اشعار منځته راوړل، او نوي نوي سبکونه یې وموندل چې په نورو پاڼو

Download from: aghalibrary.com

کي به يې تفصيل وسي او مزايا او خواص به يې دروښودل سي.

د خيرالبيان سبک

د پخوانو شاعرانو د سبك اثر تر (۷۰۰ هـ) وروسته لږ سو او عروضي دوره شروع سوه مګر د دوو اسلوبو او دوو دورو تر منځ خو يوه د تحول او انتقال دوره هم طبيعي ده پر پښتو شعر هم دا دوره راغله، په پخوانو زمانو کي د پښتو شعر له تصنع او تکلفه تش و او اشعار يې پر ملي ذوق او غنايي او هجايي اصولو ويل کېده، د هرات او هند د مغولو په زمانوکي پاړسو ژبه د آسيا په ارتو هيوادو کي خپره سوه، او د ايران او هند ادبي اړيکي سره ټينګ سوه زموږ د مملکت په دواړو خواوو کي صفوي او مغولي پاچهانو ادب او شعر نفيس صنايع وروزل نو پښتانه هم د خپلو ګاونډيو هيوادو د مدنيت په رنګ ککړ سوه او د عربو او پاړسو شاعرانو په ډول يي عروضي اشعاروويل، په دې وخت کي لا نه واړه ارثي مبادي پوره ورك شوي او نه نوي مبادي ټينګ شوي وه نو يومنځنی سبك پيدا سو چي د پښتو اشعار نه بشپړ عروضي وه او نه خالص نثر و. د دې دورې پښتو اشعار موږ نيم مصنوعي يا نيم عروضي بللای سو چي نه پوره عروضي رنګ لري او نه تش نثر ګڼل کيږي.

د دې سبك لومړی کتاب ښايي هغه کتاب وي چي د يوسفزو د قوم يو مشهور مشر شېخ ملي ليکلی او په دغه کتاب کي ځيني حماسي نقلونه او په سوات کي د يوسفزو د بريو او فتوحاتو تاريخ دی او شېخ ملي خپل قوم ته د هغه ځايو مځکي هم پکښي وېشلي دي چي تر اوسه هم دغه وېش معتبر دی.

د دې کتاب نوم ښايي چي (د شېخ ملي دفتر) و او لکه پوهان مستشرقين چي ليکي دوی د دې کتاب نسخې ليدلي اوميندلي دي.

د پښتنو د هجرت قيصې له کندهاره کابل او صوات او د پېښور سيمو ته په پښتنو کي ډيري مشهوري دي د ننګرهار ټوله پښتانه وايي چي موږ له غوړي مرغې راغلي يو غوړه مرغه خو د کندهار د هوتکو او ارغسان په سيمو کي د کوږك د غره لمنو ته مشهورځای دی اخوند درويزه ننګرهاري د دې هجرت او لېږد بيان ښه ليکي او د شېخ ملي او د ده د وېش ذکر په ښه ډول کوي. (۷)

تر ده وروسته افضل خان خټك هم دغه خبري ليکي او د درويزه د قول تائيد کوي. (۸) وروسته محمدحيات او شيرمحمد او نور پښتانه مؤرخين هم دغه نقلونه راوړي خوشحال خان د پښتنو ملي مشر چي د درويزه عصر ته نژدې دی هم په سوات کي د يوه کتاب ذکر کوي چي نوم يې (د فتر د شېخ ملي) ليکي له دغو رواياتو څخه دا راوزي چي محققاً دغه کتاب پخوا و افضل خان په تاريخ مرصع کي وايي چي يوسفزو په (۸۱۰ هـ) کي هجرت وکړ د شېخ ملي د کتاب په ۱٤۲٤ ع = ۸۲۹ هـ منظوم کړيدی.

د اروپا يو مستشرق مارګن سټيرن Morgen Stern داسي ليکي: چي ماته د مسټر راورټي Raverty (۹) له ليکنو څخه دا ښکاره سوه، چي ده د شېخ ملي کتاب ليدلي، او د هغه کتاب په ۱٤۱۷ م کي تاليف سويدي (۱۰)، دغسي هم راورټي له اخوند درويزه څخه نقل کوي، چي په يوسفزو کي يو بل کتاب د درويزه په عصر کي و او هغه (پاکان) نوميدی، څکه چي د دغه کتابو نسخې موږ ته نه دي رارسېدلي ، او له بده مرغه ورکي دي، او اوس يې يو څو کرښې هم موږ نه سو ميندلی نو به د پښتو ادب دغه دوره د هغه کتاب په نوم ياده کړو چي د هغه نمونه زموږ څګخه سته، او لاسته راغلې ده، د پښتو د ادب يو مهم ټوك او زوړ کتاب چي اوس ډېر لږ موندل کيږي (خيرالبيان) نوميږي چي يوه قلمي نسخه يې معروف مستشرق سرډمينسن راس درلوده، او د ناروي مستشرق مارګن سټيرن د هند د زړو اثارو په مجله کي له هغه کتابه څګخه يو څو نمونې نشر کړي، دا مستشرق ليکي، چي دغه نسخه په چهارشنبي ۲۰ مه د روژې (۱۰٦۱ هـ) د فقير بهار طوسي په قلم ليکل سوېده او د پښتو له زړو نسخو څخه ده.

دا ښکاره ده چي خيرالبيان يو مشهور مفكر چي په پير روښان يا پيرتاريك مشهور دی ليکلی دی، اخوند درويزه چي د دغه سړي د مسلك لوی مخالف او دښمن دی وايي چي دغه سړی بايزيد نومېدی د عبدالله زوی و، پلار يې اصلاً د کندهار و چي په کاڼي ګوړم کي اوسېدي (۱۱) بايزيد له علمه ښه برخه درلوده، له ملاپاينده او ملاسلېمان څخه يې لوست کړی و او د هند او ترکستان په سفرونو کي يې د مذهبو فلسفي کتلې، او عالم او فيلسوف سړی و، ده يو نوي مسلك را ايستلي و او د افراطي متصوفينو په ډول يې ځيني افکار ښکاره کړيدي (۱۲) اخوند درويزه د دې سړي په مقابل کي د مارګن سټيرن په قول د ايمان لوی مدافع و او خلق يې د ده له پيروۍ څخه راګرځول اخوند صاحب په پښتو اوفارسي ډېر کتابونه د دې طريقې پر خلاف وکښل.

محسن فاني کشميري چي (۱۰۲۰ څخه تر ۱۰۸۱ هـ) پوري ژوندی و (۱۳) د پير روښان له حالنامې څخه چي د ده په قلم ده، داسي ليکي چي روښان د شيخ عبدالله زوی وْ او په اوه پلاره شيخ سراج الدين انصاري ته رسيږي، دی د پښتنو د پاچهۍ په پاي کي د پنجاب د چلندهر په ښار کي په (۹۳۲ هـ) وزېږېدی او مور يې (بنين) نومېده، دی په عربي او پاړسو او هندي او پښتو تصانيف لري مقصود المومنين يې په عربي ليکلی او بل کتاب يې خيرالبيان په ٤ ژبو عربي، پارسي، هندي او پښتو دی، چي هر مطلب يې په څلور ژبو کښلی دی، او په يوه کتاب حالنامه کي يې خپل احوال راوړيدي (۱٤) ...

محسن کشميری وايي : چي ما د ميرزا شاه محمد مخاطب غزنين خان څخه اورېدلي ، چي د روښان مذهب په (۹٤۹ هـ) کي قوي سو او د ده قبر د بته پور په غرو کي دی مګر اخوند درويزه يې په اشنغر کي ليکي.

تر اخوند درويزه او محسن کشميري يو بل روښان ته نژدې سړی د ده شاګرد او مريد

(دولت لواڼي) دی، دی هم وايي چي روښان خيرالبيان په څلورو ژبو وليکلی او د پښتو لپاره يې رسم الخط وضع کی.(۱۵) اخوند درويزه د پيرروښان د شاعرئ په باب کي داسي ليکي : (چي ده د پښتنو لپاره په پښتو موزوني او د طبع سره سمي خبري جوړولې او پارسيانو ته يې په پاړسو او هندوانو ته يې په هندکو. (۱٦) بل ځاي درويزه وايي : چي روښان شعر وايه اما ده هم د هغه پيروي په شعر کي کړېده له دغو ټولو رواياتو څخه ښکارېږي، چي روښان د ملي ژبي شاعر هم ؤ لکه چي د فرانسي مشهور مستشرق ډارمستېټر هم د دې خبري تائيد کوي (۱۷) د خيرالبيان هغه نسخه چي مارګن سټيرن ليدلې ده (۱٦۷) مخه ده چي ځيني عربي جملې په پښتو متن کي لري، او پاړسو حواشې يې په بيل قلم پر څنډو ليکل سويدي او په دېباجه کي يې هندي او پاړسو ليکونه ليدل کيږي. (۱۸) لنډه يي دا چي خيرالبيان تر (۹۰۰ هـ) کال وروسته بايزيد ليکلی دی، او د پښتو شعر يو نوي سبک يې راکښلی دی، چي وروسته اخوند درويزه او نورو ليکوونکو هم د دغه سبک پيروي کړېده. نو ځکه موږ دغه ډول شعر ټوله د خيرالبيان سبک ګڼو، که څه هم ټوله دغه ډول ليکونکي د روښان مسلکي پېروان نه بلکي دښمنان يې دي.

د خيرالبيان د سبک خواص :

له لوړو پلټنو څخه تاسي ته د خيرالبيان ليکونکی، او د دې سبک مؤسس ښکاره سو، اوس به يې د سبک خواص او مزايا هم در وښيو:

۱. داسبک نيم منظوم شعر لري، شاعر د عروضي اصولو پېروي پوره نه کوي، د بيت مسرئ نه سره سموي، فقط دجملو او مسريو په پاي کي کافيه ساتي لکه مسجع نثر.
۲. په مضمون کي دا اشعار ټوله تبليغي او ديني دي، اخلاقي خوا هم لري.
۳. سلاست او انجام يې هم د پخوانو سبک ته نه رسيږي، عربي او پاړسو کلمات ډېر په اشعاروکي داخل دي.
٤. دا ډول اشعار له ابتداء څخه د تبليغ او پروپاګند لپاره دي، نو يې ځکه ادبي او شعري خوا ضعيفه ده، مطالب بې له شعري صنايعو او ادبي نزاکتو ويل سويدي. شاعرانو زيار کښلی دی چي فقهيه او اخلاقيه مطالب بي ترتيبه پخپلو اثارو کي راوړي. دوی د وينا د جزالت او فصاحت لحاظ لږ کړيدی خو مقفي عبارات او جملات ډېرلري، اوغواړي چي په دې ډول دخپلو ليکنو خوند ډېر کړي ، او ويونکي ته يې خوندور ښکاره کړي.

د دې سبک مشاهير :

۱. بايزيد روښان چي دمخه يې لنډ سوانح وليکل سوه او دی د دې سبک مؤسس دی.
۲. اخوند درويزه د ګداي بن سعدي زوی ، چي د جيون نامي له کورنئ څخه و او په

کندوز کي اوسېده (۱۹) دا ملاصاحب د (۱۰۰۰ هـ) کال په حدودو کي ژوندی و او وفات یې په (۱۰٤۸ هـ) کي دی.(۲۰) په پېښورکي ښخ دی. دروېزه پخپله وايي : چي ما د خیرالبیان په ډول شعر ووایه چي د خلقو خوښ سي (۲۱) دروېزه په پښتو کي ډېر تبلیغات د روښان پر خلاف وکړه مخزن الاسلام یې په پښتو او تذکره الابراروالاشرار یې په پاړسو ولیکل.

۳. کریم داد یا عبدالکریم د اخوند دروېزه زوی چي د پلار د مخزن متفرقي نوشتې یې سره ټولي کړيدي او پخپله یې هم پر هغه سبك اشعار ویلي دي، دی ډېر روحاني مناقب لري په (۱۷۰۲ هـ ؟) کي وفات سویدی. (۲۲)

٤. عبدالسلام : دې سړي هم د اخوند دروېزه په مخزن کي ځیني اشعار پر هغه سبك زیات کړيدي.

٥. عبدالحلیم د عبدالله زوی د دروېزه لمسی دی چي د خپلو نیکونو پر سبك یې ځیني نیم عروضي اشعار په مخزن پوري نښلولي دي.

٦. مصطفي محمد د نورمحمد زوي د عبدالکریم لمسی د دروېزه کړوسی دی چي په (۱۱۱۲ هـ) کال یې د خیرالبیان پرسبك ځیني اشعار په مخزن کي زیات کړه.

۷. اخوند قاسم پاپنخیل شینوار، د اکبر مغولي پاچا په عصر کي ژوندی و د پښتو فوائد الشریعه یې په (۱٥٦۰ ع = ۹٦۷ هـ) ولیکلی (۲۳) دی هم د خیرالبیان پر سبك ځي او په یوسفزو کي اوسېدي (۲٤).

۸. د خیرالبیان یو بل ادبي پېرو بابوجان دی، مسټر راورټي وايي چي د بلورستان د تورو کافرو ځخه و او مسلمان سو. (۲٥) مگر میر احمدشاه رضواني لیکلي چي دی لغمانی و (۲٦) بابوجان تر (۱۰٥۰ هـ) وروسته ژوندي وه او د اخوند دروېزه د زامنو معاصردی، ده هم د خیرالبیان پر سبك اشعار ویلي دي خو ځیني عروضي خالص شعرونه هم لري.

تفسیره :

ځکه چي د خیرالبیان سبك یو راز نثر هم گڼل کیږي، نو موږ ددغه سبك د شاعرانو د کلام نمونې په دي کتاب کي نه دي راوړي، البته په بل کتاب کي چي د پښتو پر نثر لیکل کیږي مفصلاً به د دغه سبك د شاعرانو سوانح او د وینا نمونې راوړو.

دلته فقط د سبکونو په بحث کي دغومره تذکار وسو ښاغلي ویونکي دي مفصل بحث د نثر په برخه په بل کتاب کي وگوري.

(۲) د عروضي شاعرانو ډله :

عروض یوعلم دی، چي د اشعارو او منظوماتو اوزان موږ ته راښيي او د منظوم کلام

تول دی لکه نحو چي د منثور کلام تله ده، عروض یې له دې جهته بولي چي د شعر معروض علیه دی، یعني شعر پر عرض کیږي، چي د موزون او ناموزون فرق یې وسي، او سم ناسم سره بېل سي.(۲۷).

مورخین پر دې اتفاق لري، چي د دې علم لومړي واضع او د دې مېزان مستخرج، ابو عبدالرحمن خلیل بن احمد ازدي (۱۰۰-۱۷۵ هـ) دی (۲۸) چي د عربو شعر یې تدوین کی او دی لومړی سړی دی، چي هغه اشعار یې حصر کړه. (۲۹)

ابن الندیم یې هم لیکي خلیل لومړی سړی دی، چي د عروضو علم یې را وایست او د عربو اشعار یې په ټینګ کړه (۳۰) دا پوه سړی د نري فکر او مبتکر طبیعت خاوند و د د عربو د ډېرو علومو اساس ده کښېښود لکه : عروض، موسیقي، لغات، نحو. (۳۱)

ځکه چي زموږ د هیواد مشهور ښارونه لکه : سجستان، بست، هرات، غزني او نور... په پېړیو پېړیو د علم او د ثقافت مراکز وو او ډېر عربي علوم په دې مځکه کي روزل سویدي ، او د صفاریانو او غزنویانو او غوریانو په زمانوکي د پاړسو عروضي اشعار هم په دې مځکه کي وپالل سوه، نو د عربو عروضو پر پښتو هم اغېزه وکړه.

په پخوانو آریائي ملتوکي له ډېرو پخوا زمانو څخه ځیني مخصوص اشعار وو، د هند د آریائیانو زاړه اشعار تر اوسه هم د ریګویدا په نامه پاته دي، دوی د منظوم کلام سره ډېره مینه درلوده، تر دې اندازې چي علامه ابوریحان البیروني چي د هند ډېر تاریخي او اجتماعي او لساني پلټني یې کړیدي او لیکلي یې دي، د هندي آریائیانو له ډېرو اشعارو څخه شکوه کوي، چي دوی ټوله د ریاضیاتو او علم فلك قواعد په شعر کښلي دي او ښه استفاده ځني کیږي، ابو ریحان وایي: چي دوی د خپلو اشعارو لپاره اوزان لري او ښایي چي خلیل بن احمد دي هم دغه اوریدلي وي، چي هندیان د خپلو اشعارو لپاره موازن لري (۳۲) او په دې ډول دي ده د عربي لپاره هم اوزان ټاکلي وي.

ځکه چي د علم په ثبوت او د تاریخي ټینګو دلائلو له مخه د آریانانو اصلي وطن دغه د پښتونخوا مځکي دي او زموږ پښتو ژبه هم د آریایي پښت له ژبي سره ډېر نژدیوالي لري، نو که د علامه البیروني په قول زموږ د آریانانو لومړني شعري اوزان او بحور، د عربو د عروض لپاره اساس سوي وي، هیڅ لیري نه ده ځکه چي د آریانانو ټوله مزایا او مفاخر د دوی د لومړني او اصلي وطن دي نو د اشعارو د اوزانو او بحورو لومړي افتخار هم زموږ دي ! پر دې خبره یو بل دلیل هم سته، زموږ ویونکي به پوهیږي چي هر نوی شی او نوې مبدا په پردي ځاي کي ژر نه ټینګیږي بلکي پېړي غواړي چي یو نوی شی دي په یوه نوي ځای کي ښه ټینګ سي.

نو که عروض او بحور د عربو خاص مال وای په څو کاله کي څنګه په پښتو او پاړسو کي داخل او عام قبول او ومنل سوه، او پښتو څنګه چي خپل پخواني سبقونه ورته هېر کړه، او عروضي اشعار یي خپاره کړه.

له دې ملاحظاتو څخه څرګندیږي چي عروض او بحور د علامه البیروني په قول په پخوانو آریانانوکي وه او د پښتنو نیکونو درلوده نوځکه دوی پخپلو اشعارو او منظوماتو کي په ښه ډول او ژر قبول کړه.

د پښتو اشعار په عروضي سبک کي خورا ښه او ګټور اثار لري چي د پښتوادب یوه خورا مهمه برخه ده او په دې لاندي کرښوکي بیانیږي :

الف. د پخوانو عروضي شاعرانو ډله :

په عروضي شاعرانو کي پخوانۍ ډله دپښتو شعر غوره اثار لري، او د نومیالي سلطان محمود(۳۸۷ – ٤۲۱ هـ) له عصره د پښتنو له حربي او مدني نشئت سره دا ډله پیدا سویده.

د پخوانو عروضي شاعرانو له ډلي څخه دغه لاندي ادباء موږ ته معلوم دي په دې کتاب کي یې موږ مفصلاً سوانح او اشعار لیکلي دي ښاغلي ویونکي دې ولولي :

۱. شیخ احمد سړبنی
۲. اکبر زمین داوری
۳. شیخ عیسي مشوانی
٤. ملامست

ددي سبك خواص اومزایا :

دپخوانو عروضي شاعرانوډله دلومړنیو اجدادو له سبکه څخه بېله پیداسوېده، دې ډلي د پخوانو د سبك مزایا هم درلوده او د نورو ژبو د ادب مادي او معنوي اغیزې هم پر وسوي مثلاً :

۱. په سلاست ساده ګي اوسپېڅګلتوب لکه د پخوانو بې تکلفه دی، د کلام تعقید او ابهام نه لري.
۲. لکه د عربو تر جاهلي دوري وروسته چي د مدنیت د پوخوالي په زمانه کي د اموي او عباسي خلفاوو په دور عربي بزمي او عشقي اشعار ویل سویدي یا د پاړسو د مغولي عصر په اشعارو کي چي لیدل کیږي، عشقي او بزمي اشعار په هغو ډولو د پښتنو دې ډلي شاعرانو ویلي دي، عشقي بدلي او مثنویات پکښې سته.
۳. دي ډلي پخپلو اشعارو کي د عروض او کافیې مراعات خورا ښه او اکمل کړی دی د شعر له اقسامو څخه مثنوي، غزل، قطعه، قصیده او نور لري.
٤. د پاړسو ژبي د شعر ټوله اصطلاحات په دې دوره کي سته، مثلاً : هغه مصطلحات چي د مغولو د عصر د پاړسو ژبي په عراقي سبک کښ سوي وو لکه : مي، ساغر اونور... د پښتو په دغه سبک هم ګډسوه ، شاعرانه مضامین، د عرفان او تصوف په ډول اداء سوه، او د هغه وخت چاپېر پر پښتو ژبه ډېر اثر وکي.

دا وو د پخوانو عروضي شاعرانو لنډ بيان اوس به نو دعروضيانو بله ډله هم دروښيو :
ب. دروښانيانو ډله :

ترلوړي ډلي وروسته دروښانيانو دډلي سبک تر(۹۰۰ هـ) وروسته پيداسو، دمخه مودخيرالبيان دسبک په بحث کښئ ښکاره کړه چي بايزيد بن عبدالله چي په روښان پير مشهوردي، دپښتو په ادب کښئ يي نوي سبک جوړکړ.

علاوه پرهغه دي سړي يوڅه مريدان اوملګري درلوده، چي په عروضي اشعاروکښئ يي هم خپلي ژبي ته ښه خدمتونه وکړه.

•••

د روښانيانو سبک په دې مميزاتو له نورو څخه بيليږي:

۱. د دې ډلي شاعرانو د شعر ډېر اقسام وويل لکه : غزل، قطعه، رباعي، او اوږدې اوږدې قصيدې چي په دغه ډول يې د پښتو د شعر لمن ارته کړه او په ستاينه، وير، او نورو خپلو مسلکي ابحاثو کښي يې اوږدې قصيدې وويلې.
۲. د عرفان او تصوف او لاهوتي دنيا اصطلاحات يې په ژبه را ګډ کړه، او د تصوف پر ګرانو خبرو يې اشعار وليکل، لکه : د وحدت الوجود او شهود مسئلې، د تصوف روحي خوندونه، او الهام د ماوراء الماده فلسفه او نور... چي دا ټوله دوی پخپلو غزلو او قصيدو کښي راوړه، او په شعر کښي يې داخل کړه.
۳. په تشبيه او استعاره او شاعرانه تلازماتو کښي د پخوانو له سبک څخه چي سچ سپېڅلي او ساده و راووته خپل اشعار يې د صنعت او بداعت په ګېڼه ښکلي کړه د بديع او بيان د فنونو مراعات يې په ابتدائي ډول وکړ.

هغه شاعران چي د دې سبک په خپرولو کښي يي خدمت کړی او خواږه اشعار يې ويلي دي دادي :

۱. مخلص :

د دولت په قول دا شاعر د پير روښان معاصر او د ده ملګري و، او علي محمد نومېدی، دولت وايي چي مخلص د روښان پير او خليفه و، او دولت د مخلص ډيري مرثيې ويلي دي په شاعري کښي هم دولت دی ستايي او وايي :

بې ميرزا، بې ارزاني بې مخلص ياره
بل شاعر برابر نه دی پښتون ستايو

د مخلص يو بل ملګری او معاصر شاعر هم دی ستايي او د ده د شعر خوږوالی مني :

ای میرزا له پاکو پاکو وینا وایي
د مخلص کلام خالص دی معتبر سو

د دې دوو تنو معاصرینو له لوړو ستاینو څخه ښکاره ده چي مخلص خوږ او جذاب کلام درلود ځکه چي میرزا او دولت تر (۱۰۰۰ هـ) وروسته ژوندي وو، نو د مخلص د ژوند مهال هم په دغو وختوکي ټاکلي سواي اخوند درویزه وایي چي ملا علي د ارزاني خویشکي د ورونو څخه و، دوی له هنده راغله او د بایزید ملګري سو.(۳۳)

مستر راورټي د خپل پښتو ګرامر په دیباجه کي د قاسم علي افریدي د یوې قصیدې په حواله د مخلص ذکر کوي د دې شعر په خصوص کي موږ اوس نور څه معلومات نه لرو او نه یې د وینا نمونه راڅخه سته.

۲. ارزاني :

دا شاعر هم د روښان پیر له لویو ملګرو څخه دی اخوند درویزه وایي چي دی د خیرالبیان په لیکلوکي هم برخه لري دوی درې ورونه وو په قوم خویشکي چي یو ملا ارزاني او بل ملاعمر او دریم ملاعلي نومېدی، ارزاني چي یو تیزفکره او فصیح شاعر و، نو په پښتو او پارسو او عربي او هندي یې شعرونه وویل، او ده یو بل کتاب هم ولیکی چي (چهاررما) (۳٤) نومیږي وروسته نو ارزاني له ده څخه بېل سو هند ته ولاړ او د ده دوه ورونه ورسره پاته سوه. (۳۵)

د ارزاني معاصر شاعر دولت هم په هغه بیت کي چي دمخه ذکر سو د ده ادبي مقام ښیي خوشحال خان د شاعرانه افتخار په مقام کښي وایي :

" مسخره مي ارزاني خویشکي زمندکړ"

رحمان بابا هم ارزاني داسي یادوي :

د میرزا د ارزاني دعوه به پرېکا
قدردان د شاعرانو رحمان راغی

له دغو تصریحاتو څخه څرګندیږي چي د خوشحال او رحمان په عصر کښي د ارزاني اشعار مشهور و ځکه چي ارزاني د بایزید معاصر و، نو د ده ژوندون د (۱۰۰۰ هـ) په شاوخوا کي تخمین کولای سو، مستر راورټي هم د قاسم علي افریدي د یوې قصیدې په حواله د ارزاني ذکر کوي (۳٦) ډارمستېټر هم ارزاني د پښتو په زړو شاعرانو کښي شمیري.(۳۷)

۳. عبدالله :

بل د روښانیانو معاصر عبدالله دی، چي د اخوند درویزه په قول د ملارکن الدین زوی و، دا عبدالله د پښتو ژبي شاعر او ورور یې ملا نعمت الله هم ځیني رسایل تالیف کړیدي (۳۸). دا شاعر فقط موږ د اخوند درویزه له بیانه پېژنو.

٤. میرزاخان انصاري

۵. دولت لوانړی
٦. واصل :
خوشحال دا شاعر د دولت سره یوځای ذکر کوي لکه چي وایي :
که دولت و که واصل و که دا نور وو
په خبرو مي د هر یوه ریشخندکړ
د خوشحال خان له دې تصریحه ښکاره ده چي د واصل اشعار هم د روښانیانو د دورې دي د میرزا حنان کندهاري متاخر شاعر له ذکر کولو څخه هم دا معلومه ده چي د واصل اشعار مشهور وو، لکه چي وایي :
ښه شیرین الفاظ ویلي دي " واصل "

ج : د ملاالف سبک :

د زرم هجري کال په شاوخواکښي چي د روښانیانو سبک د افغانستان په مشرقي خوا او د اټك په غاړو کښي شهرت درلود د کندهار په خوا کښي هم یو سبک و، چي اثار یې لږ – لږ پاته دي، دا ډول موږ د ملاالف سبک بولو، ځکه چي تر ده دمخه موږ ته په دغه سبک کښي سابق سړی نه دی معلوم، د ملاالف سبک دغه خواص او مزایا لري :

١. د معنا او مضمون له خوا د خیرالبیان سبک ته ورته دی، یعني ټوله دیني او اخلاقي مضامین دي مګر د تحقیق له پلوه ترهغه سبک دمخه دی، او ټوله دیني منقولات بیانوي، او مطلب یې دا دی چي دیني او اخلاقي اصلاح وسي، نه مقابله او جګړه.
٢. هغه اشعار چي په دې سبک کښي لرو لویه برخه یې مثنوي ده چي دیني مضامین یې له عربي څخه منظوماً ترجمه کړي او د اهل السنه عقاید یې شرح کړي دي.
٣. په دې سبک کښي شعري صنایع او بدایع لږ دي په بي تکلفه او ساده بیان مطالب په شعر کښي راوړه سوي او استعارات او نور شاعرانه تکلفات نه لري.
٤. بحور یې لنډ او پرې دي او ویونکی ژر ژر مطلب څني اخیستلای سي.
۵. په دې ډول ډېر پښتو درسي کتابونه کښل سوي او اوس د پښتونخوا په ډېرو برخو کښګي په عمومي تدریس ویل کیږي، او خلك یې په لوستلو د دین ابتدایي اعمال او عقاید زده کولای سي.

د ملاالف سبک په پښتونخوا کښي ډېر خپور سوی او د عمومي استفادې کتب پکښي نظم سویدي د دې سبک مشهور رجال دا دي چي د اشعارو نمونې او سوانح یې په اصل کتاب کښي ولولئ:

١. ملاالف هوتك
٢. ملاشېرمحمدهوتك
٣. شېرمحمدننګرهاري

٤. ملاعبدالرشید قریشي
٥. سعادت خان
٦. جان محمد
٧. ملافرح الدین
٨. محقق کندهاري
٩. میا فقیرالله جلال آبادي د عبدالرحمان زوی چي د جلال آباد د حصارك دی لوی او مشهور عارف و، په (١١٥٠ هـ) ژوندی او ډیر تالیفونه لري په (١١٩٥ هـ) په ښکارپور کښي وفات او هورې ښخ دی په پښتو یې د (فواید فقیرالله) کتاب منظوم کړیدی مګر د کلام نمونه یې زموږ څخه نسته
١٠. ملازبردست کاکړ
١١. مولوي عبدالمجید کاکړ
١٢. مرادعلي کاموي
١٣. دوست محمد ختك
١٤. ملا عبدالباقي کاکړ

د: د خوشحال خان سبك او مکتب :

تر هجري زرم کال وروسته د پښتو په ادب کښي یو لوی نهضت مومو، چي لومړی او معلم او مؤسس یې نومیالی او ننګیالی سردار مرحوم خوشحال خان دی او دی د "پښتو پلار" بللای سو.

خوشخال خان د پښتو د ادب پر اسمان لمر او دی د خپل ډېرمشهور سبك مؤسس دی ده په پښتوکښي یو لوی مکتب پرانستلی دی چي ډېر نومیالي شاګردان ځني راوتلي دي.

د خوشحال خان سبك په پښتو ادب کښي ډېر شهرت او مقبولیت وموند، او د پښتو ادب د ده په مکتب کښي له هري خوا بشپړ سو، نو ځکه موږ د خوشحال خان ادبي سبك د پښتو په ټولو سبکونو کښي یوه غوره ډول او مهم سبك ګڼو، چي د ادبي فنونو مراعات ډېر پکښي سوي او اشعار یې هم خواږه او هم د صنعت په ګڼه ښکلي دي.

د خوشحال د سبك خواص دادي :

١. دې سبك د پښتو شعر ډېر ارت کی علاوه پر غزل، مثنوي، قصیده، رباعي چي تر خوشحال خان دمخه ویل سوي وه، ده نور ټوله د عربي او پاړسو د شعر اقسام په پښتو وویل، او ځني ابتکارونه یې هم د شعر په اقساموکښي وکړه.
٢. په دې سبك کښي هر ډول صوفیانه، اخلاقي، فلسفي، فکاهي مضامین او مدح، رثاء، محاکات، اجتماعي خبري سته، چي ملي عواطف او مزایا هم تلقین کوي او یو ښه حاوي و ارت سبك دی.

۳. په دې سبک کښي د پښتو او پښتنوالي، او د پښتني اخلاقو او ملي احساساتو روزنه هم سته او د خوشحال خان خپله اشعار د ملي جذباتو ډک دي.
٤. په دې سبک کښي اوږدې اوږدې قصيدې پر يوه موضوع چي شاعر غوره کړې وي ويل سويدي، چي هره قصيده يو بيل اجتماعي يا تبليغي يا تاريخي مضمون دي.
٥. په دې سبک کښي بديعي صنايع او تلازمات او تشبيهات ګډ سوه، مګر دومره دی چي شاعرانو يې د اشعارو ساده ګي او سلاست تر صنعت او تکلف قربان نه کي او د طبيعت له لمني څخه نه وواته، او ډيري پېچلي ويناوي يې په اشعارو کښي رانه وړي.
٦. حماسي احساسات پخپله خوشحال خان، په دې سبک کښي راوړه او شاګردانو يې لږ – لږ پېروي وکړه.
٧. تنقيد او هجو هم په دې سبک کښي سته، او پښتو شاعرانو مخصوصاً د مغولو استعمار طلبانو ډېره هجو او غندنه کړې ده، دوی د مغلو ټول شيان وغندل او پخپلو اشعارو کښي يې يوه نوې کلمه جوړه کړه چي هغه نو (مغولواله) ده دا کلمه د دې سبک شاعرانو د پښتونوالي په مقابل کښي راوړه، پښتونواله يعني د ټولو ښو انساني صفاتو جامعيت، مغولواله، بالعکس د ټولو بدو او ناوړو صفاتو درلوول. له مغلو څخه دغه تره او نفرت، او د دوی غندنه، د دې سبک روح دی، او ډيرو شاعرانو له دوی څخه شکوې او نارې کړيدي، او مغل يې غندلي دي.
٨. د خوشحال خان د مکتب په اشعارو کښي ډېر حکم او نصائح او فلسفي مطالب سته، چي د ژوندون نري نري اسرار او دقايق پکښي ويل سويدي.
٩. د ادبي قيمت له پلوه دا سبک تر ټولو جامع او ښه دی هم يې د معنا خوا قوي او هم ادبي او شعري خوا بده نه ده.
١٠. په تخيل کښي هم دا سبک ډېر ښه دی، خورا لوړ او د نزاکته ډک شاعرانه تخيلات پکښي سته پخپله خوشحال خان او نور شاګردان يې د تخيل قهرمانان او پياوړي دي، او په تخيل کښي يې ابتکارونه کړيدي، دوی له خپلو ښو قريحو څګخه خورا نوي نزي مضامين په تخيل کښي راوړي ، او خپل سبک يې د لوړ او ښه او نازک تخيل په ګېڼه بشپړ او ښکلي کړيدي، مګر په طبيعي رنګ.

دا و د خوشحال خان د ادبي سبک خصوصيات او ښېګڼې چي لوړ مو راوړه، مګر خوشحال خان پخپله يوازي لوړ او ښه شاعر نه و، بلکي ده خپل زامن او کورنۍ هم پر ادب روزلې او د شعر او وينا په مکتب کښي يې پالللې وه.

نو ځکه تر ده وروسته د ده زامن او لمسي او نوره کورنۍ ټوله نوميالي ادباء سوه او د پښتو شعر يې ډېر لوړ کړ.

په پښتو کښي دا درېيمه ادبي او علمي کورنۍ ده چي د بايزيد او اخوند درويزه تر

کورنۍ وروسته راغله، او علاوه پر هغو مزایاوو او ښېګڼو چې دې دوو کورنیو درلودې د خوشخال حان کورنۍ او ادبي مکتب حماسي او بزمي او رزمي اشعار هم پخپل سبك کښې وویل او له دې جهته نو دوی د پښتو شعر بشپړ کړ.

د خوشحال خان سوانح او نوره شرحه په دې کتاب کښې د ده په برخه کښې وګورئ، د ده د کورنۍ نور شاعران او ادبي پېروان هم ډېر دي چې موږ يې لاندي نومونه اخلو :

د دې مکتب او سبك ارکان :

١. عبدالقادرخان خټك
٢. اشرف خان هجري
٣. صدرخان خټك
٤. سکندرخان خټك
٥. عیسي اخندزاده
٦. خواجه محمد بنګښ
٧. معزالله
٨. عثمان
٩. عبدل
١٠. اشرف
١١. فاضل
١٢. ابراهیم
١٣. فضیل
١٤. حسین
١٥. مهین
١٦. عصام
١٧. ابوالقاسم
١٨. فتح علي
١٩. علیم
٢٠. علي خان خټك

هـ : د رحمان بابا سبك :

د خوشحال خان د ژوندون په زمانه کښې د پښتو د ادب پر اسمان يو بل ستوری هم وځلېدی د پېښوره څخه پنځه میله ګس خواته د بهادر د کلي په يوه بېوزلې کورنۍ کښې يو هلك وزېږېدی، چې عبدالرحمن يې باله دا سړی مهمند سړبنی و، هیوز وايي چې ابراهیم زي مهمند و (٣٩) خو عبدالرحمان چې لوی سو د پښتو ژبي يو لوی او نومیالی او تر ټولو

مشهور شاعر سو ده یو مکتب په پښتو ادب کښي جوړ کړ او یو نوی سبك یې راویست او پخپل روحانیت او ادبي او معنوي قوت داسي خلکو ومنلی چي (رحمان بابا) یې بولي.

رحمان تر (۱۰۵۰ هـ) وروسته دنیا ته راغلی او د خپل ښکلي شعر او ادب په زور یې د (بابا) نوم وګاټه، چي بېله "احمدشاه بابا" په پښتنو کښي د بل چا نصیب نه سو.

د رحمان بابا مکتب او ادبي سبك ډېر جامع سبك دي، د انسان له فطرته ترجماني کوي، او د زړه له کومي وینا راباسي او اشعار یې د پښتو او پښتنوالي څخه هم نه دي وتلي.

رحمان بابا د اخلاقو او اجتماعیاتو له پلوه پر پښتني عنعناتو سم شعر ووایه، د تصوف او عرفان په دنیا کښي یې عملي خوا خوښه کړه د عشق خبري یې په تودو احساساتو او سوځوونکو جذباتو وکړې.

نو د رحمان بابا سبك د پښتو شعر ځیني هغه خواوي چي تر اوسه لانېمګړې وې بشپړي کړې او هره موضوع یې په خورا ګړندیتوب او مړوچتوب وویل د ده سبك دغه ښېګڼې او خواص لري :

۱. په دې سبك کښي شاعر د روح الهام مني د مادې سره یې ډېر سر وکار نه دی، له هغې دنیا څخه خبري کوي چي له دې خاکي نړۍ څخه پرته بله دنیا ده او د معنوي فیوضاتو منبع هم دغه ځای دی.

۲. په دې سبك کښي شاعر له مادي کثافاتو څخه لیري کیږي او هلته ځي چي صلح کُل دی، او د دې خاوریني نړۍ غوغا او ښورماښور پکښي نسته شاعران یې د دنیا پر بدو تنقید کوي او ځان یې له ککړو او کړکېچنو څخه پاکوي.

۳. په اداء او د اداء په تصویر او نورو ښېګڼوکښي دا سبك خورا سپېڅلی اوسلیس دی ابهام ښه نه ګڼي د شعر الفاظ او عبارات ساده او سپېڅلي غوره کوي.

٤. غزلیات، قصاید، رباعیات، تخمیس او د شعر نور ټوله اقسام په سپېڅلي ډول وایي، او ډېر له میني او اخلاقو څخه بږغیږي.

۵. د عشق او میني په دنیا کښي هم د واقعیت خوا ته ځي او د خیال لږ تابع کیږي.

٦. د دې سبك شاعر عشق او الهام د ژوندون مدار ګڼي یقین او ایمان پر عقلیت باندي خوښوي.

رحمان بابا چي د دې سبك لومړی استاد او ښوونکی دی. پخپله هم دغسي سړي و، روحاني ژوندون یې درلود، چي تر ده وروسته ډېرو شاعرانو د ده پېروي وکړه او دا لوړ سړی یې په استادي ومانه او د ده سبك یې غوره کی، او مشهور د مکتب شاګردان یې دغه دي :

د دي سبك مشهور شاعران دا دي :

۱. عبدالرحیم هوتك
۲. احمدشاه بابا

۳. اخوندګدا
٤. عبدالعظيم سواتي
۵. ميانعيم متي زي
٦. ملا جمعه بارکزي
۷. عبدالنبئ بيټني
۸. شېرمحمد هوتك
۹. مطيع الله پيرخيل
۱۰. قاسم علي اپريدي
۱۱. يونس
۱۲. غفور
۱۳. صديق
۱٤. شهنواز
۱۵. حافظ د الپورې

و: د پيرمحمد سبك :

د پښتنو د علم غوښتونکي او ادب روزونکي پاچا اعليحضرت احمدشاه بابا په زمانه کښي د پښتوادب يو بل نُهضت شروع سو او د پښتونخوا په غرو او ښاروکښي داسي شاعران پيدا سوه چي د پښتو ادب ته يې له هري خوا تازه ګي وبخښله او ډېر نوي سبکونه يې منځته راوستل چي يو مشهور سبك يې (د پيرمحمد سبك) دی.

پيرمحمد اصلاً د بړوب کاکړ و، چي د خپل عصر علوم يې په کندهار کښي ولوستل او د احمدشاه بابا د دربار ملا سو او د شهزاده سلېمان په معلمي وټاکل سو، پيرمحمد په پښتنو کي عشقي اشعار ډېر وويل، او د يوه نوي او مخصوص سبك استاد سو، پخپلو شعرونو کښي يې تاوده د عشق احساسات او جذبات پټ کړه، او د زړه ځخه يې وينا راوايستله، د بيان اسلوب يې خورا روڼ او سپېڅلي و.

د پير محمد سبك دغه خواص او مميزات درلوده :

۱. د عشق خورا نري احساسات پکښي سته، د دې سبك د شاعر کار له زړه سره دی، لکه رحمان بابا لسان الغيب نه دی چي د عالم قدس ځخه وړغيږي، او نه وچ کلك ناسوتي دی بلکي د هغو تودو احساساتو ځخه الهام اخلي چي آرت او صنعت زيږوي.

۲. په دې مکتب کي تشبيهات او استعارات طبيعي رنګ لري، د ظاهري ښکليتوب او مادي جمال بيان کوي او په دې ښېګڼه کښي د خوشحال خان سبك ته ورته دی.

۳. عبارات او الفاظ يې پرېولي او روان دی، ژبه يې جذابه ده.

٤. د معاني او احساساتو په تجسم او تصویر کښي د ژبي خاص بلاغت استعمالوي، مطلب سپېڅلي او روښانه راوړي، تعقید او ابهام نه خوښوي.
٥. د اخلاقو تلقین او مواعظه یې لاهوتي نه ده، حتی المقدور د اجتماع او انساني معاشرت له خنده نه وزي.

د پیرمحمد سبك په دغوممیزاتو او خواصو د خوشحال خان او رحمان بابا د سبکونو تر منځ یو فاصل خط دی، او دا سبك د آرت له پلوه غوره او ډېر ښه دی.

د پیرمحمد د مکتب او سبك شاګردان او پېروان چي موږ ته معلوم دي دا دي :

١. شمس الدین کاکړ
٢.ګل محمد نورزی
٣. سردارمهردل خان مشرقي

د دې شاعرانو احوال او وینا په اصل کتاب کښي وګوري.

ز: د حمید سبك :

تر خوشحال خان او رحمان بابا وروسته د پېښور ښې مځکي یو بل خورا لوی او مروچ شاعر پښتو ته ورکی، چي یو بل نوی سبك یې جوړ کړ، او د پښتو ادب یې له بلي خوا تکمیل او بشپړ کړ، دا سړی عبدالحمید ماشوخېل مهمند و، چي تر (١١٠٠ هـ) وروسته پیدا سو.

حمید ښکلي اشعار او د خونده ډك اثار په پښتو کښي پرېښووه، ده مبتکره او بداعت خوښوونکې قریحه درلوده، او د بل چا پېروي یې ونکړه، بلکي پخپله یې یو نوی سبك جوړ کړ، او نور خلك یې خپلي پېروۍ ته راوغوښته.

حمید په دې خپله هیله کښي ښه بریمن سو، او خپل سبك یې ښه جوړ او خپور کړ، ده د پاړسو ادب ولوست، او هندي سبك چي د ده په زمانه کښي په پاړسو لوړتیا او عروج ته رسېدلی و. ښې سره وسپېڅلی، وروسته نو پخپله هم پکښي داخل سو، او د پښتو شعر یې پر هندي سبك واړاوه، او هغه خصایص یې پکښي راوړه، چي د پاړسو شعر هندي سبك درلوده.

نو د حمید سبك ته موږ د پښتو هندی سبك ویلای سو، لکه پر پاړسو چي دې سبك د مغولو په زمانه کښي اغیزي وکړې، او خورا رواج او مقبول سو، دغسي هم په پښتوکښي د حمید په زیار دې سبك رواج وموند.

خصایص :

١. په دې سبك د خیالپرورۍ (Idealism) زوردي، ترطبیعت وتلي خیالات او افکار په شعر کښګي راوړي، او هغه نرۍ او باریکي معناوي چي د جسم او مادې څخه وتلي دي اداء کوي، او په شاعرانه تخیل کښي یې په داسي تشبیهاتو او استعاراتو راولي چي نادري دي او د جسم او مادې په دنیا کښي نه ځائیږي.

۲. اغراق او مبالغه د دې سبك له خصايصو څخه دي، كه يو شاعر وغواړي، چي يو شي كوچني كي، نو به يې دومره كوچني كي، چي ليدل كيږي به نه، او كه يې لويوي نو په نړۍ كښي به نه سي ځای.

۳. شاعر يې د ادبي تلازماتو مراعات ډېر كوي، مثل او ممثل لازم او ملزوم ، ناتج او منتج ډېر سره راوړي، مثلاً كه هنداره راوړي گرز ورسره راځي او كه سبر ياد كي نو به ضرور قمرۍ ورسره ملگرې وي.

٤. ځكه چي نادر استعارات او تشبيهات شاعرانو په دې سبك كښي راوړه، نو يې ډېر پارسو اصطلاحات او كلمات هم په ژبه راگډ كړه، او د پارسو جملو او مصطلحاتوڅخه يې كار واخيست مگر دا خو چنداني ښه كار نه و.

٥. د حميد سبك هغه د بيان پاكيزه گي او سپېڅلتوب چي خوشحال خان او پيرمحمد او رحمان درلود بايلود، او ډيري پېچلي خبري يي راوړي، حميد د پښتو شعر د تخيل او ايډياليزم له پلوه ډېر لوړ كړ، چي تر ده وروسته نورو شاعرانو هم دا سبك وروزلی، او دوی حميد خپل استاد وباله، او د (موښگاف) لقب يې وركړ.

د حميد د سبك پيروان :

۱.كاظم خان شيدا

۲.محمدي چمكني

۳.ميرزاحنان كندهاری

٤.حاجي عبدالله محزون

٥.كاظم

٦.كامگار

۷.صمد

۸.ملامحمد اكرم چي د(۱۲۰۰ هـ) په شاوخوا كي په كندهار كي اوسېدی او د محزون استاد ؤ د حميد په سبك كښي يې ويل وكړه.

ح : د قلندر سبك :

د پيښور له ميرو څخه د (۱۱۰۰ هـ) په شاوخوا كښي قلندر نومي يو سړي راووتی چي د اپريدو څخه و، دا سړی د حميد ماشوخېل معاصر او په غزلياتو كښي د هغه د سبك شاگرد او پېرو دی.

مگر قلندر له ځانه د پښتو په شعر كښي يو نوی سبك هم راوايست، چي د عشق او ميني سوزان او تاوده او د جوشه ډك احساسات يې په څلوريز شعر كښي وويل، او د ده اشعار داسي اغېزه ناكه او د اثره ډك دی چي ساري نه لري.

د قلندر سبك دغه خصايص لري :

۱. قلندر د خپل خوږمن زړه مجروح احساسات پخپلو نارو او غلبلوکښي په ښه ډول راوستلي دي، چي د سړي زړه ورسوځي، او داسي اغېزه لري لکه شاعر چي د خپل خوږمن زړه ټوټې پخپلو اشعارو کښي پټي کړي وي، په پښتو شعر کښي د ده په راز تند جذبات او احساسات چا نه دي ښکاره کړي.

۲. قلندر د خپلو ويرجنو نارو او غلبلو لپاره يو مخصوص سبك او بحر ټاکلی دی، چي په ملي سوزان لحن وايه سي او هم پر عروضي اصولو سم دي، داسي اشعار څلور مصرئ لري لکه رباعي. قلندر يو مطلب په يوه رباعي شعر کښي ځايوي، او د مقصد د ويلو او اداء کولو راز يې داسي زړه وړونکي او بي تکليفه او اغيزه ناکه دی، چي سړی يې په اوريدلو ډېر متاثره کيږي، مخصوصاً که په ملي لحن وويل سي.

په دې دوو مميزاتو زموږ قلندر له نورو څخه بېل سبك لري او نور چا يې هم لږ پېروي کړېده ځکه چي په دغو خواصو شعر ويل د اوره ډك زړه غواړي او هغه لږ سته !

يو بل سړی د قلندر د سبك په تقليد موافق سويدی د کندهار ملاحسن اسحق زی دی چي دې سړي هم يو ډېر سوزونکی او د اوره ډك عشق درلود او د ميني په لېونتوب کښي يې د قلندر په ډول ځيني اغيزه من او دردناك اشعار وويل، او ټوله د زړه اور او خوږ يې پخپلو نارو او غلبلو کښي ښکاره کړ.

ط: د جنګياليو او ننګياليو سبك :

د پښتو ادب يو مهم ټوك هغه حماسي او د ننګياليتوب اشعار دي چي شعراء د ملي زړه ورتوب او د مېړنو د مېړاني احساسات پکښي مجسم کوي، که څه هم د پښتو په ټولو سبکونو کي د پخوا تر اوسه دغه ملي روح ژوندی دی او په هر عصر کي او هر سبك کي د حماست او ننګياليتوب احساسات څرګند سوي دي !

که موږ د پښتو شعر په دېوانو او اثارو کښي وګرځو يا د ملي ادب پاڼې واړوو په هر ځای کښي د شاعرانو ښه ښه حماسي اشعار ليدلاي سواى او دا هغه ملي نارې او اثار دي چي د پښتنو زلمي يې خورا ګران ګڼي او په ټولو پښتونخوا کښي خاص اهميت لري خو بيا هم زموږ په ملي شاعرانو کښي يوه خاصه ډله هم سته چي دوی حماسي بدلي او جنګي او رزمي اشعار خالص ويلي دي، او خالص حماسي شعرونه ويل د دوی سبك دی .

دې شاعرانو د خپل مېړو او جنګي خلکو او ملي پهلوانانو د مېړاني قيصې نظم کړيدي، او د خپل ملت جنګي او حماسي مردانه احساسات يې ښه څرګندکړي، او پخپلو اشعارو کښي راکښلي دي.

د دې سبك مشاهير دغه :

۱. برهان خان

۲. مسعودګل

۳. نورالدین
٤. زاهدخان
٥. عزیز خان
٦. سپینه
۷. ملاله

ي : د قصه کوونکو سبك :

د پښتو د ادب یو بل خورا مهم ټوك قصه ده، او په پښتو کښي قصصي اشعار هم زښت شهرت لري، او هري خواته د قصه کوونکو شاعرانو سبك ډیر مقبول دی.

په پښتو ادب کښي موږ دوه ډوله قصي لرو، لومړي هغه عشقي قصې دي چي له پخوانو زمانو څخه په پښتو کي سته، او دوه تنه عاشق او معشوق چي د قصې پهلوانان وي قصه د دوی په نامه شهرت مومي، لکه د ادم خان او درخو نقل، د توردلي او شاهو، یا د مؤمن او شیرینو نقل یا نور...

دا قصې په ملي ادب کښي مهم موقع لري، او د پښتو پیسکولوژي او روحیات راښيي، مګر زموږ مقصد دلته دغه قصي او نقلونه، نه دي، بلکه داسي شعراء هم سته، چي د عروضي اشعارو په ډول یي اوږدې اوږدې قصې منظومي کړي، او د ځان لپاره یې قصه کول، او قصصي شعر سبك ټاکلي دی.

علاوه پر دغه ځیني شعراء هم سته، چي په شعر کښي د بل سبك تابع دي، مګر ځیني قصې یې هم نظم کړیدي، چي دغه ډول شعراء نو موږ قصه کوونکي نه سو بللای. د پښتو قصه کوونکي شاعران عموماً په مثنوي خپلي قصې نظم کوي، چي ځای ځای غزل یا قصیده هم لري، بحرونه یې عموماً اوږده دي، کله کله خفیف هم پکښي وینو، خو دلته دا خبره هم سته چي هر شاعر د قصې ځیني مخصوص مزایا لري، مثلاً یو سړی یې بزمي خوا ښه تصویر کولای سي او ځیني نور یې بیا رزمي او جنګي وقایع ښه بیانوي.

د پښتو قصه لیکونکي شعراء دا دي:

۱. باي خان :

چي د بنیر و، او د لیلی مجنون قصه یې په پښتو نظم کړېده (٤٠) دی د (۱۱۰۰هـ) په شاوخوا کي اوسېدی عبدالرحیم هوتك دی د خوشحال خان سره په شاعري کښي سم ګڼې. (٤١).

۲. میاعمر چمکنی: د (۱۲۰۰ هـ) په حدودو کښي ژوندی و، د پېښور او کرم په خواوو کښي اوسېدی، او لوی روحاني سړی و، د پښتنو د اقوامو شجره یې منظومه کړېده(٤٢) او ځیني نور مناجاتونه هم لري چي د لندن په موزیم کښي سته.

۳. امام الدین: چي د جمجه په نامه یې ځیني قصاید نظم کړیدي چي په عواموکښي

ډېر شهرت لري او راورټي يې ذکر کوي (٤٣).

٤. غلام محمد: د راورټي په قول په (١٧) عيسوي پيړۍ کښې ژوندی و، او يوه افسانه يې د سيف الملوك په نوم نظم کړه (٤٤) او معراجنامه يې او د والضحی منظوم تفسير يې وليکل.

٥. ارسلا: چې په (١٣٠٣ هـ) کښې يې د فتح خان قصه نظم کړېده او ډارمستټر يې ذکر کوي (٤٥) پر دغو علاوه نور قصه ليکوونکي شاعران دغه دي :

٦. فياض

٧. مسعود د عبدالله زوی

٨. احمد اخوندخېل

٩. رحمت داوی

١٠. ملااحمد جان

١١. رحمت

١٢. ملانعمت الله

١٣. ملااحمد

١٤. نور

د عروضو شاعرانو د سبك او ډلو بحث دلته تمام سو، اوس به نو مختصراً دعوامو پر سبك هم لږ لږ وږغيږو.

٣. د عوامو ډله :

د عوامو په سبك کښې د پښتو ډېر اشعار ويل سوي او زموږ د ادب غوره پانګې په دغه سبك کښې سته چې دا سبك موږ له دې جهته د عوامو سبك ګڼو چې نسبت و نورو سبکونو ته د ملت د عامو طبقاتو په منځ کي ډېر شهرت لري، او په پښتونخوا کښې مروج دی.

دغه سبك د ادبي ارزښت له پلوه سچه ملي دی او د عوامو د احساساتو هنداره ده.

لکه دمخه چې مو وويل د دې سبك تدقيق او د ملي اشعارو او سندرو حصر او پلټنه بېل کتاب غواړي مګر په دغه کتاب کښې هم د هغو ملي شاعرانو نومونه او اثار چې زموږ لاسته راغله د دوی د لنډو اشعارو سره راوړه سويدي.

د عوامو په سبك کښې د ملي اشعارو ګرده، اقسام لکه : لنډۍ، د اتڼ نارې، سپرې بدلې، د نقلو نارې او نور... شامل دي، چې هم يې هجايي وزنونه بېل او هم يې مضامين ممتاز دي.

لکه د پخوانو په سبك کښې چې مو وليدل، د هغه عصر ډېر اشعار په ملي لهجه دي او مخصوص اوزان او الحان لري، چې اوس يې نمونې زموږ د عوامو په سبك کښې راپاته دي، او دغه د عوامو سبکونه دي، چې زموږ د زاړه ادب او پخوانو نيکونو د ادب رنګ او

ډول ښه راښکاره کوي.

د عوامو سبك دا خواص لري:

١. اشعار يې ټوله هجايي بحور او آهنګ لري، او دا بحور او اوزان خاص ملي دي د پردو تقليد پکښې نسته.
٢. هره ترانه او سندره ځانته بېل اهنګ لري، چې زموږ د ملي موسيقۍ اساسونه هم دغه اهنګونه دي، او په خورا سنګين او متين ږغ ويل کيږي، چې د ملت صلابت، او د ملي روح لوړتيا او کلك توب ښکاره کوي، او اورېدونکی يې د ويونکي له ږغ او اهنګ څخه د ده عالجنابي او ملي حميت معلومولای سي.
٣. په موضوع کښې هم د اشعارو ارته لمن لري، د عشقي او حماسي او اخلاقي خوا څخه خورا ښه مضامين پکښې سته غندنه ستاينه او فکاهيات هم لري، کله کله اوږدې رزمي او حماسي قصې پکښې راوړي او خپل ملي نوميالي مېړونه پکښې ستايي، لکه د احمدشاه، غازي محمداکبر، غازي محمد ايوب، ميرعلم، صاحبجان او موسي خان او نورو توريالیو بدلي چې د ملي پهلونانو ستايني دي.
٤. د دې ملي اشعارو مضامين او اهنګ دواړه خواږه دي، چې خارجي پوهان يې هم خوښوي ډارمسټېټر فرانسوی مستشرق ډيري دغه ملي بدلي ټولي کړيدي. راوړې ليکي چې دغه بدلي په ګرځنده موسيقۍ سره ويل کيږي او د حرارته ډکي دي، چې ماته د خپل وطن ملي سندري راپيادوي، او ډېري مي په پېښورکښې ليکلي دي (٤٦).
٥. دغه اشعار له هري خوا په اغېزه او اثر او جذابيت کښې هم ډېر ښه مهيج دي او انسان بديعي احساسات ورخوځوي، او زړونو ته شورماشور ورکوي، او اروېدونکي دې ته اړ باسي چې اتڼ او غورځنګ ورسره وکړي.

په دې خواصو او ښېګڼو زموږ ملي اشعار ډېر غوره دي ښايي چې زموږ د نوي ادب اساس هم دغه اشعار وي چې هم ادبي خوا او هم غنايي او د موسيقۍ ښېګڼې لري. اوس موږ د ملي سبك او د عوامو د ډلي د مشهور شاعرانو نومونه اخلو :

١. کمال
٢. محمدجي
٣. ميرا
٤. عبدالله
٥. خدايرحم
٦. عبدالودود
٧. ملاميران
٨. خواجه محمد

۹. صدیق اخندزاده
۱۰. سلیم
۱۱. عبدالرحمان
۱۲. محمدایوب
۱۳. طالب
۱٤. توکل
۱۵. سردارمهردل خان
۱٦. شیرمحمد
۱۷. برخوردار
۱۸. فیض الله
۱۹. سیدکمال
۲۰. ملازاهد
۲۱. محمدیارصاحبزاده
۲۲. محمددین
۲۳. نوروز.

د دې مبحث لنډه :

له پخوا زمانو څخه د پښتو شعر خاص ملي اوزان او سبک درلوده، دا دوره تر اسلام دمخه شروع کېږي بیا تر هجري درېیمي پېړۍ یعني د غزنویانو تر عصره رارسیږي.

موږ ته د دغي درېیمي پېړۍ اشعار لاسته راځي، او زموږ نیکونو په داسي سبک شعرونه ویلي دي چي افکار یې ساده دي او خاص ملي وزنونه او اهنګونه لري، د اشعارو مضامین حماسي، اخلاقي، موعظه او ملي دي، تر دوی وروسته د خیرالبیان سبک پیداسویدی چي شعر یې لکه قدماء نه پوره ملي دی، او نه پر عروضو برابر دی، د دې ادبي تحول او انتقال په زمانه کښي دوې مشهوري کورنۍ راغلي او دا سبک یې روزلی دی.

لومړي کورنۍ د پیرروښان بایزید ده.

دوهمه کورنۍ د اخوند دروېزه ده

د خیرالبیان سبک له (۹۰۰ تر ۱۰۰۰ هـ) پوري روزل سویدی. د شعر مضامین یې دیني، تبلیغي، اخلاقي او فلسفي دي.

وروسته د هجري زرم کال په شاوخوا کښي د عروضي شاعرانو ډله راغله چي پخوانو یې عشقي، اخلاقي، حماسي مضامین وویل، بیا نو د روښانیانو ډلي اخلاقي، عرفاني، فلسفي او د تصوف ګران مضامین په شعر کښي راوړه.

په دغو وختو کښي ملا الف د کندهار په سیمه کښي یو د عروضو ابتدایي سبک

راوایست او دیني، اخلاقي مضامین او مواعظ یې پکښې نظم کړه، دغسې هم د زرم هجري کال په حدودو کښې خوشحال خان او بیا تر ده وروسته رحمان بابا او حمید او پیرمحمد او قلندر نوي نوي سبکونه او د شعر ډولونه رواج کړه او شعري صنایع او ادبي بدایع یې په پښتوکښې وپالل، او د شعر ټوله اقسام او ډول ډول مضامین یې وویل، چې اخلاق، تصوف، د ماوراء الماده فلسفه ، مادي فلسفه، او نور ټوله افکار او تخیلات یې په ښه ډول پخپله ژبه کې ځاي کړه.

پر دغو ډولونو علاوه د ننګیالیو او حماسه ویونکو قصه کوونکو شاعرانو سبکونه هم په پښتو کښې سته، او د عوامو ډله خاص ملي اشعار لري.

په دې ډول د پښتو شعر د کیف او کم، او رشاقت او سلاست له خوا ډېر ښه دی او د معنا او لفظ په متانت او ښېګڼو کښې ډېر لوړ ځي، چې د نورو ژبو د هر راز اشعارو سره ساري ګڼل کیږي، او په ادبي ارزښت کښې تر هیڅ ژبې پاته نه دی.

•••

لمن لیکونه

١. د ګوستاولوبون لمړني تمدنونه د پاریس طبع، ١٨٨٩ ع.
٢. د ویکتور هوګو د کروموېل مقدمه.
٣. تاریخ الادب، عندالافرنج و العرب، د مقدسي.
٤. د هند د تمدن تاریخ د ګوستاولوبون، ص ٣٢٨.
٥. د ملي قصو او نقلو نارې هم په ملي اوزانو او زاړه سبک اړه لري.
٦. روابط ادبی ایران و هند، ص ٨٥.
٧. تذکره الابرار والاشرار د پېښور طبع.
٨. د افضل خان خټك تاریخ مرصع د راورټي د هرتفورډ طبع، ١٩٦٠ ع په ګلشن روه کي.
٩. راورټي انګلیسي مستشرق دی، چې د (١٨٥٠ ع) په حدودو کې ژوندی، او د بمبئي د درېیم لښکر کاپیتان و، دې سړي د پښتو ژبې په تاریخ او ګرامر او لغت کې ښه آثار ولیکل.
١٠. د هند د زړو آثارو مجله، ص ٣٦٦ ج ١١ د مارګن ستېرن مضمون.
١١. مخزن الاسلام قلمي.
١٢. مخزن او تذکره الابرار و الاشرار د اخوند درویزه.
١٣. مجلهٔ کاوه، د برلین طبع، ص ٩ ج ٥.
١٤. دبستان مذاهب ص ٢٥١ د بمبئي طبع ١٢٩٢ هـ.

١٥. د دولت قلمي دېوان، قديم مخطوط، د پښتو ټولني د کتابخانې.
١٦. د اخوند درويزه مخزن الاسلام د ١١٤٤ هـ مخطوط.
١٧. د پښتونخوا د شعر هار و بهار د پاريس طبع.
١٨. د هند د زړو آثارو مجله.
١٩. تذکره الابرار ص ٣١ _ ١٠٧.
٢٠. تذکرۀ علمای هند ص ٥٩.
٢١. مخزن الاسلام قلمي د ١١٦٧ هـ مخطوط.
٢٢. خزينه الاصفيا تذکرۀ علمای هند ص ١٣١.
٢٣. د راورټي د پښتو ګرامر ديباچه د کلکتې طبع.
٢٤. فوائد الشريعه.
٢٥. د راورټي د پښتو ګرامر ديباچه.
٢٦. شکرستان افغاني د ١٩٠٥ ع طبع.
٢٧. المعجم فی معايير اشعار العجم، د شمس الدين قيس رازي، د تهران چاپ ص ٢٠.
٢٨. کشف الظنون ج ٢ ص ٢٣، المعجم ص ٣٠.
٢٩. د ابن الانباري طبقات الادباء ص ٥٥.
٣٠. د ابن نديم الفهرست ص ٦٤.
٣١. د احمد امين ضحی الاسلام ج ٢ ص ٢٩٠.
٣٢. البيروني، ص ٧١.
٣٣. تذکره الابرار والاشرار ص ١٤٩.
٣٤. کذا فی الاصل
٣٥. تذکره الابرار ولاشرار ص ١٤٩.
٣٦. د پښتو ګرامر مقدمه.
٣٧. د پښتونخوا د شعر هار و بهار.
٣٨. تذکره الابرار ص ١٧٠.
٣٩. د کليد افغاني مقدمه
٤٠. د راورټي د ګرامر مقدمه
٤١. د عبدالرحيم قلمي دېوان
٤٢. تاريخ صولت افغانی
٤٣. د راورټي د ګرامر مقدمه
٤٤. د راورټي د ګرامر مقدمه
٤٥. د پښتونخوا د شعر هار و بهار
٤٦. د پښتو ګرامر مقدمه.

﴿۱﴾

بيټ نيکه

د پښتنو د علم الانساب پوهانو او هغو مورخينو چې اسماء الرجال يې ليکلي دي، شيخ بيټنی د پښتنو د ډيرو طائفو لوی نيکه بللی دئ، او وايي چې دا بيټنی د غرغښت او سړبن ورور و، پخپله د پښتنو ملي عنعنات هم د دې تصديق کوي، اما په مورخينو کي لومړی د دې ملي عنعنې تصديق ابوالفضل د مغولي پاچا اکبر د عصر مورخ کړی، چې د پښتانه دغه درې پلاره مشهور دي[1]. مګر د دې نيکه نوم مورخينو مختلف راوړی، ځيني يې بيټ او ځني يې بيټنی او ځيني يې بټن ليکي. نعمت الله هروی او خانجهان لودي هم په مخزن افغاني کي بېل د شيخ بيټني اولاد او د دې قوم مشاهير او اولياء مفصلاً راوړي، ځکه چې آئين اکبري په (۱۰۰٦ هـ) او مخزن په (۱۰۱۸ هـ) کي ليکل سوی دئ، نو دا ويلای سو چې د پښتنو د ملي عنعناتو او د رجالو د تاريخ لومړي ليکونکي هم دوی دي، نعمت الله په دې سلسلو کي مجمع الانساب او اخبار احمدي کتابو ته هم حواله ورکوي، چې تر ده دمخه ليکل سوي، او د پښتنو د انسابو ذکر يې کړی دئ، په دغه عصر کي اخوند درويزه ننګرهاری هم چې تر (۱۰٤۸ هـ) پوري ژوندی و[2] ده هم د پښتنو انساب راوړي دي[3]. دغو ټولو مورخينو د شيخ بيټني ذکر مفصلاً يا ضمناً کړی دئ.

مګر تر دغو ټولو يو پخوانی او زوړ اثر چې د شيخ بيټني ذکر او اشعار پکښې راغلي دي، د سليمان ماکو د بارك د زوی "تذکرۀ اولياء" ده، چې پسله (٦۱۲ هـ) ليکلې سوې ده، د دې کتاب هغه يو څو پاڼې چې سته، د شيخ بيټني ذکر داسي کوي :

"نقل هسي کاندي يارانو چې په روزګار د شيخ بيټني کي د ده ورور چې سړبن نومېد، او پر شيخ بيټني هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن، او هر کله به يې ويل خپل ورور ته، بيټني خپل زوی اسماعيل ورکاوه، او لوی سو د سړبن په کاله، خدای مهربان د اسماعيل په برکت سړبن

۱- آئين اکبري، ج ۲، ص ۱۹۱.

۲-تذکرۀ علمای هند، ص ٥۹.

۳ -تذکرة الابرار و الاشرار او پښتو مخزن.

ته نصیب کړه، دومره زامن چي اوس ... سو ګڼون د هغو، د اسماعیل مرقد واقع دی د کسي پر غره چي زه هلته تللی وم[1]".

له دې روایته ښه ښکاریږي، چي په پخوانو پښتنو کي د شیخ بېټني کرامات مشهور وه، او د دې کتاب لیکونکی لکه چي پخپله وايي د کسي غره[2] ته تللی او د دغه اسماعیل زیارت یې کړی دئ.

د سلېمان ماکو دغه روایت نعمت الله کټ مټ په مخزن کي تائید کوي، او داسي لیکي:

"نقل است سړبنی برادر کلان بتنی مفلس بود، و از هیچ چیز دستگاهی نداشت، باوجود آن از سعادت فرزند هم محروم بود روزی سړبنی به خانه برادر خود که شیخ بتنی باشد آمده عرض کرد که ای برادر دعای تو در باب جمیع خلائق مستجاب الدعوات است در باب من توجه نمی فرمائی که در طلب فرزند و فراخی معاش کوشش بسیار دارم، حضرت شیخ بیت فرمود که یك پسر مرا ببر و پرورش نما، که بقدم او هم دهم اسباط، و مال و منال و مواشی که لوازم دولت است میسر آید، آخر الامر شیخ پسر خود اسماعیل را ببرادر خود سړبنی داد، و سړبنی برادر زادۀ خود را بخانه آورده پرورش می نمود، از برکت قدم او دولت و اولاد چندان بظهور آمد تا قیام قیامت کم نخواهد شد، چون اسماعیل بسن رشد رسید از ریاضات شاقه بمراتب ولایت رسید، و این شیخ اسماعیل که مقبره و گنبد ایشان بر کوه سلیمان واقع است همان شیخ اسماعیل سړبنی پسر حضرت بیت است ...[3]".

په دې ډول زموږ د لومړي مورخ سلېمان ماکو قول که څه هم تر نعمت الله څلور سوه کاله دمخه دئ، مګر یو د بله پوره ربط او نثر د یووالي سره لري او دا ښکاره کوي، چي تر زرم هجري کاله هم د شیخ بېټني لوی نیکه په باب کي پښتنو معنعن کلک او مسند روایات درلوده، چي له هغو څخه په دغو دوو کتابو کي لږ پاته دي.

متاسفانه د شیخ بېټ نیکه نور احوال موږ ته نه دي پاته، او نه د ده د ژوندون وخت مورخینو تصریح کړی دئ، فقط ځیني له دغو مورخینو څخه دا هم لیکي، چي دی د غور د پاچهانو معاصر و، او د غور له مشهوري کورنۍ څخه شاه حسین نومی د ده په کور کي و[4].

که موږ بېله دغو تاریخونو چي پښتنو لیکلي دي په نورو کي پلټنه وکړو، نو دا ښکاریږي

۱-د سلېمان ماکو پښتو تذکرة الاولیاء، قلمي تالیف تر (٦١٢ هـ) وروسته.

۲- پښتانه کوه سلیمان د کسې غر بولي، او دا د دې غره زوړ نوم دی.

۳- مخزن افغانی قلمي د نعمت الله هروی.

٤- مجمع الانساب، تاریخ سلطاني، حیات افغاني، خورشید جهان.

چي شنسب د غوري پاچهانو لوی نیکه د حضرت علی ؓ معاصر و، او تر هغه وروسته بیا ملك ۳۳سوري د سلطان محمود په عصر کي ژوندی، او د غور یو نومیالی مشر و، چي پر بُست او داور او رخج او غور يې پاچهي درلوده، او سلطان محمود د ده پاچهي ورانه کړه، او اولاده يې هرات ته فرار سول، او وروسته بیا بیرته په غور کي د دوی پاچهي جوړه سوه[1].

په دغو غوري مشرانو کي حسین نومي ډېر دي، حمدالله مستوفي او یحیی قزویني هم د دې کورنۍ د حسین نومي سړي له غوره پردېسي او ورکېده راوړي[2].

نو دغه روایت خو د پښتنو مړرخینو له روایاتو سره هم تطبیق خوري، په دې ډول نو دا ثابته ده، چي د غوري کورنۍ د عروج وخت له (۵۰۰ تر ٦۰۰ هـ) پوري دئ، او ابتدا يې هم مړرخین د سلطان محمود له عصره چي د دوی له یوه نیکه ملك سوري سره يې جګړه وکړه، او د ده نسل يې سره متفرق کی ښيي[3]. په دې حساب نو که ببټ نیکه له یوه سره د دغو لومړیو غوري مشرانو معاصر وي، نو د ده د ژوند وخت موږ له (۳۰۰ تر ٤۰۰هـ) پوري تخمین کولای سو، او لکه سلېمان ماکو او نعمت الله چي وایي د ببټ نیکه وروڼه او زامن د کسي په غره کي اوسېدل، چي اوس يې کوه سلمان بولي، او د دغو پخوانو پښتنو رجالو هدیرې هورې دي.

د پښتنو یو خورا پخوانی شعر :

له لوړو ځېړونکو څخه زموږ ښاغلي ویونکي دا اټکل کولای سي، چي د شیخ ببټني بابا په وجود کي شك نسته، مګر دا خبره چي ببټ نیکه په کومه زمانه کي ژوندی و ډېر تحقیق غواړي او له پاسنیو تاریخي تتبعاتو څخه البته څه نه څه ښکارېږي.

ځکه چي تر اوسه زموږ لاس ته داسي اسناد او آثار نه دي راغلي، چي د دې پښتنو تېرو رجالو د ژوندون بشپړ سوانح ځني څرګند سي، نو په لوړو تخمیني ځېړنو اکتفا کوو مګر دومره خو ثابته ده، چي د پښتنو ملي عنعنات او تاریخي آثار د ببټ نیکه وجود په ټینګه ثابتوي، چي دا سړی د پښتنو یو مشهور مېړه، او نومیالی تېر سوی دئ، تر ټولو مهم د ببټ نیکه د پښتو یو شعر دئ، چي سلېمان ماکو پخپله تذکرۀ الاولیاء کي رانقل کړی دئ، او د پښتو د ادب تاریخ ډېر قدیم ثابتوي، او زموږ د ژبي په تاریخي ادب کي ډېر مهم او له لومړنیو اشعارو څخه دئ، چي موږ ته رارسېدلي دي !

۱- طبقات ناصري قلمي، ص ۱۸۱، او جهان آراء د قاضي احمد غفاري د پاریس نسخه.

۲- تاریخ ګزیده، ص ٤۰۷ د لندن طبع ۱۳۲۸ هـ، لب التواریخ د ایران طبع، ص ۹۲.

۳- وګورئ ګزیده، ص ٤۰۷ او فرشته، او لب التواریخ ص ۹۲.

زموږ اوسني معلومات او پلټنې خو تر شېخ بېټني دمخه د پښتو کوم يو اديب نه راښيي، مګر زه دا ويلای سم، چي دا ژبه ډېره زړه او د اوستا Avesta له ژبي سره سمه ده، نو زاړه شعراء به يې هم درلوده، خو د زمانې د حوادثو ځپو زموږ څخه هغه ملي آثار ورك کړه، او که د سلېمان ماکو د تذکرې يو څو پاڼې نه وای، د بېټ نيکه دغه اشعار هم ورکېده.

خو بېټ نيکه اوس زموږ د ملي ژبي لومړنی اديب او شاعر دئ، او سلېمان ماکو د ده د شعر ذکر داسي کوي :

"نقل کاندي چي شيخ بېټنی سپين ږيری سو، نو ده به هر کله څښتن ستايه، او رب ته به يې درخواست کاوه، چي زما په کهول او د سړبن او غرغښت په کهول کي برکت کښېږده، بادار قبول کړ د ده درخواست او ډکه سوه، مزکه د پښتونخوا د دوی په کهول، نقل کاوه سي چي حضرت شيخ بېټني به ډېر تر ډېر دا سندري لولولې، او د کسې غره کي به ګرزېد په شپې[1]".

تر دې بيان وروسته پښتون مړرخ سليمان ماکو د بيټ نيکه هغه اشعار داسي رانقل کوي :

لــويــه خــدايــه ! لــويــه خــدايــه !
ســتــا پــه مــيــنــه پــه هــر ځــايــه
غــــــر ولاړ دئ درنـــــــاوی کـــــي
تـــــولــــه ژوي پــــه زاری کـــــي
دلـــــتــــه دي د غـــــرو لـــــمــــنـــــي
زمــوږ کــږدی دي پــکــښــې پــلــنــي
دا وګـــړي ډېـــر کـــــړې خـــدايـــــه !
لــويــه خــدايــه ! لــويــه خــدايــه !

***

دلـــــتــــه لــــږ زمــــوږ اور بــــل دئ
ووړ کــــورګـــی دئ ووړ بــــورجــــل دئ
مــيــنــه ســتــا کــي مــوږ مــېــشــتــه يــو
بــل د چــا پــه مــلــه تــلــه نــه يــو
هــســك او مــځــکــه نــغــښــتــه ســتــا ده
د مــــــــړو وده لــــــــه تـــــــــا ده
دا پــــالـــــنــــه ســــتــــا ده خــــدايــــه[2]
لــوي خــدايــه ! لــويــه خــدايــه !

که دې شعر ته موږ ځير سو، نو د لاندنيو مزاياوو څرك پکښې ايستلای سو:

١. د شعر سبك يې خورا ساده او زوړ ښکاري، لغات او کلمات چي پکښي راغلي دي،

١- د دې ليك خط ډېر وران و، املاوي يې موږ تصحيح کړې، او پر اوسنی اصطلاح مو سمي وليکلې.

-٢ دا اشعار په خورا بد خط ليکلي سويدي، په دغه ډول په خورا زحمت ولوستل سوه.

اوس ځيني په دغو معناوو مړه دي، مثلاً : ژوی اوس څوك د مخلوق په معنا نه وايي، فقط په زړو ادبياتو کي يې کله کله وينو، او که دغه کلمه په فعلي معنا واخلو يعني (زندگاني ميکند) دا تعبير هم زوړ دئ، او اوس مستعمل نه دئ. دغسي هم هسك دلته د آسمان په معنا راغلی دئ، مگر اوس هر لوړ اوچت شي ته هسك وايو، ښايي چي پخوانۍ معنا دې آسمان وه، وروسته به د لوړوالي له لامله د لوړ او اوچت په معنا مستعمل سوی وي، لکه د عربي سماء.

٢. پر دې شعر د پرديو ژبو اغېزه هم لږ ده، بېله يوه (خدای) بله داسي کلمه نه ده پکښي راغلې، چي د بلي ژبي سره مشترکه وي، ښايي چي دغه کلمه هم د پښتو وي، ځکه خدای تعالی هغه ذات دئ چي يوازي دئ، په ښه والي سره موصوف دئ، نور ټول موجودات عيوب لري، نو د ده پاك ذات ته د ښه اشاره کېږي، (ښه دا) ښه خو په پښتو کي په (خ) هم بدلېږي نو په کثرت استعمال (ښه دا) خه دا، او وروسته (خدا) سو. نو په دې ډول دغه شعر سوچه پښتو دئ، او دا ځني ښرگندېږي چي د دې شعر ويونکي د پردۍ ژبي له خلکو سره گډون نه درلود، او په داسي ځای کي اوسېدی، چي هلته بېله پښتو د بلي هيڅ ژبي اغېزه نه وه، او لکه مورخين چي وايي هغه مځکه نو د کسې غره (کوه سليمان) و١ چي اوس هم د پښتو د ادب او لغت قيمتي ذخاير هورې سته.

٣. د شعر بحر او عروضي کيف يې هم بېل ډول دئ، چي د پښتنو و ملي بدلو ته ډېر ورته دئ، او لکه د پښتنو بدلي چي تکرار کېدونکی کسر لري، دا هم (لويه خدايه – لويه خدايه) کسر لري، او دا خاصه تر اوسه هم په ملي بدلو کي پاته ده.

٤. دا شعر د خيال او فکر له رويه خاص و زړو آريايي سندرو ته ورته دئ، ډوکتور گوستاولوبون ليکي، چي زړو آريايانو د کورنۍ پرستش کاوه، او خپل نيکونه يې ډېر مقدس او ستانه گڼل، او هر کله به دوی خپل کورنۍ او کهولونه ډېرول، او کهول يې د ټولو نعمتو مرکز گاڼه"[2] . پښتانه خو هم دغه خپل اجداد ډېر ستانه بولي، مثلاً بېټ نيکه په اولياوو کي شمېري، نو که د بېټ نيکه دغه لوړ پښتو شعر موږ د آريانانو د زاړه کتاب ريگويدا Rig Vida سره مقابله کو، دا به راښکاره سي چي دا شعر د فکر او مضمون له

١– کاسې غر يا د کسې غر چي وروسته د سلېمان غر بلل سوی دئ، اصلاً منسوب دئ هغه سړي ته، چي معرب نوم يې "قيس" و، او د سړبن او بېټني او غرغښت پلار باله سي، وروسته دا غر د سلېمان په نامه ياد سوی دئ، خو پښتانه يې اوس هم د کسې غر بولي.

٢–د هند تمدن، ص ١٨٨ د گوستاولوبون.

پلوه هم ډېر زوړ دئ، د ریګویدا یو مناجات دا دئ :
" خدای تعالی د ژوندون واکمن دئ، مالك الملك دئ، دی ښاغلي کورنئ سړو ته ورکوي، خدایه موږ ستا مریي یو، بې اولاده، بې ښېګړي مو مه وژنې[1]".
نو له دغو لوړو ملاحظاتو څخه هم دا ښکارېږي، چي دا شعر باید د پښتو خورا زوړ ادبي اثر وي، ولي چي ظاهري سبك او معنی او مضمون یې ټوله پر دغه دلالت کوي.

﴿۲﴾

اسماعیل سړبنی

د پښتو مورخین او د اسماء الرجال خاوندان لیکي، چي اسماعیل په اصل کي د بېټ نیکه زوی و، څکه چي د خپل اکا سړبن په کور کي لوی سوی و، نو دی په سړبني مشهور دئ.
لکه د بېټ نیکه په سوانحو کي مو ولیکل، شیخ اسماعیل د سلیمان پر غره ښخ دئ، او هلته یې هدیره په پښتنو کي مشهوره ده، نعمت الله هروي په مخزن افغاني کي د سړبنو په مشهورو ستانو کي دوهم ذکر د دې مشهور نیکه کوي، او داسي لیکي:
"شیخ اسماعیل سړبنی قدس الله سره صاحب عبادت و ریاضت شاقه بود، مقتدای وقت، بعلوم لدنی کاشف اسرار طریقت و حقیقت بوده، در ولایت روه، چون از ... معاودت نمود، بوطن مالوف رسیدند، بمقام خواجه منزل گرفتند و خلایق از جاهای دور بملازمت شتافتند ...[2]".
د شیخ اسماعیل د ژوندون وخت یقیني ښکاره نه دئ، مګر مخزن افغاني دوني لیکي چي دی د شیخ احمد ولد شیخ موسی او حضرت شیخ بهاوالدین معاصر و :
"شیخ احمد ولد شیخ موسی در آنزمان در روه صاحب ارشاد و تلقین بود، چون خبر تشریف آوری شیخ اسماعیل سړبنی یافت بشوق تمام بملازمت رسید ... و من بعد از مفارقت از یکدیگر نتوانستند، حضرت مخدوم العالم بهاء الدین دو خرقه و دو سجاده برای هر دوی ایشان

۱- ریګویدا، ۷ باب، ٦ فصل، ٦- ۷ فقره.
۲-مخزن افغاني قلمي.

فرستاد ... و مقبرهٔ شریف شیخ احمد و شیخ اسماعیل هر دو بزرگ بالای کوه سلیمان است و گنبد عالی بالای قبر ایشان بنا نموده، و آنجا را مقام وازه خوا میگویند ...[1]".

شیخ احمد د شیخ موسی زوی خو مشهور ستانه دئ، چي د قطب الدین بختیار پلار و، ځکه چي قطب الدین په (۵۷۵ هـ) زوکړی دئ[2] نو موږ د ده د پلار د ژوندون دوره تر (۵۰۰ هـ) وروسته ټاکلای سو، او د شیخ بهاء الدین ژوندون هم په دغو کلو کي و[3]، له دغو گڼلو څخه ښکاره کېږي چي اسماعیل هم پسله (۵۰۰ هـ) ژوندی و، او په پښتونخوا کي د ده د زهد او صلاح ږغ تللی و.

د اسماعیل یو شعر :

د دې مشهور پښتون نیکه ذکر خو لږ و ډېر د پښتنو مېرخینو ټولو کړی دئ، لکه لوړ چي ولیکل سوه مخزن یې د پښتو په ستانه وو کي راوړي، او د ده مناقب ډېر لیکي، مگر د پښتنو یو بل تذکره لیکونکی سلېمان ماکو خو تر نعمت الله دمخه هم د دې نومیالي پښتون ذکر مفصلاً کوي، او لکه دمخه چي ذکر سوه د ده مرقد هم د سلېمان پر غره بولي، چي دی پخپله هلته تللی و[4] سلېمان او نعمت الله چي د پښتنو زاړه مېرخین دي د اسماعیل په باب کي سره ملگري او یو دي مگر سلېمان ماکو د خپلي تذکرې په یوه بل ځای کي د اسماعیل یو څو اشعار په دې ډول راوړي، چي دا اشعار هم د پښتو له زړو آثارو څخه گڼل کېږي، او د ملي ژبي د ادب په تاریخ کي خورا ډېر او هر گوره دروند قیمت لري، سلېمان ماکو داسي لیکي :

"نقل کاوه سي چي شیخ ملکیار[5] ستانه به تل تتله د شیخ اسماعیل ستر ستانه پاړکي ویل، او ږغ به یې کاوه، دا شیخ د سړبن ځوی و :

تبنته وکړه له ابلسه	چه ابلیس لعین ښکاره شي
هلته ورکه پلوشه شي	ټول نړۍ توره تیار شي
سړي وران شي له ابلیسه	غوڅ د پس په کټاره شي

۱- مخزن افغانی.

۲-مخزن افغانی د نعمت الله.

۳- مخبر الواصلین او فرشته ص ٤٠٤.

٤- وگورئ په دې کتاب کي د بېټ نیکه د احوال برخه.

۵- په دې کتاب کي د ملکیار د سوانحو برخه وگورئ.

که هر چا ابلیس خرځ کړ　　نو بي هغه نندارہ شي
که سرې ابلیس ته پړ شو　　نو پر کور د وير ناره شي[1]

په دې ډول له اسماعیل نومیالي نیکه څخه موږ ته دغه یو شعر پاته دئ، او د مورخینو له ویناوو دا ښکاریږي، چې ده په خپل عصر کي په زهد او صلاح شهرت درلود، او هم د پښتو ژبې یو ښه ادیب او شاعر و، د اسماعیل نیکه د شعر سبك ساده، خوږ او د نصحیته ډك دئ، او دا ځني څرگنده ده چي په هغه وخت کي پښتو ژبه له پردو کلمو څخه مجرده او تشه وه. په دې شعر کي د پښتو ښه او نادر لغات لکه :

پلوشه، کټاره، پس، خرځ راغلي دي، چي د شعر پر متانت دلالت کوي، دا کلمې تر اوسه هم په پښتو کي ژوندۍ دي، کټاره پخوا هم له پښتو څخه په پاړسي کي مستعمله وه، لکه گرديزی مورخ چي په زین الاخبار کي ډېره دغه کلمه راوړي[٨٢].

۞٣۞

ملکیار غرشین

غرشین د پښتنو یو مشهور ستانه قوم دئ، چي ځانونه د سړبنو په میانه قوم گڼوي، ځکه چي د دې قوم لومړني نیکه یو وچ غر سرسبز کړی و، نو يې (غرشین) بولي او د قندهار په لتو کي اوسي[٣].

ملکیار غرشین له دغه قوم څخه یو خورا ستانه سړی و، او د پښتنو قدیمو مورخینو د اولیاوو په ټولۍ کي د ده ذکر کړی دئ.

---

١ (٧) د سلیمان ماکو پښتو تذکره، قلمي.
٢ (٨) زین الاخبار د ابو سعید عبدالحی گرديزي له خوا د (٤٠٤ هـ) په حدودو کي لیکل سوی دئ.
٣ حیات افغاني، ص ١٥٢.

نعمت الله او خانجهان لودين ليکي چي شيخ ملکيار پران غرشين ډېر ستر ولي و، او يوه ورځ د ابابکر طوسي له ځايه سره په ډهلي کنبې تېرېدی، له هغه ځخه يې يو ځای وغوښت مګر ابابکر عذر وکی، چي دا ټوله ځايونه د پاچا دي، ملکيار ژر ملتان ته راغی، او له سلطان غياث الدين ځخه چي په هغه وخت کي يې پر ملتان يرغل کړی و، هغه ځای واخيست، او اوس يې هم هديره هلته ده[1]. دا قصه چي مخزن ليکلې ده، څو سوه کاله دمخه سلېمان ماکو هم داسي راوړې ده، چي د ملکيار د ژوندون وخت د سلطان شهاب الدين غوري د هند د يرغل په وخت کي زبادوي[2]. شهاب الدين محمد غوري خو لومړئ پلا په (۵۷۱ هـ) کال پر ملتان يرغل کړی و، سلېمان ماکو ليکي :

"نقل کاوه سي، چي په روزګار د غازي شهاب الدين چي پر کفر يرغل و، شيخ ملکيار چي غرشين ستانه و هم ملګری و، د شهاب الدين. چي په ډيلي کښې هغه ستر واکمن ټاټوبی ور وښانده، او هم هورې مړ سو، نقل کاوه سي چي په جوبله کي مسلمانان تر شا ولاړه، او کفارو بری وکړ، ليري نه وه چي مسلمانان سي دکفارو په کتارو پېنا، او دښنه پرې وکړي. ناڅاپه شيخ ملکيار راغی، او پر دښن (يې) يرغل وکاوه، او ډېر زښت (يې) ووژل، نورو مسلمانانو هم د ملکيار تر اړخ توري وکښې، او سره ومروړل (يې) دښنه، ستر ځښتن دوی ته په مېرانه د شيخ ورکړه لو سوبه او بری چي پخوا هم نه و په برخه سوی د چا هيڅکله، په هيڅ ځای کي. په جوبله کي مليکار دا پاړکی وويل، چي غازيان وپارېدل، او په څېر د زمريو ور توی سول[3]".

تر دې وروسته سلېمان ماکو د شيخ ملکيار اشعار چي د عربو د رجز په ډول يې ويلي دي داسي رانقل کوي :

ځښـتن مو مل دئ ــ اوس مو يرغـل دئ ــ هـــواد د بل دئ
غازيانو ګـــــورئ !
ځښـتن مو مـل دئ
توري تېرې کړئ ــ دښن مو پرې کړئ ــ منګلي سرې کړئ
څـــــله به تښـتو ؟

۱- د نعمت الله او خانجهان مخزن افغان، قلمي.

۲- په مخزن کي غياث الدين ذکر سوی دئ، ظاهراً غلطي ده، ځکه چي د هند فاتح سلطان شهاب الدين محمد سام دئ، نه د ده مشر ورور غياث الدين، سلېمان ماکو هم د غياث الدين پر ځای شهاب الدين راوړی دئ.

۳- د سلېمان ماکو پښتو تذکره، قلمي.

ځښتن مو مل دئ

که تېښک کــړو زړونه – پــر بري يـــونه – چې زمـــري يونه

اســـلام راڅخه دئ

ځښتن مو مل دئ

غازيانو راسئ ــ ټول شاوخوا سئ ــ د شهاب په ملا سئ[1]

دښن مو غوځ کئ !

ځښتن مو مــل دئ

ادبي خصايص :

لکه د پښتنو نور زاړه اشعار او پاړکي دا پاړکی هم سپين سپېځلی، او د نورو ژبو له ادبي اغېزو څخه تش دئ، پردي لغات لږ پکښې راغلي دي، بحر او وزن يې د ملي بدلو دئ، کسر لري، علاوه پر دغه يې مسرۍ هم خورا خوږې او لنډي لنډي دي.

د دې پاړکي معنوی خوا هم خورا خوږه او ملي رنګ او جوش لري، حماسي احساسات يې خورا تاوده دي او دا يوه خورا غوره نمونه ده، له هغو حماسي پاړکيو څخه چې پخوانو پښتنو به د جګړو پر ډګر ويلې !

د سلېمان ماکو له ليکه ښکارېږي چې ملکيار يو پښتون، نېك عمله اديب او ستانه و، علاوه پر لوړ شعر سلېمان دا هم وايي :

"نقل کاوه سي چي شيخ ملکيار ستانه به تل تتله د شيخ اسماعيل ستر ستانه پاړکی ويل، او ږع به (يې) کاوه[2]".

له دغه څخه ښکارېږي چې دا پښتون اديب د ښه ادبي ذوق خاوند و، او د نورو پښتنو اشعار به يې هم ويل، لکه چې سلېمان د اسماعيل سړبني پاړکی هم د ده له خولې نقل کوي[3].

په دې ډول ملکيار غرشين د پښتنو له لومړنيو ښو ادباوو څخه دئ، چې د ده دغه يو شعر د ملي ذوق او ملي احساساتو نمايندګي اوس کوي.

ځکه چې ملکيار په (٥٧١ هـ) د سلطان شهاب الدين غوري د ملتان په لومړي يرغل کي ژوندی و، نو د ده د تولد وخت هم پسله (٥٠٠ هـ) تخمين کولای سو. لکه نعمت الله او سلېمان

١–دا کلمه اوس نه ده ژوندۍ، مګر داسي ښکارېږي چې ريښه يې (مل) ده، چې اوس يې ملګری، ملتيا او ملتوب مصدري صورتونه ژوندي دي.

٢–د سلېمان ماکو تذکره، قلمي.

٣– د اسماعيل سړبني برخه وګورئ.

ماکو چي ليکلي دي په دهلي کي وفات او هورې د شيخ ابابکر طوسي سره يو ځای ښخ دئ.

﴿٤﴾

تايمني

تايمني د پښتنو يو قوم دئ، چي د سياه بند په غرو او د غور په لتوکي اوسي، پخپله دغه قوم ځان د کاکړو يوه پښه بولي ځيني مړرخين هم وايي، چي تيمن د کاکړ زوی و، او دغه قوم د هغه اولاده ده[1].

د تايمني په نامه موږ د پښتو ژبي يو خورا زوړ او پخوانی اديب او شاعر پېژنو، مګر دا نه ده ښکاره چي د دې شاعر نوم تايمني و، او که يې قوم و.

د غوري شاهنشاهانو په عصر کي زموږ هيواد يو ښه مدنيت درلود، او هري خوا ته علماء، ادباء ډېر وه، يو د دغه عصر پښتون اديب تايمني دئ، او داسي ښکارېږي چي تايمنو په هغو وختو کي پښتو ويله، ځکه چي دې شاعر د سلطان غياث الدين مشهور غوري مدح په پښتو کړې ده.

له دې اشعارو څخه ښکارېږي چي پخوا د پښتو ژبي ادب څنګه سپېڅلی او خوږ او سليس و، متړسفانه د دې ملي او پخواني شاعر نور آثار او اشعار ورك دي. فقط دغه لاندي بيتونه يې د پښتنو زړونو د زمانې له سېلابه ساتلي او موږ ته يې را رسولي دي :

١-حيات افغاني، ص ٢٤٤، ٤٥٨.

نن زه بږغېږم په صفت د سلطان   چې دئ بادار غازي ملك د جهان
د فیروزکوه او غور رڼا له ده ده   هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده
چې توره وکاږي چېرتون کې خالي   غلیم یې کله کړي په توره سیالي
غیاث الدین د غور زمرى عالیشان   د اسلام دین د ده په توره روښان
ما د "داور" پر مځکه ولید ارم   دا د جنت په څېر و بڼ ښه خرم
د فیروزکوه په دود ودان دینا   ښکلی هر ګل څه ښه خندان دینا
دلته کړونګي دي بږغونه کوي   اوبه بهېږي سرودونه کوي
هر سړی ګوري چې ولاړ وي حیران   کړي ننداري د خداوند د بستان

غیاث الدین د جهان لمر دینا   عالم له ده ډېر بهره ور دینا
هند یې روښانه په اسلام کی نا   له ځانې خوښ خیرالانام کی نا
چې یې په غورکي نیلی زین کی نا   پر کافرانو یې ناورین کی نا
تل دي برى وي د غازي پر میدان   زه "تایمني" ستاینه کړم د سلطان(٢)

(١

دا څو بنده له هغي بدلي څخه دي، چې تایمني د سلطان غیاث الدین غوري شهنشاه ستاینه کړې، او په دې ضمن کې د زمین داور ودانۍ هم یادي کړي دي د تایمني دغه د زمینداور تاریخي ودانۍ د غوري عصر مشهور مورخ منهاج سراج جوزجاني هم مفصلي بیان کړي دي لکه چې لیکي :

"ثقات چنین روایت کرده اند که سلطان غیاث الدین در اول جوانی معاشر عظیم بود و شکار دوست.

و از حضرت فیروزکوه که دارالملك او بود، تا بشهر زمین داور که درالملك زمستانی بوده، هیچ آفریده را مجال نبودی که شکار کردی ... در زمین داور باغی ساخته بود آنرا باغ ارم نام نهاد و الحق در میان دنیا مثل نزاهت و طراوت آن باغ هیچ پادشاهی را نبود و طول او بقدر دو میدان وار زیادت بود ...(٢)".

د دې تاریخ لیکونکی قاضي منهاج السراج د غوري عصر یو مشهور سړی دئ، چې د

١- دا بدله په ١٣١٠ ش کال د هلمند پر غاړو د یو سپین بږیري له خولې لیکلې سوې ده.

٢- طبقات ناصري ص ٨١ طبع د ایشیاتك سوسایتی کلکته، ١٨٦٤ ع، او قلمي نسخه ص ٢٠٢.

غوري پاچهانو په دربارو کي اوسېدی، د باميان، فيروزکوه، هرات، زميندار د هغه عصر مدنيتونه يې پخپلو سترګو ليدلي او ليکلي دي، د تايمني پښتون اديب دغه بدله هم د هغه مېرخ د بيان تائيد ښه کوي دا دوه معاصر ادباء د غوري عصر د ثقافت نمايندګان دي.

د سلطان غياث الدين د پاچهۍ زمانه خو د (٥٦٠ هـ) په شاوخوا کي ده، نو موږ دا تخمين کولای سو چي تايمني تر (٥٠٠ هـ) وروسته زوکړی دئ.

د تايمني د شعر خصوصيات :

د دې پخواني شاعر په شعر کي دا لاندي ښېګڼې موږ وينو :

١. سلاست او د کلام رواني او سادګي.
٢. حماسي احساسات.
٣. سره د دې چي دا بدله پر عروضو او قافيه سمه ده، بيا هم ملي رنګ لري او په ملي لهجه هم ويله کيږي.
٤. د ځينو سپېڅلو پښتو لغاتو استعمال لکه : نيلی، ناورين، کړونګه، چړتون، او نور ... چي د پښتو زړه سپېڅلتيا ښکاره کوي.
٥. ځيني د ترنم حروف چي د بيتو په پای کي د بحر د بشپړولو له پاره زيات سوي دي، او دا د پښتو زړو ادباوو د کلام يوه خاصه ده، مثلاً : کي نا، دينا چي په دې ډول د تايمني دغه بدله زموږ ملي ګرانبها زوړ ادبي اثر دئ. چي خوشبختانه اوس زموږ په لاس کي دئ، او د پښتو د ادب قدامت څرګندوي.

﴿٥﴾

قطب الدين بختيار

قطب الدين د احمد زوی د موسی لمسی په قوم پښتون بختيار، او د خپل عصر له نوميالیو عرفاو څخه و، چي تر اوسه هم په هند کي لوی شهرت لري.

پرديو او خارجي مؤرخينو دا سړی نه دئ پېژندلی، او دی پښتون نه بولي. مگر د پښتنو مؤرخينو خو دی د پښتنو په عرفاني مشاهيرو کي راوړی دئ.

نعمت الله په مخزن افغاني کي د ده مناقب مفصلاً راوړي، او دی داسي معرفي کوي :

"حضرت خواجه قطب الدين بختيار کاکی قدس الله سرهٔ نام پدر ايشان احمد بن موسی است ساکن اوش بود که از نوابع بغداد است و تولد آن برگزيده در سنهٔ پانصد و هفتاد و پنج اتفاق افتاد ... چون سال عمر ايشان به بيست و پنج رسيد حضرت معين الدين سنجری به آن مکان تشريف آورد، خواجه قطب الدين بختيار دست انابت بذيل هدايت ايشان در آورده مريد شد ... بعده برخصت والده بصوب بغداد مسافر شدند و اکثر شيوخ آن عهد را دريافتند، به تخصيص از صحبت شهاب الدين عمر سهروردی و شيخ اوحد الدين کرمانی و شيخ جلال الدين تبريزی بهرهٔ تمام يافتند، بعده برفاقت شيخ جلال الدين متوجه هندوستان شدند، در بلدهٔ ملتان بغوث العالم شيخ بهاء الدين ذکريا ملاقات نمودند ...".

(مخزن افغاني، قلمی)

په دې ډول نعمت الله د پښتنو مؤرخ قطب الدين بختيار د خپل کتاب په ډېرو ځايو کي قطب افغان ليکي، او د ده د نورو همقومو مشاهيرو نومونه هم راوړي لکه : خواجه يحيی بختيار، شيخ شهاب بختيار، شاه ابابکر بختيار او نور ... دا خو ښکاره ده چي بختيار د پښتنو يو خورا مشهور او ستانه قوم دئ، چي تر اوسه هم د دوی په زرو زرو کورونه د پښتونخوا په مځکو کي خپاره دي، دوی لکه قديم آريايي اقوام د سلېمان د غره په شاوخوا کي پوندگي کوي، ځکه چي پردي مؤرخين د پښتنو په دغه قوم نه وه خبر، نو يې قطب الدين پښتون نه دئ ليکلی، فقط د ده سره بختيار ليکي، فرشته وايي چي دی په اوس کي زوکړی و، چي د ماوراء النهر له ښارو څخه دی[1]،

۱- فرشته، ص ۳۷۸، طبع لکهنو.

ابوالفضل علامی هم دی د فرغانې د اوش بولي[۱].

اوش یا اوج خو دوه زاړه ښاره وه، چې د سیحون پر ها بله غاړه ودان وه[۲]. ابن خرداذ به وایي چې دا یو لوی کلی و، چې له قبا څخه اوه فرسخه لیري و، او اوزکند ته لس فرسخه پروت دی[۳].

یاقوت هم دا دوه کلي بېل بېل راوړي، اوش له فرغانې او اوج د سیحون پر ها غاړه ګڼي[٤]، نو که موږ د پردو مورخینو دغه قول چې قطب الدین په اوش کي اوسېدی ومنو، ځکه چې د ده پښتنواله پښتنو مورخینو راوړې ده، نو دا ویلای سو، چې د ده نیکه یا پلار به کوم وخت هغې خواته تللی او قطب الدین به هلته زوکړی وي. دلته یوه بله خبره هم د غور وړ ده چې زموږ پښتون مورخ سلېمان ماکو پخپله تذکره کي د دې قطب الدین معرفي داسي کړېده :

"نقل کاوه سي چې بختیاري ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي هغه کرامات چې مو وکښل او وویل، موسی چې ستر پلار و د قطب، تللی و له بختیارانو څخه او میشت و پر ایواد (هیواد) چې سیند باله سي ...[٥]".

دا روایت خو د قطب الدین د نیکه تګ له خپله وطنه ثابتوي، مګر د ماوراء النهر پر ځای سند ښیي، که موږ دقت وکړو په سیند کي هم په دغو وختو یو ښار ودان و، چې (اوچ یا اوچه) بلل کېدی، مورخین یې د سلطان شهاب الدین غوري په فتوحاتو کي د ملتان سره یو ځای راوړي[٦] او دا ښکاربېږي چې (اوچ) د سند یو مشهور ښار و، نو که د قطب الدین پلار او نیکه په دغه ښکار کي اوسېدلي وي، ځکه چې د قطب او د ده د پلار عرفاني معاصرین هم په ملتان کي وه، نو به د سلېمان ماکو قول اصح وي، په هر صورت قطب الدین خو پښتون و، چې نیکه یې له خپله قومه بختیارانو څخه تللی، یا د سند په اوچ، یا د ماوراء النهر په اوش کي اوسېدی، او وروسته لکه دمخه چې ذکر سوه، په هند کې شهرت موندلی دئ. قطب الدین د مخزن افغاني او آئین اکبري او مخبر الواصلین په قول د لومړۍ خور پر (١٤) چې د هجري کال (٦٣٣) و (فرشته ٦٣٤ هـ لیکي) وفات او په ډیلي کي ښخ سو، چې تر اوسه یې مزار ډېر مشهور دئ.

١- آئین اکبری، ص ١٦٩، ج ٣، طبع د لکهنو.

٢- حدود العالم، ص ١٨ - ٢٤، د بار تولد، د لینن ګراد عکسي طبع.

٣- المسالك والممالك، د ابن خرداذبه، د لندن طبع، ص ٣٠ - ٢٠٨.

٤- معج البلدان، ج ١، ص ٣٧٥ - ٣٦٨.

٥- د سلیمان ماکو قلمي تذکرة الاولیاء.

٦- وګورئ تاریخ معصومي ٣٣، تاریخ مبارکشاهی ص ٥ - ٦، طبقات اکبري، ج ١، ص ١٦.

د قطب الدین اشعار :

د قطب الدین علمي او عرفاني شهرت خو له تېرو لیکو څخه تاسي ته ښکاره سوه، چي دا نومیالی بختیاري پښتون په عرفاني دنیا کي څومره لوړ مقام لري. د قطب الدین ځیني پاړسو اشعار هم رانقل سوي دي مګر موږ دا مشهور سړی د پښتو ژبي د یوه ښه شاعر په ډول هم پېژنو، ولي چي د پښتنو د مشهورو اولیاوو مؤرخ سلېمان ماکو پخپله تذکره کي د ده تر مناقبو وروسته داسي د ده خواږه اشعار رانقل کوي :

"بختیاري په پښتو سندري کړینه، اوښي تویوینه، خدای ته نارې کړي، غلبلې کړي، پاړکي لرینه چي یو دا دی :

ویر مي زړه سوري سوري کړ　　　　راته وګوره ملوکي!
په بیلتون که دي و باسم　　　　راته وګوره ملوکي!
راته وګوره ملوکي!
راته وګوره ملوکي!
د بیلتون اوور نه بل دي　　　　هر ګړي مي زړګي سوځي
لیوني یمه د میني:　　　　سوځم زه لکه نیلوځي
راته وګوره ملوکي!
راته وګوره ملوکي!
غوړولي دي اوربل دي　　　　اور زما په زړګي بل دي
زه بختیار خاوري ایرې شوم　　　　په اور سوي مي کوګل دي
راته وګوره ملوکي!
راته وګوره ملوکي!

په دې اشعارو کي د پښتو شعر زوړ اثر او سلاست او سپېڅلتوب ښه څرګند دئ، یوه پردۍ کلمه نه ده په ګډه، د اداء ډول یې ساده اما ډېر بلیغ دئ، خوږوالی لري.

د میني واردات او د مین د زړه احساسات یې ښه پکښې اوځار کړي دي، داشعر لکه اوسني ملي اشعار کسر هم لري، چي تر هر بند وروسته تکرار کېږي.

نو حضرت قطب الدین بختیار لکه نسلاً چي پښتون دئ، دغسي د خپلي ژبي له پخوانو ادباوو څخه هم دئ، چي د ده معاصر مؤرخ سلېمان ماکو لوړ اشعار د ده له پاړکیو څخه په لوړ ډول رانقل کړي دي، او د پښتو ژبي له ادبي زړو آثارو څخه ګڼل کېږي.

(٦)

اکبر زمینداوری

د پښتو ژبي په پخوانو او نوم ورکو شاعرانو کي يو (اکبر) دئ، چي آثار يې ورك او چا نه دي ليدلي، که څه هم د اکبر د ژوندون سوانح نه دئ ښکاره، مگر د ده د ژوندون زمانه خو څه نه څه څرگنديږي.

لکه د پښتنو نورو پخوانو شاعرانو د اکبر گرانبها اشعار او آثار زمانې محوه کړي دي فقط يو څو زړې پاڼې د ده له نادر او ورکه دېوانه د قندهار د هلمند په غاړو کي ليدلي سوي او له هغو څخه لاندي معلومات په لاس راغلي دي :

اکبر د زمینداور اوسېدونکی و، زمینداور خو پخوا (داور) باله کېدی او لکه دمخه چي وويل سوه د غزنوي او غوري پاچهانو په عصر کي يې روڼ مدنيت درلود، ودان ښارونه پکښې وه، د دې ځای مسکوکات تر اوسه ميندل کېږي او دا ښيي چي (داور) ډېر ودان او د پاچهانو دارالضرب هم و، د غزنوي عصر مؤرخين لکه : بيقهی او گرديزي او يميني او وروسته منهاج السراج جوزجاني د غوري پاچهانو معاصر او مشهر مؤرخ په طبقات ناصري کي زمين داور يا داور ډېر يادوي[1].

اکبر هم د زمين داور په دې ودانو ښارو کي اوسېدی، د ده له يوه شعره ډېر مهم نکات راوزي، افسوس چي د ده نور دېوان محوه سوی دئ، که نه وي داسي ډېر مهم مواد به ځني راوتلي وای، د اکبر هغه قيمت دار بيت دغه دئ :

د مغولو تمر[2] هسي په اور وســــوم
چي به هېر په دې ماتم زمين داور کړم

د مغولو چپاوونه او تاړاکونه خو زموږ پر مېنه د چنگېز له عصره لا شروع سوي وه، گوډ تېمور چي د ده له ټبره و دا سلسله پسي نوې کړه، وروسته بيا بابر هم داسي تالاوي وکړې، د بابر اولاده چي په هندوستان کي يې پاچهي کوله، هم له پښتنو سره په جگړو بوخت وه، د مغولو دې

---

١ (١) طبقات ناصري، ص ٨١، د کلکتې طبع وگورئ او بيهقي د تهران طبع.

٢ (٢) تمر د تېمور زړه املا ده، چي په ترکي اوسپني ته وايي، مطلب تېمور لنگ دئ، چي د مغولو د گورکاني ټبر لومړی پاچا دئ.

تاړاکو او چپاوونو چي څلور پنځه پېړۍ پر پښتنو او پښتونخوا جاري وه، زموږ ښکلی وطن ډېر وران کړ، بلخ، هرات، سیستان، غور او نور تاریخي ځایونه په دې تالاو کي وران او ورك سوه.

پښتنو له چنګېزه څخه رانیولې بیا تر اورنګ زېبه پوري د دې غښتلو پاچهانو سره د میراني جګړې کولې، او هر کله یې خپل وطن او خپله مېنه د دې خونخوارانو څخه خوندي کوله.

د (مغل) کلمه په پښتو ژبه کي د دغه حوادثو له سببه ډېر شهرت لري زموږ ملي ادبیات ټوله د دې په غندنه ډك دي، اکبر لومړی ملي شاعر دئ، چي د مغولو له لاسه یې شکوه کړې ده، د پښتنو وروستني شاعران لکه خوشحال، حمید، رحمان، خواجه محمد او نور نور ټوله د مغولو له مظالمو څخه ډېري شکوې لري، زموږ په ادب کي (مغلوالی) ډېر یادېږي، او هر څه د قساوت او ظلم حرکات په دې کلمه تعبیر کېږي، حمید مهمند وایي :

یو به نه سم مغلواله د رقیب ســتا !

که زوکړی وم رښتیا له پښتنې زه !

د اکبر له هغه لوړ بیته ښکارېږي، چي زموږ شاعر د ګوډ تېمور په تاړاکو کي ژوندی، او د مغولو څخه یې ډېر ظلمونه او ورانۍ لیدلي دي، ځکه چي د ګوډ تېمور د پاچهۍ او فتوحاتو دوره له (۷۷۱) هجري کاله بیا د ده تر مرګه په (۸۰۷) هجري کي ده، نو موږ د اکبر د ژوندون زمانه پسله (۷۵۰) هجري کاله تخمین کولای سو.

د اکبر اشعار :

د اکبر ډېر لږ اشعار د زمانې له انقلابو څخه ساتلي پاته دي، فقط له څو زړو پاڼو څخه موږ ته دا یقین کېږي، چي دی د دېوان خاوند یو شاعر دئ، او په شعر کي یې غزل او مثنوي موږ ته پاته دي. اکبر په ملي لهجه پښتو شعر هم ویلی دئ، چي یو څو نمونې یې لیدلي سوي دي.

د اکبر ملي اشعار خورا خواږه او نور عروضي او مصنوعي اشعار یې هم سلیس دي، د قدامت له پلوه اکبر د پښتو په هغو لومړیو شاعرانو کي دئ، چي تر اوسه موږ ته معلوم دي.

د اکبر د شاعرۍ اقتدار او د قریحې زور موږ ته د ده له لاندي مثنوي څخه ښه ښکاري، او دا څرګندېږي چي زموږ شاعر ښېله پخوانیتوب او قدامته د شعر له ښه والي او سلاست او متانته هم لوړ او قدرمن دئ، اوس به تاسي د ده د شعر نمونه ولولئ، په دې مثنوي کي اکبر د عشق ډېر نازك حالونه ښوولي او په ښه ډول یې څرګند کړي دي :

مثنوی

زه عاشم یم یار هم نېز / نور څه نلرو تمیز
یو پر بله عاشقان یو / هم پخپل عشق صادقان یو
یو په بل پسې رنځور یو / چې نژدې نه یو مهجور یو
عشق که ښه دئ که بلا دئ / پیدا کړی زمونږ مولا دی
که ږغ نه کا عاشقان څوک / مړه سي دوی پر دا جهان څوک
خو به دواړه شهیدان وي / که روښتنی مسلمان وي
زه که مخ په اوښو سور کړم / زړه کباب صورت تنور کړم
لایق دا چې زه وکړم / څه تهمت به پر یار نکړم
ولې هر ځای زه بېلتون کړم / بیا د سرو اوښو رژون کړم
هم آشنا خوار کړم هم ځان / بیا تهمت کړم پر دوران
که نژدې که پر هواد یم / زه د ده په خیال و یاد یم
چې غه ښه دیدن یې یاد کړم / په تش خیال یې خاطر ښاد کړم
زه چې ژاړم مراد مې دا دئ / چې آشنا له ما جلا دئ
که مونږ بیا سره خوشحال سو / چې محکوم زمونږ وصال سو
زه د یار سم یار مې خپل سي / زه بلبل سم یار مې ګل سي
په سپین مخ باندي تپېږم / چې دی خاندي ترې ځارېږم
د لیدو شربت یې نوش کړم / غم د هجر فراموش کړم
سره کښېنو په خندا سو / پدا تېر احوال ګویا سو
چې تېر سوي په هجران دي / خوشحال سوي غمازان دي
له غه پسه به صحبت کړو / زده زړونه به راحت کړو
چې غماز پاڅي له میانه / همنشین سم له جانانه
چې غماز له میانه دور سي / نور که شپه وي هم به نور سي
ولې یار زما خواهان دئ / بیا په عشق کې پهلوان دئ
ډېر نفرت کا له غمازه / رب دې دی کا سرفرازه
زه هر څو چې باندي چور یم / خو د ده په پند مامور یم
که ځلمی دئ خو عاقل دئ / بیا د عشق په کار کامل دئ
تر ما زیات د عشق په کار دئ / هم معشوق هم مینه دار دئ
خو پخپله ترې جلا سوم / مدام سر په واویلا سوم

په دې مثنوي کي اکبر د ميني او عشق هغه نازك او خوندور حالونه تصوير کړي دي، چي عاشق او معشوق دواړه يو له بله سره غواړي، دا خو د پښتنو د عشق او ميني يو خاص حال دئ، په پښتنو کي عاشق او معشوق اکثراً يو د بله سره مين وي، عشق له يوې خوا نه وي، د پښتنو عشقي قصې او حکايات ټوله دغسي دي، آدم خان او درخانۍ، فتح خان او رابيا، ښادي خان او بيبو او نور ټوله د پښتو د ملي قصو پهلوانان دغه حال لري، دواړه سره مين وي، او يو د بل د ميني په اور سوي وي، زموږ پخوانی شاعر اکبر هم دغه د پښتنو د ملي شعر خصيصه په دې لوړه منظومه کي ښه ښوولې ده او يو خاص ادبي لطف لري.

د اکبر د شعر ادبي قيمت :

د اکبر شعر نور موږ ته نه دئ رارسېدلی، فقط يو څو ټوټې چي سته موږ ته دا ښکاره کوي، چي اکبر يو خوږ ژبي او متين شاعر دئ، د ده ويل سلاست لري، متانت هم پکښې ليدل کيږي.

اکبر په ملي شعر کي هم غښتلی لاس لري، دی د ملي اشعارو پر ډول باندي يعني د عربو له عروضي شعره څخه پرته په ملي لحن او بحر خواږه شعرونه لري، او دا ځني څرګنديږي چي اکبر خو اصلاً يو ملي شاعر و، مګر کله کله يې په عروضي شعر کي هم خپله طبعه او قريحه اټکلولې ده، او په دواړو ډولو يې خواږه آثار او اشعار پرې ايښي دي، نو اکبر د ښه شعراوو د قدامت له مخي په لومړۍ درجه شاعرانو کي ګڼل کيږي، اوس د ده د شعر يو دوې نوري نمونې چي زموږ لاس ته راغلي دي لاندي دروړاندي کيږي :

د عشق وير به تل پخپله پټول کړم	د خپل ځان له حيرانۍ څخه ويل کړم
اوس به ځم په سرتور سر فراق د ګل کړم	ما مدام لکه بورا پر ګلو کښت کړ
ځني هېر به د يار بزم ګل او مل کړم	د غماز لړمون به زه پر لمبه کښېږدم
زه به سر او مال ښندم ديد به حاصل کړم	ځما د يار د ميني اور په زړه کي بل دئ

د ببلتون له ويره ژاړم اوښکي ويني
زه "اکبر" پر خپل آشنا د سر ښندل کړم

چي مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم — د بېلتون له بېري زړه زير و بر وړم
كه پر ما دي حكم وسي چي خادم سه — دغه ستا د نغري سور انګار پر سر وړم
چي جمال په مهر او مينه راښكاره كړې — شين طوطي سم په هوا د ميني پر وړم
چي ګفتار دي په ښه مينه راته وسي — نو بډای سم كوټي كوټي دُرګوهر وړم
كه مي وژنې كه مي پېرې رضا ستا ده — ستا و غشي ته مدام موخه ځيګر وړم
چي جمال دي په هجران كي راپه ياد سي — هغه دم په تصور شمس و قمر وړم

ستا د تورو څڼو خيال هسي طويل دی
تل په زړه كي دغه فكر زه (اكبر) وړم

ملي بدله

زه چي په مينه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بېلتانه د تورو جنګ لره ځم
زه اپوته يم په هجران سره قرار نه لرم
هجر مي اوږد سو د وصال د اميد كار نه لرم
بېلتون په خوله راكړې څاپېړي زه لا عار نه لرم
وام د معشوق پر سينه پروت زه تور لونګ لره ځم

ځني يې ولي څوك عاشق څو رنګ په توري كاندي
پر خوار مين د شها هومره هوري زوري كاندي
بې نيازه نكا چي پلو له مخه ليري كاندي
چي راوپاڅه په اخلاص چي خپل څورنګ لره ځم

اول خو ته نجلۍ پر عشق باندي اقراره سولې
اور دي راپوري كی نور كښېنستې قراره سولې
هيڅ ګفتګوی له عشقه نكوې بېزاره سولې
يو وار خو ووايه قرار چي د يار څنګ لره ځم

﴿۷﴾

شیخ عیسی مشوانی

مشوانی د پښتنو یو قوم دئ، چي په کاکړو ځان ګډوي، دا قوم لږ دئ یوه برخه یې د کابل په کوه دامن کي اوسي، او نور هم شاوخوا سوداګري کوي، او له پخوانو زمانو څخه د هند په لتو کي هم خپور سوی دئ[1].

شیخ عیسی هم د دې قومه د پښتو یو پخوانی شاعر دئ، چي د شېرشاه سوري پښتانه شهنشاه معاصر و، نعمت الله هروي او خانجهان لودي لیکي، چي شیخ عیسی په "دامله" کي اوسېدی، او هلته یې مځکي او پټي درلوده، شېر شاه ته یو چا وویل چي شیخ عیسی شراب خوري، مګر د شېرشاه سړی چي ورغی په صراحي کي شیدې وې[2].

د شیخ عیسی نور سوانح نه دي معلوم، خو د مخزن افغاني په روایت دی د شېرشاه په عصر کي ژوندی و، د شېرشاه جلوس خو په (۹٤۸ هـ) کي و، نو د شیخ عیسی د ژوندون دوره هم تر (۹۰۰ هـ) وروسته ده. مخزن افغاني چي په (۱۰۱۸ هـ) کال په هند کي لیکلی سوی دئ، د شیخ عیسی په خصوص کي داسي لیکي :

"نقل است که شیخ عیسی در توحید باری تعالی شعر پښتو و فارسي و هندوی هم میګفت، چنانچه دو سه کلمه بجهت یادګار او شعر ایشان مرقوم نموده شده[3]".

تر دې وروسته مخزن د شیخ عیسی پښتو او فارسي او هندي اشعار لیکي، مګر ډېر افسوس دئ چي د کتاب لیکونکی په پښتو نه پوهېده، هغه څو شعرونه چي د مخزن لیکونکي له ورکېدو څخه ژغورلي دي، ناپوهو لیکونکو بیرته مسخ کړي دي، هغه پښتو اشعار یې داسي ویل کېږي :

۱- حیات افغاني، ص ٤٤۱.

۲- مخزن افغاني قلمي لیك د ۱۱۱۳ هـ.

۳- مخزن افغاني

پخپله کار کړې پخپل انکار کړې   جګ پر هوا یم، کله مي خوار کړې
ته ښه قادر يې صفت دي دا دئ   کله مي نور کړې کله مي نار کړې
"عيسى" حيران دئ په دې صفت کي   کله مي يار کړې، کله اغيار کړې

له دغو بيتونو څخه ښکاره ده، چي عيسى د پخو متصوفينو څخه و، او په هغه شان وينا لري، لکه خواجه انصاري د هرات چي ويلي دي.

نعمت الله خو په مخزن کي هم دی د اولياو په ټولۍ کي ذکر کوي، او د ده کرامات شمېري، نو دا زموږ پخوانی پښتون شاعر، او اديب د پښتو د ادب په تاريخ کي د پخواني توب له کبله ښه مقام مومي، مګر بېله دغو درو بيتو يې نور آثار موږ ته نه دي را رسېدلي.

﴿۸﴾

ملا الف هوتك

د قندهار د خوا له پخوانو شاعرانو څخه دئ، چي د کلات د اتغر په کلو کي اوسېدی، او د خپل عصر يو پياوړی عالم و.

ملا الف د هغي زمانې پښتون شاعر دئ، چي موږ ته د ده د عصر د پښتو شعر لړ په لاس راځي، نو دی زموږ د ملي ژبي له لومړيو شاعرانو څخه ګڼه سي.

ملا الف يو ګرزند او جهان ديده سړی و، ده له خپله کوره سفرونه هم کړي دي، پخپله وايي :

زه غريب پر بل وطن وم
پر هغه وطن مسکن وم
په دغـــه ملك يو ملا و
ملايانو کي اعـــــلى و
عالي شـــانه و فهـــــيم
نوم يې و محـمدعظيم

له دې څخه ښکارېږي، چي ده له خپله ټاټوبي ليري په نورو ځايو کي سياحت او تحصيل

کړی دئ، او استاد یې محمدعظیم نومېدی.

د ملا الف نور سوانح نه دي معلوم، فقط دوني ښکارېږي چې د (۱۰۰۰ هـ) په حدود کي ژوندی و، ولي چې ده خپل یو کتاب په (۱۰۱۹ هـ) کي لیکلی دئ، په دې ډول نو ملا الف تر اخوند درویزه لا هم د پښتو پخوانی لیکونکدئ[1].

آثار او اشعار :

د ملا الف هوتك دوه کتابه موږ لیدلي دي، یوه نصیحت نامه ده، چې په ملي لهجه یې د رباعي په ډول ویلې ده، او دا ډول شعر د پښتو له زړو ملي سبکونو څخه دئ.

په دې کتاب کي ملا الف ښه اخلاق او اسلامي دودونه بیانوي او د یوه اخلاقي شاعر او مبلغ په ډول وینا کوي.

بل کتاب یې بحرالایمان نومېږي، په دې کتاب کي دی د مثنوی په ډول اسلامي عقاید تر عربي عنوانو لاندي بیانوي، او دا ښکارېږي چې دی په اسلامي او شرقي علومو کي پیاوړی و.

د ملا الف ویناوي ساده دي، هیڅ تکلف نه لري، د صنایعو او بدایعو څخه تشي دي، فقط خپل مطلب په موزونو کلماتو وایي او هیڅ کله د پښتو ژبي تر محاورې نه وزي.

ملا الف د پښتو ژبي د دیني او اخلاقي شاعرانو مقدم سړی دئ، او له ده څخه بې له دغو مضامینو بل راز اشعار لاس ته نه دي راغلي، خپل کلام یې په دیني او اخلاقي او عقیدوي مضامینو کي حصر کړی دئ او د دغه دیني او اخلاقي سبك لومړی مړسس هم دی دئ.د بحر الایمان کتاب ده د (۱۰۱۹) هجري کال د محرم په څلورمه ورځ تمام کړی دئ.

د نصیحت نامې تاریخ یې نه ښکارېږي. لاندي به د ده له دواړو کتابو څخه د نمونې پر ډول یو څه اشعار نقل کو :

له نصیحت نامې څخه :

۱-تاریخچه شعر پښتو د حبیبي.

بل که سړی یې خو تل خلف محمدي کوه تل
شېرین زبان څلاند جبین دي احمدي کوه تل
پر طبیعت د هر سړي برابري کوه تل !
چي حسن خلق به دي پکار سي د مېزانه سره

بل پر یتیم پر کونډه ښځه شفقت لره ته
هم پر مسکین پر مسافرو مرحمت لره ته
او خپل عیال په جامه پټ او په نعمت لره ته
غرض کړه خدای ظاهر کوه له بندګانه سره

څوک چي له خپلو سره بد وي او وصلت نکوي
یا وي د کور مشر په کورکي شفقت نکوي
یا دی ملك وي د خپل کلي عدالت نکوي
نو یې عمل ټول حبطه ولاړ سي له ځانه سره

بل ارتینه چي پنځه وخته لمونځ روژه لري
حفظ د ځان دا له پردیه نارینه لري
د خپل مېړه فرمان پر سترګو پر سینه لري
دا جنتي خدای به یې بیایي له ایمانه سره

له بحر الایمانه :

راسه واوره اې فرزنده ! تاته وایم ارجمنده !
ته د پاك نبي پر لار سه د نبي پر لاره ولاړ سه
یو قدم له شرعي زویه بیرون مه اخله نېکخویه
که بیرون یو قدم کښېږدي د نبي شرعه به پرېږدي
نصیحت کوم و تاته مه جاروزه بلي خوا ته
تاته وایم ځما ځان يې لا تر ځان راباندي ګران يې
ځموږه پلار یو و همدمه دغه یو بابا آدمه
نور په څه ځبله جدا یو چي جدا پر بله خوا یو
نصیحت مي کړه قبوله پرته مه ښوره ملوله
مجلس کړه د صالحینو ناستي مکړه د بې دینو

هر مجلس لره اثر دئ
په حدیث که دي باور دئ

﴿۹﴾

ملا مست زمند

د پښتو پخوانو شعراوو څخه چي تر زرم هجري کال دمخه زیږېدلي دي، یو ملا مست په قوم زمند دئ، چي د ده تولد موږ د (۹٥۰ هـ) حدود تخمین کولای سو، مست د خپل عصر ښه عالم او مدقق ملا و، چي اسلامي علوم، فقه، عقاید، تفسیر يې لوستي دي، ده د خیرالبیان په سبك یو کتاب چي (سلوك الغزات) نومېږي لیکلی، او دا کتاب د پښتو ژبي له پخوانو آثارو څخه ګڼل کېږي.

ښېله دغه کتابه ملا مست ځیني نور رسایل چي اخلاقي او دیني مواعظ دي هم لري او داسي ښکاره کېږي چي ملا مست د خپل عصر یو مجاهد سړی و، او ده هر کله د غزا په باب کي تبلیغ کاوه، او خپل کتاب (سلوك الغزات) يې هم د جهاد پر تشویق او ترغیب لیکلی دئ، دی هر کله د خپل استاد او مرشد (اخوند څالاك توغی) ستاینه کوي او داسي ښکاره کېږي، چي په دغه

عصر کي دا سړی د پښتنو اقوامو مرشد و، او هر کله به یې غزاوي او جهادونه کول.

ملا مست تر زرم هجري کال وروسته وفات سوی، او د شینوارو په غرو کي ښخ دئ، او مزار یې تر اوسه مشهور دئ.

د ملا مست قلمي کتابونه سته، چي د پښتو منثور غوره آثار ګڼل کیږي، مګر په دغو کتابو کي یې ځیني قصاید او غزلیات هم سته، چي دیني مضامین او موعضې پکښې نظم سوي دي.

مست د اشعارو په مقاطعو کي خپل نوم مست راوړي، او د خپل عصر اکثر وقایع نظم کوي، مراثي وایي، ستاینې او غندني لري.

د ملا مست کتب او رسایل د ده د عصر قبیلوي احوال او د هغه دور د پښتنو رجالو او مړنو خلکو د ذکر یوه ښه تذکره ده. دی د اقوامو مشران او د پښتنو جنګیالي او توریالي خلق ښیي، وقایع په ښه ډول بیانوي.

موږ دلته د ده د کلام نخښه د ده له کتابو او رسایلو څخه را اخلو :

غزل

های و هوی له هسي بخته چي کوټه شي — هر کالي که سلامت پېرم ټوټه شي
که په زر روپیه آس عراقی واخلم — هر سود مي هواره مال مي تروټه شي
که د بازو مشتري یم نه یې مومم — جره باز پر بیع ګران لکه کټه شي
که یو تار سپنسی طلب کړم نه یې مومم — هغه هم و ماته ګران لکه اټه شي
که یوه روپۍ پخه پر بازار پېرم — پتیر نان و ماته ګران تر پراټه شي
په هغه زهر چي مرم تر حلق مي ښه ځي — پر شیرین خواړه اوبه مي خوا پوټه شي
که هر څو رښتیني یار په وعده درست وي — بیا له ما سره خلاف وکا نټه شي
که روان شم سور پرېوزم، پلي پرزم — هیڅ مي نزده کمر آس راته مټه شي
دا ځما د بخت تاثیر هسي لیده سي — هغه کار چي زه روښان ګڼم خټه شي

غني خدای راته جهان د غم دریاب که
"مست" په هر لوري چي ځي پکښې غوټه شي

غزل

د صورت ژوندون فنا دئ غم يې مخوره
څه اميد پر دا دنيا دئ غم يې مخوره
هر نفس د شيرين عمر روانېږي
که باور دي دا وينا دئ غم يې مخوره
هر مراد د نامراد لپاره شوی
حق رحيم کريم دانا دئ غم يې مخوره
يو ساعت به يې څوك وړاندي وروسته نکا
هر قسمت چي له مولا دئ غم يې مخوره
د ازل په ورځ چي شوي نور به نه شي
د هر چا جدا جدا دئ غم يې مخوره
پر خپل وخت به ور رسېږي بې ګمانه
دی تر تا پر تا شيدا دئ غم يې مخوره
دنيا ناوې څرګندېږي دا زړه ده
پاته شوې له هر چا دئ غم يې مخوره
په فريب، لباس، جادو يې غلط مشه
دا هرګور، مکر ، ريا دئ غم يې مخوره
په حديث ياده جيفه ده په کلام کي
محبت يې ناروا دئ غم يې مخوره

"مسته" ستا چي قناعت په لاس کي کښېووت
د دوه کونه راحت ستا دئ غم يې مخوره !

د شهيدانو ياد

زه چي ياد کړم شهيدان د لمتۍ
پر فراق اوښي بهېږي پر غوتۍ
آه سرد مي لکه دود تر خوله روان شي
د غم اور مي يشوي د زړه جاتۍ[1]

(۱

۱- جاتۍ : خم.

د غازیانو مرتبه

په دوه کونه به سردار هغه الله کا   پیروی چي د سرور نبی الله کا

د حضرت مینه همېشه پر غزا وه   امتي دي همېش مټ د ده په راه کا

اول امر معروف فرض پر عالمانو   چي د امر په بیان عالم اګاه کا

تر همه نېکۍ افضل هغه ثواب دئ   چي په دین د حق خبر عاصي ګمراه کا

رشتیا حق ویل لازم پر عالمانو   سخاوت دي هر غني، عدل پادشاه کا

هر چي نه مني د خدای و رسول امر   غني خدای به د هغو مخونه سیاه کا

حال یې روغ پر شریعت د مصطفی دئ   هر غازي چي سر کا غوځ صورت تباه کا

هر چي سر یې د کافر له تنه غوځ کا   غني خدای به یې لایق د عز و جاه کا

هر چي سر یې د کافر له تنه غوځ کا   تسبیحات به یې ملك، غرونه، ګیاه کا

هر چي واخلي و کفارو وته توره   له صورته به یې پاك هر څه ګناه کا

یوه شپه تېره پر حد د کفار ښه ده   کال و سر که عبادت پر خانقاه کا

چي پر حد د کفار ومري بېله تېغه   حق روزي به یې دیدار بې اشتباه کا

هم مقام به یې اعلی بلند فردوس وي   چي سر غوځ د بې ایمان سفیه سپاه کا

د شهید ویني ګواهي لي و ښه خدای ته   چي هر څاڅکی یې شاهد پر شهید ګواه کا

هر چي سر یې د کافر له تنه پرې کا   شفاعت به یې سرور عالم پناه کا

اوس غازیان دي ډېر ښې صافي شنواري   چي غزا همېش پر نیت د عندالله کا

او سردار د دوی اخون غازی څالاك دئ   که یې خدای عمر دراز، عزت نګاه کا

په دنیا کي یې سردار کا د غازیانو   که هوري یې د حضرت د ټول همراه کا

چي دلې ډېر مین سوی پر غزا دئ   په قیامت به یې مخ رون لکه د ماه کا

له غزا به یې انشاء کړم څو بیانه   که مدد راسره حق په هره ساه کا

"مست" شاګرد د اخون جیو غازي څالاك دئ
چي همېش پر کفر غبږ سبا بېګاه کا

(۱۰)

ميرزا خان انصاري

د ده نوم فتح خان دئ، او په ميرزا انصاري سره شهرت لري، په اشعارو کي خپل تخلص ميرزا راوړي[۱]. په قام يوسف زی دئ، د ده د تولد تاريخ پوره نه معلوميږي، او د وفات تاريخ يې معلوم دئ. دی په يو زر څلوېښت هجري کال د دکن په جنګ کي شهيد سوی دئ. دولت د ده معاصر شاګرد چي د ده عقيدتمن او اخلاصمن دئ د دکن د جنګ او د ده د وفات تاريخ داسي بيانوي :

د هــــــــادي په زړه چي پټ و په ډېر کاله
د مــــــــيرزا خــوله د هــغه علم مظــهر و
د دکن په جنګ شهيد شه خوشنود اوسه
په تاريخ د زر څــلوېښت کي يې ګـــــذر و

دی په خپله د دکن د جنګ تاريخ هم دغه کال ښيي :

په تاريخ د زر څلوېښت ده دا خبره
چي ليده شو په دکن ګجرات جبر

د ميرزا د وطن او د ځای په باره کي داسي معلوميږي چي د "خيبر" دئ دی پخپله په يوه مسرۍ کي وايي : (د يادګار ځای يې[۲] خيبر دئ).

خيبر له لواړګي څخه کښته يوه دره ده، چي اوس پکښې اپريدي پراته دي، که څه هم اوس يوسفزي هلته نسته، مګر ښايي چي په هغو وختو کي يوسفزي هم هلته اوسېدلي وي، ده په يوه ځای کي مهمندر نومی کلی هم ذکر کړی دئ. معلوميږي چي دا يې د کلي نوم دئ، لکه چي وايي :

له وحدته يې[۳] را کــوچ کړ
نن يې وار په مهــمندر دئ

په بل ځای کي يې تيرا هم ياده کړېده، وايي : (له تيراه يمه راغلی) تيراه او خيبر سره

۱-تاريخچهٔ شعر پښتو.

۲- دا ضمير يې ځان ته چي په اوله مسرۍ کي ذکر دئ راجع کړی دئ.

۳-دا ضمير يې ځان ته چي په اوله مسرۍ کي ذکر دئ راجع کړی دئ.

نزدې دي، تقریباً یوه علاقه ده، مګر مهمندر نه معلومیږي چي په کوم ځای کي و، میرزا خان په خپل دېوان کي "پیر روښان" ډېر یاد کړی دئ او په داسي صورت سره یې د ده نوم اخیستی دئ، لکه چي سړی د خپل پیر نوم اخلي له دې معلومیږي چي (پیر روښان) د ده پیر و لکه چي وایي :

د میرزا کلام شیرین دئ
پیر روښـــــان له برکته

ای میرزا "روښان" په هر لوري جلوه کا
د تبریز آفـــتاب راوخـــوت له بنیره

له دې بیت څخه معلومیږي چي د روښان وطن بنیر دئ.

میرزا پخپله هم د استادۍ مرتبه حاصله کړېده، او د پښتنو د یوه مشهور پخواني شاعر "دولت" استاد او پیر و، لکه چي د دولت له دېوان څخه داسي معلومیږي :

میرزا ګنج راته خپل وښوده غني شوم
بېهوده صـفت به ولي د بل چـا کړم
محـقق وحـــدتي کان د تصـــوف و
په رمـوز یې په هـــمه عـلم دانا کړم

د میرزا شاعري :

میرزا د قدیمو شاعرانو څخه دئ، بلکي لا د اکثر خلکو خیال دا دئ، چي دی د پښتو اول شاعر دئ چي مکمل دېوان یې پاته سوی، او شعر یې میدان ته راوتلی دئ[1]. مګر ده په خپل دېوان کي د "مخلص" نومي شاعر نوم هم اخیستی دئ، لکه چي وایي :

امـــــیرزا له پاکـــو پاکه وینا وایي
د مخلص کلام خالص دئ معتبر شو

اما مخلص که څه هم د دېوان خاوند وي، خو موږ ته یې اثر نه دئ را رسېدلی. له دې بیته معلومیږي چي مخلص د ده معاصر و، او دواړه په یوه وخت کي تېر سوي دي، میرزا د پښتو له هغو لومړیو شاعرانو څخه دئ، چي د عربو بحور او اوزان یې پښتو ته راګډ کړي دي، او د مصنوعي ادبیاتو دوره یې افتتاح کړې ده، او لومړۍ پلا یې د عربو پر بحورو غزلیات او قصاید او داسي نور اشعار ویلي دي، چي تر ده مخکي د پښتو ادب په کتابو او دېوانو کي لږ غونډ سوي وو، او نوی

١- منجم العمران د معجم البلدان مستدرك، د مصر طبع ١٣٢٥ هـ.

شکل يې هم لا ښه نه و، مګر د ده تر زمانې وروسته د پښتو ادب د مصنوعي ادب يوه ښکلې نمونه ميدان ته راوکښله، ګويا دی لمړی سړی دئ چې د پښتو د مصنوعي ادب اساس يې ټينګ کړ. دی د پښتو قديم او پخوانی متصوف او سالك شاعر دئ، چې د توحيده ډك کتاب يې يادګار پرې ښې دئ.

ميرزا د پښتو ډيرو شاعرانو ياد کړی دئ او د ده کلام او وينا هر چا خوښه کړې ده، حتی چې خوشحال خان هم د ده وينا ته د ادب او علم په ميزان تللې وينا وايي. دولت هم د ميرزا د شاعرئ په باب کي داسي وايي :

هيڅ افغان ده غوندي شـــــعر کړی نه دئ
پخــــپله زمانه کي دی تر هر شاعر بهتر و

افکار :

د ميرزا کلام د عرفاني اسرارو او رموزو څخه ډك دئ، ده په پښتو کي د تصوف او د معرفت باريك او نازك اسرار داخل کړي دي، او هر يو بيت يې پر ډېرو معانيو حاوی دئ، لکه چې دا دعوه په خپله هم کوي :

د ميرزا کلام رموز دئ
او معنا يې په څــو بابه

دی ټول د وحدت په سر کي لګيا سوی دئ، او د دنيا ټولو موجوداتو ته د عدم په سترګه ګوري، د ده په کلام کي د تصوف او د سلوك مشکل مسايل په داسي اندازه پراته دي، چې د ډېرو خلکو له فهمه هم پورته دي.

دی په پښتو کي د تصوف او د سلوك د مسلك اولين مړسس ګڼل کيږي، او د پښتو په تصوف کي هغه مرتبه لري، کوم چې د فارسي په تصوف کي د حکيم سنايي په نصيب سوې ده.

دی اول سړی دئ چې په پښتو کي يې د تصوف د شعر ور پرانتی دئ، او د توحيد او د معرفت اسرار يې په پښتو کي ځای کړي دي، چې وروستنيو شاعرانو په دې مسلك کي د ده پيروی کړې ده، لکه چې دولت يې د دې مسلك د پيروانو، او ارزاني او مخلص يې د دې مسلك د ملګرو څخه دي.

دی د وحدۀ الوجود په مسئله باندي قايل دئ او په دې مشکله مسئله باندي د زړه پوه سوی دئ، ده د وحدۀ الوجود مسئلې ته ځای په ځای په خپل دېوان کي اشاره کړې ده، او د دې ګراني مسئلې د اظهار تر عهدې په ښه صورت سره وتلی دئ.

دی وايي چې حقيقي او اصلي وجود يو د باري تعالی وجود دئ دا نور ټول اعتباري دي، د ده ذات واحد او غير متعدد دئ، مګر د ظهور لباس يې مختلف دئ، کاينات او موجودات

ټول د ده د جمال مظاهر دي، د ده د وحدت راز په هر شي کي ښکاره او ظاهر دئ :

و فی کل شی ء له آیته
تدل عـــــلی انه واحد

میرزا په هر ځای کي د قدرت د جمال ننداره داسي کوي او وايي :

د کـــــــــثرت په بازار راغی
په هر ځای کي دی مکین دئ

***

غرض دا چي میرزا په پښتو کي هغه مرتبه او مزیت لري چي د بل چا په نصیب سوی نه دئ، چي یو خو دی په پښتو کي د تصوف او د سلوك د مکتب مړسس دئ او بل يې د پښتو مصنوعي ادبیاتو ته ډېره پراخي ورکړېده.

د کلام نمونې :

نن مې ولیده ولاړه
په اخلاص یې خپل ځان جوړ کړ
محبوبا په پښو باریکه
اوس و جنګ ته تیاري که

یو عجب یې سپین جمال دئ
حال یې لون لون زیب کا
پرې یې دام د زلفو اېښي
پسې ډېر ډېر مکاري کا

دواړه لب یې کټوري کړه
یو یې څا د زنخدان دئ
غاښ یې دُر دي ګوښي ګوښي
بیا په ژبه رهبري کا

څه عجب یې سپیني ګوتي
او پلو په مخ نیولی
پرې د پاسه سره نوکونه
په کاته کې طراري کا

محبوبا د زړونو ښکار کا
پر وحشي چې ګذار وشي
نن راووته له کوره
نو به څرنګ قراري کا

هر غل غلا په توره شپه کړي
له هیچا یې وېره نشي
چې دا پېره دار اوده وي
شها لوټ په بیداري کا

د "میرزا" زړه یې تاراج کړ
لا بتره یې سزا ده
له آزار نه وېرېږي
چې د شاه سره یاري کا

***

چي د یار د میني خوب په خراب زړه وړم
بېهوده به د نور چا منت پر څه وړم

خپل آشنا د یادو داغ رابانديکېښود
د دې داغ نقش یې عین په لېمه وړم

دواړه کسي مي له دغه سیاهي روغ دي
اوس یې ځکه په سیاهي پسي لیده وړم

دې یوه کتو له هره لوري بېل کړم
دا د جنګ ناوك یې ډوب په لړمانه وړم

د فراق له حاله هیڅ ویلی نه شم
مدام اوښي آوېزاني پر بانه وړم

ناز پرور له هسي حاله خبر نه دئ
د هجران دغه درانه بارونه زه وړم

یخ صورت مي دم تر دمه ویلي کېږي
په علاج یې ګهي اور ګهي اوبه وړم

محبت یې په مثال زنبور خانه شوه
چي خواږه یې پرېکوم په ځان لشه وړم

لکه روح مي د خپل یار په هوا والوت
دا خسته صورت به هم پسي هاله وړم

د آشنا له لاسه اور رابانديبل شو
دغه سپین هډونه تور لکه سکاره وړم

***

زه به څه وایم چي څه یم
نېست و هست واړه په ده یم

هر چي نېست شي له هستئ
د هستئ معنی یې زه یم

د وصال په هوا ورزم
د دې لا مکان مرغه یم

ګه ذره د لمر په مخ کي
ګاهي غوټه پر اوبه یم

یو څلور عنصر مي واغوست
د آسمان پر مخ اوره یم

له وحدته په کثرت شوم
هغه نشته چي زه نه یم

زه شنوا په کل غوږونو
دانایي د هر یوه یم

توانایي مي په هر چا کي
بینایي د هر لېمه یم

ارادت مي دئ له واړه
بیا راضي پدا خپل کړه یم

له بدانو مي بدي ده
له نېکانو سره ښه یم

د نېکبخت په برخه شهد
د کمبخت په ځان لشه یم

له هر چا یم په هر څه کي
خزان نه لرم تازه یم

د "میرزا" په خوله وئېږم
یو روښان بې مثله زه یم[۱]

۱- په ځینو نسخو کي د بېمثله پر ځای بې رنګه راغلی دئ.

***

د عاشق له حاله څه پوښتي وګړی — د بې حدي لار قياس نه دئ چا کړی
په دا هسي غم به ولي مبتلا وم — که خاطر مي د نظر له نغوتي ژغړي
پر هغو باندي به څرنګ قراري وي — هر چي زړه يې د محبوب کرشمې وړی
محبت يې دا خراب خاطر ځنځير کا — د ديدن په زور يې راښکاوه دا پړی
يو عجب د ميني حال پر برابر شي — بې ديدنه ناقرار په طلب سترې
چي مېوه په کاملۍ له وني پرېوزي — په خوښۍ له زمکي سر پورته کا زړی
دا حباب له اوبو روغ پر اوبو مات شو — د سېلاب له مخه تښتي نېزه وړی
کم دليل له خپله بخته مشوش دئ — دا هوا يې تښته وي لکه خسړی
د معنا په معنا يو يو پوهېدلی — پر څړه لاري سفر کا څړه وړی

ای "مــــــيرزا" و آينې ته نظر وکا
د پولاد په ميان کي نشته اوسپن خړی

﴿۱۱﴾

دولت الله لوانی

د ده نوم شيخ دولت الله او په خلکو کي په "دولت" شهرت لري، او په شعر کي خپل تخلص هم دولت راوړي، لکه چي وايي :

شيخ دولت مي نوم دئ هاتف ايښی
پر زبان د خلــکو ياد فقــير دولت يم

د پلار نوم يې (داداو) دئ، لکه چي پخپله وايي :

د کمــــکوټي ثنا مـــــکړه
د (داداو) نوحاني زويه !

دولت د مور له خوا په قوم وردګ او د پلار د خوا نوحاني او بيا په نوحانو کي حسن

خېل دی[۱۱].

نوحاني د پښتنو یو لوی قوم دئ، او د پښتو په تاریخ کي یې هم ذکر سته. مگر مشهور نوحاني نه دئ، بلکي "لواڼی" دئ، مستر راورټي لیکي چي دولت په اصل هندو و، او بیا مسلمان سوی دئ[۲]، مگر دا نه ده ښکاره چي راورټي په کوم سند او دلیل دا شاهدي ورکړېده.

ښایي چي "راورټي" ته دا خیال د دولت د هغه وړاندي بیته پیدا سوی وي، چي د شیخ په نامه ځان ستایي، او ځیني خلك شیخ هغه چاته وایي چي هندو مسلمان سوی وي، نو راورټي هم دا خیال کړی دئ، چي دی په اصل کي هندو، و. مگر دا خیال په هیڅ ډول صحیح نه معلومېږي. ولي چي دولت د خپل نسب اظهار په خپله کړی دئ، چي په خټه پښتون او په پښتنو کي لوڼ دئ، او په دې باب کي د ده قول د راورټي تر قول زیات سند او دلیل دئ، د شیخ استعمال خو په دغه معنا سره د هند اصطلاح ده، مگر پښتانه د شیخ کلمه د تعظیم او د عزت له پاره استعمالوي، او هر څوك چي د پیرۍ او مریدۍ په سلسله کي داخل سوی وي، هغه ته شیخ وایي، دولت خو په دې سلسله کي داخل سوی دئ، نو ښایي چي ده ته به شیخ په دې اعتبار سره وایي، د دولت د تولد او وفات په باره کي پوره معلومات نسته صرف دومره معلومېږي چي په یوولسمه پېړۍ کي تېر سوی دئ.

دولت چي د میرزا خان انصاري د وفات او د دکن د جنگ او د ا لهداد د مرگ تاریخ ښوولی دئ له هغه څخه د ده د ژوندون زمانه او د اشعارو دور داسي معلومېږي :

د دکن په جنگ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زر څـــــلوېښت کي یې گـــــذر و
په یـــــــوه آه یې اروا لــــه تنه بېل شـــــــو
په تاریخ د غـــــــین او نون ح یې ســــــفر و

نو آخرنۍ سنه چي د ده له دېوانه معلومېږي (۱۰۸۵ هـ) ده، تر څلوېښتو کالو پوري د دولت عمر هم یقیني دئ، پخپله وایي :

زه هلك وم افســــــانه وم، له عالمه بېـــــگانه وم
تر څلوېښتو کالو تېر شوم، بېگانه یم لا تر اوسه

په دې حساب سره موږ کولای سو، چي د ده د تولد وخت د یو زر هجري کال په حدودو کي اټکل کړو. د دولت د استوگني ځای یا اصل وطن هم یقیني نه دئ ښکاره، مگر د دې لاندي بیتو څخه دا گمان کېږي چي ځای یې رشید آباد دئ:

۱- ای دولته روښاني - حسن خېل نوحاني

۲- د پښتو گرامر مقدمه.

په رشید آباد به عید شي که یو ځل بیا
د دکـــن په ســــــفر تللي یاران راشي
د قادر په قدرت هیڅ مشکلات نه دي
که رشـــــید آباد ودان و هسي بیا شي

په دې بیتو کي دولت هغه یاران چي د دکن په سفر تللي دي یاد کړي دي او د رشید آباد د پخواني حالت آرمان یې کړی دئ، نو د دې څخه څرګندېږي چي دا یې کلی، او د استوګني ځای دئ. ځکه چي پردی کلی او هغه ځای چي سړی پکښې استوګنه نه لري د سړي په سترګو کي دومره خوږ نه وي. دولت په جلال آباد کي هم څه زمانه اوسېدلی دئ، او څه اشعار یې هلته ویلي دي، لکه چي وایي :

په جـــــلال آباد دولــــــته دا بیان و
دا به پس له دې په ډېر کاله یادګار شي

تحصیل او ارادت :

د دولت د تحصیل په باره کي څه معلومات نسته او دی په خپله هم د تحصیل او د ظاهري علم څخه انکار کوي او وایي چي ظاهري علم ما بالکل نه دئ کړی، او دا څه چي ما ویلي دي دا د باطني علم قوت او زور دئ، لکه چي وایي :

ظاهري علم مي هیڅ ډېر نه دئ کړی
د معــنی په قـــــوت و وایه کلام ما

دی خپل شعر ته ا لهامي شعر وایي، او د شاعرۍ د ا لهام دعوه دغسي کوي:

چي ا لهام راباندي وشو ګـــوینده شوم
یو بیت هم جوړاوه نشوای بې ا لهام ما

که څه هم دولت دلته د ظاهري علم څخه انکار کړی دئ مګر د ده د دېوان له مطالعې څخه داسي معلومېږي، چي دی د ظاهري علم څخه هم بې برخي نه و، ځکه چي د ده په دېوان کي داسي ډېر مطالب او مضامین سته چي هغه په علم پوري تعلق لري، په هر صورت دولت د علم څخه خالی نه دئ دولت د بایزید مسکین چي په "پیر روښان" او "میان روښان" سره مشهور دئ، مرید و، دی د خپلي مریدۍ اظهار دغسي کوي :

زه فقیر دولت مرید د میان روښان یم
له فترا که به یې نه کاږم آســـان لاس

معاصرین :

دولت د میرزا انصاري معاصر دئ، او دواړه په یوه زمانه کي تېر سوي دي، مګر میرزا تر

ده دمخه وفات سوی دئ، لکه چي د دمخني بيته ښکارېږي. دی د ميرزا سره ډېره علاقه او پر ده باندي يوه خاصه عقيده لري، معلومېږي چي "ميرزا" هم د ده استاد او يا پير و، د ميرزا په نسبت داسي اظهار کوي :

ميرزا ګنج راته خپل کور وښو غني شوم
بېـــــهوده منت به ولي د بل چــــا وړم
محـــــــقق وحـــدتي کان د تصــــوف و
په رمــــوز يې په هــــــمه علم دانا کـــړم

دولت ميرزا انصاري او نورالدين چي د "پير روښان" زوی و، په يوه ډول ستايي، او روښان د علم ښار او دوی يې ور ګڼي، لکه چي وايي :

"ميرزا خان" د "نورالدين" صفت به څه کړم
مـــيان روښان د پوهي ښـــهر دوی يې ور وو

خصوصاً پر "ميرزا" باندي ډېره عقيده لري او د پير روښان د ټولو علومو مظهر دی بولي لکه چي وايي :

د هادي په زړه چي پټ و په ډېر کاله
د ميرزا خوله د هغه علم مظــــــهر و
په دنيا يې محـــــبت تکــــــبر نه که
په ظاهر سپينه جــامه کي قلـــندر و

دولت د شعر په لحاظ هم ميرزا ته په يو لوی حيثيت قايل دئ، او د شاعرۍ په باب کي يې داسي اظهار کوي :

هيڅ افغان ده غوندي شعر کــــړی نه دئ
په خپله زمانه کي دی تر هر شاعر بهتر و

دولت په پخوانو شاعرانو کي صرف دا لاندي درې تنه ياد کړيدي : ميرزا او ارزاني او مخلص، لکه چي وايي :

بې ميرزا بې ارزاني بې مخلص ياره
بل شاعر برابر نه دئ پښتون ستايو

معلومېږي چي مخلص هم د ده يو خوږ ملګری و او د ده په ژوند کي وفات سوی دئ، د ده په فراق کي داسي وايي :

غم ديده زړه مي محـــــــزون شو
په "مخلص" يار پسې خون شو

مذهب :

دولت سني او د اهل السنه والجماعه څخه و، لکه چې وايي :

زه دولت سني مسلم ــاريار منـــــمه

هم پر خدای رسول راوړی دئ ایمان ما

مګر دا خبره چې دی پر دي اظهار باندي څه شي مجبور کړی دئ، ښايي چې سبب يې دا وي : چې دی د پير روښان مريد دئ، او پير روښان ځيني خلك له اهل السنه والجماعه څخه نه بولي، بلکي يو افراطي متصوف يې ګڼي، نو دولت به د دې ببري چې دا ګمان ځوك پر ده ونکړي دا اظهار کړی وي.

د دولت دېوان :

دولت د يوه دېوان بلکي د يوه کليات خاوند دئ. د ده کليات نه دئ چاپ سوی، قلمي نسخې يې هم ډېري لږ دي. د ده د دېوان يوه قلمي نسخه چې پنځه زره بيتونه لري دوه دفتره ده، يو اول او بل دوهم، او د هر دفتر دمخه او وروسته نور هم ډول ډول متفرق اشعار لکه : رباعيات، قطعات، قصايد، مثنويات لري. د ده کليات د شعر د ډېرو انواعو او اقسامو مجموعه ده، چې يوه بې تاريخه نسخه يې په پښتو ټولنه کي سته، او بله نسخه يې په (٤٢٢٨) نمبر د (١١٠١ هـ) ليك د برطانيا په موزيم کي ده[1].

د دولت شاعري او افکار :

دولت په خپل وخت کي ښه پوره شاعر دئ. د ده کلام د معرفت د اسرارو څخه ډك دئ. شعر يې نسبتاً روان او ساده او د مشکلو او نامانوسو الفاظو او کلمو او د ګرانو او مشکلو قافيو څخه خالي دئ. که څه هم ميرزا ډېرو خلکو ستايلی دئ، او ده هم پخپله د هغه ډېر صفت کړی دئ. مګر د ميرزا کلام خو د معنی په لحاظ ډېر لوړ، او د ډېرو خلکو تر فهم هم پورته دئ، خو د الفاظو په لحاظ ډېر سره پېچلی دئ، او د ده ټول دېوان د وحشي او نامانوسو الفاظو او قافيو څخه ډك دئ، لکه پيرمحمد کاکړ چې وايي :

د ميرزا شعر به جوړ و، ولي دريغه

په وحشي الفاظو ده کړ ويران شعر

دولت لکه خپل استاد ميرزا د تصوف او د معرفت ګران مسايل په پښتو شعر کي ځای

١-د هند د زړو آثارو مجله، ج ١١، ص ٥٦٧.

کړي دي، او تر میرزا یې هم په آسانه ژبه سره دغه مطالب ښودلي دي. دی که څه هم د علم او د فضل دعوه نه کوي، مګر شعر یې یو قسم متانت او خوند او په دې خپل مسلك کي پوره قدر او قیمت لري. د ده په دېوان کي بېله عشق او سلوك بل شی په نظر نه راځي، او په عشق او سلوك هم بیا هغه مرتبه ده چي د فنا فی الله یا د لاهوت مقام یې بولي. دی په تصوف کي لکه میرزا د وحدت الوجود پر مسئله قایل دئ. دی وایي چي اصلي او حقیقي وجود یو د باري تعالی وجود دئ، او دا نور ټول اعتباري او ظلي وجودونه دي. هر څه چي دي هم دا یو قدرت دئ، صرف د ظهور لباس یې مختلف دئ. کله په یوه رنګ کي جلوه کوي او کله په بل رنګ کي، او دا کائنات ټول د باري تعالی د قدرت مظاهر دي، او لکه واحد چي په ټولو اعدادو کي ساری او ظاهر وي، دا رنګ دی هم په کائناتو کي ظاهر دئ :

په دوه کـــــونه باور وکړه
موجود هیڅ نشته بې خدایه

دولت د وحدت په اسرارو خبر دئ، په هر شي کي د خپل آشنا جمالویني:

د یوه آشنا نښان پکـښې لـــیده شي
په هر ګل چي فهم ښه جدا جدا کړم

دولت ددې لاندي کسانو په صفت کي ځان ګڼوي، او پر خپل حال باندي هم دوی ګواهان تېروي :

د خود بین ســـــترګي ړندې دي نه یې ویني
هسي نه چي حق غایب شـــــــو ناپدید دئ
د دې حال ګواه مي بایزید، حسن، جنید شو
ملا روم، شمس د تبریز عـــــــطار فرید دئ
مغربی ، ســـــعدي، جامي او خـــــــاقاني
ارزاني میرزا، مخـــلص، احمد سـعید دئ

دولت په دې خپل مسلك کي پر منصور هم تنقید کوي، او وایي چي باید انسان د دوست حال لکه خزانه پټ په زړه کي وساتي، او په هیڅ صورت سره د آشنا د میني حال چاته ونه وایي، او که نه نو سزا به یې لکه د منصور وي :

که د دوست پوشیده حال و چاته فاش کړي
د منـــــصور په دود لایق په ســــــر د دار وي

د کلام نموني :

زه اول هم دېوانه وم، دېوانه يم لا تر اوسه
له دلداره همخانه وم، همخانه يم لا تر اوسه
له طفلۍ نه عاشق وش وم، غم طلب او بلا كش وم
د دلبر د مخ په شمع، پروانه يم لا تر اوسه
زه هلك هم افسانه وم، له عالمه بېگانه وم
تر ځلوېښتو كالو تېر شوم، بېگانه يم لا تر اوسه
چي عاشق په جانانه شوم، له اغيارو كرانه شوم
تور وېښته مي د سر سپين شو، كرانه يم لا تر اوسه
چي داخل د يار په صف شوم، د تهمت د تير هدف شوم
عامو خاص مي واړه ولي نښانه يم لا تر اوسه
تل راضي يې په قضا وم، هم صابر يې په بلا وم
عذر نه لرم له حكمه، بې بهانه يم لا تر اوسه
د شيرين دلبر له لاسه، ما شراب د عشق بې قياسه
څو بې حده مي ډېر وڅښه، فرزانه يم لا تر اوسه
دا فقير "دولت" يو مست يم، د آشنا په مينه هست يم
په ازل مي شراب چښلي، دېوانه يم لا تر اوسه

په ظاهر باطن چي گورې سبحان يو دئ
صورتونه ډېر ليده شي جانان يو دئ
د كثرت په حسابونو غلط مه شه
مومنان هر څو انبوه دي ايمان يو دئ
په صدف كي دُر خالص په ماركي زهر
بارنده په هر ځاى ابر نيسان يو دئ
رنگا رنگ گل ځني پيدا شي په پټي كي
چي گياه پرې زرغونېږي باران يو دئ
كه لښكر حشم يې ډېر ليده شي څه شو
چي په حكم يې عمل شي سلطان يو دئ
د معشوق عاشق جامه واغوندي راشي
عشق باقي شاهد مشهود بې گمان يو دئ
پرې مومن كافر ماهى چنگښه زيست كا
پاك درياب بې حده لوى بې پايان يو دئ

د مجاز پخو څــــــادر كي يې مخ پټ كا
د "دولت" د زړه انيس پټ عيان يو دئ

د عـاشـق اوښـو قـیـمـت کـا د ګـوهـر مـات
پـه زیـړ مـخ یـې کـا ډېـر قـدر د زیـړ زر مـات
مـعـتـقـد د پـېـغـمـبـر پـه مـعـجـزه شـه !
د انـګـشـت پـه اشـارت یـې کـه قـمـر مـات
روحـانـي شـاهـد بـې حـده ښـایـسـتـه و
پـه روښـان جـمـال یـې کـا رونـق د نـمـر مـات
په ښه بوی یې مشك سندل ګلاب خجل کړه
پـه شـیـریـن کـلام یـې خـونـد کـا د ثـمـر مـات
پـه بـلـنـد قـامـت یـې سـروه شـرمـنـده کـړه
کـړ مـشـکـیـن ګـیـسـو یـې قـدر د عـنـبـر مـات
په سور سپین مخ یې سیم زر په بحث پړ کړ
پـه بـازو یـې سـخـت بـتـان کـړه د آذر مـات
زنـخـدان یـې د بـاغ سـیـب کـړ بـې رواجـه
په نازك تن یې ښایست که د سیمبر مات
د هـمـت تـښـتـن تـه خـدای هـسـي زور ورکـړ
د فرهـاد پـه شان تـنـهـا کـاندي لوی غـر مـات

د مـــــــردانو قــــوت هسي دئ "دولته" !
چي په غشي د دعا که درست لښکر مات

په سپین مخ ویښته ډېر زیب کا د دلبر تور
تر کافور ګلاب خوشبوی تر مشك عنبر تور
کـه لـښـکـر تـمـام چـا تـور لـیـدلـی نـه دئ
د یـار خـط زلـفـي دي وګـوري لـښـکـر تـور
د پـیـریَ پـه وخـت بـه کـار د دیـن پـسـو کـړې
پـه ځـوانـي دي طـلـب نـه وکـا پـه سـر تـور
د عارف مومن به مخ تر لمر روښان وي
د کـافـر مـنـافـق مـخ د زاغ تـر پـر تـور

هغه زړه تر سنګ آهن سخت دئ "دولته"
چي له غــمه یې وانه غـوندي څـــادر تور

﴿۱۲﴾

فتح خان

پښتانه ځیني کیسې لري، چي په ټوله پښتونخوا کي یې زښت شهرت موندلی دئ، دا کیسې د پښتو په ادبیاتو کي خورا اهمیت لري او د پښتو د ادب یو مهم ټوک ګڼل کېږي، په دې

کیسو کي موږ ښېله ادبي پانګي د پښتنو روحیات، افکار، عقاید او ملي دودونه او عنعنات ښه لیدلای سو.

دا کیسې دوه پهلوانان لري، چي یو مین او بله مینه وي، د دوی د میني وقایع او د ژوندن احوال ټوله په دې نقلو کي راځي.

دا نقلونه دوې برخي لري، یوه برخه یې نثر ده، چي د کیسې وقایع په بیانېږي او بله برخه یې نظم ده، چي د مین او میني او نورو خلکو چي په کیسه کي برخه لري نارې او ویناوي په خاص ملي نظم راوړلي کېږي.

دا د نکلو نارې زموږ د ملي شعر اساسونه دي او ډېر خواږه مضامین هم لري په دې کتاب کي موږ د هر شاعر ځني نارې د ده په نامه را اخلو :

فتح خان څوك و؟

فتح خان د اسلم خان زوی په قوم بړېڅ چي د کندهار په کلابست کي اوسېدی، اسلم خان د کلابست پاچا و، او د فتح خان معشوقه (رابیا) نومېده، فتح خان د (٦٠) تنو بړېڅو سره د هند فتح ته ولاړ او هلته یې د مغولو سره سخت جنګونه وکړه څو چي دا ټوله ملګري یې په جګړو کي مړه سوه، فتح خان د پښتنو یو توریالی او ننګیالی شاعر دئ، چي په دې کیسه کي ټوله د ده مړاني په ښه ډول بیان سوي دي، مګر هغه عصر چي فتح خان پکښې ژوندی و یقیناً ښه نه معلومېږي، له لاندي څېړنو څخه به تاسي ته ښکاره سي چي دا کیسه تر زرم هجري کال دمخه وه :

د فتح خان د ژوند زمانه :

د فتح خان د کیسې له یوې نارې څخه ښکارېږي، چي د دوی د ژوندون پر وخت کلابُست ودان و، دا تاریخي ښار خو تر اسلام دمخه د هیاطله پاچهانو په تصرف کي و، وروسته نوشیروان ساساني واخیست[(١)].

هغه وخت چي مسلمانان راتله هم دا ښار ودان و، بلاذري لیکي چي مسلمانانو قوزان بست د (٣٠ تر ٥٠ هـ) پوري له کابلشاه رتبېل څخه ونیوی[(٢)].

که څه هم اسلامي دایرۀ المعارف د بُست وراني د سلطان علاوالدین جهانسوز له خوا د (٥٥٠ هـ حدود) او بیا د ګوډ تېمور له خوا لیکي، مګر د تحقیق له رویه دا ښکارېږي، چي

١- دائرة المعارف اسلامي، ج ١ ص ٨٠٥.

٢-فتوح البلدان بلاذري، طبع مصر

علاوالدين جهانسوز په بُست کي يوازي د غزنوي پاچهانو ودانۍ وراني کړي وې[1] او تېمور هم دا ښار تړوله نه دی وران کړی[2]، ځکه د تېمور زوی شاهرخ ميرزا (۸۰۷ - ۸۵۰ هـ) هم په دغه ښار کي سکه وهلې ده، چي زما څخه سته، نو داسي ښکارېږي چي د بُست ښار تر دغه وخته لا ودان او مسکون، بلکي دارالضرب هم و، وروسته د صفويانو او مغولو په پاچهي کي موږ د دې ښار نوم لږ اروو، نو دا ويلای سو، چي دا ښار تر (۹۰۰ هـ) وروسته غير مسکون سوی او ورو - ورو ښه پسې وران سوی دئ چي آخرنۍ کلا يې د (۱۱۵۰ هـ) په حدودو کي نادرشاه افشار نړولې ده[3].

نو په دې حساب موږ دا ويلای سو، چي د فتح خان د ژوندون وخت ضرور تر زرم هجري کال دمخه و، ځکه چي د فتح خان په جنګ کي مغول ډېر ذکر سوي دي دا خو هم ښکاره ده، چي تر (۹۰۰ هـ) وروسته تېموري شهزاده ګان پر هرات ، کندهار، زمين داور او بست حاکمان وه[4].

وروسته چي ظهير الدين محمد بابر په افغانستان او هند کي حکومت جوړ کی نو پر هند د مغولو اقتدار ډېر سو، ځکه چي د مغولو د دې اقتدار زمانه تر (۹۰۰ هـ) وروسته ده، او بابر په (۹۳۷ هـ) کي مړ سوی دئ، نو د فتح خان د ژوندون دوره هم د (۹۰۰ هـ) حدود ټاکلای سو.

د دې نکل هغه ناره چي د کلابُست ودانی ځني ښکارېږي دا ده :

"که دوې دي دوې دي، دکلابُست دروازې دوې دي

پر يوه يې فتح وزي، پر دا بله يې د مور سوي نارې دي"

اوس چي لږ څه د فتح خان د مسکن او د ژوندون وخت درمعلوم سو نو د ده د نکل ځيني نارې د نمونې په ډول وارویٔ :

﴿۱﴾

هغه وخت چي فتح خان د هند خواته رهي کېږي رائي پر خپلي معشوقې داسي ناره کوي :

که پوځي پوځي د رابيا خولګۍ پوځي !

فتح ځي د هند و لور ته دغه ګل رابيا مي ځي که دلې اوسي؟

۱- طبقات ناصري قلمي، ص ۱۹۱.

۲- ياقوت حموي چي خپل کتاب معجم البلدان يې تر (٦٢٦ هـ) دمخه ليکلی دئ په دوهم جلد، ص ۱۷۱ کي د بُست ودانی ښيي، مګر دومره وايي چي د ورانۍ آثار پکښې ښکاره دي.

۳- دائرة المعارف اسلامي، برطانيا، ج ۱ ص ۸۰۵.

٤- تاريخ سند، مير معصوم کندهاري، ص ۸۹.

﴿۲﴾

یوه ورځ چي فتح خان او ملګري يې جنګ ته تللي وه، چي له جنګه راغله رابيا پوښتنه وکړه چي څه سوبه مو راوړې ده؟ فتح خان ناره پر وکړه :

رابيا تور دي لونګين سپين دي رخسار دئ
د شپېتو برېڅو برغ پر هندوستان دئ

﴿۳﴾

په یوه جګړه کي چي د فتح خان ورور (کرمی) ځان تر خپل بادار قربان کی او د خپل بادار څخه يې دفاع کول، نو ټپي سو، فتح خان داسي ناره پر وکړه :

آفرين کې پر دا هسي نوکر باندي
ځان يې واچاوه د دې بادار د وړاندي

﴿٤﴾

بل وخت چي فتح خان يوازي د دښمن مقابلې ته وزي، رابيا يې نه پرېږدي خو فتح خان داسي ناره پر کوي :

که نتي نتي، د ګواريو سانګي نتي
يا مي خور يې يا مي مور يې، څو يې نکړم پر دا سپينه سينه پڅي

﴿٥﴾

په دې ډول فتح خان را رهي سو، يوازي و، رابيا په پسې وه، او ده بيا ناره پر وکړه :

که ښه که، ښه که، رابيا نجل که له ما ښه که
دا جنګي زغره دي مخي لره راوړي !

﴿٦﴾

فتح خان چي د دښمن سره پر ميدان مخامخ سو ويې ويل :

که بوټي بوټي هندوستان مي بوټي بوټي
په سپيتانه کي خلاص نه سي اوس راواړوه د سپينو چړو متي

﴿۷﴾

هغه وخت چي فتح خان په جنګ کي ټپي کيږي نو په څه ارمان خپل وطن يادوي :

که پاخه دي د کندهار انار پاخه دي

اسلم خان بابا دې خوري پر ما ترخه دي

يادونه :

ځيني پوهان وايي چي د فتح خان کيسه تر اسلام دمخه واقع سوې ده، ولي چي هلبرانټ Hillebrandt داسي ليکلي دي، چي په رګويدا کي راغلي دي چي پخوا په اراکوسيا (کندهار) کي د يوې قبيلې پاچا (واسوديوا) نومېدی، د دې پاچا زوی (سوداس) پر هند حمله وکړه، او ډېر فتوحات يې نصيب سوه.

مګر دا خبره ډېر تحقيق غواړي ځکه چي تر اوسه لا هم د دې زعم تائيد د علم او تدقيق له خوا نه دئ سوی نو موږ د اوسنيو تحقيقاتو سره سم د فتح خان کيسه او د ده ژوند تر زرم هجري کال دمخه وګڼلی، که آينده تحقيقاتو هغه زعم تائيد کی، البته بيا به تصحيح هم سي، اوس خو موږ د يقين له رويه دغومره معلومات مونډلي دي.

﴿۱۳﴾

رابيا

رابيا د فتح خان برېخ (چي بيان يې دمخه تېر سو) معشوقه وه، او د فتح خان په نکل کي راغلي دي، چي د رابيا پلار د فتح خان د پلار اسلم خان وزير و، رابيا د فتح خان يوه معاصره پښتنه وه، چي خپل پلار فتح خان ته په نکاح ورکړې وه او دا دوه تنه يو له بله خوارږه مينان وو.

رابيا د فتح خان معشوقه په جګړو کي د خپل مين سره ملګرې وه او داسي ښکارېږي چي دا يوه توريالۍ او مېړنۍ پښتنه وه، د فتح خان په کيسه کي يوه مهمه برخه دا پښتنه لري او د دې ډيري عاشقانه نارې زموږ په ملي ادب کي پاته دي، نو ځکه موږ رابيا يوه پښتنه شاعره هم ګڼو، او لاندي د دې نارې د نمونې په ډول را اخلو :

﴿۱﴾

هغه وخت چې فتح خان د هند خواته ځي نو دی پر رابیا ناره کوي، چې آیا ته راسره ځې او که پاته یې؟ رابیا د خپل ګران مین په جواب کې داسې ناره کوي:

که ځوړاندې ځوړاندې د کرنګ ورځې ځوړاندې
فتح ځې د هند و لور ته دغه ګل رابیا مې ځي د تا تر وړاندې

﴿۲﴾

یو سهار چې فتح خان لا بیده دئ، د هند د جنګ په میدان کې د دښمن لښکر راغلی او د پښتنو شاوخوا یې اړولې دي، رابیا چې دا حال ویني، نو پر خپل مین داسې ناره کوي :

سر د سره – سره پلنګه لوړ کړه فتح خانه !
نن څه نجتې، نجتي شمس الدین کاپر خېمې دي

﴿۳﴾

په جنګ کې یوه ورځ د رابیا د ورور پردل لاس په توره ځي، او په یوه لاس د جنګ له میدانه راوزي، نو چې ماښام راځي رابیا داسې ناره پر کوي :

که یو رنګ دي فتح خان سپاهیان یو رنګ دي
دا پردل لالا مي ولي خدایه ولي په یو څنګ دئ

﴿٤﴾

بله ورځ چې پردل خان په یوه لاس جنګ ته وزي، هلته سخت تېپي کېږي، نو یې یو بل ملګری تر شا په آس پوري تړي کورته یې رارسوي، او آس خالي راولي، رابیا چې دا منظره ویني نو داسې ناره کوي :

خدای دي خیر کي فتح خانه کرم خانه !
د پردل نیلی کوتل رامعلومېږي

﴿۵﴾

یوه شپه چې فتح خان له جنګه ستړی ستومانه راغی نو بیده سو، سهار وختي د ستړیا له سببه نه سواي راکښېنستلای، نو رابیا په دې یوه ناره کې ده ته وایي، چې که ته جنګ ته نه ځې خو دا دئ زه به مقابلې ته ولاړه سم :

سر د سره – سره پلنګه لوړ که فتح خانه !
رابیا ګلي ، ګلي پنده ورته کړه سپره سوه !

په دې ډول دا توریالۍ پښتنه خپل مین ته د پښتنوالي او مړاني درس ورکوي، او پر جنګ او مقابله یې تشویق کوي.

﴿٦﴾

هغه وخت چي رابیا د خپلو ملګرو پښتنو کمی، او د دوی فداکاريویني، نو خپل د حسرت جذبات او خوږمن احساسات داسي په یوه ناره کي تصوي کوي :

فتح مي یار، فتح مي یار دئ، پردل مي ورور دئ !
څوك چي داسي یاران وخوري، هغه نجل که ښایسته وي مخ یې تور دئ

﴿٧﴾

هغه وخت چي پښتانه ملګري او فتح خان جنګ ته آخرنۍ پلا وزي، نو رابیا په څه تاثر او ښه وینا د فتح خان کرنګ ته خطاب کوي :

د فتح کرنګه نال، نال به دي زرین کړم !
که دي دا وار فتح راوی، زما امېل به دي د غاړي لونګین کړم

﴿ ١٤ ﴾

اسلم خان

د فتح خان د نکل د عنعناتو له رویه اسلم خان د فتح خان پلار، او د کلابُست پاچا و، دا سړی د بړېڅانو مشر و، د فتح خان په نکل کي یو څو نارې اسلم خان ته هم منسوبې دي، چي موږ یې لاندي راوړو، نور د ده د ژوندون عصر تاسي د فتح خان د برخي له ویلو څخه معلومولای سئ :

﴿۱﴾

هغه وخت چي فتح خان د پلار بې خوښي د هند پر خوا رهي کېدی، او د تګ له پاره یې په کلابُست کي نغاره وهله، نو یې پلار ناره پر وکړه :

که څه کي څه کي، دا هوډي، دا هوډي فتح خان څه کي؟

پر نیمه شپه یې نغارې وډنګولې، خان پر کوم لوري واته کي؟

﴿۲﴾

هغه وخت چي اسلم خان فتح خان راغواړي، او د تګ سبب ځني پوښتي نو فتح خان د ګیلې په ډول ورته وايي :

ما سلام وای سلام در واچاوه را بیا دي نه کی

چي پر تخت وای تخت در وختم ځای در رانه کی

پلار یې په جواب کي داسي ناره پر کوي :

په یوه لاس، یوه لاس کي اتام په بل قرآن دئ

اسلم خان خو مي پر تېر، وای تېر ویل پښېمان دئ

﴿۱۵﴾

د فتح خان مور

د فتح خان په کیسه کي د ده د مور یو څو نارې هم سته، هغه وخت چي فتح خان له کلابُسته تی، نو پلار او مور دی منع کاوه، چي مه ځه !

د فتح خان پلار د نصیحت له پاره یوه ډله سپین ږیري ور واستول، چي د ده زوی وپوهوي او د هندوستان له تګه یې راوګرځوي، مګر دا مرکه چي ولاړه پر فتح خان یې اثر نه وکی، چي مرکه بیرته راغله مور یې داسي ناره پر وکړه :

اور دي ګډ سي، ګډ سي د برېښو په سپین ږیرو

مرور یې پخلا نه کی، د لاسه ورښیي یاغي ملکونه

چي فتح خان رهي سو، نو مور يې پر رابيا داسي ناره وکړه :
که بلبلي اې رابيا، رابيا ژېړي بلبلي !
فتح ځي د هند و لور ته په جلو يې لګوه دواړي منګولي

﴿١٦﴾

کرمی

کرمی هم د اسلم خان زوی، او د فتح خان برېښ يو مېړه ورور او فداکار ملګری دئ، کرمی د فتح خان په فتوحاتو او جګړو کي لويه برخه لري، او د دې داستان يو مهم رکن دئ، داسي ښکارېږي چي کرم خان يا کرمی په دې شپېتو برېښو کي يو بېباك او توريالی سړی و، ځکه چي د فتح خان د کيسې مهم رکن هم دی دئ، او ډېر حوادث يې هم ده ته منسوبېږي نو په پښتنو کي د ده په نامه يو متل مشهور سوی دئ چي : " کرميه ! غم به نه وي، غم به راوړې" دا متل هم د کرمي بېباکي ښکاره کوي.

د کرمي ډېري نارې د فتح خان په نکل کي سته، او دی هم لکه نور ملګري په مړانه د مغولو په مقابله کي وژل سوی دئ.
اوس د ده يو څو نارې واورئ :

﴿١﴾

د فتح خان په ملګرو کي کرمی د هندوستان د تګ جدي طرفدار او محرك دئ هغه وخت چي فتح خان ځي، او مور او پلار يې له تګه راګرزوي نو کرمی داسي ناره کوي :
که تاك دئ تاك دئ، د هندوستان په سر کي تاك دئ
فتح ځي، نه راستونېږي اچولی يې د بي بي رابيا طلاق دئ

﴿٢﴾

د فتح خان يو بل زړه ور ملګری پردل دئ، هغه وخت چي دوی له کلابُسته راوزي، نو د

پردل مور راځي، وايي چي پردل دي نه درسره ځي، پاته دي سي، كرمی چي د پردل د پاتېدو خبري اروي، داسي د حماسته ډكه ناره پر كوي :

لاس مي پر خپل زړګي دئ ايښی هم بې كنبېږدم
دا پردل كه ناوكۍ ده زه بې پرېږدم

﴾۳﴿

بل ځای چي فتح خان بيده دئ، كرمی ده ته د تګ او هجوم تشويق داسي وركوي :

سر د سره پلنګه لوړ كه فتح خانه !
يو مي سانګه د هندوستان پر لور كړه ده !

ځكه چي دې نارې پر فتح خان اغېزه ونه كړه، نو بيا كرمی ناره پر كوي :

سر د سره پلنګه لوړ كه فتح خانه !
ياغی سوی هندوستان رعيت ملكونه !

﴾٤﴿

هغه وخت چي د هندوستان د پاچا سړی راځي، نو كرمی خپل مشر فتح خان په دې ناره معرفي كوي :

دوري يو داسي پاچا ناست دئ لويه خدايه
شمس الدين يې د نوكر پر ځای ولاړ دئ

﴾٥﴿

بل وخت د شمس الدين د طلاوو يو قافله بار ده پر لاري تېرېږي، او د مملكت پايتخت ته يې وړي، كرمی چي دا جوپه ويني نو داسي ناره كوي، او هغه قافله راګرځوي، طلاوي ځني اخلي :

دا كاروان، د شمس الدين شمس الدين په طلا بار دئ
دغه ټول د برېښانو، برېښانو كوكی ښكار دئ

﴾٦﴿

يو وخت فتح خان يوازي مغولو ته د مذاكرې او روغي له پاره ورځي، او د دوی په عهد باور كوي، كرمی په دې ناره دی تنبيه كوي :

فتح خانه ! باور مه کړه، مه کړه د مغل په کلامونه
د مغل مغل اول کلام پسې تیپونه !

﴿۷﴾

فتح خان د کرمي په خوله نه کوي، او د مغولو په قول باور کوي، یوازي ورځي، مګر مغول دی نیسي، لاسونه یې ور تړي، په دې حال کي کرمی د خپل بادار نجات ته ور رسېږي او داسي د غیرته ډکه ناره کوي :

اوس به جوړ کړم د مغولو پر سر ځلي
چي تړلې فتح خان فتح خان نازك لاسونه
وروسته نو د مغولو څخه په فداکاري خپل ملګری خلاصوي.

﴿۸﴾

په یوه جنګ کي کرمی د زمري په څېر حملې کوي، او هر وخت چي پر فتح خان دښمنان حمله وکي، نو یې کرمی مخي ته ځان ډال کي، او فتح خان وژغوري، هغه وخت چي مغولو کرمی سخت ټپي کی، نو کرمي په یوه ناره کي وویل، چي که زه مړ سوم شکر چي بادار خو مي ژوندی دئ :

که وخورئ وخورئ دا د سر کسی مو وخورئ !
که ما مړ کی مړ کی دا زما بادار ژوندی دئ!

په دې ډول کرمی د بړېڅو یو مړنی او توریالی ملګری و، او په کیسه کي لویه برخه په ده اړه لري، او په پای کي یې ځان تر ملګرو جار کړی دئ.

﴿۱۷﴾

پردل

پردل د فتح خان اخښی او د رابیا توریالی ورور، او د بړېڅو ننګیالی ملګری و، په جنګ کي دې زمري ملګري ډېره مړانه ښکاره کړې، لومړی یې یو لاس د میرځمن توري یووی، څو

پلا دی په یوه لاس د میرڅمن سره وجنګېدی، څو په پای کي سخت ټپي او مړ سو.

هغه وخت چي پردل د خپلو ملګرو سره له کلابُسته راوتی، او مور یې دی نه پرېښو، او کرمي ده ته د پېغور په ډول وویل : "که پردل ناوکۍ ده نو دي پاته سي" دې خبري پر دې توریالي پښتون ډېره اغېزه وکړه، او په یوه ناره کي یې داسي خپل د مړاني احساسات ښکاره کړه :

که اوتر کړم، نه دا ستا، ستا نارې اوتر کړم
د دې لور به پاته نه سم، مګر خدای پر مسرۍ توره برابر کړم

په جنګ کي چي دښمنان په یوه کلا کي محصور سول، نو پردل داسي د تهدید ناره پر وکړه :

دروازه ژر رابڼیا ، بڼیا کړه ګواریه !
اور خو به بل کو د ګجریو پر سرونه

۱۸

آدم خان

په قام میټه خېل یوسف زی، او د سوات په بري کوټ یا بنیر کي اوسېدی، د حسن خان زوی، او د خپل وخت مشهور خانزاده و[۱].

د ده په وخت کي یو بل خان و، چي نوم یې طاوس خان، او دی هم یوسف زی و، د طاوس خان یوه لور وه، چي (درخو) نومېده، او ډېره ښکلې پېغله وه[۲].

آدم خان هم ښکلی ځلمی و، خو له کوچنیوالي یې د درخو سره مینه او د زړه اړېکی درلود، او دا مینه وروسته ډېره سوه، او دواړه یې په لمبو کي وسوه.

د آدم خان د میني داستان اوږد دئ، یو سړی چي "میرمامی" نومېږي، د آدم خان رقیب دئ، او غواړي چي آدم خان او درخو سره بېل کي.

آدم خان جنګونه کوي، د میني پر میدان سربازي کوي، خو په پای کي د عشق قرباني

۱- حیات افغاني.

۲- حیات افغاني د درخو د پلار نوم پیر جوګي خان حاجي خېل لیکي، ص ۲۱.

کېږي، او په ناکامي مري، درخو هم د ده په ماتم کي له دنیا ځخه ځي، او یو ځای سره ښخېږي.

د آدم خان د ژوندون عصر :

د دې کیسې له بعضو ځایو ځخه ښکاره ده، چي آدم خان او درخانۍ د اکبر مغولي پاچا په عصر کي ژوندي وه، او دوی غالباً تر (۹۵۰ هـ) وروسته ژوندون کاوه، ځکه په کیسه کي ډېر ځله د اکبر پاچا نوم یادېږي، او د هغه وخت د مغولي حکومت صوبدار چي محسن خان نومېدی، او په کابل کي یې حکومت کاوه یادوي، دا خو ښکاره ده چي محسن خان حقیقتاً د مغولو د امپراتورۍ له خوا د کابل حاکم و[1]، د جلال الدین محمد اکبر پاچهي خو له (۹٦۳ هـ ځخه تر ۱۰۱٤ هـ) نو په یقیني ډول د آدم خان او درخانۍ کیسه تر زرم هجري کال دمخه ده، او د دوی ژوند لکه چي دمخه وویل سوه، تر (۹۵۰ هـ) وروسته یقیني دئ.

د آدم خان نارې :

آدم خان خو یو پښتون ننګیالی او توریالی او شوقي ځلمی و، ده هر کله رباب واهه، او په دې فن کي خورا ماهر و، د ده په کیسه کي خورا د سوزه او میني ډکي نارې سته، او د پښتو ژبي له ادبي غورو آثاور ځخه شمېرل کېږي.

مسټر راورټي مستشرق ډېري له دغو نارو ځخه کښلي دي، او ایلفنسټن انګلیس مورخ د کابل په کتاب The Account of Kabul کي د دې کیسې ذکر او شهرت بیانوي.

اوس موږ د ده یو ځو نارې د نمونې په توګه راوړو :

﴿۱﴾

آدم خان درخو ته په دې ژبه د خپل عشق اظهار کوي :

درخانۍ مېرمن ملوکي ! چي په درست جهان دي ولاړې د حسن کوکي
آدم ستا کتو رنځور کړ، که ورکوزي کړې، د دواړو زلفو ځوکي

---

۱ -اخوند درویزه د پښتو یو مشهور مؤلف هم په دغه عصر کي ژوندی و، او د محسن خان صوبدار نوم پخپل کتاب مخزن الاسلام کي اخلي.

﴿۲﴾

په یوسفزو کي چي آدم خان د دښمن مقابلې ته رهي سوی دئ، خپله سوبه او بری داسي بیانوي :

که تېره ده خو د باز څوکه تېره ده، د دښمن پر لور کړه ده !
ځما به دا سوبه روزي سي، نن ځما په زړه کي تېنګه اندېښنه ده

﴿۳﴾

په یوه ځای کي میټه خېل ځلمی راغلی، او د آدم خان سره په شعر او توره سیالي کوي، نو آدم خان داسي ناره پر کوي :

میټه خېل ځلمي له ځرمي شاعران دي، دوی له ځرمي قتالان دي
میټه خېل ځلمي د پوري بڼ طوطیان دي، زه به زړه نه کړمه کښته چي مي واړه نوکران دي

﴿٤﴾

یو وخت چي آدم خان د درخو په طلب تللی دئ، نو پر درخو داسي ناره کوي:

که مرونه مرونه له دې هسي غمه مرونه، درخو ورك دي سه کبرونه
ستا نظر ګوره پر چا دئ خبر نه یو، درخو ولي په دعو تېرې تربرونه؟

د عشق په حسرت کي داسي ناره کوي :

څه د بدو آدم خان دئ، د آدم څه د بدو ځان دئ
چي ستا یو نظر پر نه سو، په دا ځان پوري حیران دئ
د سرو نتو پرهار څه دئ، چي له زړونو سره جنګ کا ستا پېزوان دئ

﴿٥﴾

د آدم خان د دعا ناره پر درخو :

که ګلي ګلي، درخو ګلي ته په وجود د طاوس خان د بڼ بلبلي
مه دي مات سه مړوندونه مه دي وچي سه څنګلي

﴿٦﴾

چي آدم خان د عشق په شور او جذب د دښمن مقابلې او جنګ ته تی، نو یې پر خپل آس چي (مجلون) نومېدی داسي ناره وکړه :

اې مجلونه اوس دي ټینګ ټینګ ترم تانګونه
چي ځما خورك همېش غم و، ستا خورك و شودې پیې په لذتونه

ما اغوستې زنګۍ زغره او پر تا باندي پراته برګستانونه
د مېرمن پر زلفو جنګ دئ، د غليم پر لېمه پاس ږده قدمونه

﴿۷﴾

آدم خان په دې ناره کي د تمام جهان له ښکليو څخه درخو غوره کوي :

لويه خدايه اور راباندي لګي لکه عين د زنګله په وچي درګي
که په جهان ښايسته ډېر دي زه يې څه کړم، د درخو په شان يې نه وي توري سترګي

﴿۸﴾

يو وخت چي درخانۍ هم د آدم خان په عشق رارهي سوې، او د ده ليدو ته راغلې وه، نو آدم خان داسي ناره پر وکړه :

راغله را روانه، ربه مه يې کړې پښېمانه، ربه مه يې کړې پښېمانه
چي اغوستې يې جوړا ده لښته لښته، د لونګو بوی يې درومي له ګرېوانه
په ميدان کي به لاس راکه، درخانۍ د طاوس لور ده پهلوانه !

﴿۹﴾

آدم خان خپله پرېشاني د درخو په عشق کي داسي ښکاره کوي :

د آدم صورت خو هېښ دئ، دی پر هري بلا پېښ دئ
دی عاشق د ښکلي مخ دئ، نه د چا دوست نه د چا خوېښ دئ

تبصره :

ځکه چي آدم خان ښه رباب واهه، او د رباب سره يې عشق درلود، نو اوس په پښتو کي دا مشهوره ده، که څوک د آدم خان د قبر د سر د وني ډوکي پرې او د رباب زخمه يې کړي، نو ژر رباب زده کوي.

﴿۱۹﴾

درخانۍ

د طاوس خان یوسفزي لور، او د آدم خان معشوقه وه، چي د هغه داستان لویه برخه په دې پښتنې شاعري اړه لري[1].

درخانۍ د آدم خان په عشق کي ډېر تکالیف لیدلي، او یوه وفاداره او د میني په اور سوې پښتنه وه، دا هم پر آدم خان مینه وه، او ډېري عشقي نارې لري، درخانۍ هم د (۹۵۰ هـ) په حدودو کي اوسېده، او د عشق توري تیارې یې لیدلي دي.

د درخانۍ عشقي نارې په پښتنو کي ډېر شهرت لري، او موږ لاندي یو څو د نخښې په توګه را نقل کوو :

﴿۱﴾

درخانۍ د آدم خان په عشق وسوه، حال یې بل راز سو، نو خلکو چي ویل ناروغه سوې ده، په علاج یې بوخت سوه، دې پر خپلوانو داسي ناره وکړه، چي ما زړه بایللی دی ناروغه نه یم :

ورانه خلکه دېو پېري وهلې نه یم، چي د چا خبره نه اروم کڼه یم
آدم خان کوچ وکړه له ما ولاړ سو، په آدم پسې په تور لېمه ړنده یم

﴿۲﴾

تر تېري نارې وروسته یې په خپل عشق داسي تصریح وکړ :

نه روغه یم، نه لېونیه، په آدم پسي به ومرم تر ګړیه
له کوره روغه رمۍ راغلم، د آدم غشي مي یووړ په پښتیه

﴿۳﴾

آدم خان د درخو کره مېلمه سو، درخو د عشق په ناز او کرشمه کي وه، د ده خوني ته نه

۱-هغه قلمي کیسه چي زموږ څخه سته درخانۍ د طاوس خان لور بولي، مګر حیات افغاني (ص ۲۱۱) درخانۍ د جوګي خان حاجي خېل لور ګڼي.

ورتله، آدم هم مرور شانته سو، مګر درخو بیرته دی په دې ناره پخلا کی:

نن شاهي آدم زما کره مهمان دئ، د ده خدمت څما په ځان دئ
آدم خان مي مرور سو نه را درومي، سپینه خوله یې مېلمستیا ځای یې دالان دئ

﴿٤﴾

د وصال په شپه درخو په انتظار ناسته، یوه سترګه یې څلور دي، آدم خان وځنډېدی، درخو د ځانه سره داسي ګنګوسه وکړه :

په دا نیم پلنګ یم ناسته، دغه نیم پلنګ مي تا وته پرې ایښی
هم چي ته ځلمی رانه غلې، آدم خانه د اوربل وېښته مي ژاړي ګوښی ګوښی

﴿٥﴾

درخانۍ آدم خان ته داسي د خپل عشق اور او شور ښکاره کوي :

آدم خانه میټه خېله ! د یوسف د مندڼ خانه
زړه دي ډك په دُر ګوهر دئ، په خبرو دُر افشانه
زه په مثل یو صورت یم، ته څما د صورت ځانه

﴿٦﴾

د وصال شپه ده، خورا خوږه ده، آدم خان او درخو په خورا خوږو مرکو سره ګډ دي، دوی نه دي خبر چي شپه ټوله تېره او اوس سهار دئ، خو یوې مېږي ناره کړه، دې د سهار اعلان پر درخو توره شپه کړه، داسي د ارمانه ډکه ناره یې وکړه:

په کومي کي دي خوږ سه اې څما د بابا مېږي
سبا نه و تا سبا کړ دا شاهي ادم مي تا ویوست له غېږي

﴿٧﴾

د وصال شپه تېره سوه، درخو ژړل او د زړه درد یې داسي ښکاره کاوه، او ناره یې وکړه :

خانه دا چي مي له تا سره کیسې کړې، دا مي واړه غیر میني اندېښني کړې
روغ عالم راخبر نه دئ، باري ما په ژړا دواړه سترګي سرې کړې
ولې به نه ژاړم آدم خان ! د سهار چرګانو ځای پر ځای نارې کړې

ښادي خان

د ښادي خان کيسه د پښتو له ملي نکلو څخه ده، وايي چې په پخوا زمانو کي دوه وروڼه وه، د بکوا د تلخك په کلي کي اوسېدل، يو ولي محمد او بل علي محمد نومېدی. د ولي محمد زوی ښادي خان او د علي محمد لور "بيبو" نومېده، دا دوه تنه سره همزولي وه، او هر کله به يو ځای ملګري سره ګرځېدل. چي لويان سول نو يوه ورځ دواړه په يوه ځنګله کي وه، د "بيبو" پر تندي سپيني خولې راغلې. نو ښادي خان چي پر بيبو مين و، د دې مخ ته کتل، ميني يې د ځان ساتلو وداني ور ونړوله، او بېخوده سو، بيبو ته يې د عشق او ميني اعلان وکی، او خوله يې ځيني وغوښته.

مګر بيبو خو پښتنه ننګيالۍ پېغله وه، پر دې خپل پت او ناموس ډېر ګران و، نو يې ښادي ته وويل : چي ته خو زما ګران مين يې ! مګر زه خو پښتنه يم، ناموس لرم، پښتانه خو خپله لور وراره ته ورکوي، نو ته هم ماښام زما پلار ته مرکه وکه، ما به په شرعي نکاح درکي، نو به زه ستا يم، او ته به زما ! دا خو ښکاره ده، چي بيبو هم پر ښادي زړه بايللی و، او تر ده يې بل څوك يو ښه مين او ملګری نه درلود، مګر دلته خو پښتنواله او مينه سره راغله، څرګنده ده چي د پښتنو د پښتنوالي احساس تر هر څه غالب دئ، نو ځکه بيبو خپل مين ته تسليم نه سوه.

تر دې واقعې وروسته موږ وينو، چي هم بيبو او هم ښادي د عشق څپو اخيستي دي، دواړه يو په بل پسې لېوني دي، مګر قضا د دوی تر منځ بېلتون اچوي، او ښادي خان د عشق په سوي کي له وطنه ورکيږي، ځي اصفهان ته !

بيبو چي د مين د تګ خبري اروي، راځي زارۍ جګۍ ورته کوي، چي مه ځه! مګر ښادي قسمت پردېسۍ ته کشوي، د ښادي او بيبو دغه بېلتون او دا فراق توري ورځي په اور او سوي کي تېرېږي.

څو عمر وروسته د ښادي پلار ځي، خپل زوی وطن ته راولي، دلته يو ګړی ښادي او بيبو سره ويني، وروسته نو ښادي کوټې ته ځي[1] له هغې خوا چي راځي، پر لاري ناروغه کيږي، او نژدې د خپلي محبوبي کلي ته مري. بيبو او د ښادي خپلوان چي په خبرېږي، راځي ښادي مړ ويني، دلته پښتنه مينه د خپلي ميني او رشتيني عشق وفاداري تر سره کوي راځي پر مين باندي لکه بورا

۱- اوسنۍ کوئټه په بلوچستان کي.

کړېږي، او ځان پر اچوي، خوله پر خوله ور ايږدي او مري. د ښادي او بيبو خپلوان چي راځي نو ګوري چي بيبو هم ځان تر ښادي قربان کړی، او د عشق په لمبو کي ستۍ سوې ده، وايي چي تر مرګ وروسته دوی دواړه يو ځای ښخوي، د دې دوو رشتينو مينو قبر تر اوسه په دلارام کي پر يوه لوړه غونډۍ موجود دی، او خلك يې په مينه زيارت کوي، دوی دواړه په يوه قبر کي ښخ دي.

دا وو د دې دوو مينانو اصلي حکايت چي په پښتنو کي ډېر شهرت لري، د عشق په دې دوره کي زموږ پښتنو مينانو خواږه اشعار ويلي او سوزاني نارې يې کړيدي، چي زموږ په ملي اشعارو کي غوره ګڼل کيږي، او لاندي به راوړل سي.

د ښادي او بيبو د ژوند وخت :

دا مطلب خورا مهم او ډېر ورك دئ، څوك نه سي ويلای چي دا کيسه څه وخت پېښه سوېده، او ښادي خان کله ژوندی و؟

دومره ښکارېږي چي پېړۍ پېړۍ دا کيسه پښتنو يو له بله ساتلې، او سينه په سينه رانقل سوې ده.

له يوه کتابه چي "تحفۀ معصومی" نومېږي او سيد محمد معصوم د سيد صفائي زوی، متخلص په نامی[1] کندهاري ليکلی دئ، هم داسي ښکارېږي چي ښادي او بيبو تر (۹۰۰ هـ) دمخه تېر سوي دي، ځکه سيد معصوم خو د هجري زرم کاله په حدودو کي کندهار او فراه ته راغلی دئ، نو ده هم د ښادي خان او بيبو زيارت کړی، او داسي يې ليکلي دي، چي دا دوه تنه مينان وه او يو ځای ښخ دي، نو که تر سيد معصوم دمخه په نژدو وختو کي ښادي او بيبو مړه وای ښايي چي مير معصوم کندهاري هم د نژدې عصر اشاره ورته کړې وای، معلومه ده چي د مير معصوم د تېرېدلو پر وخت نه د بيبو او ښادي خپلوان وه، او نه دغه مقبره نوې وه. که نه وي مير معصوم کندهاری خو يو متجسس او مېرخ سړی دئ، که د نژدې وخت وای ښايي چي ده پخپله هم د دوی معاصرت ويلی

۱-دا سيد د مور له خوا د کندهار د بابا ولي صاحب (بابا حسن ابدال) او د پلار له خوا د سيد شېر قلندر (د کندهار د سکېلچې مدفون) له اولادې څخه دئ، چي پلار يې د سند بکر ته تللی و، او سيد معصوم په (۹٤٤ هـ() زوکړی، او په (۱۰۱۹ هـ) په سکهر کي وفات سوی دئ. دا سړی د جلال الدين اکبر لوی سپه سالار و، او په هند او افغانستان کي يې شهرت درلود، دی د زرم هجري کال په شاوخوا کي کندهار او فراه ته راغلی دئ، په کندهار او بکوا کي ده پر غرو ډېرليکونه کړي دي، د کندهار په چهل زينه کي هم د ده ليکونه سته، شاعر، اديب، مؤرخ و، تاريخ سند او تحفۀ معصومي د ده کتابونه ما ليدلي دي.

وای.

د ښادي نارې :

د ښادي خان په نکل کي د ده نارې ډېر ادبي قيمت لري، او د پښتو په ملي شعر کي شمېرلي کېږي، نو دا دئ چي لاندي يې د نمونې په ډول راوړو :

﴿۱﴾

هغه وخت چي لومړی پلا ښادي خان بيبو ته د عشق اعلان کوي، نو بيبو د افسوس او تعجب په ډول دا ناره کوي :

چي دا ښادي هلك و ما يې تل اودې څړې
اوس چي دا ښادي را لوی سو نو له ما غواړي خولګۍ

﴿۲﴾

چي ښادي د عشق په سوي او لېونتوب کي له وطنه ورك سو، اصفهان ته ولاړ، نو يې له هغه ځايه خط راواستاوه، په عنوان کې دا نارې ليکلي وې :

کاغذه ورسه پر بيبو مي سلام وايه
په صورت روغ يم، په زړه بيمار يم
بيبو ستا د بې نيازيه ! بې نيازيه !
دا ژړی ښادي بندي د اصفهان دئ

﴿۳﴾

ښادي له اصفهانه بيرته خپل وطن ته راغی، پر لاري چي دلارام ته راورسېدی، نو يې د بيبو د ليدو په شوق داسي ناره وکړه :

نن مي د يار ، يار پر لور سفر دئ
خدايه که لنډ کې د بکوا اوږده مزلونه

﴿٤﴾

چي ښادي د بيبو له وصاله محروم سو، نو د هند خواته رهي کېدی، په دې ناره يې د خپلي ميني سره د خدای په اماني وکړه :

یو آس مي زين ملا مي تړلې، يو آس مي زين ملا مي تړلې
بيبو راووزه رخصت راکه، چې دا ژړی ښادي مي ځي د هند ولات ته

﴿۵﴾

ښادي د هند مسافر سو، د کوټي د خوا د بازمحمد خان سوداګر کره مېلمه و، د هغه لور شيرين جانه پر ده مينه سوه، مګر د ښادي خان خپله مينه بيبو نه هېرېده، هغه وخت چې شيرينه پر بام ولاړه وه، او پر ښادي يې يو کاغذ راواچاوه، ښادي په يوه ناري کي داسي ځواب ورکی :

پر بام ولاړي، ولاړي نجوني چي کاغذ په ګوتو نغاړي
زړه مي يو دئ بيبو وړی، د بالا مېرمني څه له ښادي غواړي

﴿٦﴾

د دلارام په يوه کنډواله کي ښادي ناجوړه پروت دئ، يو سړی راغی ښادي ورته وويل : چي ځما د رنځ احوال يوسه، چي مور او پلار مي خبر سي، پر بيبو مي هم سلام ووايه، او داسي ناره يې وکړه :

اصفهان نصف جهان دئ، تلخك هم بټ بيابان دئ
پر بيبو مي سلام وايه چي ژړی ښادي جان پروت پر دلارام دئ

﴿۲۱﴾

بيبو

د ښادي خان معشوقه "بيبو" نومېده، چي کيسه يې د ښادي خان په بيان کي تېره سوه، بيبو يوه پتيالۍ پېښتنه وه، او د خپل مين سره داسي وفاداره وه، چي تر مرګ وروسته يې ځان پر مين باندي واری کی، د ښادي خان په نکل کي بيبو خورا د اوره ډکي نارې لري، چي لاندي يې د دې د وينا د نخښې په ډول راوړو :

﴿۱﴾

هغه وخت چې ښادي بيبو ته د عشق اعلان کوي، نو بيبو د پښتونوالي په حکم د عاشق خواهش نه مني، نو ښادي ځي، چې بيبو يوازې کېږي، د ځانه سره فکر وهي، او د مين درخواست او د دې ځواب په څه ارمان په دې ناره کي تصوير کوي:

خدايه د دې پوټې په ها خوا، د دا بل پوټې په دې خوا زما او د ښادي وه سره ناسته

سپنه خولګۍ يې له ما غوښته، ور مي نه کړه، زما ارمان سوې د ښادي اوستريه خواسته

﴿۲﴾

چې ښادي خان ولاړ بيبو د ده په بېلتون وسوځله، نو يې پر خپلې مور داسي د وير او آرمان ناره وکړه :

مورکۍ ورسه بابك خبر که

زړه مي ډوبېږي اور را لګېږي

ښادي جان ورك سو نه راستونېږي

چي ښادي نه وي ژوند هيڅ نه دی بيبو ته

﴿۳﴾

بيبو د خپل مين په بېلتون کي ناسته ده، د بکوا پر دښت کاروانونه تېرېږي، دا ورته ګوري، چي ګوندي د دې مين په دې کاروانو کي وي، مګر ياس غلبه پر کوي، د خپل زړه سوی داسي ښکاره کوي :

کاروانونه د بکوا پر دښت تېرېږي، کاروانونه د بکوا پر دښت تېرېږي

ښادي جان ورسره نسته، په دا نور کاروان مي مينه نه ماتېږي

زما ارمان ښادي مي بايلو

﴿٤﴾

د ښادي پلار په خپل زوی پسې اصفهان ته ځي، بيبو هم کاغذ کنبلی دئ، راغله خپل اکا ته زارۍ کوي، چي دا کاغذ مي درسره يوسه او ناره پر کوي :

کاکا چي ځې کاغذ مي يوسه ښادي له يې وروړه ورته وايه :

بيبو پروته ده تر زړه يې څاڅي ستا د بېلتون ويني زما ارمان سوی

﴿٥﴾

هغه وخت چي ښادي له اصفهانه راغی، او د بيبو د کور په دروازه کي يې بږغ وکی، چي پردېس يم، يو چلم راڅك که چي ويې څکوم، د بيبو مور دې ته ووېل چي مسافر ته چلم ډك که، نو ښادي خان ناره پر وکړه :

که ورو ځي بيبو جانه په څه شان په کرشمو ځي
د يوه ښادي له پاره بخملي ګوتي سيځي پر چلم اور بږدي

بيبو چي د ښادي بږغ واروېدی د خوشحالۍ يې داسي ناره پر وکړه :

چلم به ډك کړم د لونګو دا ژړی پېزوان به پاس پر چلم کښېږدم
نو به يوسم دا چلم او سپينه خوله به د ښادي و مخ ته کښېږدم

﴿٦﴾

کوم وخت چي ښادي خان د بيبو په وصال مړفق نه سو، او کوټي ته تی، نو بيبو په خبره سوه، ورغله زارۍ يې ورته کولې، چي مه ځه، مګر ښادي ويل ځم، دلته بيبو ناره وکړه :

ښادي جان ګرځوم نه پاته کېږي، ښادي جان ګرځوم نه پاته کېږي
سپينه خولګۍ که ورکوم، ښايسته ښادي مي هم نه راضي کېږي

﴿ ٢٢ ﴾

ظريف خان

د ظريف خان کيسه په پښتنو کي خورا مشهوره ده، وايي چي ظريف د يونس خان زوی په قوم اڅکزی او د کندهار په کشك نخود يا د فراه د "چړا" په کلو کي اوسېدی، چي تر اوسه يي د کلاوو پاته آثار په دغو ځايو کي سته. دی د ښادی خان (چي احوال يې دمخه وليکل سوه) د خپلوانو څخه و.

د ظريف خان کيسه داسي ده، چي د پلار ګران زوی او يو پښتون غښتلی او ښکلی ځلمی و، پلار يې د خپل عصر د ملوك الطوايفۍ مشهور خان او مشر و ظريف خان د پلار په ژوند کي پر "مابۍ" نومي پېغلي مين و، او پلار هم د خپل زوی له پاره دا ټاکلې وه.

خو د ظریف خان پلار مړ سو، او اکا یې "خدری" نومېدی. چې ډېر بد سړی او د ناوړو اخلاقو خاوند و، خدري وغوښته چې د ظریف خان د مشرتوب او خانۍ مقام ونیسي، نو یې ظریف خان خطا ایست او سند ته یې په تجارت بوت، هغه یې د هغه ځای پاچا ته د ده نمامت وکړ او ظریف خان یې هورې بندي پرېښو، خدری راغی د ظریف خاني یې ونیوله، او د ده ټوله جایداد یې واخیست.

د ده خور او ورور او د ده محبوبا "مابۍ" یې په خورا خوارۍ اخته کړه، ظریف خان د سند د پاچا سره په جنګو کې کومکونه وکړه، او هغه پاچا دی په خورا ښه ډول ونازاوه، او وطن ته یې راپرېښو.

ظریف خان په داسي وخت کې وطن ته راغی، چې د خلکو امید د ده له ژونده ختلی و، او خدری یې په خپله خاني منلی و.

ظریف خان خدری ونیو، خپل کسات یې ځني وکیښ او د خپلي ګراني شهۍ سره یو ځای سو، او تر ډېر اوږده بېلتون وروسته سره وصل سوه.

د ظریف خان د ژوندون وخت یقینی نه دئ معلوم، فقط دومره ښکاره کېږي چې دوی تر زرم هجري کال دمخه وه، ولي هغه ځایونه چې د ظریف خان په کلا مشهور او تر اوسه یې خلك کنډوالې پېژني، دا ښکاره کوي چې اقلاً د څلورو سوو کالو دي، که موږ دا کنډوالي د هغې خوا له نورو زړو ودانیو سره قیاس کو، نو دا مطلب ښه ثابتېږي ځکه چې د کشك نخود د خوا ورانۍ خو د هلمند تر غاړو او کلابُست پوري غالباً تر پنځه سوه کاله دمخه ودانۍ وې، که د هغو کندوالو د ورانۍ اندازه د ظریف خان د کنډوالو سره پرتله کو، نو دا تخمین تر یوې اندازې ټینګېږي.

په هر صورت اوس موږ کوم یقیني سند پر دې تخمین نه لرو، او دا یو ظني یو د یقین و خواته نژدې قیاس دئ، چې د خلکو عنعنات یې هم مني، ځکه چې دوی وایي چې ظریف د ښادي خان تربور او معاصر و، او ښادي خان خو تر (۱۰۰۰ هـ) دمخه و.

د ظریف خان په کیسه کې د ده خورا خوږې او عاشقانه نارې سته، چې د پښتو ژبې په خورا ښو ادبي آثارو کې ګڼلې کېږي، موږ لاندي یو څه د نمونې په توګه را نقل کوو :

(۱)

ظریف خان په پردېسي کې پر بل هیواد اوسي، یوه ورځ چې یې مابۍ په یاد سوه، د عشق په جذب را رهي سو، د وطن پر خوا، پر لاري رود و، دی نه سوای تر را اوښتلای، د ځانه سره یې فکر وکی، چې زامن نه لرم چې مي نوم پر یاد سي، او هم مابۍ تر شا پاتېږي، نه چې دا دریاب به مي یوسي، نو یې ناره وکړه :

که تریخ دئ تریخ دئ دغه کاهي دریاب مي تریخ دئ
دغه ظریف دي نه په ګډېږي، څوك چي بې زویه پاچهي کي احوال يې تریخ دئ

﴿۲﴾

ظریف خان خو د سند د پاچا په لاس کي نظر بند و، یوه ورځ ظریف هغه ته وويل، چي ما ایله که، ځم خپل وطن ته ! پاچا ده ته ظاهراً اجازه ورکړه، مګر خلکو ته يې وویل چي د لاري د رود پل خراب کي، چي ظریف خان نه سي تېر، ظریف خان چي تر رود نه سوای اوښتای، نو يې داسي ناره وکړه :

یو که کوټه سوې د ظریف خان بخته کوټه سوې
قول به یو و د پاچهانو پر ظریف چي راغی نو دو لفظه سوې

﴿۳﴾

د ظریف خان هیڅکله مابۍ له یاده نه وتله، د سند پاچا د ده د میني له پاره خپلي لونې ده ته تقدیم کړې، او چا پر ظریف ناره وکړه چي :

که ښاد سوې، ښاد سوې، ظریفه ښاد سوې، ظریفه ښاد سوې
سر راپورته که له خوابه، بخت دي راسته دئ ته د پاچا د لونو یاد سوې

مګر ظریف خان خو پښتون ځلمی و، په زړه کي يې یو عشق و، او د وفا ټینګ احساسات يې درلوده، د هغې لوړي ناري په ځواب کي يې داسي ناره وکړه :

که ښاد یم، ښاد یم، اې نجونو ښاد یم، اې نجونو ښاد یم
تاسي دواړه زما خوندي مندي، نن زه د خپلي مابۍ په یاد یم

﴿٤﴾

هغو ورته وويل، چي اوس د دې ځای بندي سوې، مابۍ هېره کړه، ده داسي ناره وکړه :

که مندي مندي د پاچا لونې، په کار مي نه دي دغسي نجوني
زما یادېږي، زما یادېږي سپینه مابۍ، وای منګلی سپیني

﴿٥﴾

یو سهار په سند کي د وطن د یاد وړمه ظریف خان ته رسېږي، نو ځي پر پاچا داسي د ارمان ناره کوي :

سهار سهار دئ، باد بلغار دئ، پاچا راووزه بنديان آزاد که !
د دې بنديانو، د دې بنديانو ځومري آزار دئ

﴿۲۳﴾

مابۍ

مابۍ د ظريف خان محبوبا وه، چې تفصيل يې د ظريف خان په برخه کې تېر سو، مابۍ ښکلې او وفاداره پښتنه وه، که ځه هم ظريف خان ډېر عمر له وطنه ورك و، او مابۍ پاته وه، مګر مابۍ د ده په عشق کې رشتينې وه، او تر هغو پورې يې له ټولو رقيبانو ځان وساته، ځو چې ظريف خان بيرته راتی.

د مابۍ نارې د ظريف خان په بېلتون کې خورا خوږې او د مينې ډکې دي، چې لاندې يې يو ځو نخښې راوړل کيږي.

﴿۱﴾

چې د ظريف خان مور او پلار مړه سوه، او کور ده ته پاته سو، نو د ده پر بېوزلۍ مابۍ داسې ناره وکړه :

ظريف خان ګرځي کلي پر کلي، نيازمن مې غواړي پر زړه ويشتلي
دغه نور خلك بيده دي، د ظريف دواړه وزر ختلي، وزر ختلي

﴿۲﴾

چې ظريف خان د اکا په لمسون هندوستان ته عزم وکړ، نو مابۍ داسې ناره پر وکړه، چې ما او خپله خور او ورور چاته پرېږدې؟

تا د نيلي تانګونه ټينګ کړه، نال و مېخ دي د هندوستان پر خوا وهلي
نو خور او ورور او زه دي، پر چا باندې سپارلي او هو سپارلي؟

﴿۳﴾

تر دې وروسته یې بله ناره داسي پر وکړه :

که مه ځه مه ځه ! د هند و لور ته، ظریفه مه ځه د هند و لور ته !
رازق مو خدای دئ، رزق به را رسي زموږ و کور ته زموږ و کور ته

﴿٤﴾

چي ظریف ولاړ نو مابۍ د ده په بېلتون کي داسي ناره وکړه :

اوښانو وخورئ دا اوږدې غاړي، دا لوی ورنونه !
پرون لا دا مال ظریف دلې و، نن خو مو تېر کی تر ولاتونه

﴿٥﴾

مابۍ د ځانه سره فکر وهي، چي ظریف خو ولاړ، اوس به پر کوم چول سفر کوي، حلق به یې ځنګه وچ وي؟ په دې تصور کي ناره کوي :

که دوري دوري، د هند پر لوري، خدایه نرۍ اوریځ پیدا کې !
چي شکر ترې باران تر اوري، های های تر اوري

﴿٦﴾

ظریف خان او خدری ولاړه د هغې خوا بیرته د خدري قافله راغله، مابۍ منتظره ده، چي ظریف خان به هم ورسره وي، نو داسي ناره پر کوي :

ستږګي مي ووتې، ظریف ته ګورم پر دغه لاري
که راښکاره کې د ظریف خان وای د اوښو غاړي

﴿٧﴾

چي کاروان را نژدې سو، مابی لکه لېونی ورغله او دا ناره یې وکړه :

کاروان باشي یې، د کاروان سردار یې، د کاروان پر لمبړ[1] ولاړ یې
خلګ پوښتنه د سود و زیان کي، زه خو پوښتنه د ظریف خان کم

۱-لمبړ : یعنی اول او لومړنۍ خوا.

﴿۸﴾

تر دې وروسته مابۍ خدرۍ ولیدی، نو یې پر هغه داسي ناره وکړه :

که توره توره خدریه توره ! راغلی مه وای د سند له لوره !
ښایسته ظریف دي څه کئ؟ چي دي مل و د خپله کوره !

﴿۹﴾

چي مابۍ د ظریف خان له راتګه مایوسه سوه، نو ولاړه مخ یې پر صحرا ونیوی، یوه هوسۍ یې ولیده داسي د آرمان ناره یې پر وکړه :

که سپیني سپیني هوسیه سپیني د کومه راغلې اې شاهوسیه ؟
دغه کبلی به دي ښکاري وولي، داسي به ګرځې لکه مابیه !

﴿۱۰﴾

د ظریف خان ښېلتون پر مابۍ داسي اثر وکی، چي لکه لېونۍ ګرځېده، او دا به یې ویل :

زده زده یم، خلکو زده یم، سینه کبابه، پر اور پرته یم
که په ظریف پسي مړه نه سوم، ټګه مي بولئ حرام زاده یم

﴿۲٤﴾

مومن خان

وایي چي په پخوانو زمانو کي د کندهار په سیمو کي دوه ورونه وه، چي مشر ورور یې د خپل قوم مشر هم و، مشر ورور اوه زامن درلوده، کشر ورور زوی نه درلود، دوی دواړو سره وویل، که مو زوی او لور پیدا سوه، یو و بل ته به یې په نکاح سره ورکوو، څو موده وروسته د مشر ورور لور وزیږېده، چي "شیرینو" یې نوم پر کښېښو، او د کشر ورور زوی پیدا سو، چي "مومن خان" یې باله، په کوچنیوالي لا پلار "شیرینو" مومن خان ته ورکړه.

چي هغه دواړه ورونه مړه سوه، نو د اولس په مشرتوب جرګې وسوې، او په پای کي نیم اولس د مشر ورور زوی " زبردست خان" چي د شیرینو ورور و، په مشرتوب وټاکه او نیم اولس

خپل مشر مومن خان مقرر کی.

د شیرینو ورور زبردست ښه سړی نه و، چې مومن خان خپله محبوبا "شیرینو" ځني وغوښتله، نو يې نه ورکوله، او د خپل پلار پر ژمنه پښېمان و، مومن خان نه غوښته چې په اولس کي بدي جوړه کي، نو د عشق په سوي او اور کي يې وطن پرېښو او ولاړ بل هیواد ته.

د مومن خان دا پردېسي ډېره اوږده سوه، دوولس کاله له کوره ورك و، او د بېلتون شپې ورځي يې په خورا ویر تېرولې.

مومن خان مېړه پښتون و، هر ځای ته چې به تی، هورې به يې ډېره مړانه ښکاره کوله، او بېوزلو خلکو ته به يې نجات ورکاوه.

تر دوولس کاله وروسته مومن خان د شیرینو میني خپل کور ته راووست خو د قضا کارونه دي دی د شپې راغی.

د کور خلکو دی نه وپېژاند، او د پردي سړي خیال يې پر وکی، او زبردست چې د شیرینو ورور و، دا ګلالی ځوان يې په نافهمي کي وواژه، شیرینو د دې خپل رشتیني مین په مرګ ویرجنه سوه، د مومن خان د کیسې لنډیز دغه دئ، مګر د دوی د ژوندون عصر یقیني وخت نه دئ معلوم، فقط د کیسې په یوه ځای کي داسي راغلي دي چې د مغولو په عصر کي و[1].

د مومن خان په کیسه کي د ده او د شیرینو له خولې خورا خوږې لنډۍ را نقل سوي دي چې موږ لاندي د نمونې په توګه یو څه را نقل کوو :

چې مومن خان د سفر عزم کوي، نو شیرینو راځي پر ده ناره کوي، چې ته ځې، نو ما چاته پرېږدې، مومن خان داسي ځواب ورکوي :

ما د سفر موزې په پښو کړې
د ژیړو ګلو باغ پر خدای سپارم مینه

شیرینو ورته وایي چې ته هندوستان ته ولاړ سې، مبادا چې ما هېره نه کړې، او هلته خپل د پښتونوالي نوامیس ونه ساتې، او د هند پېغلي ستا زړه در څخه یو نه سي، مګر مومن د ځان عفت او د پښتونوالي سپېڅلي اخلاق داسي څرګندوي :

د هندوستان و لور ته ځمه
د هندوستان نجوني زما خوندي مندي دینه
د هندوستان و لور ته ځمه
د شیرینو ولور په خپل لاسو ګټمه !

---

۱ ـ ځکه چې د مومن خان د ژوندون عصر یقیني نه دئ معلوم او د مغولو دوره تر زرم هجري کال دمخه او وروسته هم وه، نو موږ د لسم قرن په پای کي د ده احوال ولیکل.

تبصره !

وايي چي حقيقتاً زبردست خان مومن خان په ناپوهي کي مړ کی، وروسته چي خبر سو، چي ما مومن خان مړ کی، نو هغه هم د حسرت او ارمان په ځپو کي ځان مړ کی، او د دواړ جنازې يې يو ځای واخيستې او يو ځای يې ښخ کړه، خلك وايي چي د دوی قبرونه د کندهار مغربي خواته درې کروه د ملا سعدات پر غونډۍ تر اوسه سته، او خلك يې زيارت کوي.

﴿۲۵﴾

شيرينو

د مومن خان معشوقه ده، چي دمخه يې د ژوندون تفصيل تېر سو، د دې پښتنې عاشقانه لنډۍ په هغه کيسه کي خورا ډېري دي.

داسي ښکارېږي چي "شيرينو" يوه رشتينې مينه وه، د دې ځيني لنډۍ لاندي را نقل کوو :

چي مومن خان د سفر عزم وکی نو شرينو داسي ناره پر وکړه :

تا د سفر موزې په پښو کړې
د ژيړو ګلو باغ پر چا سپارې مينه؟
يار مي سپرېږي روانېږي
پر نارنجي مخ مي سېلاب اوښکي راځينه
چي دورې ځې خال مي صحيح که
د هندوستان د چټو نسته شنه خالونه

په دې ډول شيرينو د خپلو شنو خالو ياد دابښت مومن ته ورکوي، چي مومن خان ځي او دا يوازي پاتېږي نو د ځانه سره داسي د وير نارې کوي :

چي خان مومن له ما جلا سو
بدن مي رېږدي زړه مي صبر نه کوينه
په جدايي سره جلا سوو
مومنه ! کله به وصلت سره کوونه؟
ما جدايي ليدلې نه وه

چي خان مومن راځه جلا سو وبه مرمه
***
تر دې وروسته د عشق پیمان په دې ناره په څه سوز او ګداز ټینګوي :
مومنه ځه الله دي مل سه
دا شینکی خال او زلفي تا لره ساتمه
مسافري په پوړه زړه که
خولګۍ مي ستا ده که زه خاوري سم مینه !

***
چي تر دوولس کاله وروسته مومن خان کور ته راغی، او د شپې په ناپوهي کي د "شیرینو" ورور دی ټپي او مړ کی، شیرینو پر خپلي مور داسي ناره کوي :
ادې راکښېنه ! اور را بل که !
د مومن خان په وینو سره سوه بالښتونه
وروسته د مومن پر آس داسي د ارمان ږغ کوي :
کرنګه مات دي سه بندونه !
پر نیمو شپو دي مومن خان راوی له کومه؟

***
چي مومن خان مړ سو، او شیرینو د خپل ځلمي مین په مرګ وسوله، نو یې د آرمانه ډکي داسي آخرنۍ نارې وکړې :
ارمان ارمان لا خان مومنه !
ارمان مي دا دئ خانه مړ مي کړې په خپله !
جانان زما پر خولګۍ مړ دئ
عالمه مه یې لمبوئ چي شهید سونه

امیر

د پښتو په زړو ادباوو کې "امیر" یو نوم ورکی شاعر دئ، چې ښایي آثار يې بل چاته نه وي معلوم.

امیر موږ د ده په یوه کوچني کتاب پېژنو، چې په لنډ بحر يې په مثنوي لیکلی، او زموږ د ژبې له پخوانو پاته آثارو څخه ګڼل کېږي، دا کتاب په پښتو ژبه یو خلص او لنډ د قرآن عظیم تجوید دئ، چې د دې علم ابتدایي قواعد او اصول په ساده ژبه پکښې نظم سوي دي.

د دې کتاب له مطالعې څخه دا راوزي، چې امیر د خپل وخت د علومو عالم او په عربي کې يې ښه معلومات درلوده، ځکه چې په دې کتاب کې د تجوید مهمو کتابو ته اشاره او حواله کوي، چې د ده علمي مقام ځني ښکارېږي، د امیر د هستوګي ځای او نور سوانح موږ ته نه دي څرګند.

د ژوندون وخت :

د امیر د ژوندون وخت د ده د قلمي کتاب د لیکلو له تاریخه څرګندېږي، چې تر (۱۰۰۰ هـ) کال دمخه د (۹۵۰ هـ) په حدودو کې تولد سوی دئ.

د امیر تجوید په (۱۰۲۳ هـ) لیکل سوی او دا نه ده ښکاره چې دا کتاب د ده په خپل خط دی که بل چا لیکلی دی؟

خو د لیك له نېټې څخه يې دا ښکاره کېږي چې د زرم هجري کال په شاوخوا کې زموږ عالم شاعر ژوندی و، او دی په هغو پښتنو شاعرانو کې ګڼلای سو، چې تر (۱۰۰۰ هـ) دمخه زوکړي دي.

د امیر شعر او شاعري :

د امیر د تجوید کوچنی مثنوی تر (۳۰۰) بیتو پوري موږ لیدلی دئ، چې د شعر له پلوه په منځنۍ ډله شاعرانو کې ګڼل کېږي.

امیر موږ د ملا الف د سبك پیرو، او د هغه مکتب یو غوره شاګرد بللای سو، ځکه چې د ده شعر په دیني مسایلو کې حصر دئ، او بل راز اشعار يې موږ نه دي لیدلي.

امیر د ملا الف هوتك معاصر هم دئ، نو ښایي چې د دې ادبي مکتب له شاګردانو سره

ګڼ سوی وي، د ده په شعر کي رواني او سلاست هم ليدل کيږي.

د شعر نخښنه :

د امير له مثنوي څخه لاندي نمونې غوره کوو، چي ښاغلي ويونکي تر يوې اندازې د ده ادبي موقعيت څني تخمين کولای سي :

د کتاب پيل

تــل ثــنــا وايــم شــکــرونــه … د خــاونــد پــه نــعــمــتــونــه
چــي قــرآن يــې راســتــولــی … پــه ســرور بــانــدی راغــلــی
چــي ايــمــان يــې لــه عــرفــانــه … مــوږ تــه وښــو لــه قــرآنــه
صد هــزار رحــمــت صــلــوات شــه … پــه ســرور نــبــي لا زيــات شــه
چــي پــاك نــوم يــې سر دفــتــر دئ … او ســـردار د بــحــر و بــر دئ
هــم پــه آل او پــه يــارانــو … پــه هــمــه وو پــېــشــوايــانــو
دوی پــه ديــن هــم پــه دنــيــا دي … لــکــه ســتــوری رهــنــمــا دي

مناجات

په نامه ستا پاکه خدایه
د ګمراهو رهنمایه !

په هغه دي ستا قسم وي
هغه نوم چي ستا اعظم وي

ستا په کُل واړه اسمونه
چي دي وړی شي نومونه

ستا په واړو فرښتګانو
مقربوو اصلانو !

ستا په واړه کتابونه
ستا په واړه آیاتونه

ستا په کُل پیغمبرانو
په خاصانو مرسلانو !

په هغه اې لویه خدایه !
چي له رویه یې دوه سرایه

تا موجود کړه له عدمه
هر هژده زره عالمه

په نامه دي د احد وه
په نامه دي د احمد وه

د قرآن په صورتونه
د قرآن په آیاتونه

د قرآن په کُل وقفونه
د قرآن په کُل حرفونه

هر الف چي د قرآن دئ
ما شفیع کړی د ځان دئ

هره بې کوم رویداره
زه وتاته کړدګاره !

هره تې ځما توبه کړي
دا قرآن دا مي توښه ده !

هره ثې کړي ثوابونه
کړي ځما برخه نمونځونه

هر یو جیم ځما جهاد کړي
سمه لار ماته ارشاد کړي

هره حې حیات د زړه کړي
په خپل عشق مي زړه زنده کړي

هره خې خالي له تا نه
ځما زړه مه کړه سبحانه

هر دال دین ځما روښان کړي
په خپل یاد مي جاویدان کړي

هر ذال ذکر مي داوم کړي
پوخ مي ته دا ثمر خام کړي

هره رې مي روښنایي کړي
د زړګوټي صفایي کړي

هره زې زېرمه مي ته کړي
له عذابه خلاصېده کړي

هر سین سم په شریعت کړي
په دا لار مي هدایت کړي

هر شین شکر مي نصیب کړي
ما پیرو د خپل حبیب کړي

هر صاد صبر و ما را کړي
راضي ما ستا په قضا کړي

ضاد ضرر ته په کفار کړي
هر مسلم سالم له نار کړي

هره ط طالب ته ما کړي
په خپل حسن مي شیدا کړي

هره ظ ظالم مه ما کړه
ما تابع د علماء کړه

په هر غین غیره چاره
هره فې فایده راکړه
لام الف غوندي محبوب
هر قاف قهر زوروره !
هر یو کاف کرم پر ما کړه
هر لام لطف پر ما وکړه
هر میم ما حکم بردار کړه
واو وصال ستا جاودانه
هې هادي ځما قدیمه
لام الف غوندي محبوب

له ما لیري کړه یکباره
کامل پیر ځما پېشوا کړه
ما کړه وصل له مطلوب
په ما مه وکړه قادره !
په دنیا هم په عقبی کړه
دا درخواست مي قبول ته کړه !
د عصیا نه مي بیزار کړه
ځما بخره کړه سجانه!
ته شي خلاص مي کړې له بیمه
ما کړه وصل له مطلوب

ستا کرم ډېر دی کبیره !
درېغ یې مه کړه له "امیره" !
(قلمي تجوید د ۱۰۲۳ هـ لیک)

له

۱۰۰۰ تر ۱۲۰۰ هـ

﴿۲۷﴾

درويزه

اخوند درويزه د ګدای زوی، د زرم هجري کال د حدودو د پښتو يو مشهور ليکونکی دئ، د ده سوانح دمخه د دې کتاب په مخ کي وليکل سوه.

د اخوند درويزه تاليفونه او د ده د ليك سبك او د کورنۍ حال د دې کتاب په مقدمه او د خيرالبيان د سبك په بحث کي وګورئ، ځکه چي اخوند درويزه او د ده نوره کورنۍ د پښتو د نثر مخصوصاً د خيرالبيان د سبك لومړني پالونکي دي، نو به د دوی مفصل بحثونه د پښتو د نثر په کتاب کي راسي.

اخوند درويزه خپل کتاب مخزن په نيم عروضی مسج نثر کښلی دئ او پوره عروضی اشعار يې په مخزن کي نسته، مګر د ده دغه يو لنډ د وعظ او نصيحت مثنوی مير احمدشاه رضواني پخپل کتاب بهارستان کي راوړی دئ، چي موږ يې دلته د ده د وينا په نمونه کي را اخلو، دغه لنډ مثنوي اخوند درويزه د پښتو په عروضي شاعرانو کي هم شمېري، مګر چي د ده نور عروضي اشعار موږ ته نه دي را رسېدلي، نو دی موږ د پښتو ژبي معروف نثر ليکونکی ګڼو، او د عروضي شعر له پلوه خو د پښتو شاعرانو په درېيمه درجه کي دئ.

مثنوی

راشــــــه واوره ځــــــمــــــا وروره
فــضــيــلــت د صــبــر ګــوره !

صــبــر ښــه دئ پــه هــر کــار کــي
ولــي زيــات پــه دا روزګــار کــي

چــي مــاتــم و چــاتــه پــېــښ شــي
ور پــيــدا د خــاطــر بــرېــښ شــي

کــه يــې زوی وي کــه يــې لــور وي
يــا يــې ورور يــا يــې تــربــور وي

پــت يــې پــلار وي يــا يــې مــور وي
يــا يــې بــل مــيــن څــوك نــور وي

چــي ســفــر وکــانــدي جــانــه
ولاړ شــي دی لــه دې جــهــانــه

او صــابــر پــر دا مــاتــم شــي
صــبــر وکــانــدي بــې غــم شــي

نــه ژړا کــا نــه فــريــاد کــا
خــو خــپــل مــرګ پــه زړه ور يــاد کــا

هــســي وايــي دا فــرمــان دئ
دا فــرمــان د حــق ســبــحــان دئ

پــر دا لار د هــر چــا تــلــه دي
چــي ژړا کــا د چــا څــه دي ؟

رضــامــن د خــدای پــه کــړه شــي
کــه ژړا کــړي پــه دا څــه شــي؟

خــدای لــه دې بــنــده اې وروره !
رضــامــن وي ډېــر هــر ګــوره

ثــواب ورکــانــدي اې يــاره
دې بــنــده لــره بــې شــمــاره

عــــبادت د ســــلوکالو
ياد شي دی له خوب خصالو

عبدالکریم

عبدالکریم مشهور په کریمداد د مشهور اخوند درویزه زوی دئ، چي موږ د دې زوی او پلار ذکر دمخه د دې کتاب په دېباچه کي د خیرالبیان په سبک کي وکی.
عبدالکریم د خپل عصر مشهور عالم او عارف و، دی د عرفان او تصوف په خوا کي ډېر شهرت لري، معارج الولایت یې ډېر مناقب راوړي، او خلاصۀ البحر دی "محقق افغان" بولي. مفتی غلام سرور لاهوري په خزینۀ الاصفیاء کي او رحمان علي په تذکرۀ علمای هند کي د ده ذکر کوي، او وایي چي په (۱۰۷۲ هـ) وفات سوی دئ.
له دې نېټې څخه موږ دا تخمین کولای سو، چي عبدالکریم تر زرم هجري کال وروسته زوکړی و.
عبدالکریم لکه خپل پلار د پښتنور او سوات په خواوو کي ډېر شهرت درلود، او ده د خپل پلار مشهور کتاب پښتو مخزن الاسلام سره راټول کړی او یو څو برخي یې پکښې زیاتي کړي دي.
د عبدالکریم د شعر سبک هغه سبک دئ، چي نیم عروضي شعر ګڼه سي، او موږ به یې د پښتو د نثر لیکونکو په کتاب کي مفصلاً بحث وکړو، مګر دا سړی ځیني عروضی عارفانه اشعار هم لري، چي د عروضي شاعرانو په ډله کي هم راځي.
عبدالکریم لکه د خپل پلار نیم عروضی سبک چي یې لږ لږ عروضي کړی دئ، د تخیل او فکر له خوا هم ده خپل اشعار نوي کړي دي، او کله کله عشقي شعرونه هم ویلای سي.
دا دئ چي اوس موږ د ده د یوه عروضي شعر نمونه لاندي راوړو، چي له قلمي مخزن الاسلام څخه اقتباس سوې ده :

ته دایم ورته حضور شه
له جمله غفلته دور شه !

ستا دا خپل صورت تیاره دئ
تیاره واخله کُل یو نور شه

کل امکان دا وچ وابنه کړه
ته د دې وبنو تنور شه

شهۍ ستا صورت آفتاب دئ
د آفتاب په دود یو نور شه

اې طالبه که طلب کړې
پر شاه وسوځه چور چور شه

د صورت پرده کړه څیري
د معنی په سر مستور شه

۲۹

عبدالحلیم

لکه د کتاب په مقدمه کي چي راغلي دي، عبدالحلیم د اخوند درویزه د سبك له پیروانو څخه دئ، دې سرې هم ډېر نیم عروضي اشعار ویلي دي.

عبدالحلیم د عبدالله زوی، او د اخوند درویزه لمسی و، چي تر زرم هجري کال وروسته یې ژوند کاوه، که څه هم دی اساساً د خپل نیکه په سبك او ډله کي داخل دئ، مګر ځیني عروضي اشعار هم لري، چي په دغه لحاظ یې موږ د پښتنو شاعرانو څخه هم ګڼو، د عبدالحلیم دغه لاندي عروضي شعر موږ ته را رسېدلی دئ، چي د نمونې په ډول یې راوړو :

چــي ځــای نــه لــري تــنــهــا وي، دا کــلــي جــهــان ســرای وي
پر هر ځای چي شپه پر راغله، هم هغه سرای د ده ځای وي
پــه مــشــرق مــغــرب کــي گــرځــي، غــريــب نــه وي بــې پــروا وي
پــر هــر لــوري چــي ودرومــي، هــغــه مــلــك د ده د خــدای وي
چي څوك نه لري بې خدايه، ځای يې نه وي يك تنها وي
تــه گــدای ورتــه مــه وايــه، چــي پــادشــاه د ده گــدای وي
چــي د زړه پــه ســتــرگــو ويــنــي، د راحــت طــلــب کــويــنــه
د عــارف راحــت بــلا کــي، تــل وايــم پــه هــوی و هــای وي
دا "حــلــيــم" هــم امــيــدوار دئ، ســتــا و فــضــل حــقــانــي تــه
چــي حــلــيــم د عــارفــانــو، نــېــکــمــردانــو خــاکــپــای وي

(له قلمي مخزن څخه)

﴿۳۰﴾

موسی خان

د موسی خان کيسه د پښتو له ملي داستانو څخه ده، د دې داستان پهلوانان درې تنه دي، موسی خان، ولي جان او د موسی خان مينه گلمکۍ.

له کيسې څخه ښکاره کېږي چي دوی د پښين او کاکړستان په خواو کي اوسېدل، او د هرنايي له خواو څخه په قوم هم ترين وه.

موږ ته اوس دا نه ښکاره کېږي، چي دا داستان په کومه زمانه اړه لري، ځکه چي دا خبره و آينده پلټنو ته اړه ده، نو موږ موسی خان او د ده د کيسې ملگري په پخوانو شاعرانو کي نه راوړل، وايي چي په پخوا زمانو کي دوه وروڼه وه، يو فېروز او بل نوروز نومېدل، سوداگري يې کوله، د فيروز يوه لور وه، چي "ببۍ" نومېده، او د هغه ځای کالخواې او مشر چي "سهيلي" يې نوم و، پر دې نجلۍ مين و، او په پای کې له پلاره څخه وغوښته.

د فېروز يوه بله لور هم وه، چي نوم يې "ګلمکۍ" وه، او د نوروز يو زوی و، چي نوم يې موسی و، د پلرو په ژوندون کي لا په کوچنيواله ګلمکۍ و موسی ته په نکاح ورکړه سوه، وروسته سهيلي چي يو شهوت پرست او بې ناموس سړی و، د موسی خان رقيب سو، موسی خان هم له وطنه ورك او بل ځای ته ولاړ، هلته يې (وليجان) نومی ملګری او رفيق سو، د دې وليجان يوه خورا دلاوره او مړنۍ خور وه چي "تانو" نومېده، تانو هم په دې کيسه کي مهمه برخه لري، وروسته موسی خان او وليجان راځي، د سهيلي سره مقابله کوي، ځکه چي د موسی خان معشوقه "ګلمکۍ" سهيلي په زوره بېولې وه.

او هغې په مړانه او پښتونواله د هغه رذيل شخه ځان ساتلی او مقابله يې ورسره کوله، نو چي د موسی خان په راتګ خبره سوله دی يې پټ مېلمه کی.

سهيلي چي د دې دوو مړو سره په ښکاره مقابله نه سوای کولای، نو يې د يوې بوډۍ په ذريعه موسی خان او وليجان ته په ډوډۍ کي زهر ورکړه، دا ډوډۍ خو موسی خان نه وخوړه، مګر وليجان وخوړه، په پای کي موسی خان خپل مسموم ملګری پر آس وتاړه او خپل کور ته يې راوست، چي هورې مړ سو، د وليجان يو زوی و ميرولی نومېدی، د خپل پلار د انتقام ملا يې وتړله، د موسی خان په ملګري راغله د سهيلي پر ځای يې هجوم وکړ، او "ګلمکۍ" يې ځني بوتله خپل کور ته !

بله ورځ چي موسی خان پر يوه خو اتللی و، سهيلي خبر سو چي ميرولی يوازي دی، نو يې د ده پر کلا حمله وکړه، ده هم څو واره سخته مقابله ورسره وکړه، خو بله ورځ آس په يوه کږهل کي ولوېدی، دی هم سخت زخمي سو، مګر ځان يې خپل کور ته ورساوه، ټپ يې وتاړه څو مياشتي پروت و، بله ورځ بيا سهيلي د ده پر کور حمله وکړه، او "ګلمکۍ" يې بوتله، دی په زخمي بدن راپورته سو، سخته جګړه يې وکړه، بيرته يې ګلمکۍ ځني راوګرځوله، او په دغه وخت د زخم له ډېر والي شخه مړ سو.

چي د ګلمکۍ دا نجات بخښونکی زلمی مړ سو، نو دې له ناچارۍ شخه ځان سهيلي ته وسپاره، او سهيلي بوتله، مګر دې په مړوښي قبول نه کی، په چم چم به يې ځان ځني ساته، څو عمر وروسته چي موسی خان له مسافرۍ راغی، کې کتل د ده ملګري نه وه، ميرولي مړ و، ښځي پر ډاګ پاته وې، ګلمکۍ هم سهيلي بېولې وه.

نو ده بله چاره نه ليدله، چي خپله په يوازي سر د سهيلي مقابله وکړي، نو راغی د شپې د سهيلي کره ور ولوېدی، سهيلي هم دی مړ کی، چي موسی خان د عشق په لار کي ځان جار کی، نو ګلمکۍ خورا ويرجنه سوه، سهيلي ته يې وويل چي اوس نو تاته در پاته سوم، ستا يم.

مګر يوه هيله لرم، چي ما يو وار د موسی خان قبر ته بوزه، بيا نو ستا ماينه کېږم. سهيلي د دې دا هيله ومنله، بو يې تله ! ګلمکۍ چي د عشق په اور سوې وه، د زړه له کومي يې له خدايه دا

وغوښته، چي ا لهي ! زيات ژوند نه غواړم، ما هم در ټوله که ! او له دې بې ننګۍ څخه مي وژغوره.

لوی خدای هم د دې د سوي زړه دا دعا قبوله کړه، او پر هغه ځای یې سا وختله، سهیلي چي خبر سو، نو اريانۍ واخیست، خو ګلمکۍ يې هم هورې د موسی خان سره ښخه کړه، تر دې وروسته نو د موسی خان او ولیجان په کور کي ښځي پاته سوې، د ولیجان خور "تانو" وویل چي باید اوس نو له سهېلي څخه کسات واخلو.

يوه مياشت يې د خپل کور ښځو ته د توري او سپر تعليم وکی، بيا يې نو سهېلي ته سړی واستاوه، چي زه تا مېړه کوم، درې ورځي پس راسه !

سهېلي هم د دې په ښايست او حسن خبر و، په خورا خوشحالۍ درې ورځي وروسته د ولیجان کلا ته راغی، دی دلاور و، چي اوس نو هلته بېله ښځو بل څوك نه دي پاته، ښځو د سهيلي مېلمستيا پر ځای کړه، چي ماښام سو نو تانو سهېلي راوستی د کور په خونه کي يې کښېناوه، يوه توره او سپر يې راوړه د ده دمخه يې کښېښوول او وې ویل :

"تا زما ورونه او وراره مړه کړه، نو اوس زما وار دئ، يا به دي مړ کړم يا به مي مړه کې، مګر بې جنګه دي نه وژنم، راسه چي مقابله سره وکو، واخله توره که نه وي مړ مي کړې".

سهېلي چي دا حال وليدی اريان سو له مرګه وبېرېدی توره او سپر يې د دفا ع له پاره واخیسته، تانو د ده سره په توره وهلو پیل وکی، او په خورا مېړانه يې دا خبيث او رذيل رقيب مړ کی، خپل کسات يې ځيني واخيست.

دا و د موسی جان او ګلمکۍ د داستان خلص چي وليکل سو، په دې کيسه کي چي دا پهلوانان شامل دي، هر يو خوړې خوړې نارې لري، چي د پښتو ژبي په ملي اشعارو کي غوره ذخيره ده.

نو به يې موږ لاندي د هر يوه په نامه خپلي نارې د نمونې په ډول راوړو :

د موسی خان نارې :

﴿۱﴾

هغه وخت چي موسی جان او وليجان د سهيلي مقابلې ته راوتل نو ښځو نه پرېښوول موسی جان پر خپل ملګري داسي ناره وکړه :

وليجانه ! دا د ښځو د ښځو په قول نه سې
وليجانه ! ژر راووزه د کړوسو به مو پېغور سي

﴿۲﴾

پر موسی جان خپل ملګری وليجان ډېر ګران و، چي هغه مړ سو نو يوه ورځ موسی جان

او ګلمکۍ د ده د هدیرې پر لار تېرېده، موسی جان داسې د افسوس ناره پر وکړه :

ګل مکۍ ! خوله دې ویړه کې وخاندي
دغه مې ولي ورور دې کانې بوټې کوټه دې پر باندې

﴿۳﴾

یوه ورځ موسی جان په ښکار پسې تللی و، هوسۍ یې ولیدله، چې د هغې سترګې ډېرې ښکلې وې، نو یې د ګلمکۍ سترګې ور په یاد سوې، په ارمان یې وویل:

لویه خدایه ! لویه خدایه ! پر دامان ګرځي هوسیه
نور صورت یې د هوسۍ دئ دغه دوې سترګې د ګلمکیه

﴿٤﴾

هغه وخت چې موسی جان یوازې د سهیلي کره ورغی، او سهیلي دی ټپي کی، نو موسی جان د مرګ پر وخت داسې ناره وکړه :

رب دې وچ که سهیلیه ! سهېلیه ! غونډه منډه
اوس دې په خپله چاړه مړ کړم ګلمکۍ دې کړه په تور پېکیو کونډه

﴿۳۱﴾

ګلمکۍ

د موسی جان مینه وه، چې د دې احوال دمخه د موسی جان په تفصیل کې تېر سو، ګلمکۍ مړنۍ پښتنه وه، تر پایه یې د خپل مینه سره وفاداري وکړه، او آخر یې د عشق پر پت ځان فدا کی، او ځان یې رقیبانو ته تسلیم نه کی.

لاندې موږ د دې د نارو یو څو نمونې راوړو :

﴿۱﴾

سهېلي ډېر زحمتونه وکښل، چې ګلمکۍ راضي کي، او ماینه یې کې، مګر ګلمکۍ ده ته

داسي ځواب ورکاوه :

که توزن دئ دا سهيلي سهيلي دووس توزن دئ
چي موسی جان پر دنيا وينه، سهېليه پر ما بل مېږه حرام دئ

﴿۲﴾

هغه وخت چي وليجان مړ سو، نو موسی جان ګلمکۍ راوستله، د ده پر قبر دواړو وژړله، ګلمکۍ داسي د ارمان ناره پر وکړه :

که چاك سو چاك سو، نن زما پر زړګي چاك سو
دا خو دي داسي ورور خوږلی موسی جانه ! زما خو ټول صورت بېواك سو

﴿۳﴾

چي ميرولي ټپي و، نو ګلمکۍ سهيلي بوتله، دې تر شا کتله، او د يوه نجات بخښونکي انتظار يې کاوه، او داسي يې وويل :

که لوټه لوټه، د ميدان ميدان په سر کي لوټه
که به خواست د مکۍ اخلې ميرولی او پړانګي[1] راوله لم غوټه

﴿٤﴾

چي ميرولي په ټپي بدن د ګلمکۍ نجات ته ورسېد، او سهېلي ګلمکۍ پرېښووه، وتښتېدی او ميرولي د دې تر نجات وروسته د ټپ له ډېر والي څخه مړ سو، نو ګلمکۍ داسي د پېغور ناره په سهېلي پسي وکړه :

که ولاړه د سهېلي، سهيلي خېمه ولاړه
سپيه مه تښته رادرومه د ميرولي ساه مي د زين پر کوپۍ ولاړه

۱- پړانګی د ميرولي د آس نوم و.

﴿۳۲﴾

وليجان

د موسی خان د نکل يو مهم او غښتلی پهلوان وليجان دئ، چي د موسی خان رښتين دوست او ملګری و، ده د خپل ملګري په ملتوب کي ځان واری کی، نور تفصيل يې تاسي د موسی خان په برخه کي وګورئ، دلته د وليجان يو څو نارې واروئ :

﴿۱﴾

هغه وخت چي موسی جان او وليجان مقابلې ته ولاړه، او سهيلي د دوی د جنګ توان نه درلود، نو يې په چم او حيله دوی ته زهر ورکړه، چي وليجان د زهرو د خوړو ګوله واخيسته، او وپوهېدی چي مسموم سوم، نو يې پر ګلمکۍ ناره وکړه :

که ټک سو، ټک سو د مکو د ګوښو ټک سو

ستا د لوري خواړه راغله، دا خواړه زموږ مرګک سو

﴿۲﴾

چي وليجان مسموم سو، او په ځان وپوهېدی نو يې پر موسی جان ناره وکړه:

که ټک سو، ټک سو تر تالو لاندي مي ټک سو

ما د دې ځايه درواخلئ دا زړګی مي د کوټلو وينو ډک سو

﴿۳﴾

په دغه حال کي وليجان موسی خان ته وايي، چي درځه ما کور ته ورسوه چي مرمه :

که سرې سوې سرې سوې د آسمان کنارې سرې سوې

موسی پښه اخله سپرېږه چي پر زړه مي د مرګي خولې خپرې سوې

﴿٤﴾

ګلمکۍ چي د وليجان په مسموميت خبره سوه، و يې ژړل، وليجان که څه هم د مرګ پر حال و، د دې د ډاډګيرني له پاره يې داسي د مړاني ناره پر وکړه :

ګل مکیه ! ته ورځه، ورځه اوس دلې اوسه !
که مور دوه پر دنیا وو، ګل مکیه د دې ځایه به دي یوسو

﴿۵﴾

چي موسی خان مسموم او ناروغه ولیجان پر آس رابار کی، نو سهېلي په خبر سو، په دوی پسي یې سپاره را واستول، ولیجان په دې ناره کي خپل ملګري ته د مقابلې ډاد ورکی چي :

موسی جانه چي ما ویل ، ما ویل هغه بیا وسوه !
دغه زما غشی در واخله ! په ګډېږه بېره مه کړه !

﴿۶﴾

چي ولیجان مري، نو خپل زوی میرولي ته داسي وصیت کوي، چي زما کسات واخله او ګلمکۍ ته خامخا نجات ورکه :

میرولیه ! پر سر سمه که بګړیه !
یو مي ساری د سهېل واخله، موسی لره بل راوړه ګل مکیه !

﴿۳۳﴾

میرولي

میرولي د ولیجان زوی، او د پلار تر مرګ وروسته یې د کسات له پاره له سهېلي سره د مړاني مقابلې کړي دي، چي تفصیل یې د موسی خان په شرح کي راغی.
میرولي په پای کي په مړانه مړ سو، او خپل کسات یې له غلیمه هم اخیستی دئ. د موسی خان په کیسه کي ځني نارې د میرولي هم سته، چي لاندي راوړلي کېږي :

﴿۱﴾

هغه وخت چي د میرولي پلار د سهېلي په چم او حیله مسموم کېږي، او مري، نو پلار ده ته وصیت کوي، چي زما کسات واخله ! میرولي په جواب کي داسي ناره پر کوي :

بابا پلاره ! بابا پلاره ! دا وصيت به دي خوار نه کم
يو به دي ساری سهېل واخلم، بل به هډ او ساری وکم
يعنی د پلار د هر هډ په عوض به يو ساری له دښمنه مړ کم.

﴿۲﴾

هغه وخت چي ميرولي د پلار د کسات له پاره ځي، نو پر لاري هغه بوډۍ پر پېښېږي، چي د ده پلار ته يې زهر ورکړي وه، خو ميرولي داسي ناره پر کوي :

بوډوګۍ ! زما دي داسي ، داسي پلار وژلی
تر هغو به دي پرېښږدم څو پر سر دي جوړ نه کمه څلی

﴿۳﴾

چي ميرولي او موسی خان دواړو ګملکۍ ته نجات ورکی، نو موسی خان راغی، او د وليجان پر قبر کښېته سو، ميرولي چي راغی، داسي ناره يې پر وکړه، چي درځه ! ځو به چي ګلمکۍ کور ته ورسوو، د مړو د زيارت وخت نه دئ :

موسی جانه ! موسی جانه ! چي پر سر دي لنګۍ توره
موسی پښه اخله سپرېږه ! اوس د ګور د مړو پرېږده مجلسونه

﴿٤﴾

هغه وخت چي ميرولي ګلمکۍ ته نجات ورکی، او کور ته يې بيايي، نو د دې د ډاړ له پاره داسي ناره پر کوي :

که غورځي غورځي د تورۍ زړګی مي غورځي
و سهېل ته به دي ور نه کم، ګلمکۍ څو ميرولي پر دنيا ګرځي

﴿۵﴾

چي ميرولي په ټپي بدن د سهېلي جنګ ته ځي، نو پر خپلي مور داسي ناره کوي :

ادې موري ! ادې موري ! حق را پل که تمام مي آن دئ
زه خو ځم د جنګ پر لوري، د ناويانو ټولۍ پاته پر ميدان دئ

ميرولي د سهېلي جنګ او د ګلمکۍ نجات ته رهي سوی دئ، پر لاري په آرمان داسي ناره کوي :

لويه خدايه ! لويه خدايه ! يو مانده ډك دئ په درګو
خدايه دونه عمر راکې ! چي سهېل او مکۍ ووينم په سترګو

﴿۳٤﴾

تانو

د موسی خان د کیسې یوه مهمه پهلوانه تانو ده، چې د ولیجان خور وه، دې مېړنۍ پښتنې خپل کسات په خورا ترډستي له خپل غلیم څخه اخیستی دئ، تانو توریالۍ او ننګیالۍ پښتنه وه، د دې د اقداماتو تفصیل د موسی خان په برخه کې ولولئ.

دلته موږ د دې نارې چې د ملي ژبې د حماسه ډك اشعار ګڼل کېږي، لاندي رانقل کوو :

﴿۱﴾

هغه وخت چې موسی خان او ولیجان د سهېلي مقابلې ته رهي کېږي، نو تانو د ولیجان د مرګ پیغام د عالم رویا څخه داسې ورکوي :

ولیجانه ! برایي مي، برایي مي خوب لیدلی !

چې په لاس مي دوه باهو وي، دغه یو له بله وموښلي یو مات سي

﴿۲﴾

چې ولیجان او موسی خان د غلیم مقابلې ته ځي، نو تانو داسې ناره پر کوي:

ولیجانه ! مخ راستون که، زما جانه ! په دیدن دې مړه نه سوم

ورځئ ورځئ په مخه مو ښه سه ! ولیجانه غائبانه سپاره مو مله سه !

﴿۳﴾

چې د کیسې په آخر کي ولیجان او موسی جان او میرولي ټوله مري او فقط ښځې مقابلې ته پاتېږي، نو لکه دمخه چې ولیکل سوه تانو سهېلي راغواړي، چې زه دې مېړه کوم، سهېلي چې راځي، نو د شپې تانو او د دې ملګري نوري د کور ښځې راځي، سهېلي ته توره او سپر په لاس ورکوي، چې اوس راسه ! چې مړانه سره معلومه کو !

په دې حال کي تانو پر سهېلي داسي د غیرته ډکه ناره کوي :

سهېلیه ! سهېلیه ! توره واخله ولاړ یږه !

د ښځې خیال راباندي مه کړه ! سهېلیه ښځه نه یم مه شرمېږه !

﴿٤﴾

په دې ډول تانو په مړانه خپل غليم وژني، داسي نه کوي، چي غليم په تش لاس وي دا حمله پر وکي، يه ! د پښتنې غيرت خو دا نه قبلوي، هغه ته پخپله توره او سپر په لاس ورکوي، بيا يې نو په مقابله کي وژني، جسد يې تر کلا دباندي د سهېلي ملګرو سردارانو ته ور غورځوي، او داسي ناره پر کوي :

سردارانو ! سردارانو ! تاسي وينئ ياست که بيده ياست؟

سر راپورته کئ له خوبه ! سهېلي خو مو اوس خوري د لحد خاوري !

﴿٣٥﴾

خوشحال خان خټك

خوشحال خان خټك د پښتو پلار او تر ټولو لوی او خورا ښه شاعر دئ، چي د شهباز خان زوی د يحيى خان لمسی او د ملك اکوړی کړوسی دئ، او د خټکو له نوميالي قامه څخه و، خټك د پښتنو د کرلاڼ (کړان) او بيا د مشهور نيکه څړبن څخه يوه پښه ده[1]. د ملك اکوړی پلار ملك چنجو د مغولي اکبر پاچا په عصر (٩٦٣ - ١٠١٤ هـ) په پښتونواله مشهور و، د ده زوی ملك اکوړی د پښتنو ملي مشر و او اکوړه يې ودانه کړه چي سرای يې هم بولي[2]، چي په ډهلي کي جانګير مغولي په (١٠١٤ هـ) کال پاچا سو، نو د ده په عصر کي د پښتنو مشر شهباز خان و، چي په اکوړه کي د ربيع الثاني په مياشت (١٠٢٢ هـ = ١٦١٣ ع) د عمر پر دوه ويشتم کال يې يو زوی وزيږېدی او نوم يې خوشحال پر کښېښنو، دا پښتون وروسته يو ملي ننګيالی مشر او د پښتو ژبي تر ټولو لوړ او نوميالی اديب سو.

د خوشحال خان پلار په (١٠٥٠ هـ) کال چي عمر يې (٥٠) کاله و، په يوه جنګ کي ټپي او په پنجشنبې اوله د شوال وفات سو، د پلار تر وفات وروسته خوشحال خان د قام په

١-تاريخ مرصع، حيات افغاني، مخزن افغاني، مرآت الافاغنه.

٢- حيات افغاني.

مشرتوب او خاني وتاکل سو، او شاه جهان د ډهلي پاچا هم په مشرتوب او خاني ومانه[1]، خوشحال خان د مغولو په دربار کي ډېر نفوذ او اقتدار درلود[2]، د اجمير په جنګ کي چي د تاراګډهـ کوټ چا نه سواى نيولاى، توريالي خوشحال خان دا کوټ مات کړ، او په لاهور کي د څلورو لکو روپو او دوو نيمو لکو پټي خاوند سو[3]، خوشحال خان په دې ډول د قام استقلال او آزادي وساتله، او د مغولو له غلامۍ څخه يې پښتانه په امان کړه، مګر تر شاه جهان وروسته چي اورنګزېب عالمګير په (١٠٦٩) کي پاچا سو، دې امپراطور وغوښته چي د پښتنو آزادي واخلي او دوى خپل مريي کي، ځکه چي خوشحال خان د شاه جهان په دربار کي ډېر نفوذ درلود او پښتنو پخپل مشرتوب منلی و، نو اورنګزېب وغوښته چي د پښتنو دا ملي مشر ورك کي. ځکه چي په قوه او توره يې خوشحال خان نه سواى ماتولاى، نو يې دروه او ټېټال وکړ، او په غوړه ژبه يې په احترام خان خپل دربار ته وغوښت. خوشحال خان چي پېښور ته ورسېدی نو د هغه ځای حاکم د مغولو د دربار په نغوته دی بندی کړ، او ډهلي ته يې واستاوه، د (١٠٧٤ هـ) کال د روژې د مياشتي په منځ کي دا زموږ ملي توريالی اديب ډهلي ته ورسېدی، او تر څلورو کالو پوري هلته بندي و، خوشحال په (٢٢٠) بيته کي خپل د حبس کيفيت مکمل نظم کړی دئ او نور يې هم ډېر خواږه اشعار د ګران وطن په ياد ويلي دي، په بند کي د خپل وطن ياران داسي يادوي :

د هواد ياران مي هـــر زمــــان يادېږي
چي يې مخ په خوب کي ووينم وويارم

تر څلورو کالو وروسته خوشحال خان له بنده ايله سو، مګر هره ورځ به د ډهلي دربار ته تی او د وطن د تګ اجازت نه و، نو د ده آزاد روح له دې قيودو څخه خورا ډېر ربړېدی، او داسي شکوه کاندي (٤ رجب ١٠٧٧ هـ) :

هـــره ورځ ورتـــلـــه دربـــار تـــه ګـــوره دا څـــه مـــشـــقـــت دئ
د بـل حـکـم پـرې زنـدان شـي چـي پـر خـپـل حـکـم عـادت دئ
نـه شـيـريـن خـواږه يـاران شـتـه نـــه د چـــا ســـره صـــحـــبـــت دئ

خوشحال خان په پای کي له اګرې څخه فرصت وموند او وطن ته راغی، د اورنګ زېب

١- تاريخ مرصع، اسلامي دائرة المعارف.
٢- د سي اې بيډولف (١٧) قرن اشعار.
٣- حيات افغاني.

سره يې سخت سخت جنگونه وکړه، او خپل کسات يې په ښه ډول ځني وکيښ، دې جنگونو دوه کاله دوام درلود، او د مغولو دربار د پښتنو د محوه کولو له پاره ډېري روپۍ خرڅي کړې، د خوشحال خان په خپله کورنۍ کې نفاق واچاوه، په دې وخت کي خوشحال خان خورا زوړ او د (۷۷) کالو و، نو ولاړ او د افرېدو په غرو کې د کتاب او قلم په ملگري ژوندون کاوه[۱]، لکه چي وايي :

پــســـــــلــه بـنـده دی دا عـــزم | د خــوشــحـــال د خـــــاطــر جــزم
يـا نـيـولـی مـخ مــــــــکې تـه | يــا مـــــغـولـو ســــــــره رزم
يـا يـو کُـــــــنـج د غـره نـيـولـی | لــمـــونـځ روژه د لــوســتــو بــزم

خوشحال خان يو سياح او گرزند سړی هم و، په (۱۰۸۰ هـ) په کابل کي و، دی په خپله د خپلو سياحتو بيان داسي کوي :

کـوم ملك دئ له ما پاتو چي مي پل نه دئ پرې ايښی
هر ځای به ورته ياد کړم که څوك شته سـياحت کړونی

خوشحال خان يو عالم سړی و، مشرقي علوم يې لوستي، او د عربي او پاړسي د بلاغت او فصاحت علوم يې ښه زده وه، په فقه او تفسير او نورو اسلامي علومو کې معلومات درلوده، په تصوف کي هم خوشحال خان بشپړ و، او د ده له وينا څخه د ده پوره علمي لياقت څرگندېږي.

تر خوشحال خان دمخه په پښتو عروضي اشعارو کي ډېر لږ شاعران تېر سوي دي، موږ دا ويلای سو، چي خان د پښتو د شعر پلار دئ، ځکه چي ده تر هر چا ډېر او ډول ډول شعرونه ويلي دي. خوشحال خان د پښتو ادب د يو مهم مکتب مرسس دئ، چي وروسته په دې مکتب کي ډېر نوميالي شعراء روزل سوي دي، او د ده د سبك پيروان ډېر دي.

د خوشحال خان شاعري او سبك :

خوشحال خان د پښتو په شعر کي ځان ته مخصوص سبك لري[۲] عشقي، اجتماعي، فلسفي، وطني، اخلاقي، حماسي اشعار ډېر لري، د انساني فضايلو او د پښتنوالي د ښېگڼو په بيان کي دی يو پوره موراليسټ (اخلاقي) او رياليسټ (حقيقي) اديب دئ. په نقد او ادبي شجاعت کي هم ساری نه لري اما د خياليت او ايډياليزم په دنيا کي هم لوړ مقام لري.

د خوشحال خان شعر د معنی او مضمون له پلوه دومره جامع دئ، چي موږ ده ته يو

۱- تاريخ مرصع.

۲- د دې کتاب په مقدمه کي د خوشحال خان سبک وگورئ.

جامع او بشپړ د ادب استاد او پېشوا ويلای سو. خوشحال خان په عشقي او بزمي اشعارو کي استاد دئ، پوخ فيلسوف دئ، وطني اشعار يې داسي خواږه دي چي د پښتنو فطري او په ختېه اخښلې د وطن محبت او عشق ځني ځرګندېږي، اخلاقي او حياتي او اجتماعي اشعار يې هم خورا لوړ دي.

په رزمي او حماسي شعر کي هم د ده په شان بل لوړ ويونکی نه لرو. خوشحال خان حق لري چي و وايي :

ما خوشحال په پښـــتو شعر بيان کړ
د پښتو ژبه به اوس په آب و تاب شي

خوشحال خان په شعر کي ډېر مقلد نه دئ، بلکي يو مبتکر پښتون اديب دئ، وينا يې ډېره خوږه ده، نوي نوي مضامين د شعر په ژبه ويلای سي، د خوشحال د سبك مادي او ظاهري مزايا دا دي چي مغلق شعرونه نه وايي، وينا يې د پښتو د خوږې محاورې سره سمه ده، يو خورا بديع او نوی تخيل په ساده الفاظو ادا کولای سي.

د خوشحال خان اشعار تر (٤٠) زرو بيتو پوري رسېږي، مثنوي، رباعي، قطعه، تخميس، تسديس، ترجيع لري، او ځيني معشر او مربع اشعار هم د ده له ابتکاراتو څخه دي.

خوشحال خان يو نقاد او رشتيا ويونکی شاعر دئ، د ده د تنقيد ژبه ډېره تېره ده، په خپله وايي :

زمـا ژبه نه ده اور ده
ګزارونه د ټوپك کا

***

لکه د ده توره چي تېره ده، او مېړه توريالی دئ، دغسي هم د ده قلم د توري کار کوي :

آفـرين دي پر ويلو شه خوشحاله
چي د توري رژول کړې په قلم کي

***

اجتماعي او اخلاقي وينا :

د خوشحال خان په وينا کي لويه برخه هم اجتماعي او اخلاقي ده، چي دې نامتو شاعر په ډېر اقتدار او خواږه ډول داسي اجتماعي او اخلاقي اشعار ويلي دي چي اوس زموږ ډېر په کار

راځي.

خوشحال خان په اجتماعي او اخلاقي اشعارو کي ډېر ځله خپل پښتني مزايا څرګندوي، او د پښتونوالي درانه اخلاقي او ټينګ او ثابت اصول بيانوي، مثلاً پر ځان ويسا (اعتماد بنفس) چي د پښتنو د اجتماعي اخلاقو يو مهم رکن دئ، څه ښه راښيي :

د مـــــــزريو مړنتوب په لښــکر نه وي
مټ يې هر کله يوازي په خپل ځان شي

سړی بايد ځان نه بايلي، او هر ځاي په ټولو مشکلاتو کي له همته کار واخلي، دا مسئله داسي بيانوي :

که آسمان دي د مزري په خوله کي ورکا
د مزري په خــــــوله کي مه پرېږده همت

خوشحال خان خپل اخلاقي نظريات داسي ښکاره کوي :

واړه زړونه فــــــراغت وي په ښادۍ کي
چي په غــــــم کي مــــــــردانه شي زړه هغه
چي دروغ تر خوله وباسي کله خوله ده؟
چي رشتيا تر خوله وباسي خــــــوله هغه

خوشحال خان په اجتماع کي هغه کارونه ښه ګڼي، چي ګټه يې عمومي وي، او اجتماعي ګټي تر شخصي ګټو دمخه کوي، دی وايي : هغه زوی چي د ملي ننګ په ساتنه کي مړ سي، نو دي پلار افتخار پرې کوي :

چي د قام په ننګ کي ومــړ هغه زويه
په عالم کي د خپل پلار غاړه کا لکه

په اجتماعي وينا کي خوشحال خان هغه څوك بداي ګڼي چي نورو ته ګټي ورسوي :

دولتــــــمن ســــــړی هغه بللی بويه
چي له سينده يې جدا د چا واله شي

حماسيات :

خوشحال خان د پښتنو يو توريالی او جنګيالی شاعر دئ، دی لکه د شعر او ادب استاد چي دئ، د جنګ د ميدان بريالی قوماندان هم دئ، د خوشحال خان حماسي اشعار په پښتنو شاعرانو کي بل څوك نه لري، د ده کلام حربي او جنګي برخي ډيري لري، چي د ده د پښتونوالي ملي روح ځني څرګندېږي، دی د ژوندون د ګټو اساس هم توره او مړانه ګڼي، او دا عقيده داسي ښکاره کوي :

کُل ګـــــتېنه ده د توري
که کابل دئ که کشمير
مـيړني دي چي يادېږي
په ســــــندرو هم په وير

***

بل ځای توریالیتوب داسي ستايي :
چي څرګـــــــنده سربازي کاندي د تورو
زه خوشحال ختټك تر هسي هنر جار شم

***

خوشحال خان چي توره اخيستې وه او د غليمانو سره يې جګړې کولې، مطلب يې د خپل اولس او خپل ملت ننګه او د خپلواکۍ ساتنه وه :
د افـــغان په ننګ مي وتړلــــــــه توره
ننګيالی د زمانې خوشحال ختټك يم

***

خپل د پښتونوالي ثبات او توره په حماسي ډول په دې بيتو کي څنګه ښه څرګندوي :
د عـــــالم ډيري خبري لور په لور توري لښکري
زړه مي نه خوځي له ځايه غر خو هسي وي کنه؟

***

لا په خوب کي په لــــړزه پرېوزي له کـــــــته
چي د چا تر غوږو زما د توري شرنګ شي

***

د خوشحال خټک خوښي په هغه وخت ده
چي برېښـــــنا وشي د تورو او د زغـــــــــرو

فلسفه او تصوف :

د خوشحال خان په شعر کي د ده د پخې فلسفې او د تصوف افکار هم څرګندېږي، او دا ښکاره کوي چي دا زموږ ملي اديب پوخ فلسفي هم و، او د تصوف له دنيا څخه هم بې خبره نه و.

پوهان او فلاسفه چي د ژوندون اسرار پلټي، وروسته و دې حال ته رسېږي چي خپله ناپوهي مني، او د حيرت په سيند کي لاهو کېږي !

خوشحال خان هم په عقلي سير کي د حيرت و دې درجې ته رسېدلی دئ لکه چي وايي :

ما چي نظر وکـــــړ په ذرات په مـــــــــــوجودات
ګول په جهان راغلم ترې به ګول درومم هيهات
يو څادر تر مــــــيان وي فــــــهم پاتو شي له کاره
دا هـومره کيسې هـــــــــومره ادراك د سموات
هيــخ نبي ولي يې درست اسرار موندلی نه دئ
لــــــــــويه کارخانه ده که وګـــــــوري کاينات

***

حيرت خو په حقيقت کي د فلسفې پای او نتيجه ده، له سقراط تر ابن سينا پوري د فلسفې پاخه مقام ته په دغه ځای کي رسېدلی دئ(۱).

خوشحال خان د دغه حال په بيان کي څرګندي يناوي لري، مثلاً وايي :

حـــيران يم نه پوهــــېږم چي زه څه يم څـــه به شـــم

۱- بوعلي سينا وايي :-

دل ګر چه درين باديه بسيار شتافت — يکموی ندانست ولی موی شــــکايت

فخر رازی وايي :

هفتاد و دو سال رنج بردم شب و روز — معـلومم شد که هيچ معلوم نشد

سپينسر وايي : "د شيانو د حقايقو د پوښتني په جواب کي بې له دې څه نه سوای ويلای چي په هيڅ نه پوهيږو".

له کـــــومه یم راغلی بیا به کـــــوم لـوري ته ځم؟
جـــــهان یو کـــــتهوری سو زه په مثل د میږي یم
حیران پکښې جار وزم لاس او پښې پکښې وهم

***

خوشحال خان د تصوف افکار له شیخ رحمکاره اخیستي دي، یعني په تصوف کې په هغه پسې تلونکی دئ. مګر د تصوف منفي لاري پرېږدي، عملي خواته یې هڅه کوي، هر کله د قدرت د جمال ننداري کوي، او د دې پسرلي له کتلو او لیدلو څخه د پېژندګلوۍ او معرفت اسرار پلټي :

په هـــــر لوري نوبهار دئ غـوړېدلی
سترګې وخوره چې به دا نندار نه کا

د مصنوع له لیدو څخه د صانع پر قدرت داسي یو حکیمانه استدلال کوي :

که دي سترګي د عرفان شـــــته مبارك شه
د ګلزار په ننداره چې استــــــــــقلال کړې
ګل ته هسي رنګ او بوی ورکړی چا دئ؟
د لالــــه د ګل چا هسي پاڼې لال کـــــــــړې؟

***

خوشحال خان وګړو ته د دې نړۍ د عجایبو او پلټلو تلقین داسي کوي، چې د ده فلسفي او د تصوف فکر او لار ښه ځني څرګندیږي :

راشـــــه وغـــــړوه ســـــترګــــي — د جـــــهـــــان نـــــنـــــداره ګـــــوره
چـي ښـایـسـت لـري پـه سـتـوریـو — د اســـــمـــــان نـــــنـــــداره ګـــــوره
د دې خـــپـل وجـــود پـــه بـــاغ کـــي — پـــه هـــر شـــان نـــنـــداره ګـــوره
چـــي هـــر ګـــل وتـــه نـــظـــر کـــړې — د بـــاغـــوان نـــنـــداره ګـــوره

د خپلواکۍ غوښتنو جګړې :

خوشحال خان د یو ملي مشر او قاید په ډول د پښتنو د خپلواکۍ د ساتنې له پاره ډیرې جګړې کړې دي، تر خپل بند وروسته چې وطن ته راغی، د عمر تر پایه یې د مغولو د لښکرو سره سخت سخت جنګونه وکړه په (۱۰۸٦ هـ) کې ده په برمول کې یو حماسي قصیده ویلې ده، چې د تهتر په جګړه کې ده (٤۰) زره مغول مړه او تالا کړه، بیا د میرحسیني او نوښار، او ګنداپ او خاپس په لویو جګړو کې هم دې ملي حربي قوماندان د مغولو سره خپل پښتني همت او توره ښکاره کړه ځکه نو د ده په اشعارو کې حماسې برخه ډېره ده لکه دمخه چې موږ ولیکل.

وطني اشعار :

خوشحال خان لکه نور پښتانه پر خپله مېنه او هیواد مین و، د بند په وختو کې د ده وطني او د میني ډك اشعار داسې اغېزمن دي، چې د هیواد د میني حقیقي رنګ ځني ښکارېږي:

د خـــــوشحال د زړه خوښي نه شي بې سرایه
"خپل وطن یې پر هر چا باندې کشمیر کړ[1]"

د هند له بندیخانې څخه خپل د زړه مینه او سلامونه داسې ګران هیواد ته رالیږي :

۱- په دې بیت کې د ارسال المثل صنعت دئ.

که ګذر پر خــــــیر آباد وکـــــــړې نسیمه !
یا دي ګښت وشي د ســـرای د سینـد پـه سیمـه
پـه وار وار ســــلام زمـــــــا ورتـه عـرضـه کـړه
ورسره زما د لـــــوریه څــــــــو تسلیمه
اباســــــــیند وته ناره وکــــــړه په زوره
و لــــــنډۍ ته وینا ووایه حلـــــــــیمه
ګـنـدي وي چـي بـیـا مـي سـتـاسـي جـام روزي شـي
پـه ګـنـــــګا جمـــــنا بـه نـه و لـه قـدیـمـه
چـي سـړې اوبـه د غـره نـشـــــــته پـه هـنـد کـي
تـرې تــــــوبـه کـه واړه ډک وي لـه نـعـــیـمـه
خـدایـه زړه مـي پـه وصـال د هـغـو خـوښ کـــړې
دا چـي اوس ورځـنـي لـــــــیري دي دوه نـیـمـه
هـمېشه بـه پـه هـنـد نـه اوسې "خـــــوشحاله !"
عـاقبت بـه عـــاصي وزي لـه جحـــــــیمه

وطن ولي ګران دئ؟ اجتماعي پوهان وايي چي د اجتماع او ټولني مرکز وطن دئ هلته د سړي خپلوان، او ګران د ژوندون ملګري او خواږه ملي ورونه اوسي، ټولنه چي د ژوندون سته ده، په هیواد کي جوړېږي، ځکه نو د وطن ګرانښت هم په انسانانو کي طبعي دئ، خوشحال خان دا د وطنیت فلسفه داسي راښيي :

چي پکښې خـــواږه یاران دي
پېـــښور تر هــــــر دیار ښه
ښه په هند کي چنــــــباګل دئ
تر دا ګل د وطن خـــــــار ښه
د ســـــــرای قـدر نور چا نه زده
په "خوشحال" دئ تر فرخار ښه

په دې اشعارو کي زموږ د ملي شاعر وطني احساسات ښه څرګندېږي :

د وطن وني چـــــــندڼ اګـــــر دي
خـــــــاوري یې واړه مښـکو عنبر دي
که ســـرای و نورو وته ســــــنګر دئ
کاڼي یې واړه مــــــــاته سره زر دي

درزي لا ګز لري غـــــچي سوزن لري
یو جمدرګوټی خوشـــحال خیرن لري
کوچ یې آسان دئ مشکل هیڅ نه دئ
غـــــــم د یارانو درد د وطـــن لري

له دې لوړي رباعي څخه ښکاره ده، چي خوشحال خان دا ټوله بندونه او زحمتونه د وطن له پاره پر سر اخیستي وه، که نه وي د ده تګ او وطن پرېښوول خو ګران کار نه و.

زموږ ملي شاعر د خپل هیواد په مینه کي داسي ډوب دئ، چي د هند په بندیخانو کي هم د وطن له یاده څخه د خپل ژوند له پاره مرسته غواړي :

پښتنې نجوني دي زلفي باد ته نیسي
چي شمال یې بوی راوړي زنتـــبور ته

آثار او تالیفونه :

خوشحال خان د پښتو ژبي پلار دئ، ده په ملي ژبه ډېر آثار لیکلي دي، د اروپا مستشرقین د ده تالیفونه تر سلو جلدو پوري بولي، مسټر راورټي یې تالیفونه (۲۵۰) ګڼي، مګر افسوس چي دغه ګران بها آثار او کتب اوس ورك دي، موږ ته په نامه دغه معلوم دي :

۱. د پښتو اشعارو کلیات تر (٤۰) زره بیته، چي په ۱۳۱۷ کال په کندهار کي حبیبي مکمل چاپ کړی دئ، علاوه پر دې خوشحال خان په پاړسو هم ډېر اشعار ویلي دي، او روهي یا کوهي تخلص لري.
۲. د پښتو تاریخ چي نسخې یې ورکي دي.
۳. عیار دانش د پاړسو انوار سهیلي ترجمه.
٤. دیني متفرق مضامین چي په یوه کوچني کتاب کي.[۱]
٥. د یادونو کتاب چي افضل خان د ده لمسی په تاریخ مرصع کي حواله ورته کوي.[۲]
٦. فرخ نامه د توري او قلم جګړه.
۷. فضل نامه شرعي مسایل په بحر خفیف مثنوی.

۱-راورټي.
۲-تاریخ مرصع د پادري هیوز طبع.

۸. رياض الحقيقت. [1]

۹. باز نامه، د باز او ښکار بحث دئ.

۱۰. هدايه، له عربي څخه په پښتو ترجمه.

۱۱. آئينه، له عربي څخه په پښتو د مذهبي ابحاثو ترجمه.

۱۲. دستورنامه، د بګړئ په باب کي.

۱۳. صحت البدن، حفظ الصحه او طب دئ.

۱٤. زنجيري، راورتي ليکي، چي خوشحال خان يو راز مختصر نويسي او رزم نويسي ايجاد کړې وه، چي فقط د ده کورنئ په پوهېده او بل چا نه سواى لوستلاى.

کورنئ :

د خوشحال خان نوره کورنئ او زامن هم ادباء او مړلفين دي، چي بهرام خان، اشرف خان، عبدالقادرخان، صدر خان، سکندر خان، ګوهر خان يې شاعران زامن دي، افضل خان يې مړرخ لمسى دئ، کاظم خان او عليخان او خوشحال خان او دوست محمد يې کړوسي او نوميالي ادباء دي، چي دا ټوله د پښتو ژبي ويونکي او ليکونکي (شاعران او مړلفين) وه، او د خوشحال خان په مکتب کي د علم او فضل او ادب خاوندان سوي وه.

وفات او وروستئ وينا :

خوشحال خان د عمر په آخر کي ډېر سپين ږيرى سو، افرېدو ته ولاړ، او هلته چي عمر يې (۷۸) کالو ته ورسېدى په ۲۸ د ربيع الاول (۱۱۰۰ هـ) سم له (۱٦۹۱ ع) سره په ډېره ناکامئ وفات سو او په خپل مسکن "سراى" د لوړو غرو په لمنو کي ښخ سو[2].

د خوشحال خان وروستنئ وينا دا ده :

"ما هلته ښخ کړئ چي د مغولو سيورى مي پر خاوره و نه سي، او د مغولو د سپرو د پښنو ګرد مي پر هديره ونه لوېږي".

۱- وګورئ د پادري هيوز د کليد افغاني مقدمه.

۲- هيوز کليد افغاني او د سرحد مجله.

د خوشحال خان ملي او ادبي مرتبه :

زموږ د ملي ژبي په ادب او زموږ د ملت په تاريخ کي خوشحال خان لوړ مقام لري، دی د پښتو ژبي لومړی او تر ټولو لوړ اديب او شاعر او مؤلف دئ.

خوشحال پښتنو او د پښتونوالي محرك او د مليت لوی ساتونکی او پالونکی دئ، ځکه نو موږ دی د پښتو پلار بولو.

او دا نوم او مرتبه په پښتو شاعرانو او ليکوالو کي بل چا ته نه ورکوله کيږي.

همېــــشه به پرې ناري وي د بلـــــــبلو
دا چي سازکړ نن "خوشحال: په ويل باغ

اوس د دې نومیالي او ننګيالي پښتون اديب د وينا يو څو بدلي او شعرونه لاندي ليکو :

غزل

مـرد هـغـه چـي هـمـتـنـاك بـرکـتـنـاك	د عـالـمـه سـره خـوږ پـه زيـسـت و ژواك
مخ يې مخ قـول يې قـول عـهـد يې عـهـد	نـه دروغ نـه يـې فـريـب نـه تـش تـپـاك
لـږ ويـل ډېـر يـې کـول پـه خـامـوشـي کـي	د غـنـچـې غـونـدي خـولـه ډکـه سـينـه چـاك
چـي خـبـره د پـسـتـئ د بـلـنـدئ شـي	پـه لـويـي لـکـه آسـمـان پـه پـسـتـئ خـاك
پـه تـمـکـين کـي لـکـه سـپـر پـه پـسـتـئ کـي (١)	پـه هـر لـور ځـانـګـي ژنـګـوري لـکـه تـاك
لـکـه ګـل شـګـفـتـه روی تـازه پـه بـاغ کـي	هـمـېـشـه د ښـو بـلـبـلـو پـر بـلـغـاك

چي دا هسي ښه ويل کا زه حـــــــــيران يم
چي "خوشحال" راووړ له کومه دا ادراك

١- په سخا کي.

د ښادمنو په خندا ړو [۱۵] — د غمجنو په ژړا ړو
د رندانو په رندۍ — د شیخانو په تقوا ړو
د وصال په سل خوښۍ — د هجران په زر بلا ړو
د بهار په ښو ګلونو — د بلبلو په نوا ړو
چې ترې سبر ونې هیڅ دي — په هغه قد بالا ړو
چې مکحولې دي له نازه — په هغو سترګو شهلا ړو
چې نرۍ تر ویښته ده — په هغه باریکه ملا ړو
چې عاشق وریسي مرینه — په هغه جمال زیبا ړو
چې راځي د یار له لوریه — په هغه باد صبا ړو
چې پیغام راوړي د وصل — د هغه قاصد په پا ړو
چې دوهمه پکښې نشته — د رشتینو په رشتیا ړو
په دا هومره سوګندونه — صد هزار ځله بیا بیا ړو

۱)

چې تر ځان په تا مین یم
زه "خوشحال" خټك پتا ړو

توره چې تېرېږي خو ګزار لره کنه؟ — زلفي چې ولول شي خو خپل یار لره کنه؟
ولې راته وایې چې پر ښکلیو نظر مه کړه — سترګي چې پیدا دي خو دیدار لره کنه؟
شیخ دي لمونځ روژه کا زه به ډکې پیالې اخلم — هر سړی پیدا دئ خپل خپل کار لره کنه؟
تا وې چې زما د خولې بوسه لکه دارو ده — غواړم دا دارو د زړه پرهار لره کنه؟
وینې مې د زړه خورې مګر نور څه لره ندي — زړه زما پیدا دئ تا خونخوار لره کنه؟
څه ژړا فریاد کړې د شهۍ د تورو سترګو — ته ورتلې په خپله دې تور مار لره کنه؟
خود به ستا تر مخه د ګیاه غندي څرګند شي — ګل د لاله راوړه خپل رخسار لره کنه؟

مې شته چنګ و نی شته د خپل یار سره خوشحاله
خپل بیاض په لاس کې څه ګلـــزار لره کنه؟

۱-ړو په پښتو کې د قسم کلمه ده.

چي ګټل خوړل بخښل کا ځوان هغه
چي توره لري د توري خان هغه
کان د لعل د یاقوت د ګوهر څه دئ؟
چي احسان تري پیدا کېږي کان هغه
چي یې ته په ګېډه وخوري حبطه شي
د مجلس سره چي خوږ شي خوان هغه
که د مال دي که د ملك دئ که د لېچو
چي توان د چا په کار شي توان هغه
په تمامه شپه په ورځ په میاشتي کال کي
چي د خدای په یاد و درومي آن هغه
چي د څوك د وړاندي وروستی ځی دا څه شي
په تنها وجود چي شان دئ شان هغه

و نور چاوته وران مه وایه "خوشحاله"
چي په قول عـــــهد وران شو وران هغه

د ګـــلـــونـــو قـــدر چـــا زده؟
یـــا بـــلـــبـــلـــي یـــا بـــورا زده
پـــه جـــهـــان کـــي بـــه یـــو یـــو وي
چـــي هـــنـــر یـــې د کـــیـــمـــیـــا زده
چـــي وفـــا ورځـــنـــي غـــواړې
بـــې وفـــا کـــلـــه وفـــا زده
کـــه جـــهـــان در خـــبـــر نـــه دئ
مـــا پـــه تـــا زده تـــا پـــه مـــا زده
تـــه ښـــادي کـــړه زه بـــه غـــم کـــړم
تـــا خـــنـــدا زده مـــا ژړا زده

رنګ دي ښه دئ خوی دي بد دئ
زه "خوشحال" یم ما رشـــتیا زده

لکه مخ زما د یار دئ نمر خو هسي وي کنه
لکه زه په عشق کي زیړ یم زیړ خو هسي وي کنه
د عالم ډیري خبري لور په لور توري لښکري
زړه مي نه خوځي له ځایه غر خو هسي وي کنه
بي د عشق له شور و شره چي هرګز زما له سره
نه ځي نور هر څه درومي سر خو هسي وي کنه
چي یې رېبم عمل لا کا چي یې ورك کړم ځان پیدا کا
ورځ او شپه داهسي کر کړم کر خو هسي وي کنه
و هغه ته مي سر کوز دئ چي معلوم ورته رموز دئ
په خبره نه پوهېږم خر خو هسي وي کنه

تا وي درومه نوم مي زبر کړه بل سبق له زړه بدر کړه
تل مي ته یې په خاطر کي زبر خو هسي وي کنه
په دا باغ کي یوه ونه تل تازه تره برخنه
چي یې اوړی ژمی بر خورم، بر خو هسي وي کنه
چي آزاد مریی ور درومي خپل مراد ورځني مومي
په هیچا نه دئ تړلی ور خو هسي وي کنه
په یوه زما تر یاره ورشي راشي څو ګذاره
د "خوشحال" خاطر تېز پر دئ پر خو هسي وي کنه

رباعيات

مردان نن جنګ کا آشتي سبا کا — چي سره کښېني صلح و صفا کا
څو يې ژړا وي هونبره خندا وي — څو يې جفا وي هونبره وفا کا

وګړي واړه کارونه خپل کا — مردان هغه دي چي کار د بل کا
څوك چي آرام ګټي د نيکو نام ګټي — د خوږو زړونو دارو به تل کا

ادب چي نه وي په سپين په تور کي — عزت به نه وي په هغه کور کي
دولت به درومي له هغه خلکه — چي سره تل وي په شر او شور کي

بنياد د چاري په مصلحت دئ — بيا د مردانو په ښه همت دئ
چي سره يو شي دا دواړه توکه — واړه دولت دئ عزت حرمت دئ

باغ په خوبۍ کي لکه مخمل دئ — راسره ګوره يو څه مخ مل[1] دئ
ساقي راپاڅه مينا راواخله — پرخه وربېږي ګل دئ حمل دئ

هندو چي بت وته هسي نسکور دئ — مړمن مخ ايښی د کعبې په لور دئ
دا دواړه توکه رسم و عادت دئ — اوده عالمه ! مطلب څه نور دئ

هوښيار به چست و چالاك بيدار وي — په هره چاره به ژر خبردار وي
ډېر به عمل لري لږي خبري — په هر زمان به يي نظر په کار وي

١٦

١- په دې بيت کي د مخمل او مخ مل تر منځ تام تجنيس دئ.

مربع

د شهۍ تورو سنبلو
پرې غوغا کانې بلبلو
په سپين مخ يې تسلسلو
تل به وخت نه وي د ګلو

له ما ګرزي دوره دوره
نور که مري په تېره توره
نظر نه کا له غروره
زه يې مرم په تغافلو

زه هغه اخلاص لرمه
چې مانۍ کړي دما مرمه
ستا په سترګو سوګند خورمه
مخ دي تور شي د چغلو

راته نه خاندي غمګين شم
نه به باز، نه به شاهين شم
ستا له جوره په زړه خوږين يم
نه به راشې په منګلو

خپل انداز ورله بس دئ
ځان ته ګل وايي که خس دئ
خوښ په خپل هنر هر کس دئ
هر يو مست د خپلو ملو

که مې زړه که مې دماغ دئ
په دا بوی مې زړه فراغ دئ
نه يې باغ په کار نه راغ دئ
چې يې راشي د کاکلو

همېشه ورپسې ژاړم
که يې مومم زه يې غواړم
په موندنه به يې وياړم
په اوراد، د څلور قلو

شکر دا چې په پرواز يم
زه "خوشحال" د غرونو باز يم
و ښکارونو وته باز يم
چې په بند وم د مغولو

﴿۳٦﴾

اشرف خان "هجري"

اشرف خان د خوشحال خان مشر زوی دئ، چې (هجري) تخلص لري، لوی خوشحال خان د دې خپل لايق زوی د توري او مړاني ستاينه ډېره کړې ده.

اشرف خان چې د پلار په څېر يو توريالی او اديب پښتون و له خپله ګرانه وطنه ورك، او د اورنګزېب مغول په جګړو کي په (۱۰۹۳ هـ) د مغولو د لښکر په لاس کښېوتلی او د بيجاپور په کلا او دکن کي نظر بند و :

بيجــــاپور هجري په خوب ليدلی نه و
آخر پيښ شي هغه کار چي يې قضا کا

اشرف خان تل په پرديسي کي د وطن او خپلو يارانو په ياد خواږه اشعار ويل، د ده شعر ډېر د وطن د بېلتون نارې او غلبلې لري، او هغه وخت چي له ګرانه وطنه بېلېږي په دې بيتو کي په څه حسرت او تاثير د خپلو ګرانو غرو او خاورو سره وداع کوي:

ما هــــله مــــاتم د ځان وکړ په وينو
چي اټك وته مي شــــاه کړه په ژړا شوم
اوس به څــــه د وطـــــن کاڼي بوټي ژاړم
د رخصت سلام مي وکړ ترې جدا شوم

***

دا پر وطن مين ننګيالي پښتون به تل د خپل خوږ هيواد په بېلتون کي ږغېدی او په خپله خوږه ژبه بې د خپل ناکامه او تريخ ژوندون نقشه په ډول ډول اشعارو د خپل ژوبل زړګي پر تخته راکښله، د ده يوه د بېلتون ناره دا ده :

بې وطنه تنــــها پروت يم په غربت کي
نن له مــــــا سره همدم د صنم غم دئ
د هـــــــيواد اشنا په سترګو ليده نه شي
که په خوب راته حاضر شي بس کرم دئ

قاصـــــدان له روهــه[1] نه راځي مدت شو
ســـــــــلام باد رارسوي منت يې تم دی

***

زموږ دا مقتدر شاعر لس کاله د مغولو په لاس کي بندي و، او په دې وخت کې د خپلي ملي ژبي ادبي خدمت کاوه، او ډېر خواږه اشعار يې ويل، چي د دې توريالي پښتون د پاکو او وطنخواهانه احساساتو ډك دي، مګر دا زړه سوی شاعر چي وفات سو، اشعار يې مغولو د ظلم په اور کي ايرې سوه[2].

هجري چي د وطن غوښتو په ګناه مغولو بندي کړی و، غالباً د اورنګزېب په عصر کي هورې په خپل محبس کي په ناکامي وفات سوی او اوس يې موږ ته فقط يو څو سوي نارې پاته دي، چي د ده د هيواد مينه ځني ښکاره کيږي :

عندليب خټك يې بند په هسي ملك کړ
چي طـــــوطا يې ژبه وايي د غـــــراب

***

د هجري د عمر او وفات نور معلومات نسته، فقط دومره ښکارېږي چي د سپين ږيرتوب او زوړتيا په وخت کي وفات سوی دئ :

د اروا د کــــوچ نيلي په زړه کي زين شــول
چي پر زني مي وېښته د شباب سپين شول

په دې حساب نو د هجري ژوندون موږ د (۱۱۰۰ هـ) حدود تخمين کولای سو.

اشعار او افکار :

اشرف خان هجري ځان ته خپل د شعر دېوان لري، چي يوه برخه يې په ګلشن روه کي

۱-د پښتونخوا غرونه "روه" هم بولي.

۲- د خيبر مجله، مارچ، ۱۹۳۳ ع.

طبع سوې او نوري برخي يې خورا نادري دي.

له دې اشعارو چي موږ ته رارسېدلي دي، د هجري د قريحې لوړوالی او روڼ توب ښه ښکاريږي، هجري د خوشحال خان په مکتب کي د عبدالقادر خان خټک ورور سره اوږه پر اوږه دريږي، او د دې مکتب له لومړيو شاګردانو څخه دئ.

هجري عشقي، اخلاقي، وطني اشعار لري، لکه عبدالقادر خان ډېر د تصوف خواته مايل نه دئ، بلکي خټک پلار خوشحال خان ته يې شعر نژدې دئ، د هجري اشعار ډېر ښه ښه ادبي او ملي مزايا لري مثلاً : د مېلمه احترام د پښتنو يو خصوصيت دئ، دی يو عشقي مضمون هم پخپله ملي پيرايه په څه خواږه ډول سره اداء کوي :

غم د يار له هـــمه ما کره مېلمه شـــــو
ما حضر مي ورته پېش کړ زړه کباب

هجري يو اخلاقي مبلغ هم دئ، ښه اخلاق او د ژوندون لوازم په ساده ډول ښه ښوولای سي په خورا حکيمانه راز د صبر او استقامت ترغيب په څه آسانه ډول کوي :

شورش مه کړه د ګردون له کش مکشه
لـــــــومه کلکه کا مرغۍ په اضطراب

د وخت قدر او د کار پر خپل وخت کولو تبليغ په دې ژبه کوي :

د نن کار طـــمع هر ګز د سبا مه کړه
سبا ګوره هويدا شي د کوم کار مخ

د هجري له ښو بدلو څخه دا لاندي غوره کيږي :

هـمېشـه دي يـار زمـا وي پـر دنـيـا روغ — چـي يـې تـل نـه وي لـه درده زړه ځـما روغ
پـوه بـه درد د عـشـق بـدل پـه دوا نـه کـا — هـر ګـز مـه شـه لـه دې غـمـه زړه د چـا روغ
تـه د خـوږو زړو لـه حـالـه خـبـر څـه يـې — زه د عـشـق لـه غـمـه زړه ګـڼـم سـتـا روغ
ښـايـسـتـه کـه جـفـا کـا څـه مـلامـت دئ — چـي خـالـق يـې کـور د زړه کـا لـه جـفـا روغ
پـه ازل چـي يـې جـفـا و ګـښـلـيـو ورکـړه — بـيـا يـې زړه کـا د دردمـنـو لـه وفـا روغ

نن يې زړه په عنايت د بوسې خـــوښ کړه
په وعده به "هجري" نه شي د فــردا روغ

غم ښادي د جهان باد ګڼه يا ګرد — په دا نه لري پروا آزاده مرد
آمد شد يې تر سبا هم ګړندی دئ — تجربه مي كړه د دور ګرم و سرد
هيڅ هوس د زمانې و خوان ته مه كړه — يو لقمه بې غمه نه لري د خورد
په څو رنګه نقش پيدا په يوه دم كا — د فلك دورونه تاس ګڼه د نرد
چا چي ناز د زمانې په دور وكړ — په خندا كي زخم وركاندي پر درد
غم ښادي كه يې د هوښ په نظر ګورې — د بقا عمر يې زياد نه دئ تر ورد

هجري بد عمل تر شا مخ په صفا كړه
چي په ورځ د محشر نه شې ګونه زرد

لكه ماته كا نصيب همه جهان اور — هر ګز مه شه په هيچا هسي زمان اور
په هغه جهان كافر په آتش سوځي — هجر بل كا په دنيا ځما په ځان اور
بېلتانه هسي آتش رابانـدي بل كا — لكه بل كا د بلبل په زړه خزان اور
په انداز ځما د سوز كله پوهېږي — چا چي نه دئ آزميلی د هجران اور
كه د يار د هجر غم رابانـدي نه وي — راته سهل و سړيو د زندان اور
جور هونبره طغيان وكړ د سرانو — چي يې وريت كړ د دكن خلك ودان اور

لا تاثر پر ظالم نه كا سبب څه دئ
د "هجري" په هر سرح لوني دهان اور

هغه ورځ د هجر غم لره سزا شوم — چي له ياره په ژړا ژړا جدا شوم
ما هلته ماتم د ځان وكړ په وينو — چي اټك و ته مي شاه كړه په ژړا شوم
اوس به څه د وطن كاڼي بوټي ژاړم — د رخصت سلام مي كړی تري جدا شوم
يو ناوك مي په دل لك راوړ له روهه — څار و جار مي د باغ ونه كړ خطا شوم
په محنت مي يو رياض جوړ كا په دهر — لا مي ګل بوی كړی نه ځني سوا شوم
شين فلك په خندا سور شو له هوسه — چي هوډي جبل په مخ زه ورته شا شوم
يو پاړو په دكن نشته چي مي دم كا — ګرفتار په كنج و كاو د اژدها شوم
د وصال دولت مي ګنج پري نازېدلم — تار و نار همه د هجر په دعا شوم
د هوسۍ په ښكر برات د وصل وشو — چي راپوري په ندۍ د نر بدا شوم
نن به څه له هجره زاركوم و چاته — ما پخپله غم خريد كا چي آشنا شوم

زه ختك د يار طلب كړم مونده نه شي
له ناكامه يې له غم سره مليا شـــــوم

دانا ځنګه د جهان له كاره سرد وي — چي الم يې لكه باد خوښي يې ګرد وي
آه و سوز مي باطل مه ګڼه درويشه — ستركي هله كا ژړا چي زړه په درد وي
تخت و تاج ته به سر كوز د همت نه كا — چي په داد د دهر پوه آزاده مرد وي
هغه مرد چي په دغل سود و سودا كا — په مجلس چي د حق ورشي مخ يې زرد وي
په حساب د فرزانه تر ګاو بتر دئ — هر چي تل په فكر ډوب د آب و خورد وي
ګردنده ګردون چكۍ سړی دانه شو — لا په زمكه قرار نه بدن يې ارد وي

دا محــــال دئ چي شاعر به په پښـــتو كي
بل "هجري" غوندي په فن د شعر فرد وي

﴿۳۷﴾

عبدالقادر خان خټك

عبدالقادر خان د خوشحال خان زوی د شهباز خان لمسی د یحیی خان کړوسی د ملك اکوړي کوسی، د پښتو ژبې یو پیاوړی شاعر او نامتو لیکونکی دئ، چې د خټکو د مشرانو له لوړي کورنۍ څخه راوتلی، او د پښتو ژبې ته یې لوړ لوړ خدمتونه کړیدي.

عبدالقادر خان د خپل پلار په شان په خپله کورنۍ او ولس کې د خانۍ او مشرتوب ښه مقام درلود.

عبدالقادر خان د خوشحال خان د وفات په کال (۱۱۰۰ هـ = ۱۶۹۱ ع) ژوندی و، بیا تر (۱۱۱٤ هـ)کاله هم د ده ژوند یقیني دی[1]. په (۱۱۱۲ هـ) عبدالقادر خان د یوسف او زلیخا کتاب پښتو کړی دئ هلته وایي :

په ســن راغــلم تر پنـــــځوسه
په غفـــــلت کې یم تر اوســــه
وېښته سپین خاطر مې تور شو
بد خصـــــلت مې کله نور شــو

د دې شمېره که موږ استنباط وکړو، چې په (۱۱۱۲ هـ) کال عبدالقادر خان د پنځوسو کالو و، نو به د ده د زوکړې کال (۱۰٦۲هـ) وي.

د عبدالقادر خان د عمر وروستنۍ ورځې له دې څخه ښکارېږي، چې ده پخپله وینا کې ډېر ځله بهادرشاه یاد کړی دی[2]، بهادر شاه معظم د اورنگزېب عالمگیر مشر زوی و، چې په (۱۱۱۸ هـ) پاچا سوی، او په (۱۱۲۳ هـ) وفات سوی دئ، نو تر (۱۱۱۸ هـ) پوري د عبدالقادر خان ژوند یقیني دئ.

عبدالقادر خان لکه د خپلي کورنۍ نور توریالي ډېر عمر د مغولو پاچهانو د خوا له خپله کوره، په هندوستان کې نفي و، او هلته یې د خپل گران وطن په یاد خواږه اشعار ویلي دي او کوم وخت په کابل کې هم اوسېدلی او د دې استوگې ذکر یې په خپلو اشعارو کې کړی دئ.

---

۱ -سن زر سل د جدایۍ څورلس دپاسه دا غزل مې په بیاض باندي رقم کړ
۲ -هرکاره به بهادرشاه چیري خبر کا حال عبدالقادره مه وایه سپړلی

د عبدالقادر خان د شعر سبك :

عبدالقادر خان د خوشحال خان د مشهور ادبي مكتب يو پياوړی شاګرد دئ، چي د ده په وينا كي د تصوف او زهد رنګ غالب او ويناوي يې ساده دي، خوشحال خان خو د شعر ټول اقسام لري، مګر عبدالقادر خان ډېر د تصوف او اخلاقو خوا ته مايل دئ.

د عبدالقادر خان وينا له تعقيداتو او دروندوالي څخه تشه ده، د هر راز تخيل پر ادا مقتدر دئ، ګران مضامين په ساده ډول ويلای سي، تمثيلات يې طبيعي او مثبت دي، په تخيل كي ډېر ماورالطبيعه ته نه ځي، د حس او تعقل تر دائرې نه وزي، دا هغه د سهل ممتنع مزيت دئ چي د خوشحال خان د كلام څخه ده اخيستی دئ، د عبدالقادر خان كلام له ظاهري ښېګڼو او بديعي صنايعو څخه هم تش نه دئ يعني په عين ساده ګي كي خپل كلام د بلاغت د بدايعو په غميو هم ښكلی كوي، د صنعت له پاره كلام نه مغلق كوي او نه درانه او پېچلي مضامين سره غونډوي، په دې بيتو كي يې د طباق صنعت څه ښه ادا كړی دئ :

چي يې تللم په خندا خندا ديدن ته
اوس يې درومم په ژړا ژړا مـزار ته

يا دا :

هر سحر ستركي د ګل په اوښيو ډكي
په دا باغ كي بې ژړلو خـــــندا نشـــته

په دې دوو بيتونو كي تجنيس دئ :

سل زخمه كه وخوري ترې به يو څاڅكی پرې نه وزي
هسي رنګه وچـــــه د صـــورت كا مـــــينه وينه
خـــــوب به يې بدل په بيداري خـــــوښي به وير شي
هـر چي يې په زړه كي د دلــــبر و مـــــــــينه وينه

په شاعري كي د ويونكي د كمال او د شعر د پوخوالي يوه ښكاره نخښه هم دغه ده چي په حسن طلب پوه وي، عبدالقادر خان په دې رباعي كي د حسن طلب ټوله ښېګڼې يو ځای كړي دي لومړی د عيش او مسرت عوامل په ګلستان كي سره ټولوي، وروسته نو محبوب ته په داسي ژبه د راتګ بړغ كوي، چي د ادب او مينې احترام هم پكښې دئ، امر نه كوي بلكي د خپل اشتياق او انتظار اندازه څرګندوي، لكه چي وايي :

باران وورېږي څـځواكي څاځي
نسيم را والوت سنبل پرې ناځي
اسباب د عيش واړه مـوجود دي
ساقي ته ګـورو چي دی راپاځي

افکار :

د عبدالقادر خان په آثارو کي علاوه پر خوږو او عشقي شعرونو لوړ لوړ اجتماعي او اخلاقي مضامين هم سته، هغه اخلاق چي په ټولني ژوند کي سړی ورته اړ دئ، په صراحت سره ښيي، او له هري خوا هغه ښېگڼي بيانوي، چي په ژوندون کي ظفر او بری پوري تړلی دئ، مثلاً : زيار او مښود چي په اجتماعي اخلاقو کي يو مهم شی دئ، او ادبا يې هر کله ښېگڼي وايي، عبدالقادر خان هم د دې ښه خوی تلقين په ښکاره الفاظو کوي، لکه چي وايي :

ژرنده هاله څه حاصل کاندي چي گرځي
يو زمـــان قـــراري مه کـــړه له طلـــبه

د اجتماع په دنيا کي سعادت د هغه ملت نصيب دئ چي افراد يې پخپله گټه کي د بل چا ضرر نه غواړي يا دا چي د بل چا په ضرر کي خپله گټه ښه نه بولي، عبدالقادر خان په دې لاندني بيت کي دا اجتماعي رواداري او پېرزوينه تر دې اندازې غواړي چي د خپلي گټي له پاره هيڅکله د چا بدي او تاوان ښه نه گڼي :

چي سبب يې د دوزخ زما کشتن دئ
بيا دي نه مـــــومم دا هسي شـــهادت

په دې رباعي کي هم عبدالقادر خان خپل اجتماعي لوړ افکار په ښه ډول څرگند کړي دي :

ځوانمرد هغه دئ چي لکه شمع
د ځـان په سولو مجلس کا جمع
د بل دپاره که په خـــــــندا وي
په مخ يې درومي باران د دمـــع

دا د مړاني او ځوانمردئ مقياس چي دې نوميالي پښتون اديب مقرر کړی دئ، حقيقتاً يو اجتماعي او د گټي ډک معيار دئ.

عبدالقادر خان يوازي د روغي د ميدان مېړه نه دئ، بلکي د خپل پلار په ډول يو توريالی او ننگيالی اديب دئ، چي په ډېرو جگړو کي يې د پلار سره ملگري کړې ده، په دې دنيا کي د حيات فلسفه او د دې لار هم د توري زور بولي، لکه چي وايي :

چي د توري مخ يې سور کړ په ميدان کي
هم هـــغه سر خـــسرويي يوسي لـــه نبرده

عبدالقادر خان د تصوف په دنيا کي هم استادانه افکار لري، ځکه چي دی عملاً هم په دې ډله کي داخل و، او په عرفان او تصوف کي د شيخ سعدي لاهوري معتقد و، نو په خورا ښه ډول د دې دنيا څخه ويېږي، مثلاً د قدرت د جمال ننداره په دې بيتو کي په څه سلاست او صراحت ښيي :

دلـــبر مـــــخ راته ښـــيي په هر آئين کي
ګه په تور کي جلوه ګر شي ګه په سپين کي
ګه په زلـــفو کي ځـــای وکا زړه راکاږي
ګه په سترګو په رخـــسار او په جـــبين کي
په ځـــــراغ کي تجـــــلا وکا پتنګ ته
بلـــــبلانو ته ښـــکاره شي په نسرين کي
په هر څه کي ګوره يار عـــــــبدالقادره !
که دي نشته شك ګمان په خـــپل يقين کي

په دې ډول زموږ دا اوږ ژبی اديب په تصوف کي استادانه ږغيږي او د تصوف له خوا پاخه او خواږه ويل کوي.

آثار :

عبدالقادر خان د پښتو يو مشهور مؤلف دئ، ځيني محققين وايي چي ده شپږته جلده کتابونه ليکلي دي[1] مګر اوس موږ ته ېله دغو شپږو کتابونو نور څه نه دي را رسېدلي :

١. د اشعارو دېوان چي تقريباً درې نيم زره بيته دئ او په ١٣١٧ کال له کندهاره حبيبي بشپړ چاپ او نشر کړی دئ.
٢. ګلدسته په دغه نامه عبدالقادر خان د شيخ سعدي شېرازي ګلستان کټ مټ په پښتو ترجمه کړی دئ او ډېر خوږ منصور او منظوم اثر دئ.
٣. نصيحت نامه په تجنيس چي يو خوږ او سليس مثنوی دئ، او ټوله د تجنيس په صنعت ويل سوی دئ.
٤. څلوېښت حديثه چي تقريباً پنځه سوه بيته دي.
٥. آدم خان او درخانۍ : دا مشهوره ملي کيسه هم عبدالقادر خان ليکلې ده.
٦. يوسف او زلېخا : تقريباً څلور زره بيته په خفيف بحر، دا کتاب په (١١١٢ هـ) کال عبدالقادر خان نظم کړی او خورا خوږ دئ، اشعار يې ډېر سليس او روان دي.

د عبدالقادر خان د کلام نمونې :

يو څو ټوټې له ګلدستې څخه :

---

١ -د پښتو شعر انتخاب، د مسټر راورټي انګليسي مستشرق.

په ښوره مځکه کي کله زراعت شي
د امید تخم هرګز پرې ضایع مه کړه
له بدانو سره ښه بدي له ښو شي
دا وینا ده و هر چا و ته کره
عاقبت به د ارمان ورغويي ژويي
يو زمان دي بدان نه شي چاکره

خر که هر څو بې تمیز دئ
چي بار وړي هسي عزيز دئ
اوښ غځکی چي باربردار وي
له ظالمه بزرګوار وي
د ده چي ومري ترې ددي ځي
دى و دوږخ ته په بدي ځي

چي قانع په یوه څاڅکي شو صدف
قیمتي ګوهر یې ځي په هر طرف
چي همای مرغه قانع په استخوان شو
په مرغو باندي يې بیا مونده شرف

بدلي

ساقـي پـاځـه پـيـالـه راکـړه پـاڼـي بـېـد کـا
د بـــهـــار د راتـــلـــو بـــا غ وتـــه نـــويـــد کـــا
ســتــا پــه مــيــو کــي نــشــا د يــکــرنــګــۍ ده
چـي تـر فـهـم مـي يـکـرنـګ سـيـه سـفـيـد کـا
د رقــيــب خــاطــر بــه ولــي لــکــه يــخ شــي
کـه يـار مـخ راتـه ښـکـاره لـکـه خـورشـيـد کـا
سـيـا چـشـمـانـو څـخـه بـوی د وفـا نـشـتـه
لـه دې بـابـه بـه څـوک څـه ورتـه امـيـد کـا
چـي پـه عـشـق سـره ژونـدی وي هـغـه نـه مـري
خـدای تـوانـېـږي کـه ځـمـا عـمـر جـاويـد کـا
زړه يـې درسـت لـه مـا نـه يـووړ لا يـې ګـوره
چـي لا څـو سـحـر دمـونـه مـکـر و شـيـد کـا
دا ځـل ډېـر ورځـنـي ښـاد "عـبـدالـقـادر" شـو
چـي بـه بـيـا د ښـايـسـتـه و واعـتـمـيـد کـا

خـدای بـه ژر پـرېـشـان يـاران سـره يـو ځـای کـا
بـدخـواهـان بـه سـر وهـي هـم بـه هـای هـای کـا
پــه جــهــان کــي نــوي نــوي بــازۍ کــېــږي
لــه يــوه تــمــامــه نــه بــلــه بــرپــای کــا
د بــهــار د ګــلــو ګــښــت کــولــی نــه شــم
خـپـلـي اوښـي راتـه مـځـکـه ګـل و لای کـا
تـل بـه وار د رقـيـب جـوړ رابـانـدي نـه وي
هـر څـو ډېـر کـه وګـټـي آخـر يـې بـای کـا
بـــزرګـــي پـــه وزر نـــه ده پـــه ښـــه خـــوی ده
بـوم بـه کـلـه پـه وزرو ځـان هـمـای کـا
زخـمـي شـوی دئ هـر لـور "عـبـدالـقـادره !"
څـوک اوه اوه آه آه ځـنـي وای وای کـا

چي څوک بد راسره کا ورسره ښه يم
هم په دا د ښو د بدو تور لېمه يم
له هغو مي څه اندوه چي په خوی اور دي
پخپل خوی کي سوړ او نرم تر اوبه يم
چي و ماته زما عيب پېشکش راوړي
د دي هسي يار له خدايه په غوښته يم
فرښتې دي غم زما د عصيان نه کا
که مفسد يم که ظالم يم بيا د ده يم
نور زما دئ نار زما دئ نورو څه دي
د پتنګو غوندي خير د ځان په سوه يم
په ايرو يې مخ سپېره شي چي نفاق کا
آئينه غوندي مخ سپين تور په زړه نه يم
چيري نه وي چي به بل مخ وته ګوري
په هجران کي خوښ د سترګو په واته يم
له نور چا کله ګله "عبدالقادر" کړم
زه خوار کړی خپلو سترګو يم خپل زړه يم

په ویل د کوم بې رحم ځیګر ور ځي
چي دا هسي ډېر پس رایشي بیا ژر ځي
د عاشق د سترګو غر نه حجابېږي
ولي هسي شان مخ نغښتی په مېزر ځي
د لویئ په مقام به هاله کښېني
که دور کړی د مړاني په وزر ځي
د هوسیو سترګي توري د باز سرې دي
خونرېزي تر نورو سترګو کا، لا زر ځي
در پوهېږم چي به ژر مصلی رنګ کړي
چي دوهي و ته ډېر ډېره قلندر ځي
تصدیع مه کړه کشتن ګاه و ته په سر ځي
که په وژلو د بېدل "عبدالقادر" ځي

رباعیات

غم پرې هرګوره د جهان زور شو
دننه زړه مي راڅخه خپور شو
راغلم ناګاهه په آشنا کليو
کلی هغه دئ عالم پرې نور شو

دا پند له ما نه په زړه کي ياد کړه
څو دي لاس رسي مروت داد کړه
زړونه د هر چا په احسان ښاد کړه
آزاد بنده کړه، بنده آزاد کړه

په مجالس کي بېرون له همه
دا آواز وخوت د خم له فمه
چي زه هم ستاسي ميخور زلمی وم
زما له حاله مه شئ بې غمه

چي پکښي ايښې ښه صورتونه دي
ځکه په مځکه ښکاره ګلونه دي
قدم پرې ورو ورو په احتياط ږده
دا توري خاوري کښلي مخونه دي

آبشاره ولي دا هسي ژاړې
له چا فرياد کړې څوك پسي غواړې
که تل فرياد کړې له کاڼي سر وهې
بيا به رانه شي اوبه چي ولاړې

چي ورو ګړی له تا ويزار شي
خپلوي د خپلو هاله په کار شي
کنه په ورځ د راحت تر خپلو
بيګانه هم تر سړي ځار شي

که سپین او سره یې په کور کي تل وي
چي نه یې علم نه یې عمل وي
بنیاد یې نشته آخر به خوار شي
بخت به تر کومه ورسره مل وي؟

چي نوم یې وشي د محرمۍ
خوب به په څوکا د بې غمۍ
په یوه ټکي محرم مجرم شي
وېره دي کاندي د محرمۍ

بېګاه نژدې شو د غرونو سیورې
په سم راپرېوتې له سپیني تورې
ډېر ډېر وېرېږم یاره نژدې شه
چي ځیر دي ګورم هم مې ځیر ګورې

چي دي له لاسه آزار وي زړونه
مرګ دي بهتر دئ له دې ژوندونه
څو به دي بلي لمبې د ظلم وي
آخر به وسوځي دا اور ستا خونه

صبر په زړه کي د عاشقانو
دنیا په لاس کي د آزادګانو
لکه اوبه په غلبیل کي نه دري
هسي قرار نه کا، اې تجربه دانو

تاریخي مشاعره

د پښتنو پخوانو شاعرانو تر منځ یوه ادبي مسابقه یا خوږه مشاعره واقع سوې ده چي ډېرو ادباوو برخه پکښې اخیستې ده.

د پښتو د ادب پلار خوشحال خان خټك یوه خوږه بدله لري، چي مطلع یې داسي ده :

لــکه زه په يار مين يم بل به نه وي مين هسي
لکه زه پسي غمجن يم بل به نه غمجن هسي

د پښتو پلار د دې بدلي په مقطع کي داسي وايي :

چي "خوشحال خټك" يې وايي په پښتو ژبه خبري
په پارسي ژبه به نه وي که پوهـــــيږې سخـــــن هسي

عبدالقادر خان د دې بدلي قافيه اړولې ده، او د خپل پلار شاعرانه استقبال يې کړی دئ، په دې ډول :

لکه زه په يار مفتون يم، بل به نه وي مفتون هسي
لکه زه پسي محزون يم، بل به نه وي محزون هسي
پرون غېږ په غېږ له ياره نن تر منځ شوه هيوادونه
دا انصاف د زمانې دئ چي نن هسي پرون هسي
په کاته د سترګو زړه وړي په خبرو ځني صبر
د جهان په مخ به نه وي سحر هسي افسون هسي
په قيامت به هم په هوښ د محبت لېونی نه شي
چي به روغ شم بې ليدنه زما نه دئ جنون هسي
خط په مخ د دلبر راغی، شور د زړه په بازارګړ شو
چي د حسن پاچا لېږدي د دې خط دئ مضمون هسي
د ژوندون فايده دا ده چي ديدن کوي د ښکليو
چي يې دا فايده نه وي مرګ بهتر تر ژوندون هسي
آئينه د خپل زنګون و ما ته جام جهان نما شوه
ځکه سر لرم تل ايښی، د فکرت په زنګون هسي
د دنيا په دښمني کي عيسی لاړ شو تر آسمانه
په دوستي کي يې لا ځي تحت الثرا ته قارون هسي

د دې بدلي په مقطع کي عبدالقادر خان پخپل شاعرانه افتخار لکه نامتو پلار د ځان ادبي لوړتيا داسي ښيي :

دا غـــــزل په پښـــــتو ژبه چي بيان "عبدالقادر" کړه
دروغجن يم که بې خانه وايي بل يو پښـــتون هسي

ځکه چي پښتانه ډېر غبطه او د سيالۍ حس لري نو د عبدالقادر خان د دې خبري پر دوی اغېزه کړې او احساسات يې ور ښورولي دي.

ډېرو شاعرانو د عبدالقادر خان په استقبال خورا خوږې او شيوا او رشيقي بدلي

ویلي او د فصاحت او بلاغت داد يې ورکړی دئ.

په دې مشاعره کي (معزالله، محمدي، صدر، اشرف، عثمان، غفور، اودل) شرکت کړی دئ، چي د دوی استقبالیه بدلي به د هر یوه د حال په برخه کي راسي.

﴿۳۸﴾

سکندرخان

د خوشحال خان زوی او د ده د ادبي مکتب یو پیاوړی ادیب دئ، راورټي د قاسم علي افریدي په حواله د ده ذکر کوي[۱].

د سکندر د شعر دېوان ورک دئ، فقط یوه بدله يې هیوز په کلید افغاني کي طبع کړې او د هغه لاړه څخه يې یوه مرغلره راساتلې ده.

که نه وي اوس به دغه یوه ګرانبها مرغلره هم لکه د ده نور دېوان ورکه وای. ښکاربېږي چي د سکندر خان سبك لکه د خپل پلار عشقي او ډېر روان او کلام يې خوږ دئ، د تاثره ډك دئ او پخپله کورنۍ کي هم ښه ادبي مقام لري، تر عبدالقادر خان او هجري وروسته د علیخان او شیدا سیال دئ.

سکندر خان لکه چي په ټولو معناوو یو ملي او پښتون شاعر دئ په تخیل کي هم له دې محیطه نه وزي، د پښتنو په حیات خبر او پوه دئ، په دې بیت کي د پښتنو فولکلوري د معالجو لاري څنګه یو ځای ښوولي دي:

ستا د زلفو مار چیچلی نه رغېږي
په ستانو په زیارتونو په دم هــــم

سکندر خان د "مهر او مشتري" په نوم یو بل کتاب هم نظم کړی دئ، چي اوس لکه د ده دېوان ورك دئ او نسخې يې هیڅ نه مومو، دا کتاب په (۷۷۸) هجري کال محمد بن احمد العطار التبریزي په پنځه زره بیته نظم کړی و، چي ځو تنو شاعرانو په تورکي هم نظماً ترجمه کړی دی[۲].

سکندر خان هم لکه چي دغه کتاب پښتو ته نظماً رانقل کړی دئ او خپل ادبي

---

۱ -تاریخچۀ شعر پښتو.

۲ -کشف الظنون، ج ۲، ۳۷۳ مخ.

اقتدار يې ښکاره کړی دئ.

د سکندر خان دغه يوه بدله چې موږ ته رارسېدلې ده، تر يوه دېوان ګرانه ده :

مغني ګوتي په ځير بږدي په بم هم
هم ساقي شته هم بهار و صنم هم
ستا د عشق د غشي هسي ځای پرهار دئ
چې ريښه پرې اېښووی نه شي مرهم هم
ستا د زلفو مار چيچلی نه رغېږي
په ستانو په زيارتونو په دم هم
تا چې مخ ورته ښکاره کړ لېونی شو
پاس د غرونو په سر ګرځي په سم هم
هغه راز د محبت چې پټ له تا دئ
زړه خبر ورځني نه شو قلم هم
د خوښۍ پياله په لاس کې نن زما ده
درد زحمت راځخه وتښتېده غم هم
په لذت دي د سرو شونډو کوثر هيڅ کړ
د حيات اوبه لا هم د زمزم هم
د يوه لاس نغاره هسي آواز کا
دا افسر کلاه به ستا نه وي دم هم
که ناستې د يار د کوی په خاورو مومي
باغ بهار د "سکندر" دئ ارم هم(۱)

(۱)

﴿۳۹﴾

صدر خان خټک

صدر خان د خوشحال خان زوی دئ، چې د خپل مشهور پلار تر ادبي او علمي روزنې لاندې يې لکه نور خپل اديبان وروڼه، د شعر او ادب متين ذوق او روڼه قريحه

۱ -کليد افغانی، ۳۸۸ مخ.

موندلې او د خوشحال خان د ادبي مکتب یو پیاوړی ادیب دئ.
صدر خان لکه خپل نور ورونه یو ادیب او شاعر او پوه پښتون دئ، چې پخپله کورنۍ کي د کلام په متانت او د شعر په پوخوالي تر "هجري" او "عبدالقادر خان" وروسته مقام لري. ژوندون یې عاشقانه دئ، د عشق او مینې د دنیا سوی او خوږ تر هر څه خوښوي، او د نړۍ ټوله دفاتر او علوم، د مینې تر یوه لوست قربانوي[1] :

د عشق یو سبق کافي دئ
نور د کل جهان دفتر هیڅ

اشعار او آثار :

صدر خان د پښتو یو باذوقه او متین او د لوړې قریحې خاوند ادیب دئ، یو خوږ د شعر دېوان لري، چې متېسفانه ډېر نایاب دئ او فقط هیوز انګلیس په کلید افغاني کي په (۱۸۹۳ ع) کال یو څو بدلي ځني اقتباس کړي دي، چې موږ یې ادبي ذوق او اقتدار ځني معلومولای سو، دی پخپلو بدلو کي کله ځان "صدر خوشحال" او کله یوازي "صدر" یادوي.

"صدر خان" د خوږو اشعارو پر دېوان علاوه، د نظامي خسرو او شیرین هم په پښتو شعر ترجمه کړی دئ، چې نسخې یې خورا لږ دي، او نه مونده کېږي.

"صدر خان" په شعر کي د خوشحال خان پر سبك ځي، او د خپل پلار پیرو دئ، کلام یې د خټکو د کورنۍ په څېر خوږ او بې وله او سلیس ښکارېږي، لاندي بدلي د ده د کلام د نمونې په ډول ولولئ :

غزل

---

۱ -تاریخچهٔ شعر پښتو د حبیبي.

لکه زړه چې زما وسو ستا په غم کې بېلتون هسې[۲]
مه شه وریت د جدایۍ په اور کې بل یو لړمون هسې
خط په مخ د ښایسته وو د قضا نښې هم داسې
هر کمال زوال پذیر دئ د دې خط دئ مضمون هسې
لکه زده دي د ستا سترګو د جهان په مخ دلبره
نه دئ هسې چا لیدلی جنون هسې افسون هسې
لکه ما د یار په مخ کې وجود وسو بیا ژوندی شو
هیڅ پتنګ موندلی نه دئ، له څراغه ژوندون هسې
څه ساعت به د دنیا وي چې مې هسك ستا په غمونو
ازلي پرېووت محبوبي څوك به راوړي شګون هسې
پرون سور په انبالۍ ته نن په کټ د جنازې ځې
دا دنیا ده دا یې دود دئ چې نن هسې پرون هسې
چې تا وینې ګل ته ګوري اوبه وینې تیمم کړي
په همه مذهب مردود دئ که څوك کاندي تېبون هسې
لکه موج په بېلتانه کې زما زړه وهي له سترګو
په دا موج کله بهېږي جیحون هسې سیحون هسې
ستا ځواب عبدالقادره په دا رنګ "صدر خوشحال" کړه
څو بې خانه زه ویل کړم بل به نه کا ښتون هسې

(۱)

ستا تر لب لعل و ګوهر هیڅ
ستا تر زلفو مشك عنبر هیڅ
حجاب واچوه له مخه
آفتاب محوه کړه قمر هیڅ
خریدار چې یې بې نیاز وي
د چشمانو در ګوهر هیڅ
چې د عشق بدرقه نه وي
په خونخواره لار سفر هیڅ
ستا تر قده تر قامته
صنوبر چنار عرعر هیڅ
سنګین زړه دي نرم نه شو
په ژړا زما احقر هیڅ
د عشق یو سبق کافي دئ
نور د کل جهان دفتر هیڅ

---

۱ -دا بدله د عبدالقادر خان په مشاعره اړه لري.

ستا ګفتار "صدر خوشحاله !"
کان د کان کـړه د شــکر هیڅ

﴿٤٠﴾

خواجه محمد بنګښ

خواجه محمد له هغو پښتنو شاعرانو څخه دئ، چي د خوشحال خان معاصر او د اورنګ زېب په عصر کي ژوندی و، د خواجه محمد نور سوانح نه دي ښکاره خو لکه نور خپل معاصرین د مغولو له مظالمو څخه ډېر شکایتونه لري، او دا ځني ښکارېږي چي خواجه محمد هم لکه نور ملګري له وطنه ورك او پردېس و، دی پخپله وایي :

د اورنګ په پادشاهي کي مي نیاو نه شي
زه خواجه محـــــمد به ووزم و بل لـــــور ته

د خواجه محمد له ویناوو دا اوڅارېږي چي دی یو متصوف او جره سړی و، د طریقت او عرفان د لاري تلونکی او یو داسي سالك و، چي د ده کلام هم ټوله په دغو حالاتو ډك دئ.

اشعار او افکار :

د خواجه محمد اشعار د دېوان په ډول ټول سوي او مردف دي، مګر بشپړ دېوان یې تر اوسه نه دئ نشر سوی، د ده اشعار په فصاحت او بلاغت او نورو ادبي ښېګڼو کي اوسطه درجه دي، عشقي، عرفاني، اخلاقي مضامین لري، چي یوه برخه یې مستشرق راورټي په "ګلشن روه" او هیوز انګلیس په "کلید افغاني" کي نشر کړېده.

خواجه محمد په فکر کي پوره صوفي دئ، دی د عرفان په مسئلو کي د مرشد او هادي پر اهمیت ډېر تاکید کوي، چي سړی باید خپل ځانته د طریقت پر لار کامل مرشد او لارښوونکی ومومي.

د ده د شعر ډېره برخه هم د دغي مسئلې تاکید او شرح ده، مثلاً:

کاملانو څخه هسي رنګ کیـمیا ده
تر قــربان د کیمیاګرو واړه زر شه
چي کامـــــل و تاته وایي هغه وکړه
که بزرګ نه شوې بیا هله مرور شه

خواجه محمد اخلاقي مضامين هم په ښه ډول وايي، او په ادبي تلازماتو کي هم له خپلو معاصرينو څخه تر شا نه پاتېږي، مثلاً په دې بيت کي يو خورا زوړ او مبتذل مضمون يې په يوه حسي تشبيه سره نوی کړی دئ:

زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بيا مشکل دي رغول د شکسته وو

خواجه محمد که خپل شعر او قريحه فقط عرفاني مضامينو ته نه وای بېله کړې، او په نورو خواوو کي يې هم څه ويلي وای، نو به د پښتو له لومړۍ درجې شاعرانو څخه وای، ځکه چي دی داسي روڼه قريحه لري چي نوي مضامين هم موندلای سي، مګر روحاني جذب او هيجان دی ماديأتو ته لږ پرې اينبی دئ. که نه وي کله کله چي د بلاغت او ادب ميدان ته راسي، داسي مضامين مومي، چي بل چا نه وي موندلي، د مثال په ډول د دې يو بيت بلاغت او ادبي طراوت او بديعي کيفيت وګورئ :

ګوتې توري کړې په ما يې کړې راپوري
زه حــيران يم ســـتا د سپينو ګوتو تور ته

توري ګوتي پوري موښل او تور د پښتو خصوصي محاورات دي، چي د تهمت معنا ورکوي، د سپينو ګوتو تور، يو ښه بديعي کيف لري.

د خواجه محمد يو څو غوره بدلي :

چي پادشاه يې د جمله وو ښايسته وو
خبر واخله د عاجزو خوار خسته وو
زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بيا مشکل دي رغول د شکسته وو
زړه مي ستا په محبت سره تړلی
نظر وکړه په دا خپلو دل بسته وو
د چمن ګلونه واړه پرې تازه شوه
شمال راغی ستا د مخ له ګل دسته وو
درست يې ويستم له عقله له شعوره
ستا خوږو خوږو خبرو آهسته وو
چي يې قد و قامت ستا په سترګو وليد
ملا شوه ټيټه د همه و آراسته وو
زما سر به تر اووم اسمانه تېر شي
که مي کړې د خپل مجلس له نشسته وو
ياره ستا په څېر نېك خويه سړی نشته
مګر تا زده کړ دا خوی له فرشته وو
سر و مال به همګي ځني قربان کړم
زه "خواجه محمد" مريد د ښايسته وو

کـه دا مـا غـونـدي غـريـب پـرېـوزي و اور تـه
ستـا سـنـګـين خـاطـر بـه نـه شـي کـښـتـه پـورتـه
د عـــاشـــق لـــه آه ســـرده نـــه وېـــرېـــږې !
تـه هـر ګـوره ډېـر غـره يـې و خـپـل زور تـه
يـا وفـا دي هـيـڅ زده کـړې چـيـري نـه ده
يـا خـو نـه ګـورې لـه کـبـره و سـر تـور تـه
ستـا پـه عـشـق کي هسـي چاري پـه مـا وشوې
چـي لـه شـرمـه کـتـی نـه شـم کـلـي کـور تـه
ګـوتـي تـوري کـړې پـه مـا يـې کـړې راپـوري
زه حـيـران يـم سـتـا د سـپـيـنـو ګـوتـو تـور تـه
نـور عـالـم مـي هـمـګـي لـېـونـی بـولـي
دواړه غـوږ مـي دي نـيـولـي و پـېـغـور تـه
د اورنـګ پـه پـادشـاهـي کـي مـي نـيـاو نـه شـي
زه "خـواجـه مـحـمـد" بـه ووزم و بـل لـور تـه

روغ عــالــم تــه د زړه حــال ویــلــی نــه شــم
کــه یــې نــه وایــمــه درد زغــمــلــی نــه شــم
په تمام خلکو کي هسي رنګ مطعون یم
چي لـه خـپـلـي غـمـخـانـې وتـلـی نـه شـم
د تـهـمـت لـه غـمـه پـروت یـم سـترګـي پټـې
زه لـه شـرمـه چـا تـه غـټ کـتـلـی نـه شـم
حلق مي هسي د هجران پر پیاله تریخ دئ
چـي د دې دنـیـا خـواږه څـکـلـی نـه شـم
یــار زمــا پــه حــال خــبــر دارو مــي نــه کــا
د رقـیـب لـه وېـري حـال ویـلـی نـه شـم
زه بـه هـم لـه یـاره لـیـري پـر هـیـواد شـم
پـه هـیـڅ رنـګ د یـارئ پـټ شـلـولـی نـه شـم
د فـراق اوښــي مــي تــل پــر مـخ بــهــېــږي
پـه لـېـمـه کـي د یـار خـال سـاتـلـی نـه شـم
هــمــېــشــه لــکــه لالــه ویــنــي د زړه خــورم
زه "خـواجـه مـحـمـد" څـرګـنـد ژړلی نـه شـم
زه "خـواجـه مـحـمـد" هـرګـوره دروغـجـن یـم
چـي د یـار پـر مـیـنـه سـر ښـنـدلـی نـه شـم

په ما غم دئ واړه ستا د مینې مینې
زړه مې درست پاره پاره شو وینې وینې
اندرون کوګل مې درست له وینو ډک شو
ظاهري جامې اغوستې سپینې سپینې
بیا دې نوي پرهارونه په ما روغ کړه
لرغونې مې لا روغ نه دي ځینې ځینې
په ژوندون یې څه احسان راسره نه کړه
څه په کار دي که یې کړې په مړینې مړینې
زه دې درست له باغه ویستم دلبره !
تور زاغان پکښې مېوې خوري خوړینې خوړینې
تورو زلفو دې خوشبویه کړه ملکونه
دواړه کلوښتې دې د مښکو چینې چینې
خماري سترګې دې دواړه شنه مزري دي
د "خواجه محمد" و مرګ ته وړینې وړینې

رحمان بابا

هر کله چي عبدالرحمن بابا په يوه غريبه کورنۍ کي پيدا سوی دئ، نو د دې نامتو شاعر ابتدايي معلومات تر اوسه چا مفصل نه دي ليکلي، د ده د خپلو ځيني شعرونو او د بعضي خارجي پوهانو د معلوماتو څخه دومره معلومېږي چي د ميني په کټارو ژوبل عبدالرحمن په قام مهمند[1] (سړبنی) او د مهمندو په علاقه په يو کلي کي چي بهادر کلی نوم لري پيدا سوی دئ. دا کلی د کوهاټ د سړک په غاړه د پېښور له ښاره پنځه ميله جنوبي اړخ ته پروت دئ، عبدالرحمن په خپله زمانه کي يو صوفي مشرب او په عشق کي داسي ډوب شاعر تېر سوی دئ، چي خپلي فقير مزاجۍ او په خپل عشق کي فنا سوي حالت، دی خپل کلي هزارخانې ته په تلو او استوګنه مجبور کړ.

د دې کلي خلك تر اوسه هغه وني ته چي دا نامتو اديب به تر لاندي کښېناست او د جمال، او قدرت په ننداره او محبت به بوخت او د خپل حقيقي محبوب د عشق په نشه کي به يې په پښتو ژبه خواږه خواږه اشعار ويل، په ډېره درنه سترګه ګوري او ډېر احترام يې کوي، د ده وفات او د عمر پوره معلومات زموږ لاس ته لا تر اوسه نه دي راغلي، مګر د ځيني محققينو د معلوماتو خلاصه دا ده چي دی په هزارخانه کي د اخوند درويزه هديرې ته نژدې ښخ دی[2].

ځکه چي رحمان بابا تماماً له جسمانيته وتلی، او د روحانيت په دنيا کي ډوب و نو ده پخپله وينا کي د خپل عمر او حيات کوم ذکر، د نورو شاعرانو په ډول نه دئ کړی، فقط دومره ځني ښکارېږي چي دی تر اورنګ زېب وروسته هم د شاه عالم په عصر کي ژوندی و، لکه چي وايي : (اوس د شاه عالم نوبت دئ).

شاه عالم د اورنګ زېب زوی په (۱۱۱۸ هـ) کي پاچا سوی دئ نو تر دغه کاله خو زموږ دا نوميالی شاعر ژوندی و.

رحمان بابا د خپل عصر وقايعو ته تنقيدي کاته هم لري، دی د خپل عصر د لويو پاچهانو اوضاع په دې بيت تنقيد کوي :

---

۱ -هيوز مستشرق ليکي، چي رحمان بابا د مهمندو د ابراهيم خېلو له پښې څخه و.

۲ -د هيوز د کليد افغاني مقدمه، ۱۸۹۳ ع،

بیا دارا او اورنګـــزېب وته حیران یم
چې یې څه چاري واقع شولې تر میان

ځیني پوهان دا هم وایي چې رحمان بابا په زلمیتوب کې یوه پلا د پښتو پلار خوشحال خان سره په اکوړه کې لیدنه کړې ده او د پښتو دې دوو لویو شاعرانو سره لیدلي دي[1].

د دې روایت سره سم نو موږ د دې خپل نومیالي پښتون شاعر د ژوندون کلونه له (۱۰۵۰ هـ) څخه تر (۱۱۲۰ هـ) پوري تخمین کولای سو، ځکه چې خوشحال خان په (۱۰۲۲ هـ) کې زوکړی او د رحمان بابا ژوند د ده له وینا څخه د شاه عالم تر جلوسه (۱۱۱۸ هـ) یقیني دی.

د رحمان بابا دېوان :

د رحمان بابا دېوان په دوو دفترونو کې لیکل سوی دئ، په دې دواړو دفترونو کې د شاعرانه فن او ادیبانه نازکخیالۍ د رویه څه خاص فرق نسته، دواړه دفترونه د یو پوخ فکر او لوړ دماغ نتیجه معلومېږي.

ځیني مړرخین دا خیال لري چې رحمان بابا خپل دېوان په خپل ژوند لکه د نورو اکثرو شاعرانو نه دی مرتب کړی، بلکې ده به چې کوم یو نظم لیکی نو خپلو دوستانو ته به یې د تحفې په ډول وړاندي کاوه.

د رحمان بابا له وفات وروسته دغو قدردانو دوستانو د رحمان دېوان په دې موجوده صورت مرتب او خپور کړ.

محققین مړرخین دې خبرو ته اهمیت نه ورکوي او وایي چې رحمان بابا خپل دېوان په خپل ژوند غونډ او مرتب کړی دئ، لیکن دا موجوده دېوان د رحمان ټول اشعار نه دي ځکه چې د رحمان ډېر اشعار په دې موجوده دېوان کې نسته، مګر د پښتنو په خولو کې جاري دي. چې پښتانه مجلسیان یې په ډېر شوق سره په خپلو مجلسونو کې وایي او د رحمان بابا اشعار یې ګڼي.

د رحمان بابا اشعار ډېر ساده او سلیس او روان دي او د اشعارو مضامین یې عموماً عشقي، اخلاقي، دیني، اجتماعي دي او د تصوف لویه برخه لري، په پښتنو کې دا دېوان یو فوق العاده شهرت لري، چې د بل شاعر دېوان داسې شهرت نه دئ موندلی، د رحمان بابا دېوان د پښتنو په هره طبقه کې په درنه سترګه کتل کېږي او خلک ورباندي ډېره ښه عقیده لري او ټوله پښتانه د رحمان پر شعر مین دي.

---

۱ - هیوز د کلید افغاني مقدمه.

د رحمان بابا شاعري :

رحمان بابا د شاعرۍ په فن کي د مستقل مکتب خاوند او لوی معلم دئ[1] دی په خپل سبك او شعري تلازماتو او استعاراتو او تشبیهاتو او نورو ادیبانه نزاکتونو او روان او ساده ډول کي ځانته د اجتهاد خاوند دئ، لکه چي پخپله وايي :

چي دا نور شاعران کاندي هغه نه کا
رحـــــمان کړی نوی نوی اجتهاد دئ

رحمان بابا په خپل شعر کي د پښتنو د فطري جذباتو او ملي احساساتو په ساده او روانو او خوږو الفاظو داسي ښه ترجماني کړېده، چي هر څوك د خپل ذوق مطابق په هر ځای او موقع کي استفاده ځني کوي.

رحمان سره د دې چي په تصوف کي ډوب شاعر دئ، سره د دې هم د ده په شعر کي د انسانانو د معاشرت او اجتماعي ژوندون لوړ نکات سته، د اخلاقو او تهذیب او نوعي پېرزویني درس ورکوي، او د پښتنو د ملي شئوناتو او فطري جذباتو مخصوصو تېثیراتو بیان په ښه ډول کوي، او کلام يې له بلاغت او فصاحته ډك دئ.

کله کله چي د فلسفې خوا ته ولاړ سي ځني مهم مسائل په ساده ژبه وايي، مثلاً دا خبره چي د عشق او جذب[2] د دنیا د حرکاتو اساس دئ، د مشرق په شاعرۍ کي ډېره یادېږي، رحمان بابا يې په داسي ساده وينا ادا کوي :

دا جهان دئ خدای له عشقه پیدا کړی
د جمله وو مخـــــــــــلوقاتو پلار دئ دا

کله کله چي مین د بېلتون په ترخو کي خورا وربرېږي، نو دی غواړي چي خپل دغه خوږ او دوك محبوب ته په دې توګه ښکاره کي، چي کشکي دی عاشق او زه معشوق وای چي زما د زړه خوږ ورښکاره سوی وای، رحمان بابا دا نازك حال داسي معشوق ته ښيي :

تماشه به زما هله درښــــــــکاره وي
که ته ما غوندي بېدل او زه دلبر وی

رحمان بابا په شاعرۍ کي فقط د خپلو پاکو احساساتو ترجمان دئ او دی د خپل شعر مقام په دې لوړوي چي د چا مدح یا هجو نه کوي، پخپله وايي :

بې له عشقه که مي عیب که مي هنر دئ

---

۱ ـ د دې کتاب په مقدمه کي د رحمان بابا سبک وګوري.

۲ -مولوي بلخي وايي : دور ګردون را زموج عشق دان
ګر نبودی عشق بفسردی جهان

ما غـــوځ کړی دی له ځـــــــانه دا پیوند

د رحمان بابا د تصوف پاخه افکار له دغه یوه بیته ښه ښکاره کیږي :

زه د یار میني په یار پسي شـــیدا کړم
که څوك ما ګڼي زه نه یم واړه دی دئ

اجتماعي افکار :

رحمان بابا که څه هم یو متصوف شاعر دئ او دی د دنیا له کرغیړنو څخه بد وړی، مګر بیا هم د ده په کلام کي د پښتونوالي روح سته. یعني دی خلك یوازي رهبانیت ته نه بولي، بلکي د ژوندون ښه ښه درسونه هم ورکوي، او هر کله داسي مضامین وایي چي په هغو کي د ژوند پیغام پټ دئ، دی دنیا ته بده نه وایي او د دنیا ژوند ښه ګڼي :

ښه ده ښـه ده دا دنیا
چي توښه ده د عقبا

دغسي هم رحمان بابا خواږه او ډېر ګرانبها اجتماعي نصایح لري، د اجتماع ځیني اساسي مسائل په ساده الفاظو بیانوي، مثلاً دا مسئله چي هر خادم مخدوم دئ او هر مشر د خپل قوم خادم دئ او د قوم خدمت څومره ګټي لري، په دې بیت کي څنګ راښیي :

هـغه زړه به لـــه توپانه په امـــان وي
چي کښتئ غوندي د خلکو باربردار شي

رحمان بابا په اجتماعي دنیا کي فقط د نوعي عشق پر خوا دئ، او په دې مینه کي داسي لاهو دئ چي نور امتیازات او د بېلتون شیان ځني ورك دئ او دا هغه مقام دی چي (زیمن عشق به کونین صلح کل کردم) رحمان بابا وایي :

زه عاشق یم سر وکار مي دئ له عشقه
نه خلـیل نه داودزی یمه نه مهـــمند

په دې ډول رحمان بابا د پښتنو پر ځیني قومي بېلتونو هم تنقید کوي، او ځان له دې تنګي دائرې څخه باسي.

رحمان بابا د اجتماعي ژوندون او ښې ګذارې نقشه په دې بیتو کي په څه ښه ډول څرګندوي :

په ښه خوی د بد خواهانو بې پروا یم
په نرمئ لـــــکه اوبه د اور ســـزا یم
و هر چا ته په خپل شــکل څرګندیږم
آئینه غـــــوندي بې رویه بې ریا یم

د انسان له پاره ثبات او ټینګار د ژوندون او بري یو اساسي رکن دئ، رحمان

بابا خپل پښتني استقامت او د مېړاني ثبات څنګه په دې بيت کي راښيي :

لکه ونه مستقيم په خپل مکان يم
ګاه خــزان راباندي راشي ګاه بهار

د رحمان بابا د کلام نمونې :

تــر حــده تــېــره شــوه پــه يــار پــســي ژړا ځــمــا
نــه ګــروهــېــږي پــه ژړا ســره اشــنــا ځــمــا
کــه مــي هــره ويــنــا دُر و مــرغــلــري شــي
لايــق د غــوږو نــه ګــڼــي ويــنــا ځــمــا
پــه نــارو بــه مــي بــيــدار کړ کــه خــوب وړی وي
بــاري ويــښ راتــه اوده شــو دلــربــا ځــمــا
زه مــکــتــوب غــونــدي پــه پــټــه خــولــه ګــويــا يــم
خــامــوشــي ځــمــا تــېــری کــا تــر غــوغــا ځــمــا
ګــښــت د عــشــق پــه تــوده ځــمــکــه امــان چــيــري
ســمــنــدر بــويــه چــي زيــســت کــا پــه صــحــرا ځــمــا
دا يــار نــه دئ چــي هــجــران لــه مــا بــېــل کــړی
روح ځــمــا دئ چــي لــه تــنــه دئ جــدا ځــمــا
زه "رحــمــان" بې خــپــلــه يــاره نــور څه نــه غــواړم
کــه قــبــولــه شــي د خــدای پــه در دعــا ځــمــا

ستـا پـه مخ کي څـه حسـاب د جمـال نشتـه
ځــکــه مــا څــخــه د صــبــر مــجــال نــشــتــه
تــه د ســر و د مــال وېــره پــه مــا مــه ږده
وېــره مــا څــخــه د ســر و د مــال نــشــتــه
زه پــه دا ســبــب لــه وېــري ســره رېــږدم
چــي ســتــا وېــره د ثــواب د وبــال نــشــتــه
کــه وعــده د يــوې چــاري يــو ســاعــت کــړي
د هـغـې چـاري امـيـد مـي پـه کـال نـشـتـه
د شـهـيـدو حـال تـه ګـوره حـال يـې څـه دئ
بې تـا هـسي ځـما حـال دئ بـل حـال نشتـه
روښـنـايـي مـي د چـشـمـانـو سـتـا ديـدن دئ
پـه دا کـور کـي بـل چـراغ و مـشـال نـشـتـه
پـه جـويـبـار ځـمـا د سـترګـو سـروه تـه يـې
پـه دا نـهـر بـانـدي غـيـر نـهـال نـشـتـه
مـخ دي بـې خـط و بـې خـالـه هـسـي زېب کـا
چي يې هيڅ حاجت پـه خط او پـه خال نشته
د آفــتــاب پــه مــخ کــي هــره ورځ زوال دئ
سـتـا د حـسـن پـه آفـتـاب کـي زوال نـشـتـه
ستا پـه ياد زه "رحمان" هسي رنګ مشغول يم
چي پـه زړه کـي مـي هـيـڅ غـم د وصـال نـشـتـه

په دنیا کې مخ د یار دئ نور څه نشته
هر څه دئ د یار دیدار دئ نور څه نشته
چې و هجر و وصال ته یې نظر کړم
یو دوزخ دئ بل ګلزار دئ نور څه نشته
کارخانه چې د دې دهر لیده کېږي
همګي د عشق سرکار دئ نور څه نشته
هر مژګان یې په ما هسې چاري کاندي
وایم عین ذوالفقار دئ نور څه نشته
بویه مرد چې یې له مخه زلفې واخلي
دغه ګنج دئ دغه مار دئ نور څه نشته
د محسن د محسنات صفت به څو کړم
کوتاه وایم چې بې شمار دئ نور څه نشته
و هر لور ته چې د زړه په غوږو ځیر شم
جوړ د محبت بازار دئ نور څه نشته
هر طبیب ته چې ځان وښیم دا وایي
چې له عشق دي آزار دئ نور څه نشته
خوار "رحمان" که بې تا مینه په چا وکه
عین د قتل سزاوار دئ نور څه نشته

ګوره بیا به ښه ادا کا په زړه غونډه
چي دا هسي مسته ګرځي مخ برمنډه
ته چي ګل د آشنایۍ له باغ غواړې
خبر زده کړه د هجران له خار و خنډه
طالبان که مرور دي هم پخلا دي
بې مطلوب و چا ته نه رسي دا هنډه
ما رستم د دهر ولیده په سترګو
د خپل یار له جوره ژاړي لکه کنډه
د عاشق د لاغرۍ سبب هم دا دئ
چي فرقه د معشوقو شوه په زړه پنډه
زه به حوري د جنت بې یاره ښه کړم
خدای دي سروه د چا نه کاندي ارهنډه
سخت ساعت د بېلتانه به مي هېر نه شي
که را ډکه شي د تور لحد ګورهنډه
زه "رحمان" د هغه حسن ثناګوی یم
چي جرګه د عاشقانو ده پرې پنډه

مدام ناست یم وچ کوګل سترګي په نم کي
عـشـق راوښـو بـحـر و بـر پـه خـپـل حـرم کـي
مـا چـي زخـم سـتـا دتـوري پـه خـوله کـښـل کـړ
نـور مـي دا لـذت بـیـا نـه مـونـد پـه مـرهـم کـي
دې مجنون چي سر په پښو د لیلا کښېښو
سـربـلـنـد شـو پـه عـربـو پـه عـجـم کـي
زور ور مــدام غــالــب وي پــه کــمــزوریــو
زه لـه نـوره غـمـه خـلاص یم سـتـا پـه غـم کـي
لـکـه زه چـي مـسـتـغـرق یـم سـتـا پـه غـم کـي
بـل بـه نـه وي پـه جـمـلـه بـنـي آدم کـي
لـکـه مړ چـي د ژونـدیـو پـه مـیـان پـروت وي
هـسـي بـېـل یـم لـه عـالـمـه پـه عـالـم کـي
هـیـڅ یـو دم مـي د دم ګـریـو پـه دم نـه شـي
هـم پـه دا چـي ځـمـا دم دئ سـتـا پـه دم کـي
نه مي بې تا ګفتګوی نه جست و جوی شته
مـراد مـي تـه یـې پـه هـر دم پـه هـر قـدم کـي
که نصیب مي شي کوزغالی ستا د سپیو
و بـه نـه کـړم نـور نـظـر پـه جـام د جـم کـي
سره پـه وینـو د سرو ګـلـو پـه څـېـر زانـګـي
هـزار زوړنـه سـتـا د زلـفـو پـه هـر خـم کـي
زه "رحـمـان" کـنـاره خـوښ وم لـه عـالـمـه
یـاره سـتـا کـتـو رسـوا کـړم پـه عـالـم کـي

تور لېمه مي د فراق په ژړا سپين شو
دوباره د زړه په وينو کې رنګين شو
ما وې زه به لا ديدن کړم د يارانو
خبر نه وم چې ياران په کوچ تعين شو
چا پتنګ غوندي ځان واچاوه و اور ته
څوك ژوندى لکه بلبل په آتشين شو
و مرده و ته د مرګ خوارئ شوې پېښې
او ژوندي په زندګي کې اندوهګين شو
د قضا سپاهيانو هسې لاس په تاخت کړ
چې پايمال هزار خسرو هزار شېرين شو
چې قدم يې په آسمان ايښود له نازه
هغه هسې نازپرور زېر زمين شو
چې مدام يې په سنجاب د پاسه خوب کړ
اوس په ځمکه بې بستره بې بالين شو
د "رحمان" خاطر به ولې پرېشان نه وي
چې پرېشان ور څخه جمع همنشين شو

کــه دلــدار پــه دلــداري ځــمــا قــدم ږدي
ګــویــا هــر قــدم پــر لــوري د حــرم ږدي
ځــای لــري کــه بــې مــنــتــه بــوســه راکــه
کــوم کــریــم پــر چــا مــنــت د خــپــل کــرم ږدي
مــعــشــوقــه مــشــفــقــه بــویــه مــهــربــانــه
نــه قــارون چــي پــر ځــان اســم د حــاتــم ږدي
خــدای و مــا وتــه ګــلــونــه د جــنــت کــړه
کــه داغــونــه مــي پــر زړه بــانــدي د غــم ږدي
هــســي پــټ لــرم دا زیــړ رخــســار لــه خــلــکــه
لکه زر چي څوك له خلکه پټ پنهم ږدي
هیڅ مانه دي څوك له مستو سترګو نه کا
کوم یو مست دئ چي قدم پر لاري سم ږدي
راحــت بــې زحــمــتــه نــه دئ چــا مــونــدلــی
کوم طبیب پر روغ صورت باندي ملهم ږدي
زه هــرګــوره تــر خــپــل یــار پــوري شــرمــېــږم
برهــمــن چي سر پــه پښو د خپل صنم ږدي
و آســمــان تــه لاس د عــقــل نــه رســېــږي
ګنه عشق په عرش کرسي باندي قدم ږدي
زه "رحــمــان" یــې تــاج ګــڼــم د یــار لــه لاســه
کــه مــي پــنــډ پــه ســر د جــور و د ســتــم ږدي

کــشــکــي زه خــاوري ایــرې ســتــا د در وای
چــي قــدم دي هــمــېــشــه څــمــا پــر ســر وای
خـو یـو ځـله څـمـا و سـتـا و بـل تـه مـخ شـوی
نـور مـي مـوخـه سـتـا و غـشـیـو تـه ټـټـر وای
تـمـام تـن مـي د رنـجـو پـه شـان ووړ ووړ شـوی
خــو پــر مــا د تــورو ســتــرګــو یــو نــظــر وای
پـه زېړ رنګ پـه سـپـینـو اوښـیـو بـه مـا بـیـا مـوند
کــه د تــرکــو مــلاقــات پــه ســیــم و زر وای
مــلامــت بــه پــر مــا څــه لــره وایــه شــو
کــه ســتــا لــه دلــبــرۍ نــه څــوك خــبــر وای
مـرتـبـه کـه سـتـا د عـشـق کـړم ور څـرګـنـده
مــلایــك بــه واړه وایـــي کــه بــشــر وای
تـمـاشـې بـه څـمـا هـالـه درښـکـاره شـوی
کـه تـه مـا غـونـدي بـېـدل وی زه دلـبـر وای
پـه خـونـبـار بـه څـمـا سـتـرګـي غـونـدي نـه وي
کــه پــه مــخ یــې د تــېــرو تــورو پــرهــر وای
یـا نـسـیـم د صـبـحـدم یـا عـنـدلـیـب شـوی
چــي دا ســتــا پــر ګــلــشــنــو څــمــا ګــذر وای
سـتـا پـه درد کـي طـبـیـب وایـي و "رحـمـان" تـه
لا بــه ښــه وو کــه دي حــال تــر دا بــتــر وای

مخ د یار شمس و قمر درې واړه یو دئ
قد یې سرو صنوبر درې واړه یو دئ
حاجت نه لرم په شهدو په شکرو
لب د یار شهد و شکر درې واړه یو دئ
که بې یاره په بستر د پاسه پروت یم
نار و خار و دا بستر درې واړه یو دئ
چې و در او و دېوار ته یې نظر کړم
باغ بوستان او دغه در درې واړه یو دئ
چې غبار یې د کوڅې رابانـدي راشي
دا غبار مشك و عنبر درې واړه یو دئ
خدای د یار له هجره هیڅوك خبر مه کړه
تاخت و قتل و دا خبر درې واړه یو دئ
هغه دم چې سړی دروميـ له جهانه
توري خاوري سیم و زر درې واړه یو دئ
قلندر که په رشتیا قلندري کا
خان سلطان دا قلندر درې واړه یو دئ
ور دي نه شي په پردئ ځمکه هیڅوك
مبصر و کور و کر درې واړه یو دئ
چي دي نه پکښې یو یار نه دي اشنا وي
هغه ښهر بحر و بر درې واړه یو دئ
په دوکان د نابیناوو جوهریانو
خرمهره لعل و ګوهر درې واړه یو دئ
دا پیران دي عار ځما له عشقه نه کا
پاك عاشق پیر و پدر درې واړه یو دئ
په سبب د ظالمانو حاکمانو
ګور و اور و پېښور درې واړه یو دئ
څه شو څه شو که ځان ستایي و "رحمان" ته
بې هنر و ګاو و هر درې واړه یو دئ

که څه وایم له هجرانه وایم څه؟
له دې درد بې درمانه وایم څه؟
توان د دم وهلو نه لرم و یار ته
چې توان نه لرم بې توانه وایم څه؟
چې یې وینم له ځانه خبر نه یم
چې خبر نه یم له ځانه وایم څه؟
د خپل زړه له حاله هیڅ ویلی نه شم
له بې نام او بې نښانه وایم څه؟
د عشق راز چې هیچا نه دئ بیان کړی
ترو به زه له بې بیانه وایم څه؟
د خپل یار له غمه درست په اوښیو ډوب یم
له دې هسې رنګ توپانه وایم څه؟
زه چې پروت یم دهجران په تناره کې
د وصال له ګلستانه وایم څه؟
سر و مال د سړي لوټ که زړه یې یوسي
له دې هسې دلستانه وایم څه؟
زاغان بولي بلبلان شړي له باغه
د دې دهر له باغوانه وایم څه؟
هر چې وایم تر همه واړو بهتر دئ
زه "رحمان" به له جانانه وایم څه؟

یونس

یونس د پښتو له هغو پخوانیو شاعرانو څخه دئ، چي هیوز د کلید افغاني په چمن بېنظیر برخه کي د ده د شعر منتخبات کښلي دي. یونس د یوه ښه او بشپړ دېوان خاوند دئ، چي نسخې یې ډېري لږ موندل کېږي، او یوه نسخه یې خورا په ښه خط او مطلا لیدلې سوېده، چي په پېښور کي د فیض طلب خان توپچي باشي په امر په (۱۱۷٦) کال زین الدین نومي لیکلې ده.

یونس د خوشحال خان خټك معاصر او د رحمان بابا د مکتب یو تکړه شاګرد دئ، په شعر کي یې هغه سلاست او رواني او جوش سته چي د رحمان بابا په کلام کي یې بهترینه نمونه موندله کېږي.

یونس خپلي بدلي ټوله د رحمان بابا په پیروي ویلي او د هغه لوی استاد ښه تعقیب یې کړی دئ، مثلاً رحمان بابا وایي :

زه رحمان د عشق په رنځ کي هسي خوښ یم
چي مي نشـــــته په دوا باندي غــــــــرض

یونس دغه مضمون په دې ډول ادا کړی دئ :

ستا د عشق په درد، دردمن ښه یم دلبره !
چي ذره مي په دوا نشـــــته غــــــــرض

یونس هم لکه رحمان بابا د خوشحال خان خټك سره په شعر کي سیالي او همسري کوي، او وایي :

حقیقت یې و یونس وته څرګـــند دئ
ډېر غرور دي پخپل شعر خټك نه کا

یونس د خپل استاد رحمان بابا مرثیه ویلې او د هغه د ابدي فراق په ارمان یې داسي غلبلې کړي دي :

چې پـیـدا لـه اشـنـایـۍ سـره هـجـران شـو
ځـکـه داغ مـي پـه خـاطـر بـانـدي ارمـان شـو
لـه رحـمـانـه فـیـض یـاب عـبـدالـرحـمـان شـو
چې له دې سرایه په نوي سرای مهمان شو
د پـښـتـو شـعـر یـې هـسـي نـامـه یـووړه
چې خـبـر یـې پـه اشـعـار اېـران تـوران شـو
پـر لـذت شـعـر بـه څـوکـانـدې یـونـسـه !
چې په مرګ ځني خاموش عبدالرحمان شو

د یونس د عمر په باب کي څه معلومات نه لرو، فقط د ده له ویناوو ښکاره ده چې د ځلمیتوب دوره یې تېره کړې او په زړتیا کي مړ دئ، له دغو بیتو څخه یې موږ د ډېر عمر استنباط کوو :

تللی عـــمر به راشي که ته راشې
ګر چې نه راځي بیا عمر د شباب

بل ځای وایي :

مـــهر د بوسې کـــــــه په یونس وشي له یاره
زوړ به د حیات په اوبو سر د سره ځوان شي

ځکه چې د ده د استاد رحمان بابا ژوندون تر (۱۱۱۸ هـ) پوري یقیني دئ[۱]، نو موږ دا تخمین کولای سو چې یونس تر دغه وخت وروسته هم ژوندی و او د زړتیا په عمر کي وفات سوی دئ، نو ښایي چې د زوکړې وخت یې هم د (۱۰۵۰هـ) حدود وټاکو.

یونس یو عالم او پوه سړی و، په نحو، صرف، معاني، بدیع، طب، فقه، تفاسیر او نورو ادبي علومو کي یې مهارت درلود، د ده له اشعارو څخه د ده د علم لوړه مرتبه ښکاره کېږي.

د یونس مسکن نه دئ معلوم، فقط په خپلو اشعارو کي یې یو ځای "ډکه" یاده کړېده، نو ښکارېږي چې د خیبر په شاوخوا کي اوسېدی :

پیادګان، کوتوال، رهدار لېوني سپي دي
پر ډکه دي خدای څـــوک نه کا برابر څوک

د یونس اشعار له ښو صنایعو او بدایعو ډک دي، اکثر بدیعي صنایع یې په

---

۱ -وګورئ د رحمان بابا سوانح.

دېوان کي ليدل کېږي، مثلاً :

ارسال المثل :

عاشقي مي لکه لمر هسي ښکاره ده
پټېدی په ګـــــوته نه شي لمر ځـــــما

تقسيم :

زه له جرمه ستړی نه شوم ته له فضله
دا ځـــما رسم دســـتور دئ دغه ستا

حسن تعليل :

په يو خال چي يو په لس شي عجب نه دئ
که په دوه خاله شــــمېره شي لس په صـد

لف و نشر غير مرتب :

توري زلفي، شـــنه خالونه، سره رخسار
شنه توتيان دي، سره ګلونه، تور ښامار

تقابل :

په اهاړ تر سپينو ګلو سپيني واوري
په ځـله تر سرو ګلونو اور بهتر دئ

تضمين :

عاشقان دي د سرو سترګو کشتګان دي[1]
په زيارت د شهـــيدانو ګــــــذر بويه

د محمد په نامه معما :

خم چي يونس واړاوه ځځوېکی ځني پرېووت
هـــوښ له مدهوښ ورك کا اسم لوی و د هغه

د يونس په شعر کي راز راز مضامين وينو، اخلاقي، اجتماعي، عشقي غوره بيتونه لري، په تصوف کي هم پوخ ګڼېږي، مثلاً :

چي د خپل وجود له حاله خبر نه يې
بېهوده په قـــيل و قال يې د افلاك

يونس د پښتونوالي پر ډګر هم يو کلك پښتون دئ، د ده له شعره د ده پښتني احساسات ښکاره دي، لکه چي وايي :

---

١ -دوهم مصرع د رحمان بابا ځخه تضمين سوی دئ.

د میدان په ورځ چي تېښته کا له جنګه
پاتي هیڅ نه شي باقي له نام و ننګه
له میدانه تېښته کار دئ د زنانو
مرد به نه تښتي له غشي له تفنګه
چي د تورو په برېښنا یې وار خطا شي
مور یې مه وي په هغه غولاټي لنګه
د ضرور په ورځ به تېښت لکه ګیدړ کا
چي همېش کاندي خوښي له نای و چنګه
د عزت صدقه سر، د سر دنیا ده
مړني په شرم سرور کا بېدرنګه

په دې ډول د یونس شعر جامع او خوږ او لکه خپل استاد غوندي هر راز ښه ښه مضامین لري.

اوس موږ د ده د کلام نمونه غوره کوو، په دې نخښو کي د "تازه" غزل په رشتیا سره یو مخصوص کیف او تازه ګي لري :

غزل

کـه د ښـکـلـیـو د دیـدن لـرې مـطـلـب
مـقـیـد یـې پـه طـلـب شـه روز و شـب
شـهـد و شـېر قـنـد بـه دې واړه فـرامـوش شي
کـه یـو ځـل شـې لـه مـحـبـوبـه لـب پـه لـب
د دلـبـر وصـل مـنـصـب جـاودانـي دئ
صـدقـه تـر دا مـنـصـب شـه بـل مـنـصـب
د وصـال قـدر پـوښـتـه لـه مـهـجـورانـو
څـه پـروا د اوبـو کـړي د وچـي کـب
د دلـبـرو پـه دیـدن عـاشـقـان پـایـي
نـور یـې هـیـڅ د ژونـدانـه نـشـتـه سـبـب
ښـه مـتـاع لـه هـر دوکـانـه چـي وي ښـه ده
د مـعـشـوق پـوښـتـنـه مـه کـړه د نـسـب
د عـاشـق دعـا کـه ونـغـوږې څـښـتـنـه
مـبـتـلا کـړه رقـیـبـان پـه خـپـل غـضـب
مـړنـو لـه تـېـښـتـه شـرم دئ "یـونـسـه !"
د نـصـیـب لـه پـېـښـي مـه اړوه جـلـب

لکه خوښ شي څوک د زرو په کاغذ
زيات ترې زه شم د دلبرو په کاغذ
د دلبر د خط سياهي مشك و عنبر ده
شم خوشحال د مشك عنبرو په کاغذ
عاشقانو دي د زړه په وينو ښکلي
روغ خندا کا د اوترو په کاغذ
چي د يار د در خبرو نامه لولي
نظر نه کا د گوهرو په کاغذ
د دلبر په لور مي دوې سترگي څلور شوې
انتظار يم د رهبرو په کاغذ
که مي يار کتابت نه کوي هم ښايي
اعلی خاندي د احقرو په کاغذ
د سرو زرو په کاغذ شاهان خوښيږي
زه "يونس" د لب شکرو په کاغذ

بې دلبره مي په چا نشته غرض — که د نورو شته څما نشته غرض
هغه چا چي ستا د لبو خواږه نوش کړه — په خوږو يې د حلوا نشته غرض
ستا د عشق په درد دردمن ښه يم دلبره — چي ذره مي په دوا نشته غرض
عاشقان دي په دلبار کي انجمن کا — هيڅ په سيل يې د صحرا نشته غرض
ستا د عشق مستان به نوره مستي څه کا — په مدام يې د مينا نشته غرض
په نن لږ عيش يې عيش د سبا پرېښو — د رندانو په نسيا نشته غرض

گيله طمع يې له خپله ياره کيږي
د "يونس" په نا آشنا نشته غرض

يــو غــواړم لــه يــاره ښــه ديــدن تــازه تــازه
بــل د رقــيــبــانــو ځــانــکــنــدن تــازه تــازه
ځــکــه بــلــبــلان چــغــار کــوي پــه تــازه ګــلــو
نــه بــه مــدام ګــل وي نــه چــمــن تــازه تــازه
يــو زمــان لــه مــدح د دلــبــرو مــه ودرېــږه
تــل د يــار لــه وصــفــه کــړه ســخــن تــازه تــازه
زړه چي د رقيب ځما په بد سره ښه کېږي
مــه کــړه پــه آزار ځــمــا دښــمــن تــازه تــازه
آه کــوي لــه دلــه پــه فــريــاد لــه زيــړه ګــلــه
واوره لــه بــلــبــلــه ښــه ګــفــتــن تــازه تــازه
بل فکر مي نه کېږي بې ستا له ګفتګويه
شــېــر شــکــري وايــه لــه دهــن تــازه تــازه
مــه کــړه پــه جــفــا ســره آزار د بــلــبــلانــو
څــه خــو پــه وفــا کــړه انــجــمــن تــازه تــازه
سترګي مي خيره سوې چي ولاړ يې زه دي ګورم
وکـــړه پـــه دا لـــوري آمـــدن تـــازه تـــازه
زړه د "يونس" چوي ستا د هجر له سختئ
څه خو په خپل مهر کړه غمجن تازه تازه

نــور څــه مــه وايــه بــې مــيــنــي راتــه، تــه
لــه يــوې ګــوتــي د يــار مــي ثــانــي نــه دئ
کــل آرام مــي غــنــمــرنــګ دلارام يــووړ
الــتــفــات مــي د آســمــان و مــاه تــه لــږ دئ
د هجران تيارې مي کسي بې ليدو کړه
که په رغم د تورو مشکو راښکاره کړې

کــړه ويــل د نــازنــيــنــي راتــه، تــه
دا چي ستايې ځيني ځيني راته، ته
څو به ستايې بشرې سپيني راته، ته
بــس کــافي يــې مــاه زمــيــنــي راتــه، تــه
راښــکــاره شــه مــاه جــبــيــنــي راتــه، تــه
تــوري زلــفــي عــنــبــريــنــي راتــه تــه

بې وعدې به مچه در نه کړم "يونسه !"
اوښـــي څه کـــه ژاړې ويني راته، ته

اول کار په بې فهمي په نادانی څه
بیا آخر یې بې حاصله پښېماني څه
چې حاصل یې لکه خورکه یا ویړي وي
په رنځورو ډېر خوراك مهرباني څه
هغه کار چې بې آفت وي په تاخیر کې
د یوه زمان تر بله آساني څه
چې اقرار تصدیق یې دواړه حاصل نه وي
بې فایدې د تش رسوم مسلماني څه
دی چې خپله همسا نه مومي پخپله
پر ړانده باندي د مال نګهباني څه
چې په بتې بیابان پروت د لوږي مړ وي
د هغه تر ملا د زرو همیاني څه
کم همت چې جمعیت د خاطر بیا موند
نور یې غم د ورور عزیز په پرېشاني څه
مستمع چې سخن دان نه وي "یونسه !"
و هغه ته دي د شعر ګویاني څه

معشر

شپه او ورځ مې په زړه یار دئ
د هر غم مې غمګسار دئ
بې بها یې یو دیدار دئ
تازه ګل د نوبهار دئ
ښه دیدن د ګلعذار دئ
یو عجب تازه ګلزار دئ
د بلبلي پر چغار دئ
چې سوخته د عشق په نار دئ

له محبوب سره کنار دئ
د محبوب د غاړي هار دئ

چي نظر مي په جانان شي   دواړه کسي مي روښان شي
غم د ده کړم هېر مي ځان شي   چي مي فکر د هجران شي
آه فرياد مي هر زمان شي   پر عالم څيري ګرېوان شي
هغه څوک چي عاشقان شي   تهمتونه پر باران شي

که دی غوږ په دا بيان شي
لکه دُر هسي ګفتار دئ !

څه په کار دئ عمر واړه   چي يار نه وي لاس تر غاړه
چي خوښي د وصال ولاړه   نور هجران دئ ژاړه ژاړه
په ژوندون دي يار وغواړه   پسې سر شه په ويجاړه
بېلتون کړمه تر اهاړه   پوست و غوښي سېځي دواړه

اې د عشق په تاخت لتاړه
بېلتون هر چيري ناتار دئ

ناتاري بېلتون کوينه   په جهان کي مه کړه مينه
که فرهاد يې پر شېرينه   سر دي پرې کړه په تېشينه
عاشقان او نازنينه   رنګ ژيړی جامې رنګينه
معشوقه تر چنبېل سپينه   توري زلفي عنبرينه

عشق يې سر که هسي ځينه
چي يې سر پر سر د دار دئ

عشق مي څه يو ګرم اور دئ   بل درون د زړه په کور دئ
آه مي دود په ملکو خور دئ   چيرته عشق هلته پېغور دئ
چي پر شوی د عشق زور دئ   سر يې تل ښکته نسکور دئ
تهمت تل د عشق انځور دئ   چي د يار له ميني سپور دئ

زړه یې مړ کوګل یې ګور دئ
هر دانا په دا اقرار دئ

ورکېده د غم په څه شي		د غم بار به کم په څه شي
وچ د اوښیو نم په څه شي		حك د غم رقم په څه شي
دائماً ستم په څه شي		بې ګناه کرم په څه شي
زلفي پېچ و خم په څه شي		راته مار لړم په څه شي

عاشق خوښ خُرم په څه شي
چې هوس نه غم خـروار دئ

په دربار درته پراته دي		عاشقان په دم خاته دي
ورته شرم جارواته دي		عاشقي تر ننګ واته دي
پتنګان په اور ورته دي		عشق په غم کې کښېواته دي
و کوهي ته پرېواته دي		ارواحان په الواته دي

و کرم ته یې کاته دي
وړاندي ملك نوی دیار دئ

ناقرار په تا پسې یم		تل د ستا په بروسې یم
په امید دي د بوسې یم		بې درمه بې کیسې یم
خلاص د شك له وسوسې یم		تازه ستا په دلاسې یم
مست د میو په کاسې یم		چې مین ستا په جشې یم

تېر تر سر او تر پیسې یم
عشق د حسن خریدار دئ

تــه کــه مــیـنــه پــه دلــبــر کــړې | ســـــر بــــه خـــس د ده د ور کـــــړې
کــه د عـــشـــق مـــهــم لـــه ســـر کـــړې | پـــه وصـــال بـــه یـــې اخـــتـــر کـــړې
کــه زاري عـــلـــی الـــســحــر کـــړې | جـــســـي زړه بـــه ســـیـــم و زر کـــړې
کـــه پـــه وصـــل یـــې خـــبـــر کـــړې | لـــه هـــســـتـــۍ بـــه ور ګـــذر کـــړې

که په عشق باندي نظر کړې
څړه غم، څـــــــــړه آزار دئ !

ســـتـــا لـــه عـــشـــقـــه دېـوانـــه یـــم | پـــه عـــالـــم کـــي افـــســـانـــه یـــم
د غـــم تـــیـــر تـــه نـــښـانـــه یـــم | ســـــر زده پـــــه ویـــــرانـــــه یـــــم
لـــه غـــمـــونـــو هـــر خـــانـــه یـــم | چـــي عـــاشـــق پـــه جـانـــانـــه یـــم
پـــه قـــیـــمـــت کـــي دُر دانـــه یـــم | شـــمـــع ســـوی پـــر پـــروانـــه یـــم

چي له یاره بېـــــــــګانه یم
د "یونس" په بل څه کار دئ

﴾٤٣﴿

عیسی اخندزاده

د کندهار د کاکړو له پښتنه یو مشهور شاعر او عالم او ادیب سړی و، چي تر (١٠٥٠هـ) وروسته ژوندی، او په علمي ډلو کي ګڼ و.

عیسی اخندزاده د پښتو په لومړۍ ډله شعراو کي د پای درجه لري، د ده کلام عاشقانه او غزلیات دي، او یو مدون دېوان یې هم درلودی چي متېسفانه اوس ورك دئ، له هغه دېوانه اوس دغه یوه بدله زموږ څخه سته[1].

---

١ -دا دېوان په ١٣٠٧ ش د کندهار جنوب د ترنک پر غاړو ما لیدلی او دغه یوه بدله مي نقل کړېده. (حبیبي)

په تمام جهان به نه وي بل رسوا څوک | نه به بل وي كښېوتلى په بلا څوك
د عشق اور رابانديي بل دئ په وريتېږم | خداى دي نه كاندي په دې اور مبتلا څوك
لېوني دي ډېر د عشق درياب لاهو كړه | ځني ګرځي لايعقل او دئ شيدا څوك
وير د ميني مي تاخون په زړه كي كښېښو | نه مي ويني بې ژړا بې واويلا څوك
خداى دي راوله زما ښكلې شهيه ! | سترګ تورن شوه دلته هغه دغه دا څوك

ته د زړه توكـــــركى يې د ميــــــــنانو
بې تا نه لري په زړه ويرجن "عيسى" څوك

د عيسى اشعار تر ډېره وخته په كندهار كي مشهور وه، ميرزا حنان وايي:
د عيسى اخندزاده شعر كه واورې
آفـــــرين به باندي وايې تل تر تل

﴿٤٤﴾

ملا شېرمحمد هوتك

ملا شېرمحمد آخوند په قام هوتك او په (١٠٩٢) هجري كال په كندهار كي پيدا سوى دئ. دى د خپلي زمانې د مشهورو عالمانو په ډله كي ګڼل كېږي. د ځوانۍ وخت يې په هرات او د ايران په مشهورو ښارونو كي په تحصيل تېر كړى دئ او تر تحصيل وروسته يې په كندهار كي په تعليم او تصنيف مشغوليت درلود. دى د صفويانو او هوتكو په زمانو كي و او د دري اتيا كالو په عمر په (١١٧٥هـ) كال په كندهار كي وفات سوى دئ چي اوس د كندهار د ښار لمر لوېدو پلو ته د "شاهو اخند" په تكيه كي ښخ دئ[1]. ده په مذهبي او ديني، منطق او په نورو شرقي علومو كي پوره مهارت درلود او ځيني مستقل آثار يې هم پاته سويدي. دى د كندهار د قديمو او پخوانيو شاعرانو څخه دئ چي تقريباً دوه نيم سوه كاله مخكي يې د پښتو له پاره مهم خدمت كړى دئ او دوه منظوم كتابونه يې د پښتو

---

١ -تاريخچۀ شعر پښتو.

په لنډ بحر کي ليکلي دي.

اشعار او آثار :

د ملا شېرمحمد شعر ټوله مثنوی دئ. وينا يې ساده او نثر ته نژدې ده، بلکي د نيم مصنوعي ادب نمونه ده، په شعر کي د ده لهجه عالمانه معلومېږي او پر اخلاقي او عرفاني مضامينو او وعظ او نصيحت مشتمل دي. ده ديني و مذهبي او عقيدوي مضامين په پښتو کي بيان کړيدي، دی د پښتو شعراو په متوسطه ډله کي حسابېږي، په شعر کي يې څه نور ادبي نزاکتونه او لفظي محاسن نسته، صرف مطلب يې په نظم او منسجمو الفاظو کي ادا کړی دئ. د ده يو اثر "اسرار العارفين" نومېږي، دا کتاب د پښتو په لنډ بحر کي د مثنوي پر ډول ليکل سوی دئ، مضامين يې ديني او مذهبي دي.

د عقايدو او د فقه، اصول او مسائل لري او د نورو معتبرو علماوو د تصنيفونو او کتابونو څخه اخيستل سوي دي، او رنګ يې د ترجمې دئ چي کټ مټ د آيت او حديث مضمون په پښتو کي ترجمه سوی دئ. د دې کتاب څخه معلومېږي چي شېرمحمد يو ښه عالم او په مذهبي او ديني کتابونو او په فقه، تفسير، اصول داسي نورو علومو کي يې زيات مهارت درلوده، د آيتونو او حديثونو ترجمه يې په ښه آسان صورت د پښتو په نظم کي کړېده.

دا کتاب ډېر بابونه او فصلونه لري، عقايد، اعمال اخلاق هر يو پکښې بېله بېله برخه لري. شېرمحمد په دې کتاب کي د عقيدې او مذهب ګران مسائل ډېر ښه آسان ښوولي، او بيان کړي دي، د ده بل اثر د "تجويد افغاني" په نوم مشهور دئ، دا کتاب هم منظوم، او د پښتو په لنډ بحر کي ويل سوی دئ. د شعر نوعه يې مثنوي ده، چي علم قرائت او تجويد په آسان صورت په پښتو کي بيان سوی دئ. د دې کتاب څخه معلومېږي چي شېرمحمد په علم قرائت کي هم د پوره معلوماتو خاوند و، ځکه چي په دې کتاب کي يې د قرائت او تجويد خبري په خپله ژبه کي ښې ځای کړي دي، او په پښتو يې يو د قرائت او تجويد کتاب زيات کړی دئ.

دا کتاب هم پر ډېرو بابونو او فصلونو مشتمل دئ او د تجويد مسائل يې په بېلو بېلو فصلونو کي بيان کړي دي.

ملا شېرمحمد مرحوم پښتو ته په دې آثارو کي ښه خدمت کړی دئ چي ډېر د قدر وړ دئ، په داسي يو وخت کي چي د نورو ژبو علمي او ادبي اثر پر خلکو باندي پروت و، د پښتو له پاره يو خدمت کول او پښتو تاليف او تصنيف کول رشتيا ده چي د ډېر تقدير وړ ګڼل کېږي.

د کلام نمونه

له اسرار العارفين څخه :

نه یې شکل نه صورت سته	نه یې خوب نه یې غفلت سته
نه یې پلار سته نه یې مور سته	نه عورته نه یې خور سته
نه دی جسم نه جوهر دئ	نه عرض نه مصور دئ
نه معدود دئ نه محدود دئ	نه معدوم دئ نه مفقود دئ
نه بالا دئ نه پائین دئ	نه یسار دئ نه یمین دئ
بې له ځایه بې مکان دئ	بې له وخته بې زمان دئ
نه خفه دئ نه خندان	نه هیڅوك د ده خپلوان
نه تغیر کا نه بدلیږي	نه له چا سره یو کیږي
هر چي عقل ور رسیږي	هیڅ صفت پرې نه جوړیږي
که څه عیب دئ که نقصان دئ	منزه ځني سبحان دئ
حقیقت یې معلوم نه دئ	د افهامو مفهوم نه دئ
که ملك که جن بشر دئ	له حیرته کور و کر دئ
ستا په فکر کي سود نسته	بې له عجزه بهبود نسته

له تجوید څخه :

ته اصلي حرفونه وروره	د قرآن اته ویشت ګوره
همزه الف راوړه یکسانه	دوئي نسته له دا میانه
بیا هر حرف سره مقام دئ	چي مخرج د هغه نام دئ
که پرسش کړې له اجماله	مخرجونه د دوی لاله
اول حلق بل یې زبان دئ	بل شفت د شونډو میان دئ
همزه، ها، حا، خا، عین، غین	کل حلقي دي نورالعین
دا نور واړه وسطي دي	چي د ژبي پر تلي دي
بې له باء و فا و میمه	شفتي دي اې فهیمه
د حلقوم چي منتها دئ	د همزه مخرج هم دا دئ
په لوستو چي یې رهبر وي	په سینه کي یې ګذر وي
د الف هم دا مقام دئ	شاطبي کي دا کلام دئ
جزري وایي هوا ده	هم د واو او هم د یا ده

(له تجوید افغاني څخه)

﴿٤٥﴾

شېرمحمد ننګرهاري

د ننګرهار له خوا يو طالب العلم و، چي پسله (۱۱۰۰هـ) کاله ژوندی او د ديني علومو په لوست او تحصيل بوخت و.

ملا شېرمحمد ډېر ديني او اخلاقي اشعار ويلي دي، چي اوس يې موږ ته لږ را رسېدلي دي.

د ده سوانح او د ژوندون وقايع نور نه دي څرګند، له دې قطعې څخه يې شاعرانه تخيل او د ژوندون ډول ښه ښکارېږي :

يا ليتني کنت تراباً

يا ګوښه وای له سېږيو پر آسمان باندي سحاب وای
يا عاشق وای پر مهريو يا معشوق لکه آفتاب وای

چي نه دا شوې نه هغه شوې
"شېرمحمد" کشکي تراب وای !

د شېرمحمد له ديني او اخلاقي غزلو څخه دا موږ ته را رسېدلي دي :

يو بيان به درته وايم مختصر ته يې ياد لره دائم د زړه پر سر
خدای او مرګ همېشه ياد لره مومنه چي تر دا نه نصيحت نشته بهتر
که ته دا وظيفه ونيسې محکمه پخپل زړه کي به يې بيا مومي اثر
بل خوراک، پوښاک حلال کوه عاقله له کلي حرامو ونيسه حذر
له دروغه له غيبته ځان نګاه کړه چي غيبت دي تر زنا دئ لا بتر
د مومن آزارول هيڅکله مه کړه چي مومن آزاروي ځای يې سقر
پر مخلوق باندي زړه سوی کوه مومنه هسي نه چي په خوله خوږ په زړه يې سخر

ظالمي او ناحقي پر هيڅ مه کړه — د ظالمو به خدای واړوي دفتر
د استاد د مور او پلار خدمت دايم کړه — هم عورته دي خدمت کا د شوهر
تل د خدای پر نعمتونو شکر وايه — و بلاوو ته يي صبر کړه سپر
څو ژوندی يې ته طالب د علم اوسه — په طلب د علم ګرځه ور په ور

شېرمحمد دامنګير اوسه د علم
چي دا علم ستا رهبر دئ مقرر
(د شېرمحمد له قلمي آثارو څخه)

﴿٤٦﴾

شاه حسين هوتك

شاه حسين هوتك د مشهور حاجي ميرويس خان مرحوم زوی او د نوموړي بريالي شاهنشاه محمود هوتك کشر ورور و، هغه وخت چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو کي شاه محمود د ده ورور پر اصفهان يرغل کاوه، شاه حسين په کندهار کي و، پسله دې وخته بيا تر (۱۱۵۰هـ) پوري چي نادرشاه افشار کندهار محاصره کی، شاه حسين هلته پاچا و، شاه حسين د نادرشاه افشار په مقابله کي ډېره مړانه ښکاره کړه، په هرات کي چي پښتانه کلابند سوه نو حسين له کندهاره کومك ور واستاوه، بيا چي نادر راغی او کندهار محاصره سو نو ده يو کال په مړانه مقاومت وکړ او د دښمن سره يې سخت جنګونه وکړه[1].

دا ځلمی پاچا لکه خپل پلار او ورور، د پښتونوالي او مړاني په صفاتو متصف او د دښمن په مخ کي لکه زمری تر آخره پوري ولاړ و، څو تر يوه کال جد او جهد وروسته په (۱۱۵۱ هـ) تسليم ته مجبور سو.

په دې حساب نو شاه حسين (۱۵) کاله په کندهار کي پاچهي وکړه او د ده تولد هم تر (۱۱۰۰هـ) وروسته تخمين کيږي.

تر (۱۱۵۱هـ) کال وروسته شاه حسين د هوتکو د شاهي کورنۍ سره نادر شاه

---

۱ -وګورئ نادرنامه، جهانکشای نادری، سلطانی.

مازندران ته نفي کړه او له خواږه وطنه بېل سو.

وايي چي دا ځلمي مېړني پاچا چي نفياً مازندران ته ورسېدی، هورې د نادر شاه د مامورينو له خوا مسموم او د شعبان په لسمه (۱۱۵۲ تخميناً) وفات سو. د شاه حسين د وژلو خبر هغه وخت نادر ته راورسېدی، چي هغه ډېلي نيولی او له هغې خوا بيرته د سند رود ته را رسېدلی و[1].

شاه حسين شاعر :

دا زموږ مړنی او ننګيالی پاچا د ملي ژبي يو ښه شاعر هم دئ، چي په ملي لهجه يې بدلي ويلي دي، د ده اشعار عشقي دي، او سپېڅلتوب او خوږوالی پکښې ليدل کېږي. د شاه حسين دغه ملي بدله موږ ته د نمونې په ډول لاس ته راغلې ده :

نن دي اوربل پر سپين تندي باندي راخپور کی — بل دي پر ما اور کی
راسه دلبري ته زما د زړه کتره يې — هم ته ښايسته يې
زړګی مي وينې، ته د ناز په ننداره يې — د ګل دسته يې
دا ستا په عشق کي مي پردی خپل کلی کور کی — بل دي پر ما اور کی
تندی دي بريښي د سپوږمۍ په شان دي مخ دئ — پېزوان دي زانګي
که مي نصيب سولې زما بخت به لوړ وي سخ دئ — تپ مي د سانګي
دې پرهارونو مي زړګی په عشق نسکور کی — بل دي پر ما اور کی
د خدای دپاره يو وار ګوره چي څو رنګ سومه — په وينو رنګ سومه
د خپل پردي د پېغورونو سوم د ننګ سومه — په عشق کي منګ سومه
دا ستا د عشق له توره تور سوم مخ مي تور کی — بل دي پر ما اور کی
زه که پاچا "حسين هوتك" يم ستا ګدا يمه — په واويلا يمه
دا ستا له عشقه زه په دوه کونه رسوا يمه — تل په ژړا يمه
خپل او پردي مي ستا د عشق د تور پېغور کی[2] — بل دي پر ما اور کی

---

۱ - تاريخ سلطانی، ۹٦.

۲ -دا بدله د کندهار د کوکران په کلي کي له يوه زاړه جونګه نقل سوې ده.

بابوجان لغمانی

د بابو جان نوم موږ دوه ځایه لیدلی دئ، یو قاضي میر احمدشاه "رضواني" د خپل کتاب "شکرستان" په آخره کي د بابوجان لغماني له دېوانه پنځه نمونې را اخیستي دي، دا اشعار په کلاسیکي ډول د غزل او قصیدې په اسلوب لیکل سوي دي په دې اشعارو کي ده مذهبي او اخلاقي مضامین بیان کړي دي، پخوانو کیسو او روایاتو ته یې پکښې اشارت کړی دئ.

دا شعر په درېیمه درجه کي شمېرل کېږي او د شکرستان د تصریح څخه دا څرګندېږي چي په دغه رقم باندي یو مکمل دېوان هم لري او لکه چي رضواني ویلي دي دغه بابوجان د لغمان دئ. مسټر راورټي په ګلشن روه کي وایي چي دی د بلورستان د سرو کافرو څخه و، چي مسلمان سوی دئ، په ګلشن روه کي د ده د کتاب یوه حصه هم نقل سوې ده، بل ځای هم میر احمدشاه د راورټي د قول تصدیق کوي او وایي چي بابوجان په یوسفزو کي ښخ دئ او خلك یې د قبر زیارت کوي[1].

پرته د دغه پورته ماخذ څخه موږ یو بل زوړ قلمي دېوان هم لیدلی دئ، چي هغه هم بابوجان لیکلی دئ، د دې کتاب مضامین هم اخلاقي او مذهبي دي، مګر دومره ده چي د دې کتاب د تحریر سبك د اخوند درویزه د سبك غوندي نیم مقفی سبك دئ، دا خو ظاهره ده چي دا دواړه کتابونه بېل بېل دي. نو اوس دا هم کېدای سي چي دا دواړه کتابونه دي یوه بابوجان لیکلي وي، او دا هم له عقله لیري نه ده چي د بابوجان په نامه دي دوه کسه وي، او دغه هر یو کتاب دي بېل بېل بابوجان لیکلی وي. مګر قرین قیاس دا دئ چي بابوجان همدغه یو بابوجان دئ چي لغمانی دئ. د ده د کتابونو له لوستلو معلومېږي چي بابوجان په خپل عصر کي د دیني علومو کامل ملا و، او اکثره یې په دغه کتابو کي د تفاسیرو روایاتو ته اشارتونه کړي دي، د کلام له طور او ډوله یې دا هم معلومېږي چي د اخوند درویزه تر پېړۍ وروسته تېر سوی دئ[2]، موږ د ده د مقفی اشعارو څخه لاندي نمونه نقلوو :

---

۱ -بهارستان افغاني، د لاهور طبع ۱۹۳۱ ع.

۲ -دا مدعا د قلمي مخزن له ضمیمې څخه څرګندېږي.

سینه ستا کړه د دنیا میني لتاړه
د زړه مینه دي تمامه پسي لاړه
د دنیا له میني هسي مبدل شوې
څه درواغ الا بلا دي کړه په غاړه
محرمان مستحقان دي نامحروم کړه
د حرام پوښتنه نه کړې هر څه نغاړه
هغه مال به دي بلا شي سیاه سرخه
لکه خوګ، خنزیر، پلنګ ووزي له جاړه
تا به بیا مومي په دومره ډېر عالم کي
ستا بشره به په سومونو کړي لتاړه
په ښکرونو به دي اخلي یو تر بله
هیڅ ذره به دي پرې نه ږدي بې ګذاره
که دنیا دي همه واړه سره یا سپین وي
هره تنګه به دي داغ کاندي له ناره
په صورت به دي داغونه کاله اوره
په عذاب به دي بشره کا ګرفتاره
انبیاء له بخیلانو روی ګردان دي
عرض به نه کا د ظالم بخیل دپاره
د بخیل په باب راغلي آیاتونه
عذابونه به پر سخت کاندي دوباره
د "بابوجان" په بیانونو باور نه کا
د هغو چي برخه شویده له ناره

***

د حاتم نوم به جاري وي تر قیامته
د ازل برخه یې وه له سخاوته
حاجتمن به نا امیده ترېنه نه تلو
ورکول یې و بې اجره بې منته
د سوالي زړه به یې روغ په مرحبا کړ

کاهل نه و فقیرانو له خدمته
هر سوالي چې به د ده په ور حاضر شو
غه رنځور به فارغ روغ شو له زحمته
په ښارونو یې نوم ولاړ د سخاوت شو
پادشاهان یې په غصه شول له شهرته
همت د خدای له خزانو دئ "بابوجانه"
همت ناك دي څښتن نه کا بې همت

﴿٤٨﴾

فیاض

هیوز لیکي چې د فیاض له سوانحو نور څه لاس ته نه دي راغلي، بېله دې چې دی یو خانه بدوش او ګرځنده ډم او سازنده و[۱].

فیاض د خوږې او رواني طبعي خاوند دئ چې د راورټي د معلوماتو سره سم د هند د مغولي حکومت په دوره کي تېر سوی دئ او تر عیسوي اوولسم قرن پوري دی ژوندی و[۲].

فیاض د بهرام او ګل اندامي کیسه په شعر پښتو نظم کړېده او په (۱۸۹۳ ع) کي پادري هیوز دغه افسانه په کلید افغاني نومي کتاب کي نشر او شایع کړېده، او دا کیسه بېله ځانته هم چاپ سوېده. که د راورټي دا معلومات صحیح وي چې فیاض د مغولي حکومت په دوره کي تېر سوی دئ نو فیاض لومړی سړی ګڼل کېږي چې د پښتو په شعر کي یې د رومان لیکلو سبك پیدا کړی دئ او هم دا د فیاض سبك دئ چې د امیر حمزه او توتي نامې په کیسه کي تکمیل سوی دئ، اوس غواړو چې د بهرام او ګل اندامي د افسانې خلاصه دلته ولیکو :

---

۱ - د کلید افغاني مقدمه.
۲ - د پښتو ګرامر مقدمه.

د فیاض د افسانې خلاصه :

بهرام د روم د کشور پاچا زوی یو وخت د تفریح له پاره ښکار ته وووت او په یوه هوسۍ پسې یې خپل آس وځغلاوه او په دې سلسله کي یې پر یوه غره ګنبده ولیدله او ورغی د ګنبدي خوا کي یو سپین ږیری ناست و، بهرام د دغه سپین ږیري څخه د دې ځای د راتلو او ګنبدي پوښتنه وکړه، سپین ږیري بهرام ته د ګل اندامي د عشق او مینتابه ټولي کیسې بیان کړې او سپین ږیري د ګل اندامي هغه تصویر چي ده په دغه ګنبده کي ایښی و او د خپل زړګي تسلی به یې په کوله بهرام ته ورښکاره کړ، بهرام د تصویر په کتلو زړه بایلو او د سپین ږیري څخه یې د ګل اندامي د ځای معلومات حاصل کړل او روان سو، په دې عاشقانه سفر کي پر بهرام باندي عجیب واقعات راځي، ډېر زحمتونه او تکالیف ګالي چي وروسته د ملنګۍ په کالو د خپلي محبوبي (ګل اندامي) په مینانو کي کښېني او وروسته د دوی تر منځ لیک او مکاتبې کېږي او یو د بله مینه او عشق سره مني.

د بهرام دا عاشقانه زیار پای ته رسېږي، او د خپلي معشوقې وصال مومي، دا کیسه که څه هم وهمي ده او ډېر ځایونه یې د طبیعت له دایرې څخه ماوراء شیان تصویر کړي دي مګر د شعر له پلوه خو خوږه سلیسه ده، فیاض د دې ادبي اثر په مرسته د پښتو شعراو د دوهمي ډلي په لومړۍ درجه کي درېږي، او په شعر کي د هر راز کیفیت پر تصویر مقتدر ښکارېږي.

په لاندي کرښو کي د فیاض د کلام د نمونې په ډول د کیسې د پای هغه برخه را نقلېږي چي د بهرام د وصال مبادي پکښې سته :

(۱) سراسیا او روح افزا ګل اندامي ته د مرګې له پاره ورغلي دي :

يـو سـاعـت سره خـوشـحـالـه خـنـدېدلـې
سـراسـيـا وې ګـل انـدامـي بـهـرام شـوزي
شپه او ورځ يې هاى فراق در پسې زور شو
د تـصـويـر پـه يـو نـظـر پـر تـا مـيـن شـو
بـهـرام دا وې تـه غـوږ کـېـده ګـل انـدامـي
ګـل انـدامـي وې کـه پـلار ځـمـا قـبـول کـړه
ګـل انـدامـي چـې دا حـال ورتـه مـعـلـوم کـړ
دغـه حـال يـې و بـهـرام و تـه ظـاهـر کـړ
بـهـرام ووې و صـيـفـور تـه ځـمـا وروره
بـيـا صـيـفـور ورتـه ويـل بـهـرامـه وروره
حـکـم سـتـا دئ ځـمـا څـه زه غـلام سـتـا يـم
پـس واده هـم روح افـزا شـوه و صـيـفـور تـه
دغــه پـســه د بــهــرام واده يــې جــوړ کـړ
ګـل انـدام يـې کـړه داخـلـه پـه حـرم کـې
پـه اوربـل بـانـدي يې قـط د ګـلـو جـوړ کـړ
چي پېزوان يې په سرو شونډو باندي سور کړ
چـي زېـور جـامـې يـې واړه پـرې انـبـار کـړې
هـر چـا دا وې چـې بـېـشـکـه حـورالـعـيـن ده
څـلـوېـښـت ورځـې يـې واده کـاوه يـارانـو
د بــهــرام د ګــل انــدامــي نــکــاح وشـوه
پـه مـحـل يـې د بـهـرام کـړلـه داخـلـه
بـيـا يـې نـيـت د تـلـو د روم وکـړ "فـيـاضـه"

بـيـا يـې دا خـبـري مـنـځـتـه واچـولـې
پـه ګـرېـبـان بـانـدي يې اوښـي بـهـېـدلـې
چي دي زلفي په سپين مخ دي غوړېدلې
چـي دي پـرېـکـړې د بـهـرام د زړګـي ولـې
دى جـواب غـواړي لـه تـا نـه د چـيـن ګـلـې
د بــهــرام خــبــري کــل دي مــا مــنــلــې
سـراسـيـا سـهـېـلـۍ واړه رخـصـت سـولـې
شــاپــېــرۍ ورتــه ولاړي ودرېــدلــې
ګـل انـدامـي پـه دا شـان ګـرانـه نـيـولـې
سـراسـيـا خـور مـي و تـا تـه ده بـخـښـلـې
هـر چـي وايـې واړه مـوږ قـبـولـي کـړلـې
شـاپـېـرۍ يـې پـه واده کـي لـوبـېـدلـې
رنـګـا رنـګ جـوړې زريـنـي رغـېـدلـې
د سرو ټيک يې په جبين شغلې وهلې
مـرغـلـري پـرې د پـاسـه جـړاو کـېـدلـې
خـلـقـې يـې بـې ګـنـاهـه قـتـلـولـې
خــلــقــې يــې نــنــدارو تــه و درېــدلــې
پـه دنـيـا کـي لـه جـنـت ده راوتـلـې
هم بې شانه توپخانې به خلاصېدلې
خـلـقـې شـوې کـوراکـور سـره داخـلـې
د ښـه خـداى ثـنـا يـې ډېـري ورسـتـولـې
د بـهـرام لـښـکـري کـل سـنـبـالـېـدلـې

***

گل اندامه شوه سوره لښکر تیار شو — ادمیان لښکر پېریان کور ته رفتار شو
فغفور ډېر جوهر گوهر له لور سره کړه — څلوېښت زره سهېلۍ یې خدمتگار شو
له فغفوره په ژړا ژړا رخصت شوه — گل اندامي په ژړا ژړا رفتار شو
شهزاده بهرام رخصت شو له صیفوره — په ژړا ژړا به یو د بل کنار شو
چي بهرام په ولایت د روم داخل شو — و شبرنګ[٣] و ته گویا په دا گفتار شو
چي ورځه پادشاه ځما په حال خبر کړه — شبرنګ هم ورځني وړاندي په تلوار شو
په کشور باندي یې زېری د ښادۍ کړ — په کشور پاچا جهان لکه گلزار شو
وې یې شاهه مبارك شه غوږ پر کېږده — پس له دې خوشحال خندان شه اوس دي وار شو
په دربار د پادشاهۍ کي ښه مقیم شوې — دربښکاره چي د بهرام ښایسته رخسار شو
اوس بې شکه دي له زړه نه کړه غم لیري — چا چي تا ته عکس کړ هغه اوس خوار شو
استقبال ته یې تمام جهان روان شو — پادشاه ووې شکر شکر بخت مي یار شو
چي نژدې بهرام له راغی په ژړا شو — ویل شکر رابښکاره چي دي دیدار شو
وې په خیر راغلې اوس زویه مسافره — په راتله دي ځما زړه رنځور بیدار شو
پلار او زویه په ژړا سره یو ځای شو — دواړه یو تر بله غېږ او هم کنار شو
د بهرام سترگي یې یو تر بله ښکل کړې — تا به وې چي په پادشاه باندي بهار شو
د بهرام واده یې سر دوباره جوړ کړ — څلوېښت شپې ورځې په روم کي دندوکار شو
نور یې تاج د پادشاهۍ بهرام ته ورکړ — د ښه خدای په عبادت گوښه کنار شو
په هغه ملك یې نامه خوره شوه ډېره — ناگهانه پرې د موت نښه اظهار شو
خدایه رحم هم پرې ته وکړې رحیمه — هر چي لاړل په نصیب یې پاك دیدار شو
هسي رنگه عدالت بهرام راواخیست — چي عاجز سړی خوشحال دنیادار خوار شو
چي ملکونه یې آباد په عدالت کړه — بادشاهت یې ښایسته لکه گلزار شو
گل اندامه شهزاده سره یو ځای و — محبت یې زیات تر حد لیل و نهار شو

١)

د بهرام د زړه مقصود سر شو "فیاضه"
تماش گیر د گل اندامي د رخسار شو

---

١ – د بهرام نوکر.

﴿٤٩﴾

مسعود

مسعود د عبدالله زوی او د ښه قلم خاوند دئ، دا شاعر روانه طبعه لري او د پښتنو شاعرانو په دوهمه درجه کي ګڼل کيږي.

د مسعود نور آثار موږ ته نه دي پاته، فقط د ده يو ادبي اثر د ادم خان او درخو کيسه ده، چي په نثر يې پر حقيقي او واقعي ډول لکه په پښتنو کي چي مروجه ده ليکلې ده.

مسعود لکه نور شاعران په دې کيسه کي له ځانه نور شيان نه دي ګډ کړي او لکه چي دغه کيسه مشهوره ده هغسي يې کټ مټ کښلې او ځای ځای يې له خپلي طبعي عروضي اشعار پکښې زيات کړي دي.

په دې ډول مسعود دا ملي کيسه له تحريف او تغيره ساتلې، او ملي ادب ته يې روغه رمئ سپارلې ده او دا د ده يو د قدر وړ ادبي خدمت ګاڼه سي.

د مسعود د ژوندون وخت نه دئ معلوم، فقط دومره ښکارېږي چي دی د ادم خان تر عصر (١٠٠٠هـ) وروسته اوسېدی، او د ادم خان په مرثيه کي يې دا بيتونه ويلي دي :

سل ارمان چي ادم خان ولاړ له جهانه
له فراق يې پښتونخوا شوله ګريانه
مځکي خاوري په سر ولوستې له سوخته
دا سپېره لوخړه ولاړه تر اسمانه
باد تر اوسه لا ساړه آهونه کاږي
مضطرب په جهان ګرځي سرګردانه
د ادم په زړه درخو وه پسي ومړه
ما شهيد له خپلي ميني کړه سبحانه

د مسعود له مقدمې څخه معلومېږي چي دی د عشق په نړۍ کي خورا لويه برخه لري ځکه چي ده د خپل کتاب مقدمه او سرنامه د عشق په ښېګڼو مزينه کړې ده، او کوم ځای چي يې مناجات ويلی دئ، هغه هم د عشق په جذباتو ډک دئ او پاك خدای ته د خپل عشق سوز او ګداز وړاند کوي.

اشعار :

مسعود چونکه پخپله عاشقانه جذبات درلوده نو له دې وجې څخه يې د ټولو عاشقانو خصوصاً د آدم خان او درخانۍ سره خورا همدردي ښکاره کړې او د ارمانه ډکي بدلي يې ويلي دي، او دا ځني څرګندېږي چې مسعود پخپله هم د مينې په اور سوی او پر دې بټ وريت سوی و، نو ځکه د ده وينا د عشق په خوا کي موثره ده او دی يو خالص عشقي بدل ويونکی ګڼلای سو. اوس وګورئ د ده د وينا نمونه :

د درخانۍ حال په منيه کي

چــې ســيـنــه يــې د آدم پــه اورکــبــاب شــوه
د حـجـاب مـېـرمـن درخـانـه بـې حـجـاب شـوه
د شــب قــدر پــه څـېـر پــټـه وه لــه خـلـکـه
و عـــالــم تـــه مـخـامـخ لـکـه آفـتـاب شـوه
نـنـګ نـامـوس، عـقـل تـمـيـز ورڅـخـه لاړ شـو
مـسـئـلـه يـې درسـتـه هـېـره د کـتـاب شـوه
چــې آدم د ربـــاب غـــوږ وربـــانـــدي تـــاو کـــړ
وچــې شــونــدې پــه نـغـمـه لـکـه رباب شـوه
د آدم شـــرابـــو هـــســـې مـــســـتـــې ورکـــړه
خـــلـــکـــه يـــې و نـــظـــر و تـــه ســـراب شـــوه
هـــســـې تـــاو د عـــاشـــقـــۍ ورښـــکـــاره شـــو
لـکـه مـار پـه مـلا وهـلـې پـېـچ و تـاب شـوه
کـــوه قـــاف غـــونـــدي ســـاکـــنـــه وه کـــراره
د فـلـك پـه شـان دايـم پـه اضـطـراب شـوه
هـــمـــره وېـــر پـــه دې درخـــانــې بـــانـــدي راغـــی
چــې د زړه خـونـه يـې ډوبـه پـه سـيـلاب شـوه(۱)

(۱

---

۱ - د آدم او درخانۍ قلمي کيسه.

﴿٥٠﴾

دراز خان موسی زی

د دې شاعر نور احوال او د ژوندون وخت او سوانح موږ ته نه دي ښکاره، فقط دومره ویلای سو، چې دی د پښتنو له پخوانو شاعرانو څخه دئ، د دراز خان فقط دغه درې بیته موږ ته را رسېدلي دي، او نور اشعار او آثار یې ورک دي :

ته پر څه زما په زیار او زحمت خوش یې
ښایسته تر لمر سپوږمۍ زما حبیبه !
که رقیب درته ویلې زما جفا وي
دا دروا غ دي پخواني د ده نصیبه
یوسف رویه، عنبر مویه، ملك خویه
په کتنه له ما رنځ واخله طبیبه

﴿٥١﴾

افضل خان خټك

د خوشحال خان د کورنۍ او ادبي مکتب یو روڼ ستوری افضل خان خټك دئ چې د اشرف خان "هجري" زوی او د خوشحال خان لمسی دئ.

هغه وخت چې د ده لوی نیکه خوشحال خان د اورنګ زېب د لښکرو سره جګړې او مقابلې کولې، افضل خان د یرغمل په ډول مغولو کابل ته بېولی و، تر (۱۰۹۸هـ) وروسته دوه کاله دی په کابل کې و، او تر (۱۱۰۰ هـ) وروسته چې خوشحال خان وفات سو، دی بیرته لومړی جلال آباد او بیا خټکو ته ولاړ[1].

---

۱ - تاریخ مرصع.

هغه وخت چي خوشحال خان لا ژوندی و، ده خپل زوی اشرف خان چي د افضل خان پلار و، پر خپل ځای د قوم مشر کړی و، مګر د ده بل ورور بهرام خان یې مخالف و، په دې مخالفت کي اورنګ زېب اشرف خان "هجري" په هند کي بندي کی، او هورې په ناکامي کي مړ سو، په دې وختو کي خوشحال خان وفات سو، او بهرام خان هم مړ سو، نو افضل خان چي یو لایق مشر و، په اکوړه کي د پښتنو په مشرتوب انتخاب سو او تر (٦١) کالو پوري یې مستقلاً د پښتنو مشرتوب وکی[١].

که څه هم له دغو روایاتو څخه ځرګندېږي، چي افضل خان تر (١١٦١هـ) پوري ژوندی و، مګر د ده زوی شیدا پخپل دېوان کي د ده د وفات تاریخ د (١١٨٣ هـ) د شعبان میاشت ښوولې ده[٢] او له نورو تاریخو څخه هم ښکارېږي چي د افضل خان اولاده د هند په سفرو کي د اعلیحضرت احمدشاه بابا ملګرې وه[٣]، داسي معلومېږي چي افضل خان د خټکو په کورنۍ کي یو لایق او متدین او ډېر ادیب او عالم مشر و، او ده د مشرتوب ښه سیاست درلود، ځکه چي د خټکو پر اولس او کورنۍ تر ډېره وخته ښېله مخالفه حکمراني مشکله وه.

د ده آثار او اشعار :

افضل خان د خټکو په کورنۍ کي یو ماهر او زبردست لیکونکی او مورخ دئ، د ده د شعر مستقل آثار موږ ته نه دي را رسېدلي، مګر د نثر آثار یې څو کتابه سته، له دې جهته نو دلته موږ فقط د ده ادبي آثار ښیو، او پر نثر به یې البته د نثر په تاریخچه کي چي وروسته لیکله کېږي مفصل بحث وکو.

د افضل خان یو تاریخي او ادبي منثور شهکار مشهور تاریخ مرصع دئ، چي څه فصول یې راورټي په ګلشن روه او هیوز په کلید افغاني کي چاپ کړي دي. مګر د تاریخ مرصع اصلي نسخه متاسفانه ورکه ده، ښېله دغو مستشرقینو د بل چا لاس ته نه ده راغلې، پادري هیوز لیکي چي تاریخ مرصع یو عمومي تاریخ و، چي د پښتنو او مخصوصاً د خټکو احوال پکښې و، او ډېري برخي

---

١ - حیات افغاني ٣٢٢ مخ، خورشید جهان ٢٤٤ مخ.

٢ - د کاظم خان قلمي دېوان.

٣ -وګورئ تاریخ خورشید جهان او حیات افغاني.

يې د اخوند درويزه او نخزن افغاني[1] څخه اخيستي دي او يو مفصل عمومي تاريخ دئ[2]. د افضل خان بل تاريخ كتاب د اعثم كوفي تاريخ دئ[3] چي ده په پښتو ترجمه كړی دئ[4]، مګر دا نه ده ښكاره چي دا ترجمه له اصلي عربي څخه ده كه د پاړسو نسخې څخه؟

د افضل خان دريېم مهم كتاب د ابوالفضل د كليله او دمنه ترجمه ده چي ده د "علم خانهٔ دانش" نوم پر ايښی دئ، او دا مهم شرقي اثر يې په پښتو را اړولی دئ[5]. د علم خانهٔ دانش قلمي نسخه موږ ليدلې ده، د كتاب په پای كي داسي ليكي :

"اصل كتاب د كليله او دمنه تمام شو، خاتمه يې په نظر ثاني په ديرلسم د محرم سن هجري يكهزار و يكصد و بيست و هشت، عجب كتاب پښتنو ته يادګار پاته شو، البته چي خالي به له فايدې نه وي ... د دې كتاب نوم مي علم خانهٔ دانش كښېښنو ...".

په دې كتاب كي افضل خان ځای ځای د خوشحال خان او خپل پلار ابيات د نثر په منځ كي راوړي او د كتاب مضمون په خوږوي[6].

اشعار :

د خوشحال خان د كورنۍ ټوله ادباء او د ده د مكتب شاګردان د شعر د دېوانو خاوندان دي، مګر داسي موږ ته نه ده ښكاره، چي افضل خان هم د شعر دېوان لري كه نه؟ تر اوسه ځينو پلټونكو مستشرقينو هم د ده د دېوان ذكر نه دئ كړی.

خو موږ دومره خبر يو، چي افضل خان زبردست اديب و، او په نثر ليكلو كي يې اوږد

---

١ -د مخزن افغاني ذكر د دې كتاب په لومړيو برخو كي ډېر راغلی دئ، دا كتاب په ١٨٢٩ ع د روس د شاهي دارالعلوم ركن پروفيسر برن هارد دورن په انګليسي ترجمه كړی دئ.

٢ -هيوز - د كليد افغاني مقدمه.

٣ - دا كتاب په (٢٠٤ هـ) خواجه اعثم كوفي د (الفتوح) په نامه په عربي ليكلی او په (٥٩٦ هـ) محمد بن احمد المستوفي الهروي له عربي څخه په پاړسو ترجمه كړی او په (١٣٠٠) په بمبيي كي طبع سوی دئ.

٤ -هيوز - د كليد افغاني مقدمه.

٥ - راورټي - د ګلشن روه دېباچه، پادري هيوز د كليد افغاني مقدمه.

٦ -د دې كتاب قلمي نسخه موږ ته جناب عبدالله خان صافي د ليدلو له پاره راكړه له دوی څخه تشكر كوو. دا نسخه د ربيع الاول په (٢٥) د (١٢٢٩هـ) كال د غلام محی الدين ګواليري په خط د دوست محمد خان ولد مرتضی خان باميزي له پاره ليكلې سوې ده.

لاس درلود، د ده ځيني اشعار او متفرق بيتونه موږ د کليلې او دمنې په ترجمه کي ليدلای سو، که څه هم افضل خان د نورو ډېرو اشعار پخپل نثر کي تضمين کوي، مګر داسي ښکاري چي ځيني بيتونه او قطعات خاص د ده هم په دې کتاب کي سته. موږ د کتاب له قلمي نسخې څخه د ده ځيني متفرق شعرونه لاندي راوړو :

د کتاب آغاز :

دا آغــــاز دئ په نامه د هـــغه خــدای
چي بې ځايه دئ بې ده نشته بر ځای
"په تخلقو" و خلق و ته رهنـمون دئ
"فاســـــتقم کـــما امــرت" رهنــمای

درد او ژړا :

په ژړا ژړا درياب دئ يا ســــــــــېلاب دئ
قـــــرار ونکړې يو دم ځــــــــای د ژړا دئ
سترګو تاسو په شماره څاڅکي راتوی کړل
د آشـــــنا د آشـــــــنايئ درد هـــــــم دا دئ

د يار استقبال :

صورت مي هر څـــو که ډېر زبون دئ
که مي د ځـــمکي د لاندي يون[1] دئ
زه به په لــــــــوري د اشـــــــنا خــوزم
که يوم مي هر څـــو په شواخــــون دئ

د کتاب خاتمه :

نصيحت په غوږ کي کله ځـــــای نيولی د ګـــــنو دئ؟
شـــــــنوا به پند ترې اخــــــلي دا کـــتاب د زمانو دئ
شکر دا چي دا نامه مي تر مرګ وړاندي په انجام شوه
دانايان په دې پوهېږي چي جهان سرای د لنبو دئ[2]

١ - رفتار.

٢ - کوچ.

﴿٥٢﴾

حمید ماشوخېل

عبدالحمید په خټه ماشوخېل[١] و، چي د مهمندو یوه پښه ده او د پېښور په لته د ځړبند[٢] په کلي کلي یې هستوګنه او ژوند کاوه.

دی په (١١٣٧ هـ) کي لا ژوندی و، ځکه چي ده په دغه کال کي د (شاه و ګدا) کیسه پښتو کړې او نېټه یې داسي لیکي:

چي په زړه کي مي لړم د دې فکرت و
سن زر سل اوه دېرش کاله د هجرت و

د حمید له وېناوو ښکاره ده چي دی د محمدشاه ګورګاني پاچا معاصر و[٣] او د (١١٠٠هـ) په شاوخوا کي زوکړی دئ او د دېوان د لیکلو په وخت کي هم سپین ږیری ښکارېږي، لکه چي وایي:

سپینه ږیره ځما عشق کوټه روپۍ کړه
هېڅ یې نه قبلوي ښکلي په سودا کي

د حمید افکار او اشعار:

حمید د پښتو د ادب د لوړو او نومیالیو استادانو او شعراوو څخه پیاوړی ادیب دئ. د ده د کلام شهرت او خپوروالی د خوشحال خان او عبدالرحمن په شان لیده کېږي او په ادیبانو کي ځانته مخصوص سبک لري چي هغه ته موږ (د حمید سبک) ویلای سو[٤].

---

١ - چي د عشق طاعوني رنځ د حمید مل شو
ژر به خنبښ په هدیره شي د ما

٢ - یو مخي د ځړبند د ښکلیو نه دئ
مصر که کعنان دئ که کشمیر دئ که کابل

٣ - که د ښکلیو د درګاه ګدایي موم
هی توبه د محمدشاه له سلطنته

٤ - د دې کتاب په مقدمه کي د حمید سبک وګورئ.

حمید تر خوشحال خان او رحمان وروسته د پښتو په شعر کي نوی مکتب پرانیتلی دئ چي پس له ده څخه ډېر ادباء د ده پر لار تللي دي. دی په خپل شعر کي ادیبانه تلازمات او ښې ښې استعارې او ښکلي تشبیهات په خورا ساده ډول سره راوړي، او د ده د شاعرانه تناسباتو هسکي څوکي ته بل هيڅوك ختلای نه سي، په لاندي بیتو کي د ده مضمون آفریني وګورئ :

د مین زړه :

دا یې ښاخ له ګل سره په تلوار پرې کړ
که له زړه سره مي ترکو لړمون وکیښ

تجنیس :

چي رښتینی سیده صاف نه وې حمیده
بولي بولي عـــاقــــــلان دا هسي بول

که مي ولي پر سر کاڼي سل مني
زما خـــــوښه ده د یار کبر و مني

تشبیه :

لــکه ګل د باد له مخـــــــه پاڼې پاڼې تار په تار شي
آه فریاد مي خاطر هسي پړکي پړکي کړ ټوك ټوك

حمید موږ د پښتو ژبي بیدل بللای سو، ځکه چي ده خپل سبك له خپلي روڼې قریحې څخه ابتکار او د پښتو په ادب کي یې نوې لار جوړه کړېده، چي ډېر وروستني شعراء د حمید پر استادئ مائل او مني یې، مثلاً میرزا حنان وایي :

بل حمید موشګاف د خیال په شعر
څه به وایم ناســـــــفته دُر یې پېیل

عبدالله وایي :

د حمید موشګاف و خیال ته هوښ کړه
ګـــــــوندي سو د ده په جــــذب تېز نظر

عبدالعظیم وایي :

رحمت بیا په ماشـــووال عبدالحـــــمید شه
چي جـــوړ کړی ده کـــــــتاب دئ ښه روښان
بحث د عشق د دې کتاب دئ په هر بیت کي
د باران په دود پـــــر ژاړي عاشـــــــــــــقان

حمید هم لکه خوشحال خان د مغلو تر اثر لاندي کېده، ډېر بد ګڼي او د ده پښتونواله

هیڅکله د چا امر پر ځان نه سي منلای، نو ځکه خپل پښتني غیرت د رقیب په مغولواله کي داسي څرګندوي :

یو به نه سم مغولواله د رقیب ستا
که زوکـړی وم رښتیا د پښتنې زه

دی پر پښتني پت ساتلو لکه د پښتانه خوی چي دئ ټینګ ولاړ او پر پت کلك پښتون دئ. په پښتني احساساتو خپل پت داسي پالي:

پروت په وینو کي لت پت ښه یم په پت کي
نه د ســــــرو زرو په تخـت بانــدي بې پت

ارسال المثل :

حمید سربېره پر پورته ښېګڼو د ارسال المثل صنعت هم په خپل کلام کي راوړی دئ، یعني د پښتو ملي متلونه يې په خپل شعر کي په ښه شان ځای کړي او خپل شعر ته يې یو ښه ملي رنګ ورکړی دئ، چي د هغو موږ لږ مثالونه لاندي راوړو:

(۱) متل دئ :

کوهي مه کینه و چاته، وبه کیندل سي تا ته.

حمید وایي :

هم هغه به پکښې پرېوزي دا متل دئ
چي و بل و ته کـــــوهي کیني و بال که

(۲) متل دئ :-

د لندو ختو لږ اوبه دارو دي.

حمید وایي :

د لـــــــندو خـــــــتو دارو لږي اوبه دي
آزمویې راباندي څه لره زور هومره؟

(۳)() متل دئ :

اوبه چي غاړي ته ورسېږي نو زوی تر پښو لاندي کېږي.

حمید وایي :

زوی او لور يې شي تر پښو اوبه تر حلقه
فرامــــــوش په بېلتانه ځان او جهان شي

(٤) متل دئ :

کشر کشر دئ مشر مشر.

حمید وایي :

لري مشر مشره بخـــــــــره کشر کشر
برابر نه دئ چرګ بانګ او ملا بانګ

(٥) متل :

نه به کانی پوست سي نه به غليم دوست سي.

حميد وايي :

واقعي نه کانۍ پوست نه غليم دوست شي
په بندګۍ د نفس مه غولـــــېږه اې مردکه

د حميد دېوان او شعر :

حميد يو ډېر ښکلی دېوان لري چي د پښتو ليکونکو په منځ کي په (در و مرجان) مشهور دئ.

دا دېوان تقريباً (۳۰۰) غزلي لري په پای کي يې مخمس، مثمن او رباعي هم شته او تصوف ته هم ځي، د ده طبعه ډېره روانه او بې تکلفه ده، که د مغولو مظالم نه وای، او د ده د ژوند غمو فرصت ورکړی وای[1] نو د خپل شعر زينې بې اسمان ته ايښې وای او د ادب و جګو ماڼيو ته به پورته سوی وای :

و اسمان ته به د شعر زينې کښېږدي
که حميد د غم له سره زنګون وکيښ

مګر سره د هغه لا هم د بلاغت په لحاظ ډېر لوړ تللی دئ، چي نور، ګرده ادبا د حيرت په سترګو ورته ګوري :

پارســيانو د حيرت ګوتي په خوله کړې
چي حميد سخن سازي کړه په پښتو کي

اوس د فــــکر توره واچوه حمـــيده
چي دي نشته په پښتو کي بل حريف

لنډه يې دا چي حميد په پښتو کي د داسي نوي سبک مبتکر دئ، چي هغه د پاړسو د سبک هند خوا ته نژدې دئ، په تخيل کي ډېر لوړ ځي او نوي نوي مضامين مومي.

---

۱ – پر تمام جهان قراره قراري ده
پر حـــميد د غم مغل راوخاته

په شعري تلازماتو او استعارو کي ډېر ابتکارونه لري، ځکه نو دی موږ د خپل مخصوص ادب مکتب مؤسس ګڼو، او د خوشحال خان او رحمان بابا په مرتبه کي يې دروو.

که څه هم د ده په وينا کي عشقي او بزمي رنګ غالب دئ، مګر بيا هم اخلاقي او اجتماعي مضامين کله کله وايي او کلام يې مؤثر او مبرهن ښکارېږي، د ده نازکخيالي او د شعر خوږوالی له لاندي شعرو څخه تاسي په ښه ډول پرتله کولای سئ:

د يار د شونډو خيال:

دا ځما له غمه شـين زړه، پکښې خيال د يار د شونډو
هسي رنګ زېب و زينت کا، لکه می په شنه پياله کي

ساقي:

چي نظر يې د ګلرخ ســــــاقي په مخ شو
د نرګس له لاسه جام پرېووت نسکور شو

د يار خيال:

يا مي خــــوا لره له ورايه دلبر راغی
يا له پاسه مځکي ښکته ته نمر راغی

نسيم ته خطاب:

چي مي يار له خوبه وينښ نکړې نسيمه
ګـــوره الــــــوزه په ورو په تلـــــطف

د وصل ښادي:

په ښــادي ځما د وصل کواکبو
په وهلو ګوتي ويستې له دفه

د دنيا يو تصوير:

بېهوده يې زړه ترې په ډنګ ډنګ پوري
د ګــــړئ مېلــــــمنه ورا ده دا دنيا

د نوخطو تشبيه:

د نوخــــطو درشتي ځـما آشتي ده
په اغزن بوټي آرام کا عندليب ځما

د حميد تاليفات:

حميد علاوه پر ښکلي ديوان نور آثار هم لري:

(۱) په (۱۱۳۷هـ) د (شاه ګدا) کيسه چي دمخه هلالي په فارسي ليکلې وه، نو حميد د غلام محمد اخندزاده په زېرمه په پښتو ترجمه کړې، او خپل د طبع اقتدار يې پوره څرګند کړی دئ، هلته

وايي :

چـي بـازي پـه تـېـره تـېـغ کـا د خـبـري
وښـکـي ډېـرو پـښـتـنـو خـپـلـي ډېـري
يـو حـريـف پـکـښـې پـيـدا د مـيـدان نـه شـو
يـو ظـريـف پـکـښـې پـيـدا سـخـنـدان نـه شو
چـي هـم چـشـمـه د سـعـدي د نـظـامـي شـي
يـا هـم جـام د فـردوسـي و د جـامـي شـي
نـه يـې کـړې پـه پـښـتـو ژبـه نـغـمـه ده
نـه يـې ايـښـې پـه پـاړسـي ژبـه تـغـمـه ده
کـه هـر څـو مـې د دې کـاره کـاوه شـرم
مـا تـاوه رابـانـدي نـه شـو دا خـپـل درم
چـي بـاعـث اخـنـدزاده غـلام مـحـمـد شـو
د نـفـر پـه څـېـر ولاړ پـه خـوش آمـد شـو
ويـې ژر قـلـم واخـلـه تـکـيـه پـه خـداى کـړه
پـه پـښـتـو پـارسـي کـيـسـه د شـاه گـداى کـړه
هـلالـي کـه د هـلال پـه څـېـر نـگـار کـړه
تـه يې مـيـاشـت د څـورلـسـمـي پـه سـيـنـگـار کـړه

(۲) عبدالحميد پر دې سربېره، د مولانا غنيمت د (نيرنگ عشق) مثنوي او د عزيز او شاهد کيسه د پاړسو څخه په پښتو ترجمه کړې ده چي دا دوه آثار په پېښور کي طبع سوي دي.

د حميد دا آثار د ادب په کتنه خورا غوره او ډېر خواږه او د نازکخيالۍ ډک دي، او ده خپله استادي او د طبع رشاقت او سلاست ښه پکښې څرگند کړی دئ، د نيرنگ عشق په پای کي وايي :

ما چي وپېيل دا دُر په باريکي
غوړو ورکړه يو ځبل مبارکي

چي د آب سره هوا يې شوه ولاړه
د ياقوتو له بازاره ګرمي لاړه

بل سر نشته دا رنګ دُر دي ګرامي
مګر يافت شي په دوکان د "نظامي"

که څوك غواړي دا شراب حيرت انجام
مونده کېږي د "جامي" په ښکلي جام(١)

شعر نه دئ دا خوناب د زخمي زړه دئ
وتلی د ستي دم له خولې د مړه دئ

يا نغمه د نيم بسمل مرغه د خولې ده
يا مجنون ته معما ښکلې ليلې ده

يا د وينو اباسيند وهلی موج دئ
يا له ښاره د حيرت وتلی پوج دئ

څو وهي د فکر زامي باندي شخوند
زياتوي ځما خبري همره خوند

نه دئ کار د هر نا اهل بوا لهوس
چي قدم ږدي د دې ناوي په جوس

که يې څوك له مخه پورته کا پلو
د ښايست مخي يې نشته هيڅ پلو

دا ګوهر له نازکيه پېيه نشي
ازميلی دوباره ازميه نشي

د ناپوه له وچو پوچو بې پروا يم
بېهوده ماتي مېچني ته څه وايم

دا تحفه د باتميز يار عزيز ده
نه پېښکښ د ساده لوح بې تميز ده

نامحرم ته نه ښيي دا مستوره مخ
محرم بويه چي يې ځير کاندي په وره مخ

د هغو چي وران په جهل د خولې خوند وي
برابر ورته خواږه ترخه په خوند وي

که دانا د زړه انصاف خولې ته قرين کا
په ويل به د "حميد" سل آفرين کا

١)

زوی ته نصيحت

---

١ - شراب او جام او جامي سره راوړل ډېر نزاکت لري.

اي زما د دين دنيا په كور كي شمعي
جلوه گر اوسې مدام زما په جمعي

د اوږده عمر له ونې برخوردار شې
د ښادۍ د دائرې قطب مدار شې

دم قدم دي سعادت مل او رفيق شه
څو چنده تر ما فلك پر تا شفيق شه

ناخواسته دي خداى پوره لره مطلب
د زړه خواست دي جلوه گر مه شه په لب

بېله خدايه و هيچا ته محتاج مه شې
و مخلوق وته سركوزى په تاج مه شې

د غفلت كربسكى وكاږه له غوږه
يو څو پنده درته وايم ويې نغوږه

اول وپېژنه خداى ته په يكي
د رسول پر رسالت مه شه شكي

دم قدم لره ځانه سره مل
رهنماى د شريعت علم و عمل

خنډ و خار خوف و خطر لري دا لار
هر قدم په فهم ږده درومه پر لار

هر چي نه ده محمد) كړې لالنه
مكړه ته هغه بندگي هغه پالنه

څو دي لاس رسي له هري گناه تښته
خصوصاً بيا د آزار اخستو له پښته

هسي تښته له جملو بدو بدانو
لكه گډه بزه چي تښتي له لېوانو

چيري نه چي د دنيا په ننگ و شرم
نس شيطان درڅخه مات كا د دين ورم

كړه بندگي خاصه د خداى دپاره دله
مه غوږ باسه په دا باب بله بدله

كه په غوږ كړې دا گوهر زېبايي ستا ده
او كه نه وي د ناصح غاړه ادا ده

په ادنى خوړو پوښاك باندي قانع شه
په زياتي د نفس هوا حرص مانع شه

كه روزي دي صبر زهد د هماى شي
پاچهۍ ته به دي سوري رهنماى شي

كه دي كړې هوا او حرص سترگي وړي
په دولت كي به دي چوي زهر سړي

كوه خرخ د خپل حاصل په اندازه
چيري نه شي په اسراف كي اندازه

آه افسوس بويه په حال د هغه كس
چي يې خرخ كېږي يوولس حاصل لس

موافق له خپله توانه زيست بسيط كړه
مه افراط كوه يكلخته مه تفريط كړه

كه ساړه وي كه غارمه په ژمي ووړي
تېره مه غړوه پښه تر خپل خرڅوړي

هغه هسي نالدهي مه كوه پيارې
چي دي فرض په غاړه وي نفل گذارې

فراخي ښه ده نه همبره چي پر تنگ شي
د هوا هوس پر اور باندي پتنگ شي

احمقان گڼي د عقل له خامۍ
په يوه نېكه نامه سل بدنامۍ

چي دي يو پلو لمن فقر راكاږي
بل پلو دي قرض داران پرتوگ وكاږي

نه دئ كم دا سخاوت تر لېونتوبه
دا غوړي وريجي بتر دي تر اتوبه

حاصل مه شه هغه زېب له دُر مرجانه
چي دي څيري كا غوږونه ځما جانه

ساته كُل د كور سړي تر قبضه لاندي
د خپل حكم هيبت پروت لره ورباندي

هر عمل د خداى دپاره په اخلاص كړه
د مخلوق له پرستشه خاطر خلاص كړه

(له قلمي نیرنګ عشق څخه)

د حمید د دېوان څخه څو غزلي :

خط پر مخ د صنم راغی، که سپوږمۍ شوه په هاله کي
دا یې غاښ په خوله کي زېب که، که ژاله شوه په لاله کي
هسي رنګ سحر و جادو که، په نظر د شهلا سترګو
نه یې شان په هند کي شته دئ، نه ثاني په بنګاله کي
لکه ونبلي مرغۍ په سست دام د سلو لومو
هسي زه پرېشانو زلفو کښېیستم په کشاله کي
دا څما له غمه شین زړه، پکښي خیال د یار د شونډو
هسي رنګ زېب و زینت که لکه می په شنه پیاله کي
ما ویل عین ګڼه ګل دئ د غنچې په لمن نغښتی
که مي کوت یو ګل اندام و، پروت په سبزه دو شاله کي
سر تر پایه تېغ د هجر، لکه نی سوری سوری کړم
څکه یم مدام دا هسي په فریاد و په ناله کي
که یار غواړې همري ژاړه، څو درځي "عبدالحمیده"
دا په دا چي دُر مونده شي په دریاب نه په ناله کي

چي پیریٔ مي ږیره سپینه کړه ملا بغرګه — بویه قد د سرو قد، عصا تر تخرګه
په راستي مي د خپل آه هسي باور دئ — چي همدم به یم له ښکلیو پسله مرګه
عشق په زړه د تن پرورو کله لګي — دا چي نه کا اور اثر په لونده ګرګه
پربېږده ما په عاشقي کي وږی تږی — ته ناصح ورځه په ډکه ګېډه ارګه)
زه د یار غمونو هسي هډوپوست کړم — لکه ونه په خزان کي شي بې برګه

(۱)

په ځواني د عشق غمونو "حمید" زوړ کړ
بې مودې یې ږیره سپینه شوه ملا بغرګه

په خیرات چې یار د حسن پاس لاس ونیو ... نمر سپوږمۍ ورته کچکول په لاس پاس ونیو
مهتر خضر یې په عمر خریدار شو ... چې یې خال غلام په مخ د نخاس ونیو
که څوك نیسي، خو یو زړه په اخلاص نیسي ... باري ښکلیو درست جهان په لباس ونیو
شګوفې شګفتګي په شبنم راوړه ... که مې سترګو په ژړا کې اماس ونیو
چې مې یار په لور د مهر ګذر نه کا ... خدای زده نه پوهېږم بیا څه وسواس ونیو
زر کا نور ثناخواني د ترکو څه شو ... که یوه ناصح زبان و سپاس ونیو
چې یې تل سترګو کول پکښې خونونه ... د مخ ښهر یې د ږیري مواس ونیو

چې نازل شو د عشق تندر له آسمانه
ما "حمید" د غم لایق ورته لاس ونیو

چې اقرر په ناپوهي شه ښه یې پوه ... چې د پوهي لافو شاف کړې نه یې پوه
چې دي پوهه پخپل عیب نه رسېږي ... ترو په عیب به د بل په څه یې پوه
که دي وساته خپل ځان د نس له مکره ... وایه ځان و ته هاله چې ته یې پوه
چې د دین دانایي نه لرې په زړه کې ... بېهوده د ځان خوښي په خوله یې پوه
ولي غل د خپل کندو در نیوه نه شي ... چې د نورو غلا ښیې په غله یې پوه
اول خپل ویران ویجاړ کارونه جوړ کړه ... که رښتیا د سازول په وله یې پوه

چې مې بې سواله مطلب کوې دلبره
څه عجب ځما "حمید" په زړه یې پوه

(له در و مرجانه)

---

۱ - ارګه یا اربه یعني تېغونه کاږه !

﴿۵۳﴾

خانګل خلیل

دا شاعر د لومړۍ درجې ادیبانو د پای په پوړ کې درېږي، دی د (۱۰۵۰هـ) په حدود د پېښور په خواوو کې اوسېدی، او په قام خلیل و.

خانګل په پښتو ښه اشعار ویلي دي، چې دېوان یې متاسفانه اوس ورک دئ، داسې ښکاره کېږي چې خانګل د پښتو د مشهور ادیب او نومیالي شاعر حمید ماشوخېل پر سبک تللی، او له هغه موشګاف شاعر څخه یې زده کړه کړېده.

د خانګل د شعر دوې نمونې زموږ څخه سته، چې یوه څلوریزه او بله بدله ده، موږ دواړه لاندې رانقل کوو :

بدله

دا حسینه پري مسته پخوا راغله — که و مځکي ته سپوږمۍ د سما راغله
په رونېتوب زما د اوښو شبنم نه دئ — غنچه خوله چې د ګلرخ په خندا راغله
د جنون ځنځیر مي پرېووت و ګردن ته — چې په زړه مي ستا د زلفو سودا راغله
چې دي تېغ د غمزې واچاوه و څنګ ته — زه هغه ساعت په پوه شوم قضا راغله
په ژړا به مي لمن لنده وي ډېره — که څرګنده مي په سترګو شها راغله
چې مي سترګي ولوېدې پر تا شهید ! — پر زړه باندي مي یو بله بلا راغله
"خانګل" ګل د مضمون ټول تر هسي حد کړ — چې بلبله د پارسي په ژړا راغله

رباعي

بلبل هر چا ته دا خبرونه کا — وخت د بهار شو غوټۍ ګلونه کا
پسرلی د هغو چې یار تر څنګ لري — هیواد بېل شوی لا ارمانونه کا

قلندر اپرېدی

د قلندر په نوم یو پښتون شاعر تېر سوی دئ، چي د ده قلمي دېوان سته، ډار مستېر فرانسوی مستشرق لیکي چي دی په قام اپرېدی و[۱]، د قلندر د اشعارو څخه هم دا ښکارېږي چي د باړې او جمرود په شا او خوا کي اوسېدی، ځکه چي شاعر له خپلي طبیعي ماحول څخه متېثر کېږي او په خپل شعر کي یې یادوي، نو قلندر هم په یوه شعر کي د خپلو اوښکو تشبیهه د لوړو دوو رودو سره کوي[۲] او دا ځني ښکارېږي چي دی د دې رودو پر غاړو اوسېدلی دئ، له دې پلټني څخه ښکارېږي چي قلندر اپرېدی و او هلته اوسېدی.

قلندر د عبدالحمید ماشوال معاصر دئ، چي پسله (۱۱۰۰) هجري کاله ژوندی و، دی پخپله د حمید بابا معاصرتوب او شاگردي مني :

د پښتو ژبي په شعر په دا خپله زمانه کي

پرې دي نښو قلندره بې حمیده بل حریف

قلندر د حمید بابا د ادبي مکتب شاگرد دئ، ادبي استفاضه یې له دې منبعه کړېده، په شعر کي یې ځان پیرو گڼي لکه چي وایي :

فضل د سبحان د قلندر په شعر وشو

دا واړه سبب فصیح بلیغ و د ماشو

د قلندر له مضامینو داسي معلومېږي چي دی یو معمر سړی و او پر دنیا یې د عشق د وارداتو ډېري ترخې او خوږې څکلي وې :

وار په وار د هر اشنا په حال خبر شوم

راشه عمر مي تر ډېرو کالو تېر شو

قلندر یو عاشق مشرب او مین سړی و، عشق خپل مسلك او مشرب گڼي[۳]، دی پر

---

۱ - د پښتونخوا د شعر هار او بهار د پاریس طبع ۱۸۸۸ ع.

۲ -ستا د حسن په چمن کي دوه رودونه

له دوو سترگو ځما ځي باړه جمرود

۳ -عشق د ښکلیو دین مذهب د قلندر دئ   نور یې مه پوښته له دینه له مذهبه

ميرا نومي باندي مين و، يا يې دغه سړی پير او مرشد و[1]، قلندر د هري بدلي په مقطع كي د ميرا نوم هم له ځانه سره راوړي، خو په هر ډول دا ښكاريږي چي قلندر د ميرا سره د زړه مينه درلوده، او د خپل محبوب په مينه كي يې ټول عمر تېر كړی او خواږه اشعار يې ويلي دي.

د قلندر او ميرا د عشق او ميني كيسه په پښتنو كي خورا مشهوره ده، په ټوله پښتونخوا كي دا كيسه په وګړو كي خپره ده، د قلندر د نقل ناريې او سوزان اشعار داسي مړثر او دردناك دي چي پښتانه ژړوي.

"د قلندر او ميرا" د ميني كيسه ډېره د ارمانه او ژړا ډكه ده، وايي چي دوی له كوچنيوالي سره مينان وو، يو پر بل مين او زړونه يې سره بايللي وه، دوی په وړوكتوب د كندهار په شاوخوا كي اوسېده، مګر د قلندر عشق داسي پياوړی و، چي هر كله به يې ميرا ته وكتل بې سده كېدی به، يوه ورځ چي "ميرا" له قلندره بېلتون كاوه، نو قلندر پر ناري كړه :

كـــه راســـه راســـه دلـــبـــره راســـه
زه دي غـــلام يـــم تـــه مـــي آغـــا ســـه
يـــار دي پـــر شـــوخـــو ســـترګـــو مـــيـــن كـــړم
بـــيـــا راتـــه وايـــې لـــه مـــا جـــلا ســـه

[2]

د قلندر د بېلتون دوره په داسي سوزانو واقعو ډكه ده، مثلاً پخپل مين پسي تل ګرځي، هر ځای پوښتنه كوي، د هر چا پل چي ويني په دې خيال چي دا زما د محبوب پل دئ خاوره يې اخلي په سترګو پوري يې موږي :

زه چي تل په لار كي ناست په انتـــظار يم
يار مدام بې غمه ناست خوښ او خرم دئ
هغه خـــاوري به رانجه كړم زه د ســـترګو
چي آشـــنا مي باندي ايښی خـــپل قدم دئ

دا د بېلتون دوره ډېره اوږده ده، هر ځای چي يې محبوب ځي دی هم پسي ځي :

---

۱ -پخپله وايي :
"ميرا مي پير و زه يې مريد وم"
۲ - يار د يو وار مخفف دئ.

و هر لور ته چي يار ځي ورپسې ځمه
چي په غـــــاړه مي د تورو زلــفو پړی

"ميرا" د هند لور ته تللی او قلندر د ده د بېلتانه په اور کي سوځي او دا د بېلتون حال داسي ښيي :

نصيب راوکړې چاري ناپسندي
د سيند پر غاړه مړ سوم له تندي
که قلندر راشي د هــــند له لوري
هله به وايم نصــــــيبه رند يې !

***

چا چي جــــامونه د ميـــني ښبني دي
هـــر ننګ نام يې دواړه پرې ينبني دي
که هـــند له تللی آشــــنای مي راشي
ځو صدقي مي په زړه کي ايښي دي

د هند تر بېلتانه وروسته "ميرا" سوات ته راغلی دئ، قلندر په مسجد کي د ده د ليدو په اميد پټ دئ، مګر پر "ميرا" د خپل مين بوی لګېږي مسجد ته نه ورځي، په دې وخت کي د خدای په قدرت مسجد اور اخلي او قلندر د اور له منځه پر "ميرا" داسي د اوره ډکه ناره کوي :

که اور دئ اور دئ بېلتونه اور دئ
زه قلندر يم پکښې مي کــور دئ
د اور په سونګ به د چـــا رضا شي
رضـــا مي نه ده راباندي زور دئ

د قلندر د مرګ په خصوص کي خلك داسي وايي چي ده ميرا ته ډېري زارۍ او جګۍ وکړې چي راسه د سوات د غونډۍ پر سر په خټه کي خپل پل کښېږده نو زه که تا نه سوای ليدلای پر دغه پل به دي قانع يم ... !

ميرا هم دغه خواهش مني او قلندر د سوات پر غونډۍ د ميرا پر پله کوډله دروي، هلته په کلو کلو ورته اوسېږي، د قلندر د ژوندون دا زمانه هم ډېره د ميني ډکه ده، يوه شپه سپوږمۍ ته ګوري او دا پيغام د سپوږمۍ په ذريعه لېږي:

که سپيني سپيني ســپوږميه سپيني
احــوال مي يوسه د يار تر ســـيمي

پر مـــــیاجان مي ډېر ســـــلام وایه
چي یار دي خوري وی د زړګي ویني

وګورئ د قلندر د بېلتانه نارې غلبلې څومره سوځوونکي او د تاوه ډکي دي، په پښتو ادب کي د ده کلام په تېڅیر او اغېزه کي مثل نه لري او د قلندر د زړه اور ښه ځني څرګندېږي، د سهار خواږه نسیم ته وایي :

که باده باده ! د ســــــــــهار باده !
څه ښه هـــــوا لرې د لـــــوړ هوا ده
پر مـــــیرجان مي ســـــلام ووایه
د یار دي شنه سوه سترګو سواده

درسته شپه یې په بېلتون کي تېره کړې، د سهار قاصد څنګه ورلېږي :

ســـــهار سـبا شو پټېږي ســـــتوري
خـــــــبر را نه غی د یار د لـــــوري
قاصـــــده ورشه خـــــبر یې راوړه
پسې مي سپین شوه د سترګو توري

د قلندر دا د بېلتانه نارې چي د اوره ډك زړه څخه راختلې، یو بشپړ دېوان ځني جوړ سوی دئ، مګر بېلتون او د هجران اور او سوی دا اور ژبی شاعر په ناکامي وژلی، او د فراق په ترخه دنیا کي یې ساه ختلې ده، د ځکندن پر وخت خپل ګران محبوب داسي راغواړي :

د رب دپاره کاغـــــــذه ورشه
هغه اشـــــنا ته په نارو ســـر شه
چي تا ویشتلی قلندر پروت دئ
پر ځکـــــندن یې تلقین له ورشه

مګر افسوس چي میرا د قلندر پر دې سخت حال نه دئ رارسېدلی وروسته چي قلندر مړ او د سوات پر غونډۍ پروت دئ میرا د ده پر خاورو راځي او داسي د زړه د سوي ناره پر کوي :

د سوات په سر کي ځـما دلـــــبر دئ
دی په ښایست وی شمس و قمر دئ
یارانو راســـــئ دیـــــدن یې وکئ
د یار دیدن وی حـــج اکـــــبر دئ

د قلندر دېوان :

د قلندر او میرا کیسه خو په پښتنو کي هغسي مشهوره ده، چي موږ یې لنډیز لوړ ولیکلی، دا دوه تنه مینان د میني او عشق په دنیا کي پښتنو ته لوړ موقعیت لري او په ملي عشقي

کیسو کي دا هم یوه خوږه کیسه ده.

مګر قلندر یو د شعر دېوان هم لري، چي تقریباً دوه زره بیته او (۱۱٤) بدلي او (۳۵) رباعۍ پکښې سته، دا دېوان تر اوسه نه دئ طبع سوی قلمي نسخه یې سته چي په (۱۲۸۳هـ) د امیر محمداعظم خان په عصر کي د منشي عبدالنبي خان په سپارښت "حبیب" نومي بارکزی لیکلې وه. د ټولو غزلیاتو په مقاطعو کي خپل نوم قلندر او د خپل محبوب نوم "میرا" هم راوړي.

اشعار او افکار :

قلندر یو طبیعي شاعر دئ، شعر یې حقیقتاً د احساساتو او د عشق د بې آلایشه تخیلاتو څخه ترجماني کوي، کلام یې ټول عشقي دئ، فوق العاده میني او محبت یې کلام ډېر رنګین کړی او خوږ کړی دئ، د ده عشق په واقعي طور سره د حقیقي عشق نمونه ده.

قلندر د شاعرۍ په لحاظ د لومړۍ ډلي په پای کي درېږي کلام یې تاثرناك او د عشق او ګدازه ډك دئ، د ده په شعر کي د حمید د کلام رنګ معلومېږي، که څه هم د حمید کلام ډېر لوړ او د تشبیهاتو او نازك خیالۍ کان دئ، مګر ده هم د ده د طرز پیروي او د تعقیب کوښښ کړی دئ.

قلندر د خپل محبوب نوم ځای په ځای راوړی دئ او هیڅ وخت یې د خولې نه اچوي، همېشه د خپل اشنا په مینه کي مستغرق و او په کایناتو کي یې د بل هیڅ شي سره علاقه نه ده پیدا کړې، دی یو حقیقي مین و او د عشق په لار کي د پاکنفسۍ او عزۍ النفس خاوند و، ده هیڅکله د یار مخ ته په وړکوټوالي کي نه دي کتلي، تش د هغه د مخ په تصور به یې عمر تېراوه[1] داسي معلومېږي چي میرا د هند پر لور ځني تللی دئ، نو ځکه همېش هندوستان یادوي :

زه مجنون نه یم نور څه یم روغه خلکه
چي میرا رانه روان د هـــــند په لور دئ

بیا چي یې د یار په غم کي د اوښکو سېلاب رابهېدلی دئ پر مخ یې رودونه را روان دي، نو هلته یې هم په علاج نه پوهېږي او د بندولو او ایسارولو چاره یې نه لري، نو وایي :

اوښي د باڼو په ســر چي راشي نه درېږي
نه دي چا بند کړي په ګیاه سره سیندونه

د دې سره سم یې د غمونو ډك زړه څخه آتشین آهونه راوتلي دي او د صبر په درمند یې اور لګېدلی دئ نو د دې اور د علاج او وژلو څخه هم عاجز دئ، لکه چي وایي :

---

۱ - مــه ګوره بې خـطه قلـندره د یار مخ ته
بې تورو ږندېږي چي څوك ګوري و کاغذ ته

نه شي څوك ساتلی سره بخری په ګرېوان کي
و مي ســـــوه په آه سره د صـــبر درمندونه

د ده زړه د زمانې د ګردش د لاسه ذرې ذرې او ټوټې ټوټې سوی دئ، نو لکه يو سړی چي د بل چا د لاسه ډېر په عذاب سوی وي او ورته وايي :

"چي نور راڅخه څه غواړې؟ څه چي دي غوښتل هغه دي وکړل. اوس خو مي پرېږده !". دا رنګ دی هم فلك ته په ويلو لګيا دئ :

ناست يم ستا د لاسه زړه پاره سينه افګاره
ته له ما نه څه غواړې فلکه ستمـــــګاره !

پر قلندر چي د هجر ډېره زمانه تېره سوه نو غواړي چي د خپل آشنا څخه د وصل وعده واخلي، وګورئ په څه ښه صورت سره ورته وايي چي زه خو په سفر روان يم، هر څه تيار دي، يو تا ته معطل يم، يعني ژر مرم، نو که اوس رانه سې څومره به ښه وي دا د حسن طلب يو برجسته مثال دئ :

قاصــده ورشه خـــبر يې راوړه
چي د راتللو وعــــده يې کله ده؟
قلندر درومي نيت يې د کوچ دئ
کړه يې تا ته ميرا معـــــطله ده

لفظي محاسن :

د قلندر په کلام کي لفظي محاسن هم پيدا کېږي، شاعرانه تخيلات، استعارات، تشبيهات او داسي نور بديعي کيفيتونه پکښې سته، د دې خبرو د اثبات له پاره لاندي نمونې راوړلي کېږي :

طباق :

هم خندا کړې هـــــم ژړا په يوه دم کي
ګوره څرنګ لرې سوز او ساز د شمع

کاکل :

چي نســـيم يې لفافه د کاکل وا کا
آهو ځای به په ميدان کي د خطا کا

د عشق اثر :

زه مقيم شوم لـــکه ګنج په ويرانه کي
عاشقۍ په خــــرابۍ کي ابادان کړم

د يار د مخ سهار او ماښام :

نه دئ چا لـیدلی صبح و شام په یوه ځای کي
ما ته لمر ښکاره شو ستا د زلفو په تورتم کي

د سرو شونډو خیال :

د سرو لبو خیال مي نقش دئ په زړه کي
ځکه سرې اوښـکي مي څاڅي په بستر

د بادامي سترګو غمزې :

د بادام په دود مي زړه سوری سوری شو
چي راپورته په غمزه سـترګي بانړو کړې

د کلام نمونه :

دا پـه خـواب کـي راحـضـور شـو د دلـبـر مـخ — کـه پـه ابـر کـي ښـکـاره شـو د قـمـر مـخ
چـي یـې ولـیـده دا سـتـا جـوهـر د غـاښـو — پټ له شرمه په خپل آب کي کړ ګوهر مخ
لـه حـیـا دي غـټ و مـخ تـه کـتـی نـه شـم — کله لید په خوړو سترګو شي د نمر مخ
را پـه یاد چي دي د سرو شـونـډو خـواږه کړم — ټـکـوم لـکـه مـګـس عـبـث خـپـل سـر مـخ
کـه مـي ور ولـې د ورک آشـنـا تـر وره ! — ځـکـه نـیـسـم زه و تـلـو تـه د رهـبـر مـخ

"قلندر" د میرا هلته عاشق بوله
که یې ونیو ستا بانړو ته د ټېر مخ

دا تـور خـط راغـی پـه مـخ د نـاز پـرور کـي — کـه مـاښـام پـه بـیـرتـه راغـی پـه سـحـر کـي
دا دوې سـتـرګـي دي پـه سـر ځـمـا د سـرو — کـه چـا ایـښـي دي ډېـوې پـه صـنـوبـر کـي
تـر دنـدانـو یـې د ژبـي سـرخـي خـېـژي — کـه د لـعـلـو خـزانـه ده پـه ګـوهـر کـي

چې د هر سړي خاطر پرې ګرفتار دئ اول زلفې دوهم خال درېيم رخسار دئ
چې مدام د عاشقانو سره مل دئ يو وصال دويم هجران دريم انګار دئ
چې پېرزو يې ښېله ښو په بدو نه شي اول مور ده دويم پلار دريم ښه يار دئ
دا درې ښځه دي رب واخلي له مينو يو ګناه دوهم خواري دريم چې عار دئ
دا درې ښځه دي سړو لره جوړېږي شيخ تسبيح ملا کتاب هندو زنار دئ
چې دا درې صفته شته دي اميدوار يم يو رحيم دوهم کريم دريم غفار دئ
نتيجې د عاشقيو خو دا درې دي يو ديدن دوهم بوسه دريم کنار دئ
چې پرې غم غلطاوه شي هغه درې دئ يو قلم دوهم بياض دريم اشعار دئ

ډېر تالاښ ورپسې وکړه "قلندره !"
دين په کار، علم په کار، باطن په کار دئ

رباعيات

پاس په تندي مي آسمان ترپېږي   له تاوه جوشه ماغزه مي لوېږي
که ته رادرومې تلوار راوکړه   په تش کاته دي رنځور ښه کېږي

وفا دي ښه ده جفا دي سوی یم   زه سمندر یم هجران داغلی یم
زه قلندر دي په هجران وسوم   بې رحمي مه کړه درله راغلی یم

دا سرې لمبې مي په تندي بلې دي   تندی مي سوځي کولمې مي جلي دي
خوشحالي نشته د عاشقانو   د هجر هسي ناتاري چلي دي

زه په هجران کي دي مبتلا کړم   غریب همېش دي په واویلا کړم
د رب دپاره جفا نو پرېږده   زه قلندي دي میرا جلیا کړم

تر زني تېري د زلفو څوکي دي   تر ګل ختلي د بورا نوکي دي
دا قلندر دئ د میرا صفت کا   که په چمن کي د بلبل کوکي دي؟

د حسن وار دي آشنا تېرېږي   جفا له تا نه اوس نه ښایېږئ
د رب دپاره له جفا واوړه   ګل چي سي مړامی بوی یې زیاتېږي

﴿۵۵﴾

میرا

د قلندر مرشد او مین او دوست و، چي تفصیل یې دمخه د قلندر په برخه کي تېر سو، ښکارېږي چي قلندر د میرا سره عشق درلود، خو د میرا هم د قلندر مینه په زړه کي وه. مګر د قضا لاس دوی سره بېل کړي او په بېلتون یې لړلي وه.

میرا هم د قلندر په مینه کي د اوره ډکي نارې لري، چي دی هم تر (۱۱۰۰هـ) وروسته اوسېدلی، لاندي د ده یو څو نارې د نمونې په توګه لیکو :

چي قلندر مړ سو او ميرا ته له ليري د ده د ګران يار د مرګ الهام وسو، نو را رهي سو پر لاري يې د يوه بزګره د قلندر پوښتنه وکړه، هغه ورته وويل چي قلندر يې پر هغه غونډۍ ښخ کئ، ميرا ناره پر وکړه :

کښت دي شين کيږه بيا ريبل کيږه !
غـــــنم دي من او خروار کــــــيږه
زمـــــا د يار احـــوال خـو دي راکی
بل پر ايمان دي ډېر فـــــضل کيږه !

چي پر غونډۍ راوخوت هوسۍ يې وليده، نو يې ناره پر وکړه :

هوســـيه وخورې د ســـترګو توري
پر لـوړ ولاړه ښـــــکاريان په وري
ښکاريان لا کله د ګور بنديان شوه
خــــزې ولاړې دي تـشي تــوري

پر غونډۍ سربېره د قلندر کوډل ولاړه وه، نو ميرا د ده په ياد داسي ناره وکړه:

که خـــاصه خاصه دلـــبره خاصه
خــــېمه دي نجتي د لــوړ دپاسه
ستا د اجل ســـــپاهيان چي راغله
ځيرك يې وخوت خېمه پرېباسه

تر دې وروسته يې د قلندر پر قبر داسي نارې غلبلې وکړې :

د سوات په سر کي ځــما دلـــبر دئ
دی په ښايست وی شمس و قمر دئ
يارانو راسئ کې ديـــدن کانـــــدی
د يار ديدن وی حـــج اکــــبر دئ

د ميرا وروستۍ ناره :

خدايه دا مځــــکه پاره پاره کې
پردېس لالی زما راته ښکاره کې
په بېلتانه کي الوی مکوټ سوم
يو وار يې ديد بيا راســـره وکې

وايي چي تر دې نارې وروسته ميرا هم د ميني په جذب او کشش مري، او د قلندر سره يو ځای ښخېږي.

غلام محمد

د پښتو له دريمي درجې شاعرانو څخه دئ، چي د مسټر راورټي په قول په عيسوي اووه لسم قرن کي ژوندی و[1].

د غلام محمد وينا ساده او عموماً د مثنوي په ډول ده، د شعر فنون او نزاکتونه نه لري، فقط د بحر او قافيې لحاظ کوي. دی يوه کيسه ساز شاعر دئ، چي د سيف الملوك په نامه يې يوه کيسه نظم کړېده. يوه "معراج نامه" يې هم منظومه ليکلې ده.

دوه نور کتابونه "جنګنامه" او د "والضحی منظوم تفسير" هم له ده څخه پاته دي، د ده له تفسيره ښکارېږي چي د دې علم په کتابو کې ښه معلومات درلوده. د غلام محمد نور د ژوندون وقايع موږ ته نه دي ښکاره، فقط د ده کيسې په عوامو کي شهرت لري، او ځکه چي ساده ويل يې کړي دي، نو د ده کتب او اشعار هر ځای لوستل کيږي او د عوامو پر ذهنياتو باندي سم دي.

لاندي به موږ د ده له تفسر والضحی څخه چي قلمي نسخه يې سته، څو بيته د نمونې په ډول رانقل کړو :

---

١ - د پښتو ګرامر مقدمه، د کلکتې طبع ١٨٥٦ ع.

د بې وزلو کومک

هسي وايي د صديق په خلافت کي — يو سړی و ډوب تمام په معصيت کي
ډېر فاسق زاني ميخور ډك له عصيان و — نقل کړی ده له دې فاني جهان و
هغه شپه صديق په خوب کي و ليدلی — شاهانه تاج يې پر سر و ځلېدلی
ابوبکر ځني وکړله پوښتنه — دا عزت دې په څه بيا موند له څښتنه؟
ته په فسق او په فجور هر چرته معروف وې — بېرون تللی له نېکيه له وقوف وې
غه سړي ورته عرض وکړ اې صديقه — دا خبر رښتيا و تا ته کړم تحقيقه
يوه ورځ هر ګوره وږی بې قوت وم — کور ته تللی د مړی خوړو په نيت وم
چي مړی مي په لاسونو واخيستله — هغه وخت فقير پر ما ناره وکړله
غه مړی مي هغه وخت و فقير ورکړه — زه هم هسي وږ:ی کښېناستم باور کړه
اوس هغه مړی دلې ځما په ښه شوه — راوستم يې تر دې ځايه ځما مله شوه
باري خدای مي رامعاف کړه ګناهونه — را يې وبخښله واړه نعمتونه

﴿۵۷﴾

باى خان

دا شاعر موږ په لاندي دوه سنده پېژنو :

لومړی خو د کندهار د هوتکو يوه مشهور شاعر عبدالرحيم د ده نوم په يوه بيت کي راوړی، او دی يې د خوشحال خان خټك سره سيال ګڼلی دئ، هغه بيت دا دئ :

که مي ناړي ستا تېري کړې تر ستوني
پير کامل به د خټك او د باى خان شم

له دې تذکاره موږ دا را ايستلای سو، چي باى خان د عبدالرحيم تر عصر دمخه و د عبدالرحيم د ژوندون دوره خو د (۱۱۵۰هـ) په حدودو کي ده[1]، نو موږ دا تخمين کولای سو چي باى خان د (۱۱۰۰هـ) په حدودو کي ژوندی او د خوشحال خان خټك له معاصرينو څخه و، ولي

---

۱ –په دې کتاب کي د عبدالرحيم برخه وګورئ.

چي عبدالرحیم هم دی د خوشحال خان سره سیال او یو ځای یاد کړی دئ.

دوهم مسټر راورټي د خپل ګرامر په مقدمه کي لیکي چي بای خان د بنیر و، او ده د مولانا جامي لیلی و مجنون په پښتو نظم کړی دئ[1]، دا کتاب اوس ورك دئ، او داسي ښکارېږي چي هغه مدقق مستشرق یې نسخه موندلې وه.

راورټي د خپل ګرام په (۵۰) مخ کي د بای خان له لیلی او مجنون څخه فقط دغه یو بیت راوړی، او د هغو مرغلرو له لاړه یې موږ ته دغه یوه دانه راساتلې ده، نور اشعار یې اوس زموږ لاس ته نه راغله، له دې بیته ښکارېږي چي د بای خان لیلٰی مجنون په لنډ بحر کي د قصیدې په ډول و.

د بای خان هغه یو بیت دا دئ :

له دې خپلي بدي بخري
چا ته ژاړم په چا داد کړم

﴿۵۸﴾

حمیدګل د پلوسه

لکه چي ډارمسټټر لیکلي دي، حمیدګل د پښتو د مشهور شاعر عبدالرحمان بابا خوریی و، چي پېښور ته نژدې په پلوسه کي اوسېدی، ځکه چي پخپله رحمان بابا د (۱۱۰۰هـ) په حدودو کي ژوندی و، نو موږ د حمیدګل د ژوندون وخت هم تر (۱۱۰۰هـ) وروسته ټاکلای سو.

حمید ګل یو ملي شاعر دئ، چي په ملي لهجه یې ښې بدلي ویلي دي او د ده بدلي یوازي په پېښور کي نه بلکي تر کندهار او فراه پوري پښتانه لولي.

د حمید ګل دا بدله په پښتنو کي ډېر شهرت لري، او ډارمسټټر یې ځیني ځایونه غلط چاپ کړي دي، موږ یې دلته صحیحه لیکو :

---

۱ - وګورئ د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه د ۱۸۵۶ ع د کلکتې طبع.

بدله

يا ټيک ستا پر جبين دئ — يا ستورګه د سبا ده
يا جام د چين ماچين دئ — يا سپينه خوله زېبا ده

يا عطر د ګلابو — يا ستا د مخ خولې دي
يا توري د پولادو — يا سترګې د ليلې دي
يا کيف دئ د شرابو — يا بنګ د بنګالې دي
يا هجر سخترين دئ — يا توبه يا وبا ده

يا ستا خوږې خبري — يا قند د سمرقند دئ
يا ستا شونډې نادري — يا د خرماو خوند دئ
يا پولادي زغري — يا ستا د اوربل بند دئ
يا کميس ګلګين دئ — يا دو زير قبا ده

يا مياشت د پنځلسي ده — يا ستا تندی روښانه
يا عرش لاندي کرسي ده — يا ستا زرين دالانه
يا ستا د لاس ترسي ده — يا تخت د سليمانه
يا لاس د هيبتين دئ — يا د موسی همسا ده

يا ستا سترګي رڼې دي — يا ستوري د اسمانه
يا د کابل منې دي — يا ستا سپين زنخدانه
يا د طاوس بڼې دي — يا زلفي دي شانه شانه
يا خوند د انګبين دئ — يا ستا خوله مربا ده

يا باغ د ښکليو ګلو — يا ستا ښکلی کاکل دئ
آواز دئ د بلبلو — يا زړه "حميدګل" دئ
يا تېغ د غوڅولو — يا ستا خوني چارګل دئ
يا دا مرغه زرين دئ — يا هغه محبوبا ده

کاظم خان "شیدا"

شیدا یا د شعر او ادب د پخې کورنۍ یو نازکخیال مبتکر شاعر چې د افضل خان زوی او د خوشحال خان کړوسی دئ، په (۱۱۳۵هـ) کي پیدا سوی او لکه چې د پښتنور سید رسول خان رسا لیکي د ځلمیتوب په وخت کي د خپل مشر ورور اسدالله له لاسه له کوره وتلی، لومړی کشمیر او پس له هغه سرهند ته تللی دئ، او وروسته یې په رامپور کي استوګنه غوره کړې او هورې مړ سوی هم دئ[1].

دی پخپله د خپل قلمي دېوان په مقدمه کي له خپلي مسافرۍ او غُربت څخه شکایت کوي او د خپل دېوان د ترتیب تاریخ په دې مصرع کي : "شیدا دېوان دئ شهد او څه نبات" په (۱۱۸۱هـ) کال ښیي نو د ده د تولد او د کتاب له تاریخ څخه معلومېږي چې دی په ٤٦ کلنۍ کي د دېوان خاوند سوی دئ.

د شیدا له یوې رباعي څخه معلومېږي چې دی تر (۱۱۹۱) پوري ژوندی و، ځکه چې دی په دغه کال د یو چا د وفات تاریخ ښیي، نو د ده عمر تر دغه وخته (٥٦) کلو ته رسېږي، تر دې وروسته یې د ژوند تاریخ نه دئ ښکاره، د شیدا دېوان چې تر اوسه پوري نه دئ طبع سوی او یوه قلمي نسخه یې لیدلې سوېده په دې راز ترتیب سوی دئ :

۱. مقدمه
۲. مثنویات
۳. غزلیات
٤. قصاید
۵. مخمس
٦. رباعیات
۷. قطعات
۸. مسدس

۱- د پښتنور د خیبر مجله، اپریل ۱۹۳۴ ع.

د شيدا شاعري :

شيدا پخپله شاعري کي د نازکخيالۍ خو اته زښت ډېر مايل دئ، مگر ده په عين نازکخيالۍ کي د پښتو د شعر سبك او خصوصيات نه دي پرې ايښي او په يوازي خيالي او تصوري دنيا کي نه دئ گرځېدلی، ځيني مثالونه يې حسي او وقوعي هم راوړي دي، او له خيالي تشبيهاتو څخه يې ځان ساتلی دئ. شيدا په شعر کي مضمون او رنگينو الفاظو دواړو ته اهميت ورکوي او د شعر په نسبت خپله نظريه په دې ډول ښکاره کوي :

مضمون د شعر لکه پيکر وي
رنگين الفاظ يې رخت و زېور وي
ورته ضرور دي دا دواړه څيزه
پيکر که هر څو دلرباتر وي

شيدا له مبتذل مضمون څخه ډېر څنگ کوي او خورا خواږه مضامين په شعر کي راوړي، مگر په مضامينو کي يې تامل او فکر کول ډېر ضرور دي، دی پخپله خپل ځان او خپل شعر په دې شان ستايي :

هنر نه دئ چي ځان ستايم — که په فن کي بې همتا يم
مناسب د تقرير دا شوه — چي مي طبع خودستا شوه
سخنور که توتيان ډېر دي — کله دوی زما په څېر دي
چي ادا شېرين نفس کړم — نيشکر چوب د قفس کړم
چي لب وا لکه صدف کړم — ډك په درو هر طرف کړم
هر مضمون مي طبعزاد دئ — کل زما د رای ايجاد دئ
نه غلط نه مبتذل دئ — توارد يې محتمل دئ
گيله من يم له حاسده — ښه متاع کاندي کاسده
انگبين سکنجبين کا — په مزه يې تريو جبين کا
چي نازك د چا خيال وي — هم بلند لکه هلال وي
تامل پکښي ضرور شي — پس له هغه پرې مرور شي
که صحرا گل گلزار وي — آهسته خرام په کار وي

شيدا د پښتو پر اکثرو شاعرانو تنقيد کوي او يوازي څو کسو ته قايل دئ. په دې لاندي بيتو کي دی د پښتو او پښتنو شاعرانو په نسبت خپله نظريه ښکاره کوي، او د خپلي کورنۍ خصوصاً خپل نيکه خوشحال خان استادي بيانوي، دی خپل اصلي ځای سرای د اکوړې، د شعر او ادب ځانگوگښي، او لکه خوشحال خان پېښور هم پخپل پخواني نوم بگرام باندي ستايي :

د پښتو ژبه تمامه
ده بې نظم او بې نظامه

چې اشعارو ته يې ګورې
خود زما تر شعر پورې

جوړ د نشر عبارات دي
مسجع په فقرات دي

عندليب وايي و ځان ته
راشي دا زيبا بوستان ته

ګل پرېشان کا له آهنګه
بيا غنچه کاندي دلتنګه

په دا هونبره پښتنو کي
بيا په ژبه د پښتو کي

په دا فن کي څو اشخاص دي
ډېر زموږ خاندان خاص دي

يو ميرزا، دولت، واصل هم
ښه کلام لري حاصل هم

چې قلم په لاس د "خان" شو
مرتب يې لوی ديوان شو

تصانيف يې فراوان شول
مستند د درست افغان شول

سليقه يې کړه عيانه
طريقه يې کړه بيانه

هر شاعر چې د افغان دئ
ريزه چين د "خان" د خوان دئ

في المثل که بل مهتاب وي
مستفيد د دې افتاب وي

چې پر غرونو شي لار صافه
قافله درومي تر قافه

چې وي پل په دريا باندي
څوك به غم د شنا کاندي

له حسده که پاك زړه کړې
په دا کار کي انصاف وکړې

خان استاد د تمام روه دئ
بل استاد د دې ګروه دئ

سرای مطلع د دې آفتاب دئ
په عالم يې هر ځای تاب دئ

پکښې هسي شان نکات دي
چې نازك لکه ذرات دي

په رنګين خيال رنګين دئ
سر تر پايه ګل زمين دئ

دا قطعه ده ګل افشانه
رنګينه تر بدخشانه

که انصاف کړې قابل خيز دئ
دا بهار عنادل خيز دئ

هم يې ښه آب و هوا شته
بلبلان يې خوشنوا شته

څو ګردان وي دا سپهر
درخشان وي ماه و مهر

څو باده جام و ساقي وي
څو نشه خمار باقي وي

تر هغه دي سرای ودان وي
هم دي جوړ دا خاندان وي

ګلستان يې خرم اوسه
بلبلان يې بېغم اوسه

پرې ګذر د خزان مه شه
عندليب يې نالان مه شه

څو دا کاخ دل افروز وي
پکښې دا جشن نوروز وي

تر هغه پوري بګرامه
په جهان مه شې بې نامه

شیدا په نازکخیالۍ کي بې حمیده، بل څوك خپل ساری نه لري او بل هیڅا د ده په اندازه شعري صنایع په پښتو کي نه دي ځای کړي. بلکي کله کله حمید هم په مضمون آفرینۍ، نازکخیالۍ او ابتکار کي ده ته نه رسېږي. مګر په عبارت کي یې سلامت او د پښتو رنګ له دغه څخه زیات لیدل کېږي او برسېره پر دې د قدامت حق هم لري، نو ځکه موږ حمید د دې راز سبب لومړی استاد ګڼو، شیدا پخپل شعر کي د تلازم رعایت هم ډېر کړی دئ، دی اکثره په یوه مصرع کي مدعا او په بله کي مثال او دلیل راوړی، لکه په دې دوو بیتونو کي :

سرکشان وي مسخر د خاکـــــــسارانو
زمین بوس دئ د ساحل توپان د موج

په ذلت کي مي عـــــزت د ارتفاع دئ
که مي څوك لــــکه غبار وهي په لته

شیدا پخپلو تعبیراتو کي له اختصاره ډېر جذابیت هم لري او خپله مدعا ډیره ښه ښکاره کوي.

د شیدا په شعر کي ښه‌له دې چي الفاظ او کلمات یې زیاتره پارسي او عربي دي نور د هیڅ عیب ګوته نه ایښووه کېږي، سره له دې چي د ده شعر د عبارت له کبله پارسي ته نژدې دئ تخیل او سبك یې بیخي پښتو دئ، څوك چي د شیدا شعر ته ښه ځیر سي او تر الفاظو وړاندي تېر سي دا به ورته معلومه سي، چي دی پخپل تخیل او مضمون آفریني کي په هیڅا پسي نه دئ روان، د ده له دې بیته :

چي سرور په مستعار کا شیدا واروه
د دهقان په دانه رقص لــــکه آسیا کا

په ډېر ښه شان معلومېږي چي د ده له پردي مضمونه ډېره کرکه کېږي او لکه چي پخپله وایي :

هر مضمون مي طبعزاد دئ
کل زما د رای ایجـــــــاد دئ
نه غلـــط نه مبـــــــــتذل دئ
توارد یې محتـــــــــمل دئ

د ده هر مضمون خپل ابتکار او ایجاد دئ چي که بل چا هم د ده مضامینو ته لاس اچولی وي هغه به یا توارد وي او یا به یې له ده څخه اخیستی وي.

د شیدا اساسي افکار :

ځیني پخواني شاعران د تصوف په رڼا کي روان وو، دنیا او د دنیا آرایش به ورته هیڅ او بې حقیقته ښکارېده، کله به یې ورته سېراب ویل او کله به یې ورځني نور تعبیرونه کول، مګر شیدا تر دې تاثیر لاندي ډېر لږ راغلی دئ، یوازي په دې دوو بیتونو کي د دنیا بې ثباتي بیانوي او آرایش ته یې بد وایي، مګر د ادبي برهانه سره:

اعتماد نشــــــته په کار د آسمان ځــــکه
چي له دې اوجه یې لمر وویشت په مځکه
د دنیا آرایش هیــــــــــــخ دئ و دانــا ته
پخــــــپل حسن غــــــــولوي نادان نیزکه

شیدا بعضي اساسي افکار لري چي دی یې پخپل دېوان کي تر آخره پوري تعقبیوي او لکه بعضي نور شاعران چي کله یو څه وایي او کله بل څه، بې ارادې هر طرف ته نه ځي، نو موږ شیدا یو مسلکي شاعر بللی سو، چي خپل کام ته یې ډېر ښه ښه درسونه ورکړي او د ژوندانه لاري یې پوره وربښوولي دي.

شیدا ډېر زیات د میني او محبت طرفدار دئ چي دی ورځني په حرارت او ګرمي سره تعبیر کوي او بالعکس سردۍ او خمود ته ډېر بد وایي نو دی د هر شي ښه والی او بدوالی په همدغه لحاظ بیانوي او په مختلفو پیرایو کي دغه مضمون ادا کوي.

اول ځل پخپل مناجات کي له خدای تعالی څخه د میني او سوزګداز سوال کوي، له سردۍ څخه پناه غواړي او د حرارت او درد آرزو کوي :

ا لـــــهــــی د مـــــیــــنـــــي درد را ګـــــرم دل آهـــــونـــــه ســــــرد را
خـــلاص کـــړه مـــا لـــه بـــې دردۍ لـــــه دې هـــــســـــي دلـــــســـــردۍ
زړه پـــه شـــان د غـــنـــچـــې راکـــړه آتـــــشـــــي زمـــا مـــیـــنـــا کـــړه

وروسته له دې څخه په نورو مختلفو ځایو کي وایي :

شــــــیدا زده کړه د آفــــتاب ګرم رویي
لار به طی د خپل مقصد په یوه ګام کړې

تر هـــغه چي سردجــــوشي د حــــنا وینم
خـــوښ په طور د ســمك بې دست و پایم

چي په شان د آفـــتاب نه دئ ګـــرم رويه
ســـتا په سر که په ســـايه د هما خوښ يم

چي لـــــــيده پکـــښې اثر د الـــم نه شي
څه حـــــاصل لـــــکه شبنم له چـــشم تره

د دوران سردجـــوشي هسي تقاضــــــا کا
چي په اور کي دا نه سبزه شي د ســپاندي

د تنور شـــــــعله به آب د فـــــــــوارې شي
سردجـــــــــوشي که ورته ياده د ايـام کړې

شيدا پخپل ديوان کي ډېر ښه انتهايي او تعليمي مضامين لري، چي موږ ورته د پښتو اجتماعي شاعر ويلای سو، ځکه چي دی د خپل قوم ټولو نقايصو او عيبونو ته ښه ملتفت سوی دئ او هغوی هم ورته ملتفت کوي، يو ځای د تنګ نظرۍ او ناپوهۍ په نسبت وايي :

نادانۍ درته بيـــــضه وسيع جـــهان کړ
د هـوا په طـــــــيران پوه نه يې معذوره

ناداني ګــــــنه غـــفلت د رهـــــروانو
لکه طفل د ځانګو په تله کي خواب کا

په بل ځای کي د ځان ساتلو او سياست پيچيده مضمون په دې شان د خلکو غوږو ته رسوي :

همېشه وي نرم چـــــوب عذاد کرم
شيدا مه شه مردخالي له ســــــياسته

سترګي نه سوزي د خس له نامردانو
که همه لـکه ايرې آتـــش نسب وي

شيدا لويو او وړو دواړو ډلو ته ډېره ښه لارښوونه کوي او هر يو له خپلي وظيفې خبروي، مشرانو ته وايي :

د ذرې په احـــــوال تل د لـــمر نظر وي
لوی به نه ګوري واړه په ســترګه ســـپکه

بار د هر خس و خاشاك په خپل ګردن بړده
حوصله دي په مـــــثال د لـــوی دریا کړه
په بل ځای کي وړو او کشرانو ته دا راز نصیحت کوي :
سرګردان کاندي ګرداب خلاف د بحر
بېروي د لـــــــــويو ده بې مــــضرته
شیدا پخپل دېوان کي یو ځای د سعي او طلب په نسبت وايي :
همـېشه کـــوه طلب کـــه پر مـــــایه يې
د کنبتۍ کچکول په لاس روان جیحون دئ
په بل ځای کي د اجتماعي خدمت له پاره خلکو ته ترغیب دا راز ورکوي :
ډېر به ستا په سبب خـوب د راحت وکا
که د مهد په شان ورك د ځان آرام کړې
شیدا په لوړ همتۍ کي ډېر لوړ پوړ ته ختلی او وايي :
که دي جام لکه حباب ونه نوی سیند ته
آفـــرین دي په همت شـــیدا خـــتکه
په بل ځای کي وايي :
چي همت مي نه کا دیر په هســــــــکولو
لـــــکه مـــــوج نه کړمه بیم د پرېوتلو
سوال مي خوی له درافـشانه ابره نه دئ
صدف ورانه خپله خوله کړه په غوښتلو
د آفتاب په کمند نه خــــــېژم آســمان ته
نه بړدم بار لـــــــــکه شبنم په دوش د ګلو
د شیدا دغومره لوړ همتي د ډېر قدر وړ ده، ځکه چي د ده عمر په مسافرت او غربت کي تېر سوی، چي دی پخپله خپل دغه حالت په دې شان تصویر کوي :

د اشفاق طمع به څه کړي له اخوانه — نتیجه یې ورکېده دي له کنعانه
آخر وژاړم په شان د غریبانو — که هر څو د وطن صبح ده خندانه
زمانه په رعایت د ګاوخر ده — پرورش د علف زار بویه باغوانه
د کورۍ نیل دي کړه پوري په دیده خپل — بصارت د تمیز نه لري اسمانه

مګر سره له دغه حاله شیدا خپل همت او فطري جوهر له لاسه نه دئ ورک کړی او له خپل معنوي برمه نه دئ لوېدلی، نو که موږ د شیدا لوړ شخصیت په نظر کي ونیسو او د ده په هر بیت کي تامل وکړو لکه چي دی پخپله وایي :

چي نازك د چا خیال وي — هم بلند لکه هلال وي
تامل پکښي ضرور شي — پس له هغه پري مرور شي
که صحرا ګل و ګلزار وي — آهسته خرام په کار وي

شیدا د خپل سبك له پلوه یوازي د پښتو په شاعرانو کي نه بلکي د دنیا په شاعرانو کي لوړ مقام لري چي باید پښتانه ورباندي فخر وکړي، شیدا سره له دې ټولو صفتو او دومره ښه شاعریته په عامو پښتنو کي لکه "رحمان" او "حمید" عام شهرت نه لري د دې سبب ښایي چي دا هم وي لکه بعضي خلك چي وایي د ده کلام د عامو خلکو له فهمه لوړ دئ، چي هر څوك یې په مطلب نه پوهیږي، مګر اصلي سبب به یې دا وي چي دی پخپل وخت کي له محیط څخه وتلی و او په داسي ځای کي اوسېدی چي څوك د ده د اشعارو په خوند نه پوهېده او پس له مرګه یې هم تر اوسه پوري دېوان نه دئ طبع سوی، نو ځکه یې عام شهرت او مقبولیت نه دئ موندلی.

سبك :

شیدا د شاعرۍ په سبك کي د حمید د مکتب له شاګردانو څخه دئ، او د پښتو په شعر یې د پاړسو د هندي سبك تخیل او مضمون آفریني ګډه کړېده، په تخیل او شاعرانه تلازم کي ډېر ګړندی دئ، کله کله په دې لار کي تر حمید هم دمخه کېږي، مګر د حمید استادي خو دا ده چي لکه شیدا خپل شعر یې د مضمون آفرینۍ او نازکخیالۍ له پاره په ډېرو پاړسو او عربي الفاظو نه دئ ککړ کړی.

غربت او د وطن مینه :

شیدا د روه د لوړو غرو عقاب چي د هند په توده مځکه کي نفي او ورك و، هلته هر کله خپل وطن او پښتانه یاران یادوي، او هغه د میني ګرمي چي دی غواړي، د هغه ځای له خلکو څخه یې نه مومي :

"شیدا" نه مومم ګرمي له هم صحبته
که خپل ځان په سرو لمبو کي سمندر کړم

نو ځکه دی خپل رنګین اشعار له هنده د خپل هیواد یارانو او ملګرو له را استوي او د خوږمن زړه سوده په دې سره کوي :

"شیدا" ورستوه رنګین اشعار له هنده
ستا له رای سره آشنا د روه یاران دي

د شیدا یو څو بدلي :

که ساقي تلخه باده دریای شور کا
د فلك په جام به مست کله میخور کا
آراسته وي تل محفل د خنده رویو
زمانه به د ګل جام څه رنګ نسکور کا
چي په لاس کي یې تل چوب لکه شانه وي
بې افسونه به نیول د تور منګور کا
دلتنګي کړم لکه ګل په خندا ورکه
که مي بل د سبا باد په خونه اور کا
چي په سر یې سبز آسمان زري دستار ږدي
عاقبت یې لکه شمع بیا سرتور کا
لکه ګل کړې ګران بار تر دامنۍ
باد دي څه لکه غبار په کتف سور کا

چي امید پخپل صورت د وفا نشته
" شیدا" څوك د ځان اشنا یا یې خمسور کا

د شبنم دانه که تخم شي د ګلو
زړه به سوړ په دیدن نه شي د بلبلو
چي یې نشته لکه ګل ښه رخسارونه
څوك به څه کا توري زلفي د سنبلو
حال د سوي طالع څه بیان کړم چا ته
لکه لمر ځما جبین دئ د داغلو
معطل په عارضه د شام غریب دئ
که مي زړه په حلقه بند شو د کاکلو
د آسمان په شان یې تېز د فتنو تېغ کړ
صبح و شام ګرځي ښکاره په سرو منګلو

د دریاب له سردجوشۍ د حباب زړه چوي
"شیدا" قطع د امید بویه له خپلو

روغ به نه شم بې وصاله راشه کښېنه   شه خبر ځما له حاله راشه کښېنه
آخر کړی دئ قرار رم سرشتانو   د وحشت په خوی غزاله راشه کښېنه
په مراد د عندليب بېوفا ګله   جلوه ګر شوې پسله کاله راشه کښېنه
زه آرام لکه بسمل په پرهار مومم   له تا نه غواړم دسماله راشه کښېنه
تل په دا خمو ابرو په شهلا سترګو   د خپل يار شام و هلاله راشه کښېنه
چې ايام کړو سره ياد د بې غمۍ   يو ساعت ځما همساله راشه کښېنه

نازکي د يار د طبع کړه موزونه
اې "شيدا" نازکخياله راشه کښېنه

څه افسون دي په ما وکړ پري زاده   چې يو دم نه يم خالي ستا له ياده
زړه مې ډك لکه سپند دئ شعله بويه   که د زړه په مراد وکړم څو فرياده
بهانه د دې غرض مګر شانه کړې   ته يې لاس ور وړې و زلفو ته شمشاده
چې آواز دې د تيشې په کوهسار نشته   د شېرينې په طلب لاړې فرهاده
په اسباب کې مې زړه بند په اسباب نه دئ   د چمن په قيد سرو ده آزاده
مهيا ورته قفس د ښاخ ګل کړه   که څه رحم پر بلبل کوې صياده
چې په هر منزل کې سر خورې لکه شمع   د هغه لارې څه نفع ده له زاده
په سختۍ کله امساك د دولت کېږې   جوهر نه ځي په هيڅ وخت کې له پولاده

همېشه يې پېچ و تاب لکه جوهر وي
چې "شيدا" راغی تر دا حيرت آباده

که ښکاره ځما خاطر د لاله داغ کا   په ژړا به سترګې سرې د ګلو باغ کا
د حباب غوندې مې ډک په آه سرد کړه   ځوک ځما په ګور به بل څرنګ څراغ کا
افروخته يې وي محفل په شان د شمع   په سوخته د بل په کار کې خپل دماغ کا
د ګردش نوبت يې هيڅ په ما رانه شي   که ساقي د زمانې فلک اياغ کا

زنګ که هر کله "شيدا" د تېغ جوهر خوري
د مګس په بال به څرنګ استفراغ کا

رباعيات

نشو د ونو نما د ګلو ده — نوا په باغ کي بيا د بلبلو ده
خوبان په رقص مطرب سرود کاندي — ځما په لاس کي مينا د ملو ده

چي د هند سبزو خوړلی پان وي — لعل و ياقوت يې دواړه لبان وي
زرکي چي ګرځي د روه په غرونه — ښايسته روغي، په دغه شان وي

هغه ياران چي اهل وفا وي — لکه عصا و صاحب عصا وي
په اعانت کي تل يو د بل وي — که ايستاده وي که ره پيما وي

پيدا چي سترګي لکه حباب کړم — نظر و ځانته په دا درياب کړم
ووينم هونبره تر دامنئ — چي صورت واړه له شرمه آب کړم

نسيمه ورشه د سرای سواد ته — له هغه پسه افضل آباد ته
سلام مي وکړه په دواړه لاسه — در و ديوار و ګل و شمشاد ته

د نازک دلو اطوار مشکل دئ — په دا به پوه شي هر چي عاقل دئ
مرهم يې نشته ګنډل يې هم لا — که زخمي شوی، د مينا دل دئ

طرفه صحرا ده ښه مرغزار دئ — موسم د سيل، هنګام د ښکار دئ
له خوبه پاځه غنوده ياره ! — زيبا ګلونه، تازه بهار دئ

(د شيدا له قلمي ديوانه)

محمدي صاحبزاده

محمد صاحبزاده په کام څمکنی د میا عمر صاحب زوی دئ، میا عمر صاحب د پېښور په څوکنو کلي کي ښخ دئ، محمدي په پښتو شاعرانو کي د لومړۍ درجې آخر مقام لري. د ښه فکر خاوند دئ، د ده اشعار او ادبي طبع ډېره خوږه او ښه ده، محمدي صاحبزاده له داسي کورنۍ څخه دئ، چي پخپله خوا کي روحاني مقام لري، او خلك يې د ارادت په سترګه ويني، د ده د پلار زيارت تر اوسه هم د خاصو او عامو مرجع دئ.

محمدي د کاظم خان شيدا معاصر او د ده له ملګرو څخه شمېرل کېږي، چي پسله (۱۱۵۰ هـ) د ده د شاعرۍ او ادب ږغ لوړ سوی، او په پښتو اديبانو کي يې ښه مقام موندلی دئ.

کاظم خان شيدا د خپل دېوان په دېباچه کي دا زموږ شاعر داسي معرفي کوي:

"او سبب د تاليف دا و چي مخدوم زاده عالي مقدار والاتبار محمدي سلمه الله خلف الصدق د شيخ الاجل ولي الاکمل ميا محمد عمر دام برکاته طبع جيده لري، او سليقه د سخن شناسۍ کامله، په دبدبه د سخن آرايي قصب السبق له همسرانو وړي، او په کوکبه د خوش سرايۍ مقدمتۍ الجيش د همکارانو دئ، اکثر دواوين د اسلافو يې فراهم کړي دي او په مطالعه يې تفريح د قلب کوي".

په دې ډول محمدي صاحبزاده خپل معاصرين هم د قريحې په صفوت او ادبي اقتدار مني.

اشعار :

د محمدي اشعار عموماً عشقي دي، د يوه ګرانبها او ډېر نادر دېوان خاوند دئ، چي نه موندل کېږي، فقط څو بدلي يې د مسټر هيوز کليد افغاني موږ ته راساتلي دي. دا شاعر د خپل مبتکر فکر او ښې قريحې په زور، زاړه مضمون ته نوی رنګ ورکوي، لکه چي ده د زلفو يو زوړ مضمون چي د شاعرانو په ډېر استعمال بالکل مبتذل سوی دئ د يو فقهي تلازم په اثر دومره نوی کړی دئ، چي بالکل بکر او تازه ايسي، دی وايي :

ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه
لا د سپي غـــماز تعزير نه دئ نصيب

محمدي په شعر کي د حميد مهمند پر سبك ځي او اشعار يې سلاست لري، محمدي هم په هغه تاريخي مشاعره کي چي د عبدالقادر خان په برخه کي مو اشاره ورته وکړه شامل سوی او د

خپلي روښي طبعي قوت يې پکښې ښکاره کړی دئ، هغه بدله چي په دې مشاعره کي محمدي ويلې ده، په لاندي نمونو کي راځي:

دا سور اور دئ که څه نور دئ او که تاو د ښېلتون هسي
لکه وړی چي مي وريت کړ په تنهاکو لړمون هسي
سپلني ځان سره لمبه کړ چي ترق وچاود په لوګي کي
زيست جدا له ياره څرنګ، څه په کار دئ ژوندون هسي
نه يوازي لاله ګل دئ، ډوب د سرو وينو په جام کي
ستا د غم وژلي واړه ځي ښخېږي ګلګون هسي
په لېندو د کېږو ورځو، د ښهو تېرو شتيو
هغه يار مي زړه غلبېل کړ، چي يې ونيو زنګون هسي
ستا د سرو شونډو په نوم اخيسته عقل له ما لاړ شو
دا مستي نه د شراب شته او نه کيف د معجون هسي
که پاچا د وخت اقليم وي د اسمان دوره يې خوار کا
لکه ما غوندي به نه وي سر د غم په زنګون هسي
نه يې حسن ستا په شان و نه يې عشق زيات و له ما نه
د ليلی کيسه که شته ده په عالم د مجنون هسي
خط پر مخ د نګار راغی ښايست خپل بار وليښ لاړ شو
اوس يې څه په ملا لولم د دې خط دئ مضمون هسي
په لمبه د آه و نه شو شين په هغه شان مدام دئ
ستا د غم بوټي په زړه کي چي ځما سو زرغون هسي
ومړ ستا په بېلتانه کي د ديدن په ارمان ګوره
"محمدي" غوندي لا بويه چي پيدا شو پښتون هسي

يو څو بدلي :

هیڅ په عقل په تدبیر نه دئ نصیب / چا تړلی په زنځیر نه دئ نصیب
ستوري والوزي که هر څو لمر به نه شي / د بادشاه بخت د فقیر نه دئ نصیب
په سینه کي مي زړه نښه درته تل دئ / د کږو بڼو ستا تیر نه دئ نصیب
د تصویر غنچه په باد ګل شوې نه ده / چي هوس د زړه زهیر نه دئ نصیب
ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه / لا د سپي غماز تعزیر نه دئ نصیب
پتنګ هسي ځای د شمعي لمبې وسو / چي د چا له خولې یې ویر نه دئ نصیب
چا ته ووایم د غم له بده حاله / چي د مړه د خولې تقریر نه دئ نصیب
باد څه دوړه ده په موتي کي راوړې / د حباب د کور تعمیر نه دئ نصیب
ستا په زلفو کي دا بند زړه خواست له چا کا / چي خلاصی د دې اسیر نه دئ نصیب
د بڼو قلم ځما په اوښو لوند دئ / لا د غم د حال تحریر نه دئ نصیب
کوم یو سیخ ده د لاله سینه داغلې / چي مرهم یې د ضمیر نه دئ نصیب

"محمدي" اوښي مي غم په مخ جاري کړې
ودرېده د دې بهـــــېر نه دئ نصـــــیب

ځما نه لګي په غوږو د چا وعظ / چي لاړ ورك مي شو په شور د ژړا وعظ
هر یو دا وایي چي مه ژاړه په غم کي / ځکه نه اورم د درستي دنیا وعظ
راته مه وایه د صبر په دا اور کي / راشه ته واوره ناصحه له ما وعظ
غم له ځانه وایه چا په منت ستون کړ / له چا نه اوري لېوه د صحرا وعظ
په ژړا هسي ما ځان پرې آګاه نه کړ / لکه تېر کا لېونی په خندا وعظ
هغه نور دي نه یم زه چي په غم ژاړم / چي ورو ورو اوري د شیخ و ملا وعظ
زه ستا غم کړم لېونی دا عالم څه کا / په هنر مکرر هسي بیا بیا وعظ
زه پرې ینښی بل یې کوم له ژړا چپ کړ / د ناصح له خولې ووزي په خندا وعظ

"محمدي" د غم په چغو بېلتون کوڼ کړ
ځکه نه اوري اوس په غوږو د ستا وعظ

شرموي هر يو سړی د دنيا طمع
د سپيتوب نامه حاصل کا په دا طمع

چې ارهنده يې په کور کې وي ولاړه
د کجوري ورنه کاندي خطا طمع

چې کري به نن اوربوشي په پټې کې
د غنمو خوشې کا ترې صبا طمع

يوه ورځ به يې مړی شي خوله کې زهر
له غليمه چې څوک کا د حلوا طمع

د هغو وربوز د سپي که د سړي دئ
چې آشنا کا د دنيا له آشنا طمع

همت ناك سړی که خوار وي دولتمند دئ
څاڅکي ګوره نه کوي له دريا طمع

د هغه د شرم پوزه په مخ نه وي
چې کوي د نس دپاره له چا طمع

لکه څوک لويي په خپله حيا کاندي
هسې ما وته ښکاريږي دا ستا طمع

لکه يو سپی چې مېچن څټې بل هغي
هسې ده د يو له بل ناصلا طمع

د هغو د عزت پښه ده ښويېدلې
چې په دا بړيره له چا کاندي بيا طمع

تل د خواست لاس يې نيولی وي کوڅه کې
"محمدي" چې څوک کا بل ته پيدا طمع

﴿٦١﴾

علي خان خټك

د خوشحال خان د کورنۍ يو مشهور اديب دئ، چې تر (۱۱۵۰هـ) کال وروسته ژوندی و، دی د محمدافضل خان خټك زوی، او د اشرف خان هجري لمسی د خوشحال خان کړوسی او د کاظم خان شيدا ورور و، چې د خپل پلار تر مړيني وروسته د خټکو په اکوړه کې مشر خان سو، د ده په اتو ورونړو کې يو بل ورور سعدالله خان و[1]، چې هغه په تېرۍ کې حکومت کاوه، مګر علي خان وروسته خپل حکومت بايلو او له اکوړې څخه ووت[2].

۱-حيات افغاني، ۳۲۲ مخ.

۲-خورشيد جهان، ۲۴۴ مخ.

دی پخپل شعر کي ډېر ځله پېښور او تيراه او اشنغر يادوي، مثلاً:

پېښور مي همــــګي پسي پره کا

بيا مي نه موند بې رقيبه د دلبر مخ

يا دا چي بل ځای د باګرام نوم داسي راوړي :

د ختن تورکي دي ژر راځي سلام له

نن د تخت لايقه تورکه باګرامۍ ده

د عليخان د ژوندون اواخر نه دي ښکاره، او نور سوانح يې چا نه دي کښلي، فقط دومره څرګنده ده چي دی د خټکو د علمي کورنۍ يو مشهور او جنګيالی سردار و، او ډېر وخت يې حکومت هم کړی دئ.

داسي ښکارېږي چي د حکومت تر ورانۍ وروسته نو دی د خپلو رقيبانو او مخي سردارانو له لاسه له وطنه ورك او د هند په کومه خوا کي له هيواده ليري و او د ژوندون د پای ورځي يې د خپلي مېني په بېلتون کي تېري کړي دي.

هغه وخت چي دی د وطن پرېښوولو ته اړ کېږي، نو داسي ځان ته د بېلتون سلا ورکوي :

عاشقي په قام کي نه شي علي خانه

راشه اوس له کور و کلي پسي وزه !

بل ځای د وطن بېلتون داسي يادوي : "زه يو لوغړن يم خوار خسته جلا وطن يم" د علي خان د عمر په باره کي فقط د ده له دې بيته دوني استخراج کولای سو چي خپله شاعري يې د ځلميتوب په دوره کي شروع کړېد، لکه چي وايي :

ستا د هجر محنتونه به يې زوړ کا

که له دېرشو کم په سن وي لـکه زه

علي خان تر (۱۱۸۰هـ) پوري لا ژوندی و، ځکه چي ده پخپله يوه بدله کي دغه کال ښوولی دئ[1] تر دې وروسته نو نه ښکارېږي چي دی کله او چيري مړ دئ؟

آثار او اشعار :

علي خان د خپلي کورنۍ او د خوشحال خان د ادبي مکتب يو نوميالی او لايق شاګرد دئ، دی د پښتو شعر ښکلی دېوان لري، چي په (۱۳۵۸هـ) له پېښوره خپور سوی دئ او تقريباً دوه

۱-سن د هجر غر و – سر د کاښي ترې کمتر و، غر په ابجد (۱۲۰۰) کېږي، چي ک (۲۰) ځني بېل کو نو (۱۱۸۰ هـ) کېږي.

زره بيته لري. داسي ښکارېږي چي دا دېوان په پښتنو کي ډېر مشهور و، ځکه د کندهار وروستني شاعر شمس الدين کاکړ هم دا دېوان ليدلی و، لکه چي وايي :

"علي خان" په رنګين شعر که خبر سې
هر غـزل يې دئ تنــها دېوان د شعر

علي خان د پښتنو شعراو په لومړۍ مرتبه کي آخره درجه لري، وينا يې د خپلي کورنۍ پر سبك ساده او خوږه ده، ده د پښتو شعر او علم له ښو پښته څخه په ميراث وړی، پلار او نيکه او ور نيکه يې ادباء او شاعران وو، نو ځکه علي خان د پښتو يو پوخ او پياوړی شاعر ګڼل کېږي، د علي خان د شعر نزاکت او د طبع روڼوالی له دې لاندي بيتو څخه ښه ښکارېږي :

ټول دي په زار او په قربان او په جان بولي　　جان خو ځما يې وايه جانه جان د چا يې؟
نور که در له جانه جانه وايي لباسي دي　　خود به پرې پوهېږې په رشتيا چي جان د چا يې؟
زه درپسي درسته شپه پټ ژاړم لکه پرخه　　ته سبا خندان لکه ګل واز ګرېوان د چا يې؟

بده جدايي ده سره لمبه د تناره ده　　زه يې اور لړوني کړم ګرځم په انګاره ده
څرنګ به مي روغه د زړه خوا را دوباره شي　　ترکو چي رېبلي د ابرويو په لاره ده
زړه راڅخه رغړي غم کټار دئ صورت سپړي　　مرمه په اجل خو له هجرانه مي سياره ده
يون يې د تدرو دربده يې دي سرو　　پېر کوي په پليو کي حمله يې د سپاره ده
تا چي د عاشق خواري محنت واړه برباد کړه　　کوم پاچا خوړلې مزدوري د مزداره ده

وصف به د مخ د دلبر کړی "علي خان" و
څه وکړي چي تل د تورو زلــفو پر تياره ده

غزل

لتوم پخپله ورکه پسي هر مخ　　کوم غواص به راښکاره که د ګوهر مخ
وچي شونډي په نم ډکي سترګي ګرځم　　پسي غواړم د دنيا د بحروبر مخ
که د مځکي مخ يې لاندي تر قدم شي　　څوك به بيا مومي له مخه ستا بهتر مخ
بدي نه شي که عاشق له غمه ژاړي　　همېشه په وينو لوند وي د پرهر مخ
پېښور مي همګي پسي پره کړ　　بيا مي نه موند بې رقيبه د دلبر مخ
چي له مخ سره سيالي که د دلبرو　　ځکه خړ پېروی ونيو د قمر مخ
څه په دا به يې پايه نيمګړې نه کا　　ښاپېرك غريب که نه ګوري د لمر مخ

بې د ستا له ښکلي مخه ستا په مخ ږدو
چي په کار د "علي خان" نه دئ ديګر مخ

ونه چاوه يوازي د بلبل زړه — قسم قسم خواری ګوره د بل بل زړه
که يې زړه د عندليب د بورا وسو — خزان چرته سلامت پرېښو د ګل زړه
هزاره هزار پاره شو له افسوسه — د رېدي غريب يې وريت کړ په دا غل زړه
د بلبل د غم کيسه ده ډېره لنډه — تر کمره يې الوېزاند کړ د سنبل زړه
د خوږ زړه بيان هله وکه مخ توري — چي سر بايلي قلم خوږ که په چول زړه
کوم يو زړه د زمانې له لاسه روغ دئ — څه چوم د خوږ زړونو په شمارل زړه

پردي زړونه رغوه څو دي قابو وي
"علي خانه" رضا مه غواړه د خپل زړه

د لمر مخ چي دي له مخه ډېر شرمېږي — څکه هره ورځ په غرونو کي پټېږي
سپوږمۍ شپول تر ځان چاپېره کړ صنمه — چي د حسن له تاراجه دي وېرېږي
مخ يې لمر خوله يې حيات تعجب دا دئ — چي زلال په رڼا کي څنګه پټېږي
خال په منځ د وروځو ايښی زه حيران يم — چي کارغه له ليندو څنګه نه تورېږي
نرم زړه مي ستا د مخ له عکسه تور شه — اوبه لمر ته لکه لمر هسي زلقېږي
مخ يې اور زلفي يې څکه پر تاو تاو شوې — چي وېښته و اور ته نيسي خو تاوېږي
يا وفا په هوايي لاله کي نشته — يا د غره په اور لاسونه نه تودېږي
صاف نازك دئ لکه سترګه حيرانېږم — چي په دود د آدم ولي نه نرمېږي
ما يې غوټه جبين پوست په ژړا نه کړ — ولي غوټه چي لنده شي لا کلکېږي

خط يې وار د زلفو تېر کړ "عليخانه"
کله مار له مېږتون سره چلېږي

يار اشنا چې كبرجن وي مه يې وينه | چې بې پته دروغجن وي مه يې وينه
كه دي ورور كه دي عزيز وي كه دي يار وي | چې كاسر او بدلمن وي مه يې وينه
كه هر څو دي دلبري او دلجويي كا | ناديده چې دولتمن وي مه يې وينه
چې خودبين او كوتابين او كمينه وي[1] | چې د ښې ورځې څښتن وي مه يې وينه
چې اشنا د حقارت په سترګو ګوري | كه رستم يا نريمن وي مه يې وينه
كه همه لال او جوهر يې تر خوله زېږي | چې كلام يې په ثمن وي مه يې وينه
بې اخلاصه اقربا واړه پردي دي | كه دي پلار وي كه دښمن شي مه يې وينه
كه يې پوست تر سپوږمۍ سپين وي په دا څه شو | چې خاطر دي ترې خيرن شي مه يې وينه
چې مدام يې پنډ په سر وي د كبلو | كه د ښو آسو څښتن شي مه يې وينه
چې په مال پسې پخپله لرګي واخلي[2] | كه يې دوغ واړه روغن شي مه يې وينه
چې بې آبه بې حرمته پكښې اوسي | هغه ځاى كه دي وطن شي مه يې وينه

۱(۲

چې ظاهر په صورت روغ شي علـــــيخانه
چې په خوى خصلت پمن شي مه يې وينه

۱- كمينه : پست او رذيل.
۲- مال : د پښتو په اصطلاح غېلي، اغنام.

چې د خیال په لاس کې تن د دلبر نیسم
د هلک په دود په لاس کې قمر نیسم
توري زلفي سپین رخسار ورځخه غواړم
ځکه خدای ته لاس په شام و سحر نیسم
چیري اوښي مي لاهو نه کا وېرېږم
له ژړا ځکه دا دواړه بصر نیسم
عاقبت به مي غرمه د هجر وریت کا
د آه چتر به تر کومه په سر نیسم
چې د پله دي خاوري باد رابانـدي راوړي
هغه خاوري زه په مشک و عنبر نیسم
وایم اوس به د همزولو سره راشي
په هر ځای وته د لوبو گودر نیسم
چي یې بوی د زلفو شته بې ادب نه یم
چې سپږمو ته به د مښکو مجمر نیسم
زړه چې وسوځي لا ښه تازه پخته شي
په سکرو د هجر ځکه ځیگر نیسم
ستا د غاښو لا به څنگه جوهر وایم
ړوند خو نه یم چې پسر په پدر نیسم
ستا د در خاوري و ما ته غنیمت شوې
خاوري خښتي به په سیم و په زر نیسم
سودایي که همتناکه دېوانه یم
چې د عشق و درنو پېټهو ته سر نیسم
چې ژر ژر کا خرام زرکه غوندي رود ته
د گودر غاړه په هر مازدیگر نیسم
دم د بخت مي په زلفو اثر نه کا
بې هنره یم چې یار په هنر نیسم

که دي خلاص نه کړم له شوره له شغبه
علیخان به دي لمن په محشر نیسم

لا به کله شي د یار جور و ستم تام
چې به ما ته شي په لطف و په کرم رام
زاهدان که افتخار کا پخپل زهد
د عاشقو وظیفه دي د صنم نام
عاشقان وصال د یار غواړي له ربه
روغ تري غواړي د زړگوټي د شکم کام
ما قوت د یار په غم کي و لیدلی
رستم پرېږده لا به نه شي له ما سم سام
چې بندي به ترې ځان خلاص کړي تر ماښامه
هسي مه گڼه د یار د زلفو خم خام
ملک نه لري سودا د تورو زلفو
دا یې ایښی دئ په مخ کي د آدم دام
دا اکثر چې یې ځان خاص گڼي له خاصه
که روپۍ ورځخه نه وي وي به عم عام

محبت د حقیقت له جامه غواړي
علیخان له خدایه نه غواړي د جم جام

آه پسرلی مي د خزان په ناتار تېر شو   ما لا گل بوی کړی نه و بهار تېر شو
اوس که ځان وهم که خاوري په سر لونم   په هيڅ رنګ به بيارته نه راځي وار تېر شو
لا مي غېږ ورته په ځير کتلي نه و   لکه برق رخشنده په تلوار تېر شو
لکه ډېر پري پيکر هم پريرو و   هم هغه رنګه تېز رو پري وار تېر شو

يوه ورځ به دا غبر وشي عليخانه
چي فلانی هم لکه ګرد و غبار تېر شو

څه خو راشه نن د عشق د مړو په څليو   ورته وايه اې د هجر تېغ وژليو
چي د عشق د ځکندن پيالې مو نوش کړې   شهيدګی مو مبارک شه خدای بخښليو
چي زبېرګی کوم وګړي راته ټول شي[1]   روغ عالم تماشې کا د وير ژړليو
په ځواني کي يې ټپ ټيپ لکه همزه کړم   بېلتانه مي ګوتي کېښودې په وليو
خود يې زړه دلارام وړی په منګول دئ   بيا به څه غواړې آرام له زړه وښکليو
د لبانو دې حکمت ته يې حيران يم[2]   چي هم درد دئ هم دوا پر پرهارجليو
بوټي پسله رودو لا تازه غندل کا   تازګي نه وي د سترګو د رودليو
څوک مي څه پوښتي چي يار درسره څه کا   خود پخپله حال څرګند دئ د رټليو
خلق وايي چي طوطيان دا د چمن دي   خو فرياد دئ د مژګانو د ويشتليو

۱(۲)

د جنت مانۍ زاهد ته ما بخښلي
عليخان ته دي خدای پرېږدي درد د ښکليو

۱- زبېرګی يا زګېروی : د مريض انين.
۲- پرهار جلی : يعني ټپي او زخمي.

رباعيات

که شپه و ورځ يې په ورکي رغړم　　　يا د زړه نواړي و يار ته سپړم
نه راته ګوري، نه څه پروا لري　　　بېهوده پړی د شګو غړم

که مې زهره ده له غمه چاوده　　　خو ککرۍ مې ترې لا بچاو ده
پرې به يې نه ږدم د يارۍ پت دي　　　دنيا مې واړه په يارۍ داو ده

اې چې تر لمره روښانه جبين لرې　　　اننګې دواړه تر سپوږمۍ سپين لرې
غم دي د نورو دوستانو ليرې کړ　　　ما به تر کومه پوري غمګين لرې؟

د غم کرکنډې راپسې رغړي　　　بل تماشا شوم د روغ وګړي
سېلاب د هجر هسې لاهو کړم　　　که بوټې نيسم له وېخه لوړي

نا آشنا به دې آشنا ټګل کوي　　　ياران ماران شوه اکثر چېچل کوي
آزموده يار کړه له غيرو ډار کړه　　　واړه غلول کوي، کار چلول کوي

بار داري ونې مهجور ته شنډې شوې　　　دروغ دروغ وېسې کرکنډې شوې؟
"عليخان" څنګه له غم په څنګ شي　　　چې د خوار سپيني هجران ته لنډې شوې

خوشحال خان شهید

د لوی او مشهور خوشحال خان ختټك له کورنۍ څخه یو بل نوموړکی ادیب او شاعر خوشحال شهید دئ، چي د سعدالله خان زوی د محمدافضل خان لمسی او د اشرف خان کړوسی و، دا سړی تر اوسه د یوه شاعر په حیث نه دئ پېژندل سوی او موږ‌نه یو خبر چي دی د بېل دېوان خاوند دئ که نه؟

خو یو پاړسو کتاب چي په (۱۱٦٦هـ) د ختټکو په اکوړه کي لیکل سوی دئ، پر دې کتاب د دې نوم وري شاعر یو څو بیتونه لیکل سوي دي.

دا خوشحال خان د خپل پلار سعدالله خان د مشرتوب په وخت کي د تېرۍ حاکم و، هغه وخت چي اعلیحضرت احمدشاه بابا لومړی پلا پېښور ته ولاړ خوشحال خان یې پخپل فرمان د دغه ځای حاکم مقرر او د ده بل ورور سعادتمند خان یې په اکوړه کي حاکم کی.

وروسته خوشحال خان د خپل شهنشاه په امر د مرهټانو د حسن ابدال په جګړه کي داخل او هوري شهید سو. احمدشاه بابا د ده ورور سعادتمندخان ته د سرداري په لقب تر جهلم پوري حکومت ورکی او د ده بل ورور شهباز خان یې د تېرۍ حاکم کی[1].

تر دې زیات د دې شهید شاعر احوال موږ ته نه دي معلوم، له لاندي څو بیتو څخه چي زموږ لاس ته راغلي دي دا ښکارېږي چي شهید خوشحال خان یو خوږ ژبی شاعر او د خپل لوی نیکه خوشحال خان د مکتب یو پیاوړی شاګرد و، د خوشحال خان د شهادت کال تقریباً (۱۱٦٦هـ) دئ، چي په دې حساب موږ د ده د تولد وخت هم د (۱۱۰۰هـ) حدود تخمین کولای سو، د دې شهید دغه بدلي موږ ته رارسېدلي دي :

۱-حیات افغاني، ۳۲۴ مخ.

زه چي مست په لب د يار يم هيڅ حاجت د شراب نشته
اور د عشق مي زړه کباب کړو هيڅ حاجت د کباب نشته
تمام تن مي وچ لرګی شو، رګ مي تار وربانديِ پرېووت
زېر و بم آواز ترې خېژي، هيڅ حاجت د رباب نشته
پر پرهار نمکپاشي کړي، چي پرسش کوي له مانه
حال مي خود ورته معلوم دئ، هيڅ حاجت د جواب نشته
لکه مرغ نيم بسمل يم، تپش کړم پر مځکه باندي
ځان مي ورکړ ستا په عشق کي، هيڅ حاجت د قصاب نشته

غزل

چي پر ما باندي دا يو ساعت کال کال دئ — خبردار مي له احواله ذوالجلال دئ
له فراقه به لا کله و چي مړ وم — چي ژوندی وربانديِ پايم د يار خيال دئ
چي جدا يمه د يار له بدره مخه — خميده مي ځکه قد لکه هلال دئ
د وصال په يوه کال مګر برپای شي — د هفتې په هجر زړه هسي ملال دئ
چي نه خال لري نه زلفي نه سرې شونډې — ښوک به څه وايي چي لمر د آشنا سيال دئ
کا سيالي د يار د سترګو تل ګولۍ خوري — آهو خوب په مېړتون کا په کشال دئ
په زمان زمان اوبه ورکوم ژاړم — په کوګل کي نوی يار مي نونهال دئ
مياشت مي ونه ليدل خپله په درست کال کي — چا ليدلې په دا رنګه مياشت او کال دئ

ښو ښو کاله باندي تېر نه آشنا کيږي
جدايي په يوه درنګ دا څه احوال دئ

محمود رفيق

له هغو شاعرانو څخه دئ چي احوال او ځای يې هيڅ نه دئ ښكاره، او موږ يې په يوه مثنوي پېژنو چي ده د علم تجويد په بيان كي نظم كړی او د هغه علم مسائل يې ښه پكښې بيان كړي دي.

ښكارېږي چي محمود رفيق يو ښه عالم او په عربي او هندي ژبو پوه و، د ده دا مثنوي په لنډ بحر دئ، د ليك او نظم كولو وخت يې نه دئ معلوم، فقط د يوې قلمي نسخې خط او كاغذ دا ښكاره كوي چي كتاب زوړ دئ.

د قلمي نسخې پر حاشيه يو مهر سته، چي سنه يې (١١٨٥هـ) ده، نو دا ځني څرګندېږي چي محمود رفيق خپل كتاب تر دغه كال دمخه نظم كړی دئ.

محمود رفيق د شعر له رويه په دوهمه ډله كي داخل او كلام يې ډېر ادبي او بديعي مزايا نه لري، فقط د تجويد مسايل يې په ساده ژبه سره پېيلي دي، دی وايي چي ما دغه كتاب له هندي ژبي څخه په پښتو نظم كړی دئ :

دا قاعده په هـــــندي ژبه
ما پښتو كړه اې طالـــبه
په پښتو ژبه دوی نه وې
ځكه ما په پښـــتو ووې

د كلام نمونه :

اوس د محمود رفيق له تجويد څخه د نعت او نور يو څو بيتونه د نخښي په ډول ولولئ :

که تــه نـــه وای اې احــمـــده — هـــیـــڅ بــه نــه وای بـــې احـــده
بـــې لـــه تـــا بـــه نـــور څـــه نـــه وو — کـــه تـــه نـــه وای نـــور بـــه څـــه وو؟
نـــــه آدم نـــــه بـــــه حـــــوا وه — نـــه پـــیـــدا بـــه دا دنـــیـــا وه
نـــه بـــه دا خـــلـــك عـــالـــم وو — نـــه بـــه لـــوح و نـــه قـــلـــم و
نـــه بـــه ارض نـــه ســـمـــاوات و — نـــه بـــه نـــار و نـــه جـــنـــات و
اې حـــبـــیـــبـــه رهـــنـــمـــایـــه ! — لـــویـــي تـــا راوړه لـــه خـــدایـــه
نـــه دي ســـیـــال و د ســـیـــالـــۍ — نـــه شـــریـــك ســـتـــا د بـــزرګـــۍ
پـــه تـــا زر زر بـــرکـــات — وي دي ډېـــر ډېـــر صـــلـــوات
تـــه ســـردار یـــې د نـــبـــیـــانـــو — هـــم د واړو مـــرســـلانـــو
بـــډایـــي فـــخـــر پـــه تـــا کـــړو — بـــې لـــه تـــا بـــې پـــه بـــل چـــا کـــړو؟
پـــه دوســـتـــي خـــدای یـــې نـــیـــولـــی — هـــم پـــر حـــق یـــې راســـتـــولـــی
مـــوږ پـــه تـــا بـــانـــدي نـــازېـــږو — هـــم پـــه تـــا مـــوږ هـــوســـېـــږو

په مطلب پیل

اې طالبه نېکوکاره — کړه دعا د خدای دپاره
که حیات پر دې دنیا یم — هم محتاج دي د دعا یم
چې سفر کړم له دې سرایه — مغفرت رابانـدي وایه
وایه خدایه پرې کرم کړې — او "محمودرفیق" بېغم کړې
هر چې مونږ په دعا یاد کا — هغه څوك دي الله ښاد کا
مسافر د لیري ځای یم — څه ښو نن که پر دې سرای یم
عاقبت خو به سفر کړم — توښه نه لرم خطر کړم
نوي ملك لره به ځم — ځکه غم د لاري خورم
په تش لاس به ځم له کوره — ځکه ځان ژاړم اې وروره
هیڅ عمل له ما نه نه شي — نور مي دا فکر په زړه شي
چې یوه نخښه پر پاڼې — راشه پرېږده د نیکي
چې هر څوك درته دعا کا — خدای دي خلاص له کل بلا کا
بېهوده کلام مي نه کړ — خاص ددین بیان مي وکړ
واړه هسي قواعد دي — چې د دین خاص فواید دي
دا کتاب چې مي جوړ کړی — هم پر دا نوم مي نومړی
قواعد مي يې نوم کښېښو — د دعا کچکول مي پرېښو

(له قلمي مثنوي څخه)

﴿٦٤﴾

کاظم

کاظم هم موږ د هغې يوې بدلي په تعارف سره پېژنو چي په کليد افغاني کي نقل سوې ده، د ده د دېوان پته هيچيري نه لګيږي.

کلام يې روان، خوږ او تاثيرناك دئ، خصوصاً د غزل وروستی بيت، چي د معشوقې له خولې وايي :

زه غــنچه غوندي خـــندان ورځني لاړم
افسوس دا "کاظم" ګريان شو له ما پاته

څومره خوندور دئ، عاشق چي د عين اشتياق او اميداورۍ پر ځای معشوقې ته ولاړ وي، او معشوقه وربـاندي په خپل ناز چي د غرور سره صنم دي راسي، عاشق په عاجزانه او ژړغونې وضع خپل سوال او التجا وړاندي کول غواړي، او دا ورباندي د معشوقانه دستور په تقاضا په خندا بې پروا تېره سي، ولي وروسته د تېرېدو څخه يې پر عاشق زړه وسوځي، نو وايي : "افسوس زه ورنه په خندا تېره سوم او ... راځني په سرو سترګو پاته سو". او دا واقعه فطري واقعه ده، پېښېږي. ليکن څومره رقت آوره ده. زموږ شاعر دغه منظر څومره ښه تصوير کړی دئ.

د دې شاعر نور څه معلومات موږ نه لرو، مګر دومره ده چي دی "شيدا" خټك نه دئ مګر د هغه معاصر و.

خټك کاظم خان "شيدا" د خپل دېوان په مقدمه کي ليکلي دي، چي زما د دېوان د تصنيف باعث دا و، چي د ميا عمر صاحب زوی محمدي صاحبزاده د پښتو د شعر ډېر شوقي و، او پخپله يې هم شعر وايه، نو ما دا کتاب د ده حضور ته تقديم کړ، په دغه ځای کي دا هم وايي چي په دغه عصر کي زما په نامه يو بل کاظم هم سته چي هغه هم شعر وايي. نو د دې له پاره چي زما شعر د هغه د شعر سره ملتبس او ورك نه سي نو ما "شيدا" تخلص غوره کړ.

و دي سي چي دغه کاظم چي "شيدا" ستايلی دئ همدغه کاظم وي، چي موږ تبصره پر کوو. دی ښه شاعر معلومېږي، موږ يې په دوهمه طبقه شاعرانو کي ګڼلی سو:

د کلام نمونه

ستا په دور ګلستان شو له ما پاته | سیر د ګلو د بوستان شو له ما پاته
په ژړا کي مي زړه نرم لکه موم شو | هغه سخت خاطر سندان شو له ما پاته
له قالبه مرور شو راتله نه کا | په کوځه کي د یار ځان شو له ما پاته
هسي شان شوم په هجران کي بې طاقته | آه فریاد ناله فغان شو له ما پاته
د مجنون په دود مي ځای په ویرانه شو | کور او کلی خانمان شو له ما پاته

زه غــنچه غوندي خندان ورځــني لاړم
افسوس دا "کاظم" ګریان شو له ما پاته

﴿٦٥﴾

معزالله

معزالله د پښتو پخوانو شاعرانو په لوړه درجه کي آخرنۍ مرتبه لري، دی د عبدالقادر خان ختك معاصر دئ، چي د (۱۱۰۰هـ) کال په شاوخوا کي ژوندی و.

د معزالله له اشعارو څخه دا ځرګندېږي چي دی یو عالم او ادیب سړی و، په ادبیاتو کي یې ښه لاس درلود.

اشعار :

د معزالله اشعار چي موږ ته رارسېدلي دي، خو عموماً عشقي دي، مګر وینا یې خوږه او د نریو تلازماتو او ډېرو بدائعو ډکه ده، سره د دې په کلام کي یې ډېر نزاکتونه او ادیبانه مزایا سته، مګر سلاست او رواني هم لري.

معزالله په حسي او واقعي تشبیه سره اجتماعي مسایل هم ښه مبرهن کوي، مثلاً لکه دا بیت :

پرېکول يې درد لري پرېښول يې عيب دئ
ناخلف دئ د پدر په مـــــخ کي زخـــــه

معزالله هم د پښتنو شاعرانو په تاريخي مشاعره کي[١١] برخه لري، ده د عبدالقادر خان په جواب کي يوه خوږه بدله ويلې ده، چي تاسي به يې د ده د وينا په نمونو کي ولولئ.

په دې بدله کي د معزالله د ادبي قريحې اقتدار له دې بيته ښکارېږي :

دا ځما د آه دادخواه دئ چي د حسن دامنـــــګير شو
ستا د مخ له خطه ما ته، معلومېږي مضمون هسي

په دې بيت کي معزالله د محبوب د خط خورا مبتذل او له کاره وتلی مضمون د خپل مبتکر خيال او قوي طبيعت په مرسته په داسي ابتکار او بداعت ادا کړی دئ، چي د يوه پښتانه مبتکر او پياوړي اديب سره ښايي.

معزالله وايي چي د دلبر په اننګيو کي يو مضمون لوستلی سي، چي هغه په حقيقت کي خط نه دئ، بلکي ځما د آه دادخواه دئ، چي نن يې د ښايست لمن نيولې ده. معزالله خو د دېوان خاوند شاعر دئ، مګر متاسفانه د ده دېوان هم ورک دئ، مسټر هيوز دا لاندي نمونې په کليد افغاني کي ځني نقلوي :

د کلام نمونه

کـه فـلـک وکــړي ګــردش پـه کـام ځــمـا
ګـونـدي کـښـېـوزي دا آهـو پـه دام ځـمـا

اور مـي بـل پـه هـر انـدام د اشـتـيـاق شـي
چـي جـلـوه کـړي هـغـه ګـل انـدام ځـمـا

ما چي وصل په هجران کي د يار بيا موند
پــه رڼــا ورځــي بــدل شــو شــام ځــمــا

لـکـه نـقـش د نـګـيـن پـه نـګـيـن ډوب وي
هـسـي ډوب شـو پـه ګـوښـه کـي نـام ځـما

زه چـي تـل مـخـموري سـترګـي د يـار ويـنـم
ډک پــه مــيــو د عــشــرت شــو جــام ځــمــا

تــر ابــده ســتــا د وروځــو و مــحــراب تــه
شـو خـصـلـت رکـوع سـجـود قـيـام ځـمـا

چي دولت د بې خودۍ "معزالله" راغی
مملـکت دئ د ښـــــادۍ مدام ځـــما

١- د عبدالقادر خان برخه وګورئ.

مه کوه د دښمنانو په مرګ سخه
د دوستانو دي هم دا ده لار په مخه

له هر چا سره سینه کړه خپله صافه
مه له چا سره حسد کوه مه رخه

تربیت په نااهلانو حبطه وي
وربېژه نه شي د دهقان په زور شمخه

له کمینه به بې بدو څه وانه وړي
همېشه له ګنجي سره رژي پخه

پرېکول يې درد لري پرېښوول يې عيب دئ
ناخلف دئ د پدر په مخ کې زخه

ستا د خيال و سليمان ته مي ځان ونيو
د مېږي په لاس هيڅ نشته بې ملخه

"معزالله" لره طناب د زلفو ورکړه
چي پرې ووځي له کوهي ستا د زنخه

لېونی کړمه عالم ته ستا د سترګو افسون هسي
خدای ځما تر لاسه راکړ دا دولت د جنون هسي
جور جفا له اوسه نه دئ د خوبانو په عشاقو
له ازله مقرر دئ د دې قوم تړون هسي
غنچه غرقه شوه په وینو چي يې فکر د دهن کړ
له قامته يې شوه سرو لکه بيد مجنون هسي
که و مخ و ته يې ګورې يوه شمع کافوري ده
په کږو وروځو يې ځير شه د لوګي دئ نمون هسي
د عالم وسعت که ګورې تر دوه ګامه زياتي نه دئ
لکه راغلې په پوښتنه ترې به ووځې بېرون هسي
ثمره د نېکخويۍ ده چي عيسی په آسمان وخوت
لا به ځي له بده خويه مخ په ښکته قارون هسي
پرون ناست په تخت د پاسه نن برمنډ پر تخته پروت دئ
د فلك ګردش ته ګوره چي نن هسي پرون هسي
چي د چا غمزده زړه له مفرحه دلکشا شي
د فلك حقه که ګورې پکښي نشته معجون هسي
دا ځما د آه دادخوا دئ چي د حسن دامنګير شو
ستا د مخ له خطه ما ته معلومېږي مضمون هسي
په وصال چي مشرف دي له هجرانه خبر نه دي
په ارمان به يې جدا کا خوی مدام د ګردون هسي
په خلوت دننه راز کړې بيا بهر راسره ناز کړې
دا دي کوم عدل و انصاف دئ بېرون هسي درون هسي
په هجران کي زما عمر پاس په دار باندي تېرېږي
هيڅ د عمر په شمار نه دئ چي تېرېږي ژوندون هسي
روايت ځما د قتل تا راوړی دئ پوهېږم
چي دي خط په رخسار وکيښ د دې خط دئ مضمون هسي
"معزالله" دي ځواب وکړ په پښتو عبدالقادره
اوس ثاني د ستا پيدا شو په دا دور پښتون هسي

عثمان

عثمان هم له پخوانو شاعرانو څخه دئ، په کليد افغاني کي د ده دوې بدلي نقل سوي دي، اوله بدله يې هغه ده چي د عبدالقادر خان او خوشحال خان په تاريخي مشاعره کي يې ويلې ده، څرګندېږي چي دی د عبدالقادر خان معاصر دئ د ده سبك عشقي او شعر يې ساده او روان دئ.

دی د پښتو شاعرانو د متوسطي طبقې په دوهمه درجه کي ګڼل کېږي، تر دې زيات موږ ته د ده د ژوندون سوانح نه دي ښکاره فقط دوني ويلای سو چي عثمان د دېوان خاوند يو شاعر دئ.

د کلام نمونه

بې د خپل آشنا له وصله تېرومه ژوندون هسي
چي به نه وي په دنيا کي بل محزون او زبون هسي
له اوله څو پيدا يم واړه سر په واويلا يم
ترو به څه و چا ته وايم چي نن هسي پرون هسي
ته مي تن جامه مه ګوره لړمون ډك لرم له اوره
د فانوس په دود اې وروره کړم د ترکو بېلتون هسي
ستا له ډېره جوره ملا مي ما ته شوله بغرګه
بل به نه وي لکه زه يم زوړند سر په زنګون هسي
د آشنا له ډېره غمه شومه سر په غره په سمه
هيڅوك مه شه لکه يمه بل بې صبر و سکون هسي
حريف نه ويني ختکه لافي ډېري وهي ځکه
چي به هيڅ پښتون ونه کا بل غزل په مضمون هسي
چي قلم مي په سياهي شو په کاغذ باندي راهي شو
په "عثمان" دي آفرين وي چي پيدا شو پښتون هسي

چې مې ولیده دا ستا ښکلی بشر نن عقل هوش شو په وداع ځما له سر نن
معجزه دي د ښایست او د رخسار ده چا لیدلي دي یو ځای شمس و قمر نن
ستا د زلفو له حلقو راته ښکارېږي بې موسمه هر یو ګل د پیغمبر نن
له حیا دي آسمان لمر مخ په نقاب کړ چې ښکاره شو له پردې د غبرا لمر نن
عشق پیاله د لبونتوب راته په لاس کړه مستغني یم له زمزم او له کوثر نن
که الله یې په کرم سره قبول کا ستا د وصل سوال مې وکړ په سحر نن
تار د زلفو راله راکړه پریزاده چې پرې وګنډمه زه د زړه پرهر نن

د جـــنون جامه پرې قـطع شوه دلـبره
ستا له لاسه شو "عثمان" په صحرا سر نن

﴿٦٧﴾

اودل

د پښتو له پخوانو شاعرانو څخه یو اودل (عبدل) دئ، سید محمد امین خانجي لیکي چې : "اودل له زړو شاعرانو څخه دئ، چې د خوشحال همسلك و[١]". اودل د خوشحال خان او د ده د زامنو معاصر دئ، دی په پښتو د شعر دېوان لري چې اوس ورك دئ، فقط د ده له دېوانه څخه پادري هیوز دوې بدلې رانقل کړې دي. د نور دېوان پته یې نه ده ښکاره، دی هم د پېښور د شاعرانو څخه دئ او د متوسطي طبقي په اوله درجه کې ګڼل کېږي، د ده سبك عاشقانه او شعر یې خوږ دئ او دقت راجلبوي. اودل هم د عبدالقادر خان او خوشحال خان په تاریخي مشاعره کې داخل سوی دئ او ډېره ښه بدله یې لیکلې ده، په آخره کې یې ویلي دي چې : "عبدالقادره ! ستا جواب صدر په ښه شان وکړ او اودل دي هم جواب وکړ او داسې پښتون پیدا شو، حال دا دئ چې تا ویلي وه چې بې خانه بل پښتون نه شي پیدا کېدای چې داسې غزل ووایي".

١- منجم العمران د معجم البلدان مستدرک، د مصر طبع ١٣٢٥ هـ، ٣٣٥ مخ.

"صدر" چي ده په دې بدله کي ذکر کړی دئ د خوشحال زوی دئ، چي موږ يې په دغه کتاب کي تفصيل راوړی دئ، عبدالقادر خان خو مشهور اديب دئ نو دا څرګنديږي چي صدر خان، عبدل او عبدالقادر خان معاصرين دي. د اودل په شعر کي شاعرانه دلکشي او لطف څرګند دئ، وګورئ د ده د کلام نمونه :

لـکـه زه يـم سـتـا پـه غـم کـي ډك لـه ويـنـو لـړمـون هـسـي
نـه بـه پـان نـه بـه حـنـا وي پُـر پـه ويـنـو درون هـسـي
سـتـا د حـسـن سـپـاه جـوړ دئ پـه دا خـط د زره پـوش شـو
د عـاشـق کـور بـه تـالا کـا د دې خـط دئ مـضـمـون هـسـي
پـه ازل بـه دېـوانـه و پـه عـالـم بـه افـسـانـه و
بـل بـه څـوك د ده پـه څـېـر شـي دا نـصـيـب د مـجـنـون هـسـي
چـي مـيـن پـه دلـربـا شـوم پـه مـثـال ګـل رعـنـا شـوم
پـه ظـاهـر زېـړی لـيـده شـم انـدرون يـم پـر خـون هـسـي
خـط پـه مـخ د ښـايـسـتـه و صـف بـنـدي وکـړه ډېـره شـو
د ښـايـسـت دکـان بـه لـوټ کـا چـي يـې وکـړ شـيـخـون هـسـي
عـشـق هـاتـي دئ کـه زمـری دئ پـر هـر چـا دده بـری دئ
شـيـخ زاهـد پـه پـنـجـه واخـلـي نـور پـرې کـېږدي زنـګـون هـسـي
عـشـق و عـقـل سـره ګـوره څـه جـګـړه کـا ځـمـا وروره
عـقـل شـرم حـيـا غـواړي عـشـق دئ خـوښ پـه جـنـون هـسـي
څـه افـسـون کـا د يـار شـونـډي چـي کـوي چـا تـه خـبـري
دل و ديـن تـرې دواړه يـوسـي چـي پـرې وکـړي افـسـون هـسـي
سـتـا ځـواب عـبـدالـقـادره ! پـه ښـه شـان دئ صـدر کـړی
هـم "اودل" دي ځـواب وکـړ چـي پـيـدا شـو پـښـتـون هـسـي

زه هزار ځله صدقه شم تر دردمن
که مجنون دئ که فرهاد غوندي کوهکن

د دردمنو تر خولي تل آهونه خېژي
په ژړا ژړا په دوه سترګو لېچن

تل د خيال په براق سور يم پسي ګرځم
نه مي ملك د چا په كار دئ نه وطن

ستا د زلفو بوی همه واړه خجل كړي
که هزار هزار نافي وي د ختن

د چمن په سيل هر څوك سره رومي
چي ته نه يې بې تا څه كوم چمن

ستا غمزو وژلي واړه شهيدان دي
شهيدان واړه خښېږي بې كفن

د ښايسته وو ديدن رنګ په رنګ پسرلی دئ
باد خزانه يې زه محروم كړم له ديدن

له هيچا مي وېره نه شي ستا په كوی كي
كه رقيب غوندي هزار لرم دښمن

په نور چا به څه تور بريښ كوې دلبره
ستا د ناز توري ته ما ونيو ګردن

زه "اودل" به له غمونو هاله خلاص شم
كه مي سترګي د ګلرخ پرېږدي ديدن

﴿٦٨﴾

اشرف

اشرف هم د هغو شاعرانو څخه دئ چي دېوان يې د زمانې سېليو وړی دئ، صرف دوې بدلي يې د كليد افغاني مړلف رانقل كړي دي، دی د پښتو شاعرانو د متوسطي طبقې څخه ګڼل كېږي.

معلومېږي چي د عبدالقادر خان د معاصرينو څخه دئ، ولي چي دی هم په دغه تاريخي مشاعره كي چي د هغه عصر ډېرو شاعرانو پكښي شركت كړی دئ، داخل سوی دئ. د ده شعر سليس او روان ښكارېږي، پېچيدګي او نور څه نه لري.

دا اشرف د "هجري" ختك پرته بل شاعر دئ.

زه ژړېږم ستا له غمه تر صباحه
ته ناترس په پلنګ خوب کوې تر راحه

د هجران په دریاب ډوب یم غړغړې کړم
جګي جګي لاس راواچوه ملاحه

نېکوکار عالم وفا کا جفا پرېږدي
ولي خوند د حنظل نه شي له تفاحه

ته مي ځان یې بې تا مرمه خود پوهېږم
جدایي د تن مشکله له ارواحه

لا به کله ستا د خولې په جام سېراب شم
شپه او ورځ مي دغه خواست دئ له فتاحه

ستا د حسن لوټېریو لاس په تاخت کړ
بې پروا ګرځي له صلح له صلاحه

هزار شکر که بندي یم ستا په زلفو
په دا هسي بندکي خوش یم تر فلاحه

د دروغو په وعده هزار داستان یې
په رشتیا دي غنچه خوله نه کړه مفتاحه

"اشرف" ستا په مینه مست دئ لا به مست شي
په خندا که سپینه خوله کړې ور مباحه

د آشنا له تازه خطه رامعلوم شو مضمون هسي
د وصال دولت که تېر شو هم به تېر شي بېلتون هسي
عشق رهبر د عاشقانو د آشنا پر لور يې بيايي
لکه عشق دئ بل به نه وي په دا لار رهنمون هسي
که ژوندون دئ خو هغه دئ چې د يار په ياد تېرېږي
چې بې ياده د يار درومي په کار نه دئ ژوندون هسي
په وشتو د رويو سترګو هر ګذار يې رسا لګي
چې هيچري خطا نه ځي دلبر ونيو زنګون هسي
بې سوزنه د مژګانو د زلفينو له تارونو
په آسان به رفو نه شي زړه مې چاود دئ درون هسي
د ژوندون اميد مې نشته چې يو څو ګاهه وپايم
که همېش هسي ګردش خوري لکه نن دئ ګردون هسي
څوک يې شاه د درست جهان کړ څوک ګدای کچکول په لاس کي
د هر چا بخره جدا ده موسی هسي قارون هسي
لکه باز واخلي کوتره په منګل هسي ستا سترګو
زړه ځما يې له تن يووړ هم يې عقل سکون هسي
چې تا وې عبدالقادره کوم پښتون به بې خوشحال
دا شان وايي "اشرف" و وې خدای پيدا کړ پښتون هسي

فاضل

فاضل د پښتو د شاعرانو په متوسطه طبقه کي لومړی ګڼل کېږي. د ده کلام خوږوالی، سلاست او رواني لري. راورټي د قاسم علي اپرېدي د يوې قصيدې په حواله د دې شاعر بحث کوي، فاضل د تازه تازه په رديف يو تازه مضمون لري. په کليد افغاني کي پادري هيوز د فاضل د کلام درې نمونې راوړي دي. د فاضل کلام عاشقانه دئ او نوی والی لري. دی غواړي چي نوې زمينه پيدا کړي او شعر پکښي ووايي.

د کلام نمونه

پــه دا دور آخــريــن کــي هــوښــيــار ګــرزه	چــيــري نــه قــدم غــلــط کــړې بــيــدار ګــرزه
کــه دي ځــان لــه خــنــدوخــاره پــاکــيــزه کــړ	پــه اصــلــي ګــوهــر کــي خــوښ لــکــه تــار ګــرزه
د چندڼ په دود که ځان په سنګ ګسان کړې	نــور بــې غــم د مــحــبــوبــا پــه رخــســار ګــرزه
لــه ځــادره پــښــې اوږدې پــه هــورتــه مــه کــړه	لــکــه تــه يــې پــه خــپــل قــدر مــقــدار ګــرزه
کــه طــاقــت د بــل مــرکــب درڅــخــه نــه وي	دغه خپلي پښې مرکب کړه پرې سوار ګرزه
په خپل حد حدود کي هر سړی سلطان دئ	تــر خــپــل ځــان چــاپــېــر پــه څــېــر د پــرکــار ګــرزه
کــه دي رنــګ بــو لــطــافــت هــنــر د ځــان کــړ	نــور د ګــل پــه څــېــر يــې پــاس پــه دســتــار ګــرزه
چي هر څوك صورت د حال په تا کي ګوري	صــاف صــافــي د آئــيــنــې پــه کــردار ګــرزه
کــمــيــنــي هــرګــوره ښــه څــېــز دئ کــه ګــورې	د هــــر چــــا بــــارونــــه وړه بــــردبــــار ګــــرزه

نن سبا به خزان راشي اې "فاضله"
که د ګل ننداره کړې په ګلزار ګرزه

سرو که لیده شي د چمن تازه تازه
ستا حسن ترې وینم ماه من تازه تازه

نوم دي د مهروي شان شوکت دي د پېرۍ
ملا دي ده نرۍ ښه دي رفتن تازه تازه

زلفي دي سنبل دي یا ښامار دئ په چندښو
یا دواړه نافې دي د ختن تازه تازه

ساه راځني خېژي روح مي پاس راغی په شونډو
راوړه په خسته باندي دیدن تازه تازه

وایي به رقیب چي له آشنا سره مه خانده
نه وي چیري زده کړې د دښمن تازه تازه

ګر چه که سمن د ګلستان تروتازه دئ
ستا جبین سل ځله تر چمن تازه تازه

ګوره ستا له میني زړه یې ډك دئ ویني ویني
رحم کړه شېریني په کوهکن تازه تازه

سترګي د یعقوب ورباندي ځکه شوې روښاني
بوی ته د یوسف د پېراهن تازه تازه

ساز دي ښه مجلس دئ ښه یاران درسره جمع
وایه اې "فاضـــــله" هر ســـــخن تازه تازه

یار په ستمونو د خپل یار نه زهیرېږي
سترګي د ښو په درانه بار نه زهیرېږي

څو کبر لویي ده و خوبانو خدای ورکړې
هیچري یې زړه په عاشق خوار نه زهیرېږي

څه شو که ترې سل ځله ځاربېږي په ساعت کي
ګل د بلبلانو په چغار نه زهیرېږي

ښه رنګ یې بدرنګ کا چي پرې والوزي بې وخته
زړه د خزان ګوره په بهار نه زهیرېږي

ګراني دي هرګوره نوي چاري نو آموز ته
هر چي مدام می خوري په خمار نه زهیرېږي

زر دئ چي خبر به شي د سترو له احواله
هر چي د ویشتلیو په آزار نه زهیرېږي

سر غواړه له خدایه خولۍ ډېري دي "فاضله"
هر چي غم د سر کا په دستار نه زهیرېږي

﴿۷۰﴾

ابراهیم

ابراهیم هم د تېرو نوموړکو شعراوو څخه دئ، پادري هیوز په کلید افغاني کي د ده یوه بدله نقل کړېده د ده کلام رواني لري. سبك يې عشقي دئ او د متوسطي طبقې شاعرانو په ډله کي ګڼل کيږي.

د ده د لاندي بدلي مقطع په یوه دېوان ارزي، خو افسوس چي دېوان يې ورك دئ، که نه وي داسي ډېر ښه او قیمتي مضامین به مو پکښې موندلي وای.

چي د عشق سودا په سر کړم کله مرد یم
سر پرېکړی په میدان کي د عشق فرد یم

د عشق نوم څکه په ما باندي صحیح شو
وچي شونډي لندې سترګي ګونه زرد یم

که مي سر و مال د یار په مینه لاړ شي
خدای دي نه کا چي پرې ګرم یا پرې سرد یم

تعلق هستي مي دواړه پسيې شا کړل
جریده د عشق په لار کي روان فرد یم

لمن واخله چي په ګرد آلوده نه شې
خسته پروت د ستا په ور کي لکه ګرد یم

بې دردان د عشق له سوزه خبر نه شول
"ابراهیم" څکه منت بار د اهل درد یم

﴿۷۱﴾

فضیل

پادري هیوز په کلید افغاني کي د فضیل یوه بدله رانقل کړېده، په همدغه غزل سره دی پېژنو. د ده دېوان او نور حالات اوس نسته، سبك يې عشقي دئ، کلام يې ساده او روان دئ، دی د متوسطو شعراوو په طبقه کي ګڼل کيږي.

د ده د کلام نمونه

مـیـنـي سـتـا رابـانـدي وکـړ اثـر ورو ورو
چي يې وويستم له خواب او له خور ورو ورو

دم په دم مي ستا د عشق جنون زياتېږي
لـېـونـی دېـوانـه اوس شـوم اوتـر ورو ورو

نـنـګ نـامـوس و مـا تـه څـه ښـيې نـاصحـه
لـه مـا پـاتـه شـو د عـقـل دفـتـر ورو ورو

واړه سـتـا د مـيـنـي اور دئ چـي رالـګـي
مدام سول شـي پـه سـکـروټـو څـګـر ورو ورو

د غـمـزې پـه تـېـغ دي ووژلـم دلـبـره
اوس مـي وکـاږه لـه زړه نـه خـنـجـر ورو ورو

سـل افـسـونـه سـل مـنـتـره يې خـجـل کـړل
چـي کـوي را تـه خـبـري دلـبـر ورو ورو

د نارو فرياد "فضـــــيله" حاجت نشته
ورد کړه نوم د يار په شام و سحر ورو ورو

﴿۷۲﴾

حسين

حسين هم له هغو شاعرانو څخه دئ چي مور يې د پادري هيوز په واسطه پېژنو، هيوز په کليد افغاني کي د ده دوې بدلي رانقل کړيدي، د دغو د لوستلو څخه معلومېږي چي دی د پښتنو شعراوو د منځنۍ ډلي څخه د دېوان خاوند شاعر دئ، چي کلام يې اغلاق نه لري، روان دئ، او ښې ښې نکتې هم پکښې ليدلي کېږي، د ده زړه چي په شها پسي تللی دئ، داسي يې ستايي :

ښه چي زړه مي مسافر شو ستا په لوري
عقـــيق لا شي قېمتي چي وطن پرېږدي

په معشوقې پسي د تللي زړه تشبيه د کانه څخه وتلي يا بل وطن ته د وړي عقيق سره څومره مزه ناکه او ښکلې تشبيه ده.

د کلام نمونه

چې دي وګوري و مخ ته وطن پرېږدي
وطن څه دئ چې روح والوزي تن پرېږدي

که ښبتن وي د تومنو ستا په مینه
دروېزه کاندي اختیاره تومن پرېږدي

که د زلفو بوی دي ورشي تر ختنه
ختنیان به پسې ملك د ختن پرېږدي

بلبلان که دي له حسنه خبردار شي
ستا د مخ په نندارہ به چمن پرېږدي

څه خو مخ و بتخانې ته و جار باسه
چې د بتو پرستش برهمن پرېږدي

ځو شکست دي حسن ور نه کړي په باغ کي
د خوبي لافي به کله سمن پرېږدي

ښه چې زړه مي مسافر شو ستا په لوري
عقیق لا شي قیمتي چې وطن پرېږدي

د جفا د مړیو ژوند څه دئ "حسینه !"
که د جــور خوی زما ګلـــبدن پرېږدي

ځو بې خوده د سرو شونډو په مې نه شم
په نظر به د سرو سترګو سړی نه شم

د آشــنا د مــین هــســي خــمـخـانــه ده
چې دیدن لره یې ورشم ترې تلی نه شم

چیري نه چې له نظره شي دلبره
له دهشته دي و مخ ته کتی نه شم

په دربار د معشوقو کي نه قبلېږم
ځو له خپلو آشنایانو پردی نه شم

په کوهي د زنخدان کي چي ځوك پرېوزي
وایي دا چي ختی نه شم ختی نه شم

نوې میاشت د شاه رکاب آسمان یې آس دئ
کنجوغه ځکه د ترکو نیوی نه شم

ته مي هله دروغجن په مینه بوله
که سپند غوندي تر سر ستا لوګی شم

که دي نیت د یارۍ وي تر مـــا به راشې
زه "حسین" په ځکندن یم درتلی نه شم

مهين

په پخوانو شاعرانو کي د هر راز خيالاتو خاوندان سته، يو له هغه عجيبه خيالاتو څخه دغه نظم دئ چي مهين ليکلی دئ. دا نظم پادري هيوز په کليد افغاني کي را اخيستی دئ، د مهين د نورو اشعارو پته نسته او نه معلومېږي چي څوك دئ؟

دومره سړی حدس وهلای سي چي تر همدغي زمانې دمخه دئ، چي هيوز د پېښور په حدودو کي د پښتو د نظم د راغونډولو زيار کيښ ښايي چي د هجرت په ديارلسمه پېړۍ کي تېر سوی وي.

معلومېږي چي مهين يو ساده عالم او سپېڅلی نه و، بلکي يو خورا کاغ سړی او چالاك شاعر و. لوړ سياسيات او اجتماعي افکار د خوشحال او رحمان په کلام کي ډېر دي.

مگر دغه رقم فکر چي مهين يې بيانوي، موږ يې په همده پوري مخصوص گڼو او دا هغو ادبي تلقيناتو ته ورته دئ چي په پاړسو ادب کي يې مثالونه ډېر دي، خاص بيا د سعدي غوندي شاعرانو په کلام کي، مهين په دې منظومه کي دومره موده دمخه کټ مټ د دې عصر ذهني کيفيت ښودلی دئ.

مگر که په حکيمانه نظر وگورو که يوه جامعه ټوله په همدغه رنگ روانه سي، نو عاقبت به يې څه وي؟

د شعر کيفيت داسي دئ لکه د زړه واردات، سړی په دې نظم قطعاً حکم نه سي کولای چي شاعر جداً دا تلقين کوي او که مراد يې په څه پيرايه کي د نور څه اظهار دئ او دا طنزاً وايي. که د ده نور کلام لاس ته راغلی وای خدای زده چي هغه به لا څه و؟

د مهين دا فکر خو په پښتو ادب کي ډېر غنيمت دئ، موږ به يې د جامعې په افرادو کي يو له بله نه تطبيق کوو، که ټوله جامعه خپل ميرځمن ته دغسي تدابير عملي کړي، خو ښه دئ، مهين د پښتو شاعرانو په منځنۍ ډله کي دئ.

د کلام نمونه

بـد سـړي تـه نـصـيـحـت وايـه پـه ورو ورو
رنګ د آشـنـايـۍ ورسـره بـيـايـه پـه ورو ورو

نـور يـې پـه تـدبـيـر د ورکـولـو ځـان بـيـدار کـړه
بـښـخ ولـي يـې وکـاږه لـه ځـايـه پـه ورو ورو

بل ځای يې ګرفتار په دښمنۍ کړه که دانا يې
شـکـر نـور د خـدای پـه درګـاه وايـه پـه ورو ورو

دا توره بلا وه خدای ژوندی ورځني خلاص کړې
اوس يـې تـمـاشـې کـوه لـه ورايـه پـه ورو ورو

ښه يې په پوست ننوزه له حاله يې خبره شه
ويـې پـوښـتـه ښـه تـرا لـورايـه پـه ورو ورو

کـور مـحـلـت هـمـه پـه دښـمـنـۍ ورتـه تـيـار کـړه
دا طـرحـه يـې وبـاسـه لـه سـرايـه پـه ورو ورو

مرګ دې د دښمن له لاسه شي يخ پرې ځګر کړه
ورشـه خـولـه يـې ډکـه کـړه لـه لايـه پـه ورو ورو

پرېږده فن فرېب "مهينه" نورو ته چې کاندي
ته خـــو يـګانه محـــبوبه ستايه په ورو ورو

﴿۷٤﴾

عصام

عصام هم د پېښور د شاعرانو څخه دئ چې پادري هيوز په کليد افغاني کي د ده له دېوانه يوه بدله نقل کړېده. نور احوال يې نه دئ ښکاره، کلام يې ساده او سبک يې عاشقانه دئ، دی د متوسطو شاعرانو په طبقه کي ګڼل کيږي او دېوان يې ورك دئ، لاس ته نه راځي.

د کلام نمونه

په طبیب به څه کومه د شفا عرض | و دلبر ته کړم د مرګ د مدعا عرض
هیڅ احوال مې و دلبر و ته نه وایې | که همېش کوم په باد د صبا عرض
که د سلو په خوله زر عرضونه وکړم | اثر نه کا ستا په زړه کې ځما عرض
اوس به ستا په ور کومه تل عرضونه | شو عبث ځما په حق د ماسوا عرض
خدای دپاره که مې وبولې یواځې | چې به کړمه له رقیبه جدا عرض

حیف دئ ستا په دا ژوندون باندې "عصامه"
چې دې یار و ته شو سپک تر ګیاه عرض

﴿۷۵﴾

ابوالقاسم

ابوالقاسم هم د هغو نومورکو شاعرانو څخه دئ چې پادري هیوز په کلید افغاني کې ذکر کړی دئ او فقط یوه بدله یې د ده له دېوانه څخه نقل کړېده، د ده سبك عاشقانه دئ. کلام یې ساده او له اغلاقه تش دئ. دی د متوسطو شاعرانو په لومړۍ درجه کې ګڼل کېږي. په دې لاندې غزل کې دوهم بیت پر ښه حیاتي فلسفه بنا دئ.

د محنت خاوري مې واخــــوې[1] په اوښو
اوس مې ګل زېږي په ګل د خپل محنت کې

همدغه ده چې څوك د محنت خاورې د تحمل په اوښو واغږي او اوبه یې کړي نو ښېشکه پکښې ګل زرغونېږي، ولې که د اوښو په ځای یې خولې ذکر کړې وای، نو دا به ښه مناسب وای، مګر دومره ده چې د شاعر نظر تر خولو اوښې ډېر جلبوي.

۱-واخوې د اخل له مصدره مشتق دئ یعني ومې اخښلې.

د کلام نمونه

دا مي مياشت وه چي مي راغله په خلوت کي
که ډېوه شوه راته بله په ظلمت کي
د محنت خاوري مي واخوې په اوښو
اوس مي ګل زېږي په ګل د خپل محنت کي
پس له مرګه که مي يار په قبر راشي
ګلستان به مي پيدا شي په تربت کي
قمر هم ځما له نوره منور شو
همره نور يې خدای پيدا کړ په طلعت کي
ما خپل ځان کړ د آشنا د کوڅې خاوري
که هر څو مي طعن کاندي په خدمت کي
له کينې مي رقيب سپی د آشنا بولي
ولي دې لقب يې لا کړم په عزت کي
د "ابوالقاسم" غرض د يار وصال دئ
خدای يې لا برکت کېږدي په همت کي

﴿۷۶﴾

صديق

صديق هم زموږ د هغو پخوانو شاعرانو څخه دئ چي سوانح او پوره واقعات يې موږ ته نه دي معلوم. پادري هيوز په کليد افغاني کي د ده له دېوانه څخه دوې بدلي غوره کړي او ليکلي دي.

د ده د کلام د مطالعې څخه معلومېږي چي دی يو پرجوشه، رندمشربه او سرشاره شاعر دئ، د ده په کلام کي د عشق او عرفان جلوه برېښي.

په لاندي دوو بيتونو کي د تصوف او اخلاقو څه ښې نکتې په روان عبارت بيانوي :

چي دي يو زمـــــان جــــدا نه وي له دله
په معــــــنی کي هم هغه شو ستا معبود
په هر لوښي کي چي څه شي واچولي
عــــــاقبت به شي بيا هـــــغه ځني نمود

صديق په متوسطه طبقه شعراوو کي د رحمان بابا له پيروانو څخه ګڼل کېږي، د ده کلام له مستۍ او شوره څخه حکايت کوي.

څه وخت چي د ده لومړنۍ غزل چي قافيه يې مست ده، سړی لولي، نو رښتيا مستېږي او په ځان کي خوشحالي او سرور احساسوي، وګورئ د ده د کلام نمونه:

نن مي ولیده په سترګو هغه یار مست سم په لاري نه کا تله هغه می خوار مست
په مستۍ ځما د میني واړه مست شو کور مي مست محلت مي مست کوڅه بازار مست
شیخ ځما د یار د لبو شراب نوش کړه دی پرې مست شو خرقه مسته هم زنار مست
د مستانو مجلس هسي مکان غواړي چمن مست عمارت مست نقش و نګار مست
د مستانو په مستۍ چي زړه نشاط کا ویل مست کا، کتل مست کاندي هر کار مست
برندي سترګي چي راپورته په مستي کړې ما کا مست، روزګار مست، در و دېوار مست
زه هم مست دلبر مي مست د ګلو سیل کړو ساقي مست، شرابي مست، هم لاله زار مست
په مستۍ ځما په رقص فلک ګډ شو مطرب مست، چغانه مست، دف و مزمار مست

د "صـــدیق" مســـــتي یوازي د ځـــان نه ده
قلم مست، قلمدان مست لري اشعار مست

ولـي نـه یـې راضـي مـن پـه هـغـه سـود هـغـه سـود چي همېشه لري بهبود
تمامي قباحت دا دئ که باور کړې چي مرید له خپله پیره شي مردود
چي دي یو زمان جدا نه وي له دله په معنی کي هم دغه شو ستا معبود
په هر لوښي کي چي څه شي واچولي عاقبت شي بیا هغه ځني نمود
د مسلم نښانه څه ده بندګي ده د اخلاص طاعت به کله کا جهود
د هغه له یادو څله فراغت شوې چي تر تا نه تل و تا ته دئ موجود
جدایي ځني ذره د یار و مه کړه که هر څو دي شي اندوه په زړه افزود
سلامت ته سلامت بخښلی خدای وي څه شي اور ته خلیل واچاوه نمرود

ته تل می د محبت نوشه "صـــدیقه"
په دا څه شي محتسب که وي حسود

غفور

زموږ په نوم ورکو شعراوو کې یو غفور دئ.

د ده له دېوانه په کلید افغاني کې فقط دوې بدلې نقل سوي دي د دغو له مطالعې څخه ښکاري چې غفور د متوسطي طبقې شعراوو په لومړي صف کې درېږي. د ده په فکر کې نوی والی او جدت لیدل کېږي. په روان عبارت خوږه پیرایه او ساده روزمره او قریب الفهم تشبیهاتو سره خپله مدعا اوښاروي.

لکه دا لاندې بیتونه :

د کږو وروځو غـــوځ کــــړي مــــدام ژاړي
ولې ســـــخت وي د کږې توري ګذار کــــج
که غفور له خلکو بېل شي باك يې نشته
تل آواز د روغو لــــــــــګې په بیمار کــــج

په دغه پورته مزایاوو کې دی د رحمان بابا پیرو برېښي.

ده د رحمان بابا کتاب مطالعه کړی دئ او په غیرشعوري طور سره د هغه د ساحرانه شعر څخه متاثره دئ. پوهېږي خو به نه ! مګر ذهن ورته هم هغه څه حاضروي چې ده متخیلې ته سپارلي دي، لکه دا بیت :

کجې زلفې کــــج مژګان لویه فتنه ده
لا يې ګوره چې دلبر کاندي دستار کج

چې په دې بیت کې د رحمان بابا د دې بیت څخه :

کږې زلفې تور بانه لکه چې ستا دي
نه لړم شته، نه ماران دا هسې شـــوخ

تاثیر معلومېږي او دا یوه ذوقي خبره ده.

د غفور په پورته بیت کې د پاړسي شاعرانو د امرد پرستۍ د خیال اثر هم ښکاره دئ او دا ښکارېږي چې غفور د پاړسي ادب ډېر کتلی او د هغه اثر يې قبول کړی دئ.

هغه شاعران چې د عبدالقادر خان او خوشحال خان په تاریخي مشاعره کې داخل سویدي معاصرین یا پرله پسې او نژدې سړي دي.

غفور هم په دغه ډله کې داخل او په دغه مشاعره کې شریک سوی دئ، او د عبدالقادر

خان له دغه مفتخرانه شعر څخه چي ده ویلی دی : "دروغجن یم که بې خانه بل پیدا شي پښتون هسي" د ده د سابقې او خودئ حس چي طبعاً په هر پښتون کي پروت دئ، خوزېدلی دئ او بدله یې لیکلې ده او د دې مسرئ څخه چي :

"وکړه تا ګوره ختکه ! دا خبره ډېره سپکه !"

معلومېږي چي پوره متاثر سوی او د پښتانه په څېر د مسابقې او مشاعرې ډګر ته ور وتلی دئ.

د غفور کلام خوږ، ساده، متین او کلك دئ، او دا څو بدلي یې نمونه موږ ته پاته ده.

د کلام نمونه

څکه ږدم قدم د ښکلیو په دلبار کج — چي مخمور ګرزي په حال کي د خمار کج

د کږو پګړو څښتن خاك سیاه کا — چي دلبر د زلفو تار کا په عذار کج

کجي زلفي کج مژګان لویه فتنه ده — لا یې ګوره چي دلبر کاندي دستار کج

د زړه فکر مي د یار په لیده ورك شي — لکه جوړ فکر د کور شي په بازار کج

د رقیب له ویري هسي یار ته درومم — لکه مات د چا په پښه شي تېره خار کج

که دستار په تندي کج ږدمه ګرم نه یم — څونډې تل وي د بلبل په نوبهار کج

د کږو وروځو غوځ کړي مدام ژاړي — ولي سخت وي د کږې توري پرهار کج

که عاشق له هجره پړمخ پروت وي ښایي — روغ صورت د مینا تل وي په خونبار کج

که "غفور" له خلکو بېل شي باك یې نشته
تل آواز د روغو لګي پر بیمار کج

لــکــه قــد د یــار مــوزون دئ بــل بــه نــه وي مــوزون هــســي
کـه یـې درسـت جـهـان تـمـثـیـل کـړم صـدهـزار دئ افـزون هـسـي
یـو زه څـه چـې څـوك مـیـن شـي مـعـشـوقـې تـرې اسـتـغـنـا کـا
درسـت جـهـان پـه حـال آګـاه دئ لـیـلـی هـسـي مـجـنـون هـسـي
پـه صـفـحـه د ښـکـلـي مـخ یـې خـط د ویـنـو دا تـقـریـر کـا
چــي شـاه قــتـل د عــالـم کـا د دې خـط دئ مـضـمـون هـسـي
عـقـل اسـبـاب د نـام و ننګ کـا مـیـنـه دواړه چـنګ پـه چـنګ کـا
تـحـیـر پـه دا پـتـنـګ کـا عـقـل هـسـي جـنـون هـسـي
نــاصـح وایــي صـبـر ډېـر کـړه غـم انـدوه لـه دلـه هـېـر کـړه
خدای هم دی ځما پـه خبر کړه چي پرې تـل وي شبخـون هسي
بــیــرون تــر تــازه لــیــده شــم، درون پــر د زړه پــه ویــنــو
د یــار غــم بــرګ حــنــا کــړم درون هــســي بــېــرون هــســي
راشــه ګــوره ځــمــا لالــه ! کــمــال نــه دئ بــې زوالــه
د دلـبـر لـه خـط و خـالـه رامـعـلـوم شـو مـضـمـون هـسـي
وکــړه تــا ګــوره خــتـهـکــه ! دا خــبــره ډېــره ســپــکــه
چــي بــه بــل پــښــتــون ونــه کــا دا ځــواب پــه قــانــون هــســي
کـه مـنـصـف "عـبـدالـقـادر" شـي د "غـفـور" پـه قـال نـاظـر شـي
امـیـد دئ چـي پـرې شـاکـر شـي، هـر یـو حـرف دئ مـوزون هـسـي

﴿۷۸﴾

فتح علي

فتح علي د کاظم، یونس او صدیق غوندي په پښتنو شاعرانو کي متوسطه درجه لري. دی د دېوان خاوند دئ، خو دېوان یې اوس نه موندل کېږي، پادري هیوز په کلید افغاني کي د ده فقط یوه بدله نقل کړېده. چي موږ یې د ده د کلام د نمونې په ډول لاندي رانقلوو :

چي راپېښ د یار بېلتون شو الغیاث | ځما زړه له غمه خون شو الغیاث
د وصال ساعت به څه ګورې په سترګو | چي پیدا غماز زبون شو الغیاث
د آهو په دود د هجر له دهشته | ځما ځای په مېرتون شو الغیاث
اوس په عشق کي د هجران له ډېره غمه | په عذاب ځما ژوندون شو الغیاث
د غماز د بدنیتۍ، د سنګ له لاسه | ډك د وینو مي لړمون شو الغیاث
په سبب د کاهلۍ د خپلي برخي | په عتاب راته ګردون شو الغیاث

"فتح علي" هوس به څشکله کېدی شي
جام د بخت دي سرنګون شو الغیاث

﴿۷۹﴾

علیم

علیم ښه شاعر دئ او روانه طبع لري، د کلید افغاني مړلف د ده له دېوانه یوه بدله رانقل کړېده ، دېوان یې نه پیدا کېږي، هغه کتابونه چي اوس زموږ په لاس کي دي په هغو کي هم د علیم څه نه دي لیکلي شوي. ځکه نو موږ دی په همدغه نمونه سره چي په لاس کي یې لرو معرفي کوو. علیم د پښتو شعراوو په منځنۍ ډله کي داخل دئ.

د وفا طمع کوي له اعدا پوچه
په بتانو پسې کړې اقتدا پوچه

چې په ګنج د حسن ناست وي هغه ښکلي
ورښکارېږي د عاشقو غوغا پوچه

سريکار يې شو همېش له جګرخونه
چې يې شوه د يار په درکې دعا پوچه

زه چې غوږ شوم د چشمانو په مسرۍ
اوس مې زېرمه ده، د درد دوا پوچه

چې د عشق په تجارت کې بهرمند شي
هغه وګڼي د هر څه سودا پوچه

ګل په وقت د صبحدم کې پروانه کا
بلبلان که ورته کاندي ژړا پوچه

چې د عشق په ميخانه کې مستانه شي
هغه ګوري ودانې د دنيا پوچه

خو همه د عشق په لارې کې تور تم دئ
صبوري ورپسې بيايې رڼا پوچه

همېشه کاندي رفتن په قرار نه دئ
اې "عليمه" ده د عمر بقا پوچه

﴿۸۰﴾

کامګار

کامګار هم د هغو شاعرانو څخه دئ چې موږ يې د پادري هيوز په معرفۍ سره پېژنو، هيوز په کليد افغاني کې د ده د کلام درې نمونې رانقل کړې دي، د ده دېوان اوس ورک دئ او نسخې يې نه پيدا کېږي د دغو نمونو څخه چې زموږ په مخکې پرتې دي معلومېږي چې دی د پښتو شاعرانو په لومړۍ طبقه کې ګڼل کېږي، دی ښه بديع او نوي مضامين په خوندورو او دلچسپو کنايو، استعارو، او تشبيهاتو کې تاووي. دی په سبك او اسلوب کې د حميد ماشوخېل پيرو دئ، وګورئ د ده دا لاندې بيتونه څومره بداعت لري :

چې خيال يې ځما په سر کې همېشه و
ترکو سر په دا تاوان راځخه يووړ

که ستا مخ یو ځله ویني په سترګو
بت پرست به نور سجود د وثن پرېږدي

د خوبانو د مخ هسي شان جذبه ده
چي سيماب يې په طلب کي وطن پرېږدي

که دي ولېدې سرې شونډي جوهريانو
په ياقوت پسي به تله د يمن پرېږدي

د ده يو څو بدلي :

له کوګله زړه جانان راشخه يووړ
عشق يې غم د دل و جان راشخه يووړ

چي يې خيال ځما په سر کي همېشه و
ترکو سر په دا تاوان راشخه يووړ

که مي زده کړه د صبرونو داستانونه
آهو چشمو په دستان راشخه يووړ

په چوګان د تورو زلفو هغه ښکلی
ګوی د زړه يې په ميدان راشخه يووړ

همبره ژاړم زه د عشق له ډېره غمه
خجالت ابر نيسان راشخه يووړ

هسي عشق لرم بې صبره بې سامانه
چي يې واړه سر سامان راشخه يووړ

زه "کامګار" ځکه رسوا لکه مجنون شوم
چي درست عقل دلســـــتان راشخه يووړ

ساقي زر پاشه و ما آب حيات را
وريسي نقل د سرو شونډو نبات را

آزادي مي خوښه نه شوه له دې پسه
ځما پښو لره زنځير د عشق حمات را

که هر څو د هجر غم رابانـدي ډېر شي
لکه غر د يار په مينه کي ثبات را

نوکري دي کړم دنيا مي په کار نه ده
ياره ما لره د خپل ديدن برات را

غير فکر مي له دله زدوده کړه
خيال په زړه د يار د مخ لکه مرآت را

په کمال چي دي نصاب د تا د حسن
مستحق يم آشنا ما لره زکات را

ربه دا آرزو "کامـــــګار" لري په زړه کي
چي هر چا ته وي يك سان هغه صفات را

نه به څوك له ناچارۍ وطن پرېږدي
که د زلفو په چین چین بوی په چین ورشي
که ستا مخ یو ځله ویني په سترګو
د خوبانو د مخ هسې شان جذبه ده
په خاطر به مې بې غمه قراري شي
د یوسف غوندي به څو ځني بېرون کا
که دي ولیدې سرې شونډې جوهریانو
که دلبر په دا ښایست لاړ شي چمن ته

نه به روح هر ګز په خوښه بدن پرېږدي
له خجلته به هوسۍ ختن پرېږدي
بت پرست به نور سجود د وثن پرېږدي
چې سیماب یې په طلب کې وطن پرېږدي
که مې سترګې د خوبانو دیدن پرېږدي
که د زنې چاه ته زلفې رسن پرېږدي
په یاقوت پسې به تله د یمن پرېږدي
د خوبۍ دعوې به ګل د چمن پرېږدي

د قیامت په شور و شر کې ګمان مه کړه
چې "کامګار" به دي له لاسه لمن پرېږدي

﴿۸۱﴾

صمد

موږ څه ووایو د تحولاتو انقلاباتو سېلاب زموږ څخه هر څه وړي دي، د صمد د دغه یو شعر څخه چې پادري هیوز په کلید افغاني کې نقل کړی دئ سړی معلوملای سي، چې صمد څومره ښه شاعر دئ، د ده دېوان که زموږ لاسو ته راغلی وای په دې کې به څومره قیمتي اشعار وای !

د ده سبك عشقي او د حمید ماشوخېل سبك ته ورته دئ، په خوږو تشبیهاتو، کنایاتو او استعارو کې مطلب بیانوي، وګورئ دا بیتونه څومره حسن لري:

سر نشېب مې سر د غم په ګرداب دورمي
چې د عشق په مکتب ما د غم داستان لوست
د قلم په دود په چاکه سینه قی کړم
د حیرت ګوتي په غاښ کړې طبیبانو

سزاوار د عقوبت لکه قارون شو
هك حیران راته فرهاد و هم مجنون شو
د مرجان په طور ویني مې لړمون شو
له قانون او له شفا مې رنځ بېرون شو

قانون او شفا د شیخ الرئیس بوعلي سینا دوه مشهور کتابونه دي. قانون په طب او شفا

په فلسفه کي ده. په عين زمان کي چي دی وايي زما رنځ د طب د قاعدې او جوړښت څخه وووت او طبيبان ورته حيران پاته سول، دې ته هم تلميح کوي چي زما رنځ د بوعلي سينا د قانون او شفا د اصولو څخه وتلی دئ، نو ځکه ټول طبيبان پکښې حيران دي. ولي چي د طبيبانو استناد که څه دئ نو په دغو کتابو دئ. په شفا طبيبان ځکه اړه لري چي طب هم حکمت دئ او شفا د حکمت مشهور کتاب دئ، د دې کنايې څخه د ده علمي مقام معلومېږي.

د کلام نمونه

بې لـه يـاره راښـکـاره ژونـدون زبـون شـو
اشـتـيـاق مـي د زړه مـرګ و تـه افـزون شـو

وچ کـوګـل لـکـه بـيـابـان د اهـاړ تـوسـنـد
لـه دوه سـتـرګـو مـي روان آب جـيـحـون شـو

بـې آرام شـوم د جـهـان پـه سـړه زمـکـه
د هـوسـۍ پـه دود مـي خـوب پـر مـېـړتـون شـو

سرنـشـېب مـي سـر د غـم پـه ګرداب درومي
سـزاوار د عـقـوبـت لـکـه قـارون شـوم

چي د عشق په مکتب ما د غم داستان لوست
هـك حـيـران راتـه فـرهـاد و هـم مـجـنـون شـو

د قـلـم پـه دود پـه چـاكـه سـيـنـه قـی كـړم
د مـرجـان پـه طـور ويـنـي مـي لـړمـون شـو

د حـيـرت ګـوتـي پـه غـاښ كـړې طـبـيـبـانـو
لـه قـانـون او لـه شـفـا مـي رنـځ بـېـرون شـو

د آشـنـا مـاتـم چـي پـټ كـړم لـكـه خـاوري
سـر مـي هـسـك تـر نـه طـبـق د ګـردون شـو

د "صـــمد" ويل به ولي شـــېرين نه وي
چي د شاه فريد د عشق رنځ يې طاعون شو

ملا عبدالرشيد

عبدالرشيد د سلطان حسين زوی د عبدالرحيم لمسی په خټه قريشي فاروقي د ملتان د هغي لويي علمي روحاني کورنۍ څخه دئ، چې په علم او فضل کې يې پوره شهرت درلود او دې کورنۍ ته اکبر مغولي پاچا په ملتان کې اعزازاً يو کلی بخښلی و، د عبدالرشيد ور نيکه د خپل اصلي ځای ملتان څخه د ځينو وجوهاتو په اثر لنګر کوټ ته راغلی و، او په دغه ځای کې يې استوګنه غوره کړې وه، دوی په لنګرکوټ کې هم کامل روحاني او علمي اعتبار درلود، او عبدالرشيد د خپلې زمانې مروجه علوم لوستلي و او د خپل عصر ښه عالم او پوه اديب بلل کېدی، او د ده له ويناوو ښکارېږي، چې په (۱۱۲۹هـ) ژوندی و، نو د ده د زوکړې وخت موږ تر (۱۱۰۰هـ) دمخه تخمين کولای سو.

د عبدالرشيد شعر :

د عبدالرشيد رشيدالبيان نومی کتاب چې د فقه ابتدايي او د عقايدو د ضروري مسائلو مجموعه ده تر زرو بيتو ډېر او د پښتو په روان او سليس شعر د مثنوي په لنډ بحر کې ليکل سوی دئ. دا مثنوي د مبتديانو له پاره ډېر مفيد دئ او په پښتنو کې ډېر شهرت او عموميت لري او د پښتنو په کورني مکاتبو کې يې نجوني او هلکان لولي، او د کورني مکاتبو په نصاب کې مهم کتاب دئ، چې په پنځمه د محرم (۱۱۲۹هـ) کې يې له تاليفه فارغ سوی دئ، رشيدالبيان د پښتو يوه ښه منظومه ده، چې په ټوله پښتونخوا کې يې شهرت موندلی دئ او د شعر په لحاظ په لومړيو آثارو کې راځي، که څه هم ملا رشيد يوازې ديني مسايل منظوم کړي او بلي خوا ته يې په شعر کې توجه نه ده کړې، مګر داسي ښکارېږي چې روانه طبعه يې درلوده، او ښه اديب و، اوس له دې کتابه يو څو بيتونه د نمونې په ډول ولولئ :

د لمانځه ثواب

چې محکم پر لمانځه اوسي
له دنیا به ایمان یوسي

هم به خدای پرې رضامن شي
پرې آسان به ځکندن شي

تاریکي به ترې رب دور کا
پرې به قبر کلي نور کا

له صراطه به یې تېر کا
تېر به دی د باد په څېر کا

ښایسته به لکه لمر وي
دی به کل نورالبشر وي

پاك رسول به یې شفیع شي
ملایك به یې مطیع شي

په ښی لاس به نامه ورکا
سخته ورځ به یې اختر کا

لوږه تنده به پرې نه وي
نه ولاړ به په غارمه وي

هم روزي به یې جنت شي
هم سېراب به په نعمت شي

د جنت په ښه قصورو
تل به عیش کاندي له حورو

ښې جوړې ښکلي تاجونه
مرصع ښکلي تختونه

ښایسته ښه براقونه
مرصع پرې ښه زینونه

ښې مېوې ښکلي باغونه
سره او ژېړ پکښې ګلونه

نقاشي بوستان سرایونه
ترې چاپېر جاري نهرونه

د انګورو دوښابونه
وریته کړې کبابونه

د عسله ډك حوضونه
د شرابو ډك جامونه

د خوشرنګو آوازونه
چې به سازکړي سرودونه

د ګوهرو محلونه
پکښې ناستي ښکلي جونه

له هر قسمه نعمتونه
چې یې نه شي حسابونه

خدای به ده وته عطا کا
ملایك به یې ثنا کا

۸۳

عبدالرحیم هوتك

عبدالرحیم خوشبختانه له هغو شاعرانو څخه دئ چي پخپله یې خپل اغلب سوانح په خپل دېوان کي ځای پر ځای ښوولې ده. د ده مسقط الرڼس او اصلي وطن کندهار دئ او په غربت کي یې ډېر ډېر یادوي[۱] د ده دېوان د مطالعې څخه معلومېږي چي دی د هوتکو په عصر د کندهار په زاړه ښار کي اوسېدلی دئ او هلته یې دوستان درلوده[۲] او بیا چي د افشار نادر شاه په لاس د (۱۱۵۰هـ) په حدودو کي کندهار خراب سو نو عبدالرحیم په مفارقت او مسافرت کي هم د خپل ښار یاد له زړه نه دئ ایستلی.

عبدالرحیم ذاتاً له هوتکو څخه د ښه بولان (کلات) معلومېږي، او د زاړه او اوسني کندهار په حدودو کي یې هم ژوند کړی دئ او بیا نو له وطنه جلا سوی دئ[۳] دئ پر لسم کال د څه ناچاریو په سبب له وطنه وتلی دئ[٤] د ده د مفارقت او غربت دا زمانه تر اتیا کالو پوري رسېږي، او د دې مفارقت او جدایي په عمر کي دی تل وطن او د وطن یاران یادوي او په سوران سوران ژاړي، او وایي :

۱-ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه
۲- پر زاړه ښار مي راوړای قدمونه
د فراق نارې مي وکړای په کوکار
هغه ښه یاران چي ما لیدلي وونه
پرې پوهېږم یو به نه وي پر قرار
۳- ستا قسمت شوه بخارا عبدالرحیمه !
غزیزانو اختیار ټول "ښه بولان" کړ
٤-لس کلن له ملکه ووتم بېرون سوم
په سراغ د مهوشانو جګرخون سوم

زه رحـــــيم په بخـــارا کي آرزو کـــــړم
که مي خدای کړي په بلاد د کندهار ګډ

عبدالرحيم د خپل مسافرت او پردېسۍ ځايونه ټول ياد کړي دي، نشاپور، تهران، ورامين او بيا له دې ځايو څخه بخارا ته تللی دئ او په توركستان کي يې ډېر عمر په يو جهان سوز و ګداز کي تېر کړی دئ[1] او د ترکستان په مشهورو ښارو بخارا او سمرقند کي يې پنځوس کاله په يوه اوږد انتظار او فراق کي پای ته رسولي دي[2] بيا نو په دغه غربت او مسافرت کي بوډاتوب او سپين بږيرتوب ته رسېدلی، نور حالات يې نه دي ښکاره.

اشعار او افکار :

عبدالرحيم يو مرتب او مردف دېوان لري، چي تقريباً په (۳۰۰) مخو کي تخميناً زر مردفي غزلي لري او ټول ابيات يې تقريباً شپږ زرو ته رسېږي، مګر کوم دېوان چي زموږ لاسو ته راغلی دئ، متاسفانه د سر او آخر پاڼي نه لري[3] د دې دېوان متن په جلا خط ليکل سوی دئ، او د غزل پر سر يې ليکلي دي (وله ايضاً مد ظله تعالی) لکه چي د ده په ژوند ليکل سوی دئ او پر حاشيه باندي يې څه نوري غزلي په بل خط ليکلي سويدي، لکه پخپله د شاعر خط چي وي، عبدالرحيم په پښتنو شاعرانو کي د رحمان بابا د مکتب يو رکن دئ، دی طرفدار د ساده ويلو دئ. په کلام کي يې هيڅ تکلف نسته.

عبدالرحيم يو خوږ وينا مقتدر شاعر دئ د شعر ژبه يې خورا سليسه، روانه او خوږه ده. دی هيڅکله په تلازم کي د طبيعت د دائرې نه وزي. د عبدالرحيم اشعار او غزليات لکه په پارسي کي د حافظ دغسي خواږه، روان او د سلاسته ډك دي.

عبدالرحيم په اصل کي د وطن د علمي خلکو څخه و، ده غالباً د وطن متداول علوم، لکه : فقه، تفسير، صرف، نحو، فلسفه، منطق ويلي دي[4] په دغه سبب د ده په شعر کي قوت، متانت

۱- بخارا او سمرقند مي زړه زخمي کړ
غواړم پاڅم په زيارت د کندهار
۲-پنځوس کاله زياتي وکم وسوه رحيمه
په سراغ د اشنا ناست په ترکستان يم
۳ -د پېښور د اسلاميه کالج په کتابخانه کي د دې دېوان مکمله نسخه سته.
٤- صرف و نحوه، فلسفه، تفسير او فقه
ټول مي هېر کړه چي مي زړه په عشق خبر سو

او علمي رنګ ښکاره دئ. د عبدالرحیم په شعر کي عشقي، اخلاقي، اجتماعي او فلسفي اقسام ټول سته.

د وطن محبت د ده د شعر یوه خاصه ممیزه ده. عبدالرحیم د روحاني دنیا سره ټینګه علاقه لري، غالباً له مادیاتو څخه تښتي، له دې جهته دده په اخلاقي شعر کي د عزلت او تجرد، صبر او د نفس د اصلاح خوا ډېره ده، دی په دنیا کي د روحاني خوند او ذوق قائل دئ، د جد و جهد او کوښښ تبلیغ هم کوي.

د عبدالرحیم په شعر کي رباعي، غزل، قطعې او د شعر اکثره اقسام سته، دی لکه رحمان او خوشحال په اوله درجه شاعرانو کي ګڼل کېږي، اخلاقي او عرفاني مضامین ډېر وايي، مثلاً :

منبر وسوځه په اور کي شراب وڅښه
درته وایم خو د زړونو آزار مه کړه
په ظاهر شکستګي فایده نه کاندي
په باطن کي ځان د هر چا خدمتګار کړه

ناخوانده له کوره مه وزه که مرد يې
چي دي نه بولي، مېلمه د خپل پلار مه سه
که ته غواړې چي په دوه کونه عزیز سې
بې له خدایه د مخلوق طمع دار مه سه

د خاموشۍ تلقین په دې ډول برهان سره کوي :

همېشه بې حلق شېرین لکه نبات وي
چي بسته يې خوله په مهر خاموشي کړه

د نورو د زړه زهیرولو بدۍ داسي ښيي :

که هزار ځله تقوا پرهېزګاري کړې
ښه دي نسته چي مدام دل آزاري کړې

دا خبره چي انسان باید پر ځان ویسا یعني پر خپل نفس اعتماد ولري، د اوسنیو اجتماعي ترقیاتو او اخلاقو اساس ده، عبدالرحیم دا پر ځان ویسا په داسي ډول بیانوي :

چي د پلار او د نیکه په نوم خوښېږي
لکه سپی ښادي په محض استواخ کړي
دا يې واړه بې عقلي ده که پوهېږي
چي هوس د نورو خلکو په بیان کړي

د سعي او عمل تلقين داسي کوي :

د هر چـــــــا برخـــه له خــــپله برآورده
چي کار ډېر کا و هغه وته مزد ډېر سو

د عبدالرحیم عشقي اشعار هم ډېر تاوده دي، خپل مشتعل احساسات په شعر کي داسي ښکاره کوي او د سهار نسیم خپل وطن ته داسي رالیږي :

سـحـر بـاده ! د اشـنـا پـر مـقـام ورسـه ــ ځـمـا دپـاره پـکـښـې وګـرزه کـوتـر سـه
لـوی و کـم چـې وي ټـول ووينـه پـه سـترګـو ــ پـه احـوال سـره د هـر يـوه خـبـر سـه
هـر يـوه چـې زمـا لـه حـالـه پـوښـتـېدو وې ــ پـه ژړا ورتـه پـه اوښـکـو کـي احـمـر سـه
کـــه خـــبـــري زمـــا دپـــاره درتـــه وکـــړي ــ مـخ راکـوز کـړه زمـا و لـوري تـه چـپـر سـه

د نسیم په زباء دي ښه نه سي "رحیمه"
د دلـــــدار پر لور پخـــپله قلــــندر سه

له دې لاندي بدلو څخه د عبدالرحیم د کلام سلاست او رواني او د میني تاوده احساسات او د عشق د دنیا سوز او ساز ښه څرګندیږي :

راسـه راسـه سـتـا تـر دواړو سـترګـو جـار سـم ــ هـم تـر مـخ دي پـروانـه غـونـدي نـثـار سـم
د زړه ولـي مـي پـه تـا پـسـي پـرې کـېږي ــ راتـــه وګـــوره قـــربـــان دي تـــر ديـــدار ســـم
شـېـريـنـي بـه دي د وصـل هـېـره نـه کـړم ــ کـه هـر څـو غـربـت زده او خـوار و زار سـم
چـي دي خـيـال پـه زړه کـي رايـسـي دنـنـه ــ اور مـي واخـلـي پـه نـارو او پـه کـوکـار سـم
د اخـتـر پـه ورځ کـه مـخ راتـه څـرګـنـد کـړې ــ قـربـانـي بـه دي پـه مـيـنـه د رخـسـار سـم
جـنـتـونـه پـر خـاطـر کـلـه را دروي ــ چـي پـه شـوق ګـډ سـتـا د حـسـن پـه ګـلـزار سـم
سـتـا وصـال پـه بخارا کي "رحيم" بيا موند ــ صـدقـه تـر ټـولـه مـځـکـو د بـخـار سـم

بـهـار راغـی خـلـك درومـي و صـحـرا تـه ــ رنـګـا رنـګ ګـلـونـه ډېـر د غـره و خـوا تـه
لـوی او کـم دي پـه لـګـه ښـادي هـوس کـا ــ مـا لـه غـمـه مـلا تـړلـې و ژړا تـه
هـر سـړی يـو کـار لـري مـشـغـول پـه کـار دئ ــ بـې لـه يـاره کـلـه ګـوري و بـل چـا تـه

اويا کاله د "رحیم" په عشق کي تېر سوه
عقل، هوښ یې مدام وي و دلـــــربا ته

د وطن بېلتون :

دا بدله عبدالرحيم په بخارا کي د خپل ګران وطن په ياد ويلې ده :

ښايسته کندهار ډېر ډېر يادومه[1]
نه هېرېږي که هر څو يې هېرومه
خصوصاً د ارغنداو باغ او ولو ته
زړه مي غورځي بې طاقت شم ندرمه
سرپوزه او کاغانک چي پر زړه راسي
اور مي واخلي پر ځان پيک وښورومه
کوکران او ګنديګان د خدای په حکم
څه فيضونه باندي اوري کې شمېرمه
سرپوزه چي لو ويا له پکښې بهېږي
د ويل بړغ يې مدام پر زړه لرمه
يو دم کښېنه په ايوان د چلزينو کي
تماشا وکړه چي زړه دي سي بې غمه
څه فيضونه چي له دې ځايه زه وينم
چي له غيبه باندي تل اوري هر دمه
ما هم ياد کړه که دي خدای کړي برخه لويه
چي غريب په بخارا کي يم له غمه
نيازمن درو له پر زړه ناري وهنه
چي دي ورسي ناره پر درست عالمه

(۱)

دغه خوار "رحيم" چي دا اشعار بيان کړه
غرض دا چي قدردان وژړومه

يو څو نوري بدلي :

حريفانو د شرابو پيالې نوش کړې
ميخانې يې تړوله طی پنهان سرپوش کړې
اوس ځما و ستا دئ وار که څه پوهېږې
که ژړا کړې، که ناري کړې، که خروش کړې
که ته غواړې چي د دوی مرتبه مومم
شپه به تېره لکه دېګ هسي به جوش کړې
هم به ناست يې په ژړا و خپل دلبر ته
بې له ياره به نور واړه فراموش کړې

دا دولت به ته هله مومې "رحيمه"
که خوله ونيسې له ګفته ځان خاموش کړې

۱- په دې بدله کي د کندهار شاوخوا سرسبز کلي ارغنداو، سرپوزه، کاغانک، کوکران، ګنديګان او چلزينه ستايلي سوي دي.

د چمن په سیل ولاړم و صحرا ته
په امید چې یار به وګوري و ما ته
نه مې ولیدې په سترګو زړه مې چوي
پښې مې وپړسېدې پروت یم شاوخوا ته
زه له خپله غمه پروت په ژړا ژاړم
زاهدان تول حیران ځما و ژړا ته
قدردان هر چیري ښه دئ که پوهېږې
له بې قدر څخه دروم و بل خوا ته

دغه خوار "رحیم" تنها یوازي پروت دئ
مخې نه ګرزي بې یاره و بل چا ته

د سحر نسیمه زیا، د دلدار راکړه
خبردار مې په منزل او په ماوا کړه
زه به ستا حلقه بګوش مریی بنده یم
ترهبدلی یار له ما سره اشنا کړه
د هجران له لاسه تېږی وږی ګرزم
اوبه ور مې د وصال په لوی دریا کړه
هېڅوك نه لرم چې راز ورته ووایم
بې له تا د زړګي غوټه مې را وا کړه

خوار "رحیم" منتظر ناست دئ ستا و لور ته
د دیدن زېری پر خوار باندې عطا کړه

﴿٨٤﴾

سعادت خان

سعادت خان د عبدالرحمن زوی د پښتو ژبې د درېیمي درجې شاعرانو په قطار کې درېږي، دی په اصل د هند د بهار د صوبې د رهتاس علاقې دئ، چې پخپله یې په کابل او ننګنهار کې استوګنه درلوده او کم وخت چې نادرشاه افشار د کابل د لاري پر هندوستان حمله کوله دی په کابل کې و او په دغو ورځو کې ژوندی و (١١٥١هـ) دی د لاهور د محمدسعید صاحب چې د خپل عصر مشهور عالم و شاګرد او د حضرت مسعود لاهوري مرید دئ، د ده د کتاب د مطالعې څخه معلومېږي چې دی په پارسي هندي او پښتو ژبه پوهېدی او کیمای سعادت نومی کتاب یې د ځینو خپلوانو په سپارښت په (١١٥٠ هـ) کال په کابل کې په پښتو لنډ بحر منظوم کړی دئ، چې دیني

او طبي مضامين لري، تر دوه زره بيتو پوري رسيږي. دا کتاب په دې شعر شروع کيږي :

ربــه ســتــا ثــنــا بــه وايــم	ځــو ژونــدی پــه دې دنــيــا يــم
کــل ثــنــا ده ســتــا لايــقــه	اې د کــل جــهــان خــالــقــه
ګــواهــي کــړم چــي احــد يــې	لــم يــلــد و لــم يــولــد يــې
شــريــك نــه لــرې ســبــحــانــه	مــبــرا يــې لــه نــقــصــانــه
نــه لــه چــا يــې پــيــدا شــوی	نــه پــه حــکــم د چــا شــوی

لە هر عـــيبه له نقـــصانه
پاك يې ته پاكه سبحانه

۸۵

احمدشاه بابا

اعليحضرت احمدشاه بابا د زمان زوی د دولت خان لمسی د سرمست خان بن خواجه خضر بن سدو کړوسی و.

دی په ختَه سدوزی او د باميزو پښتنو له پښته و، اعليحضرت احمدشاه بابا د پښتنو يو فاتح او برميالی شهنشاه او د منځنۍ آسيا لوی بريالی دئ، چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو په هرات کي زوکړی، او پلار او اکاګان يې د هرات پاچهان وه، اعليحضرت احمدشاه بابا په (۱۱۶۰هـ) د افشار نادرشاه تر مرګ وروسته کندهار ته راغی، او د شېرسرخ په کلي کي د پښتنو مشرانو په پاچهي وټاکلی، احمدشاه بابا پخپله پاچهي کي پښتانه سره يو کړه، او د افغانستان طبيعي حدود يې فتح کړه، په بخارا، خراسان، او هند کي يې ډېر فتوحات وکړه، په خراسان کي يې شاهرخ ميرزا پاچا کی، او د بخارا د پاچا شاه مراد بېګ سره يې روغه وکړه، نه واره هند ته ولاړ او هلته يې لوی لوی فتوحات وکړه.

اعليحضرت احمدشاه بابا د پښتونوالي په دود د ډهلي تر نيولو وروسته د هغه ځای مغولي پاچا هلته پر خپل حال پرېښود، په (۱۱۷٤هـ) کي چي يې د پاني پت پر ډګر د تقريباً لسو

لکو مرهټانو سره جګړه وکړه، په دې جنګ کې اعلیحضرت احمدشاه بابا او پښتانه چې تقریباً (۸۰) زره تنه وه بریالي سوه او تر دوه لکه پوري دښمنان یې مړه کړه، بیا هم احمدشاه بابا د ډهلي تخت شاه عالم مغولي ته وسپاره او خپل وطن ته فاتح راغی.

اعلیحضرت احمدشاه بابا یو مدنیت روزونکی او عالم او متدین پاچا و، د کندهار او د تاشقرغان ښارونه ده جوړ کړي دي، د سند د حیدرآباد ښار هم د ده نائب الحکومه جوړ کړ.

احمدشاه بابا د اوسني افغانستان د سلطنت مؤسس دئ، چې دا مملکت یې په خپله توره او تدبیر سم کی، تر (۲٦) کالو پاچهۍ وروسته د جمعې په شپه ۲۰ رجب (۱۱۸٦هـ) وفات او د کندهار په ښار کې ښخ سو[۱].

ادیب او شاعر احمدشاه بابا :

تر اوسه خلك احمدشاه بابا د منځنۍ آسیا یو نامور بریالی او معروف شهنشاه ګڼي، او دی د توري او مېړاني خاوند بولي، چې په دغو اوصافو یې مځکې نیولي او د افغانستان د شاهنشاهۍ لومړۍ تیږه یې کېښېښوه، مګر احمدشاه بابا لکه د آسیا دمخني فاتحین (چنګېز، تېمور، نادر) یوازې پخپلو عسکري سوقیاتو او د توري په برکت جهانګیري نه ده کړې، بلکې ده د خپلې توري سره قلم او د خپلې سربازۍ او توریالیتوب سره علم او فضیلت، تقوی او ادب هم ملګري درلوده، ځکه نو دی د پښتو ژبې یو زبردست ادیب، یو عالم او عادل پاچا، لوړ شاعر، او اجتماعي مصلح او روحاني مقتدا هم ګڼل کېږي.

اعلیحضرت احمدشاه بابا د شعر یو مدون او مردف پښتو دېوان لري، چې په (۱۳۱۹ش) پښتو ټولنې نشر کړی دئ او تر (۳۰۰۰) بیتو پوري رسېږي، دا دېوان بدلې، قطعات، رباعیات او نور د شعر اقسام لري او د ده په شعر کې د ده لوړ فکر او هسك همت او د پښتونوالي جذبات او د شاهنشاهۍ جګ افکار، د بخښنې او ښندنې هسك عواطف، د توریالیتوب برجسته احساسات د جهانګیرۍ د شجاعت عزم د ایمان او عقیدې ټینګار، د عشق سوزان دردونه، د مینې د دنیا عجیبې پېښې ښکاره دي.

احمدشاه بابا د توري پر میدان یو بریالی او ننګیالی سرباز دئ، د پښتونوالي پر ډګر بشپړ پښتون دئ، د سیاست او مشرتوب له پلوه، د خپل عصر لوی سیاسي مشر او فاتح دئ. په اجتماعي دنیا کې تکړه مورالیسټ **moralist** یعني اخلاقي شاعر دئ.

۱- د احمدشاه بابا سوانح له سراج التواریخ او تاریخ سلطاني او تتمة البیان او خورشید جهان او نورو ځخه خلص سو، ځیني مؤرخین د ده عمر (۵۰) کاله ښیي.

ویل یې ډېر ساده مؤثر دي، شعري صنایع او بدیعي فنون هم د ده پر وینا اثر لري، د تصوف له دنیا څخه ډېر بړغېږي، شاعري یې د تصنع او نمایش له پاره نه ده بلکې د زړه بړغ یې دئ، تشه وینا نه ده پخپله وایي :

بې له عشقه شعر وایې
له ویلو شـــــرم ته که

احمدشاه بابا په شعر کې د رحمان بابا مکتب ته نسبت لري، وینا یې له تعقید او ابهامه تشه ده، خپل لوړ افکار او د سوي زړه بړغ په ساده او خوږو الفاظو څرګندوي، ګران تشبیهونه نه لري، له وینا څخه یې پښتونوالی ښکاره دئ، د تصور او تخیل په دنیا کې د پښتونوالي تر حدودو نه وزي. اوس به موږ د ده د وینا ځیني ټوټې تاسي ته در وړاندي کو :

د وطن مینه :

احمدشاه بابا د خپل وطن سره دومره مینه لري چي په لږو شاعرانو کي لیدله کېږي، لکه ده چي عملاً هم خپل وطن ګران ګاڼه او دغه خاوره یې د ټولو افتخاراتو او ادبي او عمراني او اقتصادي چارو مرکز کړه، دغسي هم قولاً خپله مېنه ستایي.

احمدشاه بابا د شهنشاهۍ د شوکت او عظمت سره د هندوستان په ځنګلو کي پروت دئ، د ده بریالي لښکر د ډهلي ښار فتح کړ، او د پښتنو پلار په برم او جلال ور داخل سو، مګر په دې حال کي هم د خپلو غرو خوږ نسیم نه هېروي، او د زړه ګل یې بې له دې وږمې نه غوړېږي:

د زړه ګل به مي له خاورو کا سر پورته
که نســـــیم له کوهســــــــــــتانه وزېده

په دې رباعي کې هم خپل وطني احساسات ښه څرګند کړي دي :

د زړه فــــــرياد مي له جـــدایۍ
اور مي ورك نه شي د آشـــنایۍ
چي پر وطن وي زړه څه قرار وي
یم بې طاقــــــــته په پردېـسۍ

د احمدشاه بابا دا لاندینۍ وطني بدله د یوه دېوان قیمت لري او د پښتو په وطني ادب کي خورا مهمه ده :

ستا د عشق له وينو ډك سوه ځگرونه
ستا په لاره کي بايلي ځلمي سرونه

تا ته راسمه زړگی ځما فارغ سي
بې له تا مي اندېښني د زړه مارونه

که هر څو مي د دنيا ملکونه ډېر سي
ځما به هېر نه سي دا ستا ښکلي باغونه

د ډهلي تخت هېرومه چي را ياد کړم
ځما د ښکلي "پښتونخوا" د غرو سرونه

د رقيب د ژوند متاع به تار په تار کړي
چي په تورو پښتانه کا گزارونه

د "فريد" او د "حميد" دور به بيا سي
چي زه وکاندم پر هر لوري تاختونه

که تمامه دنيا يو خوا ته بل خوا يې
زما خو خوښ دي ستا خالي تش ډگرونه

"احمدشاه" به دغه ستا قدر هېر نه کا
که ونيسي د تمام جـــــهان ملـــکونه

په دې بدله کي تاسي وگورئ چي زموږ ښاغلي پلار د شاهنشاهۍ ټوله ښېگڼې او خوندونه تر خپله وطنه پوري هېروي، او د شېرشاه سوري (فريد) او سلطان حميد لودين د پښتونوالي رونې دورې پخپل همت او وطنخواهي بيرته جوړوي.

ملي وحدت :

احمدشاه بابا ډېر مدبر او هوښيار سړی و، دی پوهېدی چي د پښتنو لوړتيا په ملي وحدت اړه لري، د پښتنو تاريخ يې کتلی او دا يې ځني را ايستلې وه، هر کله چي پښتانه سره يو سوي دي، نو يې هري خوا ته خپل د برم او جلال توغ جگ کړی دئ، نو ځکه دا پوه او نوميالی پلار خپل ښاغلي ملت ته د ملي وحدت تبليغ کوي او وايي :

قافله د عشق راغليه له کوم خوا ده
پر زړگي باندي ميشته کا څه غوغا ده

ټوله يو دي که غلجي دي که اودلي[1]
ښه هغه چي يې ښيښه د زړه صفا ده

چي عمل يې د نېکۍ وي مېړه هغه
که اغوستي يې گدله د خمتا ده

پښتانه دي ټوله لاس سره يو کاندي
چي مو نن غزا هر لوري شاوخوا ده

(۱

١-ابدالي په پښتو اودل بولي، دا د درانو زوړ نوم دئ، په پښتو متل دئ : "د خدای داسي رضا ده، چي اودلي ودوي ترين يې ورا ده".

د بري لار :

احمدشاه بابا په ژوندون کي د ټولو لوړتیاوو او بریو لار زیار او منبود ګڼي، لکه چي وایي :

بې زحمته راحت چیري مونده نه سي
د "احمد" ځکه پر هر لوري غـــــزا ده
احمدشاهه دلته جوړه سربازي ده
د لوړتیا خرید کوه له دې بازاره

احمدشاهه ځو دي کار په لاس دي مټ کړه
حیف هغه چي په تېر کار موړي لاســـونه

حماسیات :

احمدشاه بابا د پښتنو په دود لوړ لوړ حماسیات لري او لکه عملاً چي هم یو بریالی قوماندان و، په وینا کي یې داسي لوړ احساسات ښکاره دي :

راته یو دئ بحــــــــــروبر
که ځــــه ســـمه دئ که غـــر
په همت به یې تسخیر کړم
شـــــــاهانه په شـــــان وفر

په برېښنا د توري ژوند کوه "احمده"
د بري جولان پر لور د هـــــــــر دیار کړه

په پښتونواله کي پت او ننګ هغه مقدسات دي، چي تل یې پښتون په سر ساتي، احمدشاه بابا د پښتونوالي پر دغه ښېګڼه داسي ټېنګ ولاړ دئ :

پــر نـــنـــګ مــړ خـــو ځـــه مــړ نـــه دئ — د بـــې نــــنـــګـــه ژونـــد جــفـــا ده
لاس بـــه وانـــه خـــلـــم لـــه نـــنـــګـــه — کـــه پـــه نـــنـــګ پـــاتـــه دنـــیـــا ده
چـــي سـر پـرې کـړي "احـمـدشـاهـه" — د هـــغـــو مـــیـــنـــه رشـــتـــیـــا ده

په دې بدله کي زموږ د پلار حماسي او رزمي افکار ښه برېښي :

چي بر کړی مي خدای لاس پر رقیبانو | ترو به زه د هند پر لور په تماشه ځم
چي د هند د ملکو فتح مي روزي شسوه | نور ایران لره په توغ په نغاره ځم
پر دا کړي داد دي خدای نه سي ناراضه | تر نګین مي ایران لاندي شاهانه ځم
چي ځما د ولایت فتحه روزي سوه | ترو به څه د یار له نازه کناره ځم

اخلاقیات :

د احمدشاه بابا د وینا اخلاقي برخه هم خورا مفیده او ښه ده، مثلاً د شاهنشاهۍ د برمه سره هم ځان نه ورکوي :

یاره زه خو هغه ستا د درګدای یم
څه سو نن که احمدشاه درانی یم

د تکبر بدوالی :

تکبر دئ له شیطانه مه یې نغوږه
چي په کبر به سر وچ کړې لکه لوخه

عجز داسي ستایي :

کمیني شکستګي ستا کمال دئ
خودبیني په بدایي ګنه ګناه

د وفا ضرورت :

مرګی ښه دئ په دنیا کي
نه چي څوک سي بې وفا
سر په تېغ پرېکړی ښه دئ
تر بې پته په دنیا

رشتیا په څه ښه ډول ستایي :

په رشتیني بازار تل قلبي کوته ځي
سخ د هغو چي په دې بازار مخ سپین کا

اجتماعي پېرزوینه :

په اجتماعي تعاون کي احمدشاه باپا داسي پاخه افکار لري :

چــي د يــار پــه درد رضــا كــا لــه اخــلاصــه
پــه دنــيــا كــي دغــه هــســي كــار د مــرد دئ

يــو د بــل پــه درد او غــم چــيــري خــبــرېــږي
مــگــر هــغــه چــي پــه درد يــې بــيــا هــمــدرد دئ

يــار هــغــه دئ چــي پــه غــم د يــار شــريــك وي
چــي پــه غــم يــې غــمــجــن نــه، هــغــه نــامــرد دئ

يــار چــي ښــه وايــي لــه يــاره هــغــه يــار دئ
كــلــه يــار دئ چــي لــه يــاره يــې نــبــرد دئ

"احمدشاهه" بې پتي تنگ كړه يارانو
چي پر پت د يارۍ سر ښندي اوس فرد دئ

تصوف :

د احمدشاه بابا د وينا لويه برخه تصوف دي، مگر دا تصوف يو راهبانه منفي تصوف نه دئ چي سړى به ضرور دنيا پرېږدي، او د رهبانيت په گوټ كي به ميشتېږي، بلكي د احمدشاه بابا د تصوف افكار له هغه كانونه تاوده سوى دي، چي د حضرت شيخ احمد فاروقي كابلي مجددي الف ثاني ټوله عرفاني او سلوكي اصلاحات پكښې سته. احمدشاه بابا د ميان فقيرالله جلال آبادي ثم الشكارپوري لوړ جناب ته ارادت درلود او د تصوف درس يې له ده څخه لوستى و، د دوى په تصوف كي جهاد او عمل او د خلكو هدايت ډېره برخه درلوده، نو ځكه احمدشاه بابا يو مجاهد او مصلح او متشرع صوفي و، د ده په دېوان كي ډېري د تصوف خوږې بدلي سته، چي دلته يو څو بيته راوړو :

د انسان فطرت :

دا ځـــــما د صورت خټه
په څـــــلور عنــصره پټه
كه څلور عنــصره واخلي
پخپل ځېر ده دا كټ مټه

د انسان د اصلي وطن ياد :

چي د روح په رونا ورك ســوم
ځــــــكه مــــا لـــــيدلى يار و
"احمد" اوس كه يك تنها وې
ســـــــتا وطن د يار كــــــنار و

علم ته تشويق :

احمدشاه بابا عالم پاچا و، نو ځكه په خپله وينا كي ملت ته د علم ډېر تشويق وركوي، مثلاً :

ځـو ډېـوې د عــلــم دي هــمــېـشــه بـلــي
دا يـقـيـن عـلـم لـه ځـانـه سـره مـلـه کـړه

د غـفـلـت پـه تـيـاره ځـو ګـرزې عـجـوزه
د هـــمـــــت پـــه وز رالـــوزه، الـــوزه

لــه ځـلــور خــوا بــه در درتــه ځــلــېــږي
روح لـه عـلـمـه رڼـا اخـلـي هـلـه زده کـړه

کـه د عـلـم روڼ ځـراغ تـه درتـه بـل کـړې
"احمدشاهه" چي بدخوی په ښه بدل کړې

عـلـم ګـوره څـه ځـرګـنـده لـوی دريـاب دئ
دا د عـلـم دريـاب هـر چـيـري مـحـيـط دئ

بـيـا هـم دی رابـهـېـدلـی پـه ځـو بـاب دئ
عـلـم زده کـړه چـي د عـلـم لـوړ جـنـاب دئ

بديعي صنايع :

د احمدشاه بابا کلام بديعي صنايع هم لري، چي يو دوې نمونې يې دا دي :

طباق :

زړه مي تورو زلـــــــــفو بند کـــړ
اوس ارمان د سپين رخسار کړم

تجنيس تام :

ستا پر مخ ګوره اوربل دئ
ځکه اور بل په کـــوګل دئ

د احمدشاه بابا يو څو بدلي :

ګوره بیا په سره ګلزار کي — لاله رنګ په سپین رخسار کي
لونګین یې تل په غاړه — بلبل مست کا په چیغار کي
هوس بېږم ورته ګورم — خزان سوی په ناتار کي
د وصال نوبت مي دا دئ — نن د ګلو په بهار کي
یار مي ګل او ګلبدان دئ — لکه زرکه په رفتار کي
مخ یې لمر غوندي ځلېږي — زلفي مشك دي په تار تار کي
رنګا رنګ ګلونه ډېر دي — د بلبل عشق په ګلنار کي
تا چي حسن د ګل واخیست — زړه به څه وي په قرار کي
څه علاج یې څه طاقت دئ — چي شها سي په سینګار کي
همېشه یې روزګار دا دئ — مین زړه نیسي په ښکار کي
لېندۍ وروځي یې بانه غشي — عاشق ولي په کنار کي

ناري وکړه "احمدشاهه"
د روغ خوی نسته بیمار کي

څه سوه زه که په ظاهر صورت زهیر یم — چي د خپل یار نظر سته په زړه امیر یم
بدایي هرګز پخپله لویي نه کړم — همېش ستا د قدمونو دامنګیر یم
که مي برق د سپیني توري بیا برېښنا کړه — ستا په مهر په هر لوري عالمګیر یم
و بل لوري ته مي هیڅ مخ مخی نسته — یاره زه چي ستا و ور ته تل فقیر یم

د رقیب له لاسه نه ژاړم و تا ته
د بېلتون په توره شپه "احمد" په وير یم

زړه د یار په فراق چوي هم لړمونه
بیا را مه سې د اشنا سخته بېلتونه

هر چي زیست روزګار د چا مدام له یار وي
بې له یاره یې روزګار پر ځان اورونه

که ژوندی وي هم هغه په زړه بیا مړ دئ
څه طاقت د بېلتانه له شواخونه

د دنیا ساعت خو هر رنګه تېرېږي
نه تېرېږي د یار هجر لکه غرونه

اې دلبره ته چي خدای لکه عنقا کړې
و عنقاو ته د چا رسي لاسونه؟

چي امید مي ستا و لوري ته پیدا سي
لکه ګل د پسرلي کړم هوسونه

چي له خوبه ویښ سم ګورم زه جدا یم
په ژړا د سترګو جوړ سي دریابونه

"احمدشاهه" هغه تل په زړه نولېږي
چي پر جوړ د اندېښنو سي ناتارونه

۸٦

اعلیحضرت تېمورشاه

اعلیحضرت تېمورشاه د احمدشاه بابا مشر زوی چي د پلار تر وفات وروسته په (۱۱۸٦هـ) په کندهار کي پاچا سوی او پایتخت یې له کندهاره کابل ته رانقل کی.

اعلیحضرت تېمورشاه هم پخپله پاچهي کي څو واره هندوستان ته ولاړ، او د هغه ځای یاغیان یې اېل کړه، او د پنجاب سکان چي د احمدشاه بابا تر وفات وروسته سپین سترګي سوي وه ښه یې تادیب کړه، وروسته دوهمه پلا هم هند ته ولاړ او تر سختو جنګو وروسته یې هغه افغاني ولایات سره سم کړه، بیا یې نو د شاه مراد بېګ د بخارا د پاچا سره هم مقابله وکړه او تر ماتي وروسته یې معاف کی.

په دې ډول اعلیحضرت تېمورشاه (۲۲) کاله پاچهي وکړه او په یکشنبې ۷ د کوچني اختر (۱۲۰۷ هـ) په کابل کي مړ او ښخ سو.

د تېمورشاه اشعار :

اعلیحضرت تېمورشاه لکه خپل پلار ادیب پاچا و، دی په پاړسو یو دېوان لري چي په

(۱۱۹۹هـ) او د پاچهۍ په دیرلسم کال یې له نظمه فارغ سوی دئ، دا دېوان (۲۱۹) بدلي او رباعیات دي، چې د پاړسو ژبي په شعر کي ښه بلاغت او سلاست لري.

تېمورشاه په پښتو ملي ژبه هم ښه ښه اشعار ویلي دي، چې متاسفانه موږ ته لږ را رسېدلي او نور ورك دي، د تېمورشاه پښتو شعر عشقي او بزمي رنګ لري او د ده د حیات یوه مهمه برخه ځرګندوي.

په پښتو شعر کي د ده ژبه لکه پاړسو بې تکلفه او روانه ده، او په ظاهري سبك کي د خپل پلار شاګرد دئ، مګر په معنا کي یوازي د بزم او عشق ترانې وایي او له نورو ویناوو ځخه نه بډغېږي.

د تېمورشاه دا لاندي بدلي موږ ته را رسېدلي دي :

نن مي بیا له تورو سترګو سره جنګ دئ　　پر لبانو یې د زړه د وینو رنګ دئ
که پرې کېږي سر په لاس ورلره راسم　　لا په دا یې باور نه سي زړه یې سنګ دئ
ستا د حسن لښکر راغی ځان یې بایلو　　د عاشق د زړه میدان هرګوره تنګ دئ

عشق دي مشك پټول نه سي "تېمورشاهه"
چې پخپله ځان رسوا کا هغه رنګ دئ

هی هی د یار صورت لکه ګلونه　　چې وهلي یې پر مخ دي شنه خالونه
تېر سو عمر د وصال په انتظار کي　　اوس پر زړه مي د هجران لګي اورونه
په رخسار باندي یې زلفي تار په تار کړې　　د عاشقو آوېزان په هر تار زړونه
د پتنګ په دود د یار په غمو وسوم　　د بانو ناوك یې بډدي په زړه زخمونه

توکل دي پر خپل خدای کړه "تېمورشاهه"
ځه په کار دي د فاني دنیا کارونه

(د تېمورشاه له قلمي دېوانه)

پیرمحمد کاکړ

پیرمحمد په کام کاکړ دئ، د کاکړو اصلي وطن ږوب دئ، چي د کوږك د ليکي څخه هغه خوا ته پروت دئ. ليکن خپله د کندهار په علاقه کي هم د کاکړانو ډېري کورنۍ او خصوصاً علمي کورنۍ پرتې دي ولي په افسوس سره وايو چي موږ ته د پيرمحمد غوندي لوړ سړي معلومات لاس ته نه دي راغلي. هو! دومره قدري معلومېږي چي پيرمحمد د اعليحضرت احمدشاه بابا معاصر دئ او د دغه علم پالونکي او پښتو روزونکي پاچا د دربار علمي رکن او د احمدشاه بابا د زوی شهزاده سلېمان استاد و، پيرمحمد په زوړوالي[1] په کندهار کي وفات سوی دئ، او په لويه هديره کي د حضرتجي صاحب زيارت ته نژدې د شاه د ولي پر غاړه ښخ دئ، دی د خپل عصر لوی عالم او مدرس و، چي د ده شاگردان لا تر ډېره پوري ژوندي وو، يو د دوی د شاگردانو څخه ابراهيم خان کاکړ دئ، چي د ده دېوان يې په (۱۲۰۳هـ) کي نقل کړی دئ[2] د پيرمحمد له اشعارو داسي ښکارېږي چي دا د پښتنو نامور شاعر په ږوب کي زوکړی، او له هغه ځايه کندهار ته راغلی دئ، دی د خپل مولد او مسکن او هغه ځای د ښو ملگرو ياد په خورا سوزناکو اشعارو کوي :

موږ له هـــيواده تنها راغلي يو
د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو
غمازه ظلم را باندي مه کړه
د ښـــو يارانو فـــراق نتلي يو

د پيرمحمد د زوکړي نېټه موږ د (۱۱۲۰هـ) کال حدود تخمين کولای سو، ځکه چي دی د احمدشاه بابا په عصر کي سپين ږيری و، د ده ژوند د اعليحضرت احمدشاه بابا د وفات له کاله (۱۱۸٦) لس کاله نور هم يقيني دئ، ولي چي خپل دېوان يې په (۱۱۹٦هـ) کي تمام کړی دئ.

هغه وخت چي اعليحضرت احمدشاه بابا وفات سو، او شهزاده سلېمان د ده پر ځای په کندهار کي د افغانستان پر تخت کښېناست نو پيرمحمد د "معرفۍ الافغاني" په نامه يو کتاب د

۱-ښه موسم د شباب تېر پر پيرمحمد سو
بوالهوس هنوز سودا د گل و مل کا
۲-د پښتو شعر تاريخچه.

پښتو د صرف او نحو او لغت او محاورې په باب د پښتو د شوقمندانو او زده کوونکو له پاره د اعليحضرت سلېمان حضور ته تقديم کړ، چې د پاچا له لورې ښه ومنل سو او قدر يې وکړی سو. دا کتاب په افغانستان کي د پښتو لومړنۍ صرف و نحو بلل کېږي او په دې بيتونو شروع سوی دئ، چي د شهزاده سلېمان علمي روزنه ښه څرګندوي :

پـــس لـــه حـــمـــده لـــه درووده — ســوه د شــاه مــدحــه مــقــصــوده
شاه سـلـېـمـان د حـکـم نـمـر دئ — کـــل عـــالـــم پـــرې مـــنـــور دئ
د شــاه تــخــت ســلــېــمــانــي دئ — عـــجـــب لـــطـــف يـــزدانـــي دئ
زېـــب زيـــنـــت دئ شـــاه د عـــلـــم — ســيــال يــې نــســتــه څــوک پــه حــلــم
پــر مــيــدان د جــنــګ هــم شــېــر دئ — د اعـــداء پـــه حـــق شـــمـــشـــېـــر دئ
صـــاعـــقـــه د ده د قـــهـــر — ورانـــوي د دښـــمـــن ښـــهـــر
پــښــتــانــه وربــانــدي ښــاد ســوه — لـــه هـــمـــه غـــمـــه آزاد ســـوه
شـــاه زاده د عـــلـــم کـــان دئ — نـــن رونـــق د درســـت جـــهـــان دئ
د دولـــت يـــې زه دعـــا کـــړم — د بـخـت خـواسـت يـې تـل لـه خـدا کـړم
څـــو امـــکـــان د بـــقـــا ويـــنـــه — دا آفـــتـــاب دي رب لـــريـــنـــه
چـــي عـــالـــم بـــانـــدي روشـــن دئ — تـــمـــام مـــلـــک پـــه ده ګـــلـــشـــن دئ

د پيرمحمد مکتب او سبک :

پيرمحمد د خپل عصر د لويو ادباو او شعراوو څخه دئ چي د کلام په سلاست، بلاغت او متانت کي يې له ټولو څخه نوم وړی دئ.

په شعر او ادب کي د ده څخه يوازي د ده د شعر قلمي دېوان زموږ څخه سته، د ده د دېوان قلمي نسخې ډېري کميابه دي.

په عمومي طور سره چي سړی ملاحظه کوي نو دېوان يې په عشقي مسلک روان دئ. ليکن وينا يې دومره خوږه او خوندوره او سوځوونکې ده چي په دې کي د ده سره اکثر شعراء برابري نه سي کولای، لکه چي پورته مو وويل پيرمحمد د کلام په تاثر او د خپلو بديعو او سوزناکو اشعارو له جهته د پښتو په لومړۍ درجه شعراء کي ګڼل کېږي، ده په کندهار کي د پښتو د ادب يو نوی مکتب پرانيتلی او د ملي ژبې د شعر يو بديع سبک يې موندلی دئ، چي تر ده وروسته نورو د ده د سبک پيروي هم کړېده.

د پيرمحمد سبک په سادګي او سلاست او متانت کي د خوشحال خان او رحمان مکتب ته ورته دئ، او په مضمون آفريني او نزاکت او اديبانه تلازماتو او استعاراتو کي د حميد او شيدا د مکتب ښېګڼې لري. څکه نو د ده وويناوي خورا خوږې او د خونده ډکي دي او د ده ادبي مکتب د

پښتو ادب يو غوره سبک منځ ته را ايستلی دئ چي تر ده پخوا نه و، په بل عبارت :

د ده په کلام کي د شعر او ادب ټول مزايا موجود دي او په خپل سبک کي يو متجدد او نوی شاعر دئ، تر ده وروسته ډېرو شاعرانو د ده پر لاره تګ غوره کړی دئ او د ډېرو شاعرانو استاد بلل کېږي، دی سره د دې چي خپل کلام د شعر او شاعرئ په ټولو بديعي مزاياو او محسناتو ښايسته کوي، مګر سره د دې د روانئ، سلاست او سادګئ ملونی هم له لاسه نه ورکوي او دا يوازي د ده خاصه بلله کېږي.

معلومېږي چي ده تر خپل عصر د پخوانو شاعرانو ټولو دېوانونه په دقت او تنقيدي نظر تر مطالعې ايستلي دي او د هر يوه حسن او قبح يې ښه پېژندلې ده او بيا يې کوښښ کړی دئ، چي په خپل کلام کي د تېرو پښتنو شاعرانو ګرده مزايا راغونډ کاندي. پيرمحمد د پښتنو د ډېرو نورو شاعرانو غوندي د رحمان بابا په اسماني شعر باندي زړه بايلودلی دئ، د پيرمحمد دا ادبي تنقيدي نظر له دې بيتو څخه ښه ښکاري :

جوړ په شعر کي رحمان غيب اللسان دئ
په دا ځېر نسته هر ګز د انسان شعر

تر مصرع يې جار سه لاړ د مرغلرو
په څه تار يې آوېخته کړ يکسان شعر

بل په شعر کي هم سيال د خوشحال نسته
که څه درشت دئ دا د ده سخندان شعر

که څوک بحر مواج وايي ورته ښايي
په دېوان کي ې مونده سي هر شان شعر

هيڅ تر شعر د رحمان به ډېر کم نه وي
و منصف ته د ختګ خوشحال خان شعر

لکه شعر دئ د ده په پښتونخوا کي
بل به کم وي په دا وخت د افغان شعر

بيا رنګين شعر بيان عبدالقادر کړ
د اشرف دئ هم تر ده نه سوزان شعر

پس له دويه موشګاف "عبدالحميد" دئ
چي يې ووې ښه نازک نکته دان شعر

د ميرزا شعر به جوړ و ولي دربغه
په وحشي الفاظو ده کړه ويران شعر

دمشهورو شاعرانو حال مي ووې
نه و ما وته د نورو عيان شعر

چي انصاف زه "پيرمحمد" کړم لافي نه کړم
په همعصرو کي مي خوښ دئ د ځان شعر

دې مبتکر او نازک خياله شاعر د پښتو په شعر کي د رباعي، مخمس، ترجيع، مسدس، څخه علاوه د خپلي لوړي قريحې او نازک خيال په زور معشر، مربع او داسي نورو کي د شاعرئ حق ادا کړی او د مضمون په لحاظ د ده شعر په اخلاقي، عشقي، تصوفي، مدح او رثا او داسي نورو باندي وېشل کېږي، او تر پښتو علاوه يې په عربي او فارسي کي هم شعر ويلی دئ، چي د ده پر لوی علم او حاوي ادب باندي دلالت کوي.

پيرمحمد پخپل سبک کي لومړی استاد او لکه چي د دې کتاب په مقدمه کي د ده د سبک مزايا او خواص ذکر سوه، د شعر سبک يې ډېر خوږ او ممتاز دئ، او دی حق لري چي په معاصرينو

کي خپل شعر غوره او خوښ کړي.

د پیرمحمد دېوان (۵۰۰۰) بیتونو ته رسېږي او په (۱۱۹٦هـ) کي يې دی له ليکلو څخه فارغ سوی دئ، لکه چي وايي :

زر ســـل شـــپـــږ نـــوي کـــلـــونـــه　　د هـــجـــرت تـــېـــر ســـوي وونـــه
مـــا انـــشـــا د عـــشـــق دېـــوان کـــړ　　پـــه پـــښـــتـــو مـــي ښـــه بـــيـــان کـــړ
پـــه دې طـــمـــع چـــي يـــادګـــار ســـي　　بـــيـــا مـــنـــشـــور پـــه هـــر ديـــار ســـي

د پیرمحمد استادي او لوړ ادبي مقام تر ده وروسته نورو شاعرانو هم منلی دئ، لکه :

د اخوند ملا پیرمحمد نظم که واورې
هر ګفـــــــتار يې دئ په مـــــثل د بلبل

(مرزا حنان کندهاری)

پیرمحمد کاکړ په شعر کي نامدار و
یووړ قـــــبر لره ده ارمــــان د شــــعر

(شمس الدين کاکړ)

دغه دئ اوس موږ د نمونې پر ډول د ده د دېوانه څخه څو نظمونه خوښوو :

غزل

شـنـه خـالـونـه چـي د پـاسـه پـر جـبـيـن ږدې　　دا ځـمـا پـر زړه داغـونـه آتـشـيـن ږدې
د عـشـق اور مـي ويـلـوي د زړګـي شـمـع　　بـېـهـوده مـي پـر مـوم نـقـش د نـګـيـن ږدې
شـيـن تـوتـي دي کـړ مـحـروم لـه شـکـرلـبـو　　و مـګـس تـه څـو پـيـالـه د انـګـبـيـن ږدې
مـا دي خـيـال لـره فـرش کـړي تـور لـېـمـه دي　　تـه بـې نـيـازه قـدم ولـي پـر زمـيـن ږدې
اوس نـقـاب لـه مـخـه واخـلـه پـه خـنـدا سـه　　تر څـو غـم مـي پـر خـسـتـه خـاطـر حـزيـن ږدې
پـه شـپـه حـال د مـهـجـورانـو پـه يـاد راوړه　　پـه راحـت چـي سـر لـه نـازه پـر بـالـيـن ږدې

آزرده به دي له جوره "پیرمحمد" سي
چي اغـــــيار سره بنا د آن و اين ږدې

ما له یاره سپینه خوله په خندا غوښته — دې له نازه د غوټۍ په دود ونغښته
حال د زړه به مي مدام ورته تحریر کړ — که دلبر نه وای خبر له دې خواهښته
محبوبا پر بستر واوښته له خوبه — که هوسۍ وه د بهار پر ګلو رغښته
کښت د عشق مي سو زرغون په خراب دل کي — په هیڅ وخت یې نه خلاصیږم له کاهښته
رب دي نه کړي چي جمال به یې زه هیر کړم — که تر سر لاندي مي کښېږدي د ګور خښته
سپین مړوند د دلربا که مي سر وپرد سي — سر به هسک نه کړم د وصل له بالښته

و هر چا ته چي حجاب خپله هســـــتي سوه
پیدا مه وای "پیرمحمد" د چا له پښته

فراق په ما خوري د ځګر ویني — ښه حال مي نسته الله مي ویني
عیش د دنیا مي غمونو تریخ کړ — راپوري اور دي جامي رنګیني
زړه مي غمزو د صنم چور چور کړه — سینه مي سوځي په اور د میني
فلك له ما نه نیازمن جدا کړ — ظالم مي پرې کړې د زړګي سپیني
باران د اوښکو مي پر وریږي — تر خاورو لاندي دي مه جبیني
ما به دېر نه و نیازمن ژړلي — که د بې نیازو تندی وای وریني
د خزان باد کړې غبار آلودي — د ښکلیو زلفي وې عنبریني
دریغ نن څه سوې هغه سرې شونډې — چي وې تر شهدو راته شېریني

سراغ له چا زه "پیرمحمد" نه سم
چـــــرته به غـــواړم اوس نازنیني

ناز د خوبانو پر لېمه وړ سي — چي څوك یې نه وړي په حق به پړ سي
پر سجده ژاړه و خپل حبیب ته — څو دي په اوښو مځکه چکړ سي
اور چي د میني په لمبو بل وي — په واړه څاڅکي به کله مړ سي
رتبه که غواړې فروتني کړه — چي پورته خېژي آخر به ځوړ سي
غماز که بولم چي سپی دي څه سو؟ — پخپل نامه خو هر شی نومړ سي
آهسته درومه د سحر باده — د یار ګیسو به په خاورو خړ سي

زه "پیرمحمد" یې د غم آشنا کړم
زیبا نګار دي له بلا زغړ سي
رباعیات

جفا د یار کړم خاطر ناښاده
زهره مې چوي له آه فریاده
روح مې تازه کړه په بوی د زلفو
د خدای دپاره د صبا باده

عزم د سیل ځما جانان کا
میل پر لوري د ګلستان کا
که سره لبان په خندا وسپړي
چاك به له غمه غنچه ګریبان کا

خزان خالي کړې د ګلو ښاخه
غم د بلبل کړه سینه سوراخه
خوبان لحد ته له تا لېږدي
ودان خو مه وای د دنیا کاخه

چهره د ګل سوه شمع افروزه
بلبل چغار کا له درده سوزه
چې په موسم دي خوبان هوس کا
تر هوا جار سم ستا نوروزه

پیدا تنها یم زه لکه شمع
عرض پر فنا یم زه لکه شمع
اوښي مې څاڅي په شپه له سوزه
لوند سر تر پا یم زه لکه شمع

پر کوڅه تېر سه د یار شماله
کیسه بیان کړه ځما له حاله
که درته وایي اوس حال یې څه دئ
وایه بلبل دئ بې پر و باله

زه په خاطر کې د عشق څراغ لرم
مدام په کښلیو پسې سراغ لرم
فراق مې زړه په داغونو ونیو
جوړ په سینه کې د ګلو باغ لرم

د صبا باده سراغ د تللیو !
یو ځل خو راوړه تر کام و کلیو
"پیرمحمد" پټ کړ د آه دودونو
په اور کې وسو فراق د کښلیو

معشر

بېلتانه دي کړم سر توره پر لمبو يې کړم نسکوره
زړه مې سوځي لور له لوره هيڅوك نه لرم غمخوره
آه د خلکو له پېغوره تر خوله نه سم کښېنای په زوره
راسه نن د زړونو جوړه يو ځل بيا ځما تر کوره

بې له تا مي اوښي ګوره
پر مخ درومي لاري لاري

فلك تل جور و جفا کړي کله مهر يا وفا کړي
بېګانه سره آشنا کړي بيا هم دوی ځله جدا کړي
هر يو بېل په واويلا کړي په ډېر غم يې مبتلا کړي
ولې چاري چې په ما کړي هغه کله په نور چا کړي

نن پر حال ځما ژړا کړي
چې مي ويني بوري وراري

مسدس

هجران انبار کړه پر ما غمونه ضعيف نحيف سوم په تن زبونه
اور مي بيا بل سو د زړه په خونه ګهي ژړا کړم، ګهي آهونه
اوښي مي څاڅي له ځګرخونه رنځ مي زياتېږي له دې تاخونه

پتڼ چې مينه پر دې څراغ کا آخر سينه به وربانديې داغ کا
زړه دي له کښليو عاقل فراغ کا فراق را درومي فتور به چاغ کا
ځای د محنت به د دنيا باغ کا دا مرګ خزان دئ، خوبان ګلونه

مربع

زړه مـي نـادان و د مـيـنـي غـل سـو   فـراق يـې اورو و رابـانـدي بـل سـو
راحـت مـي واړه پـه غـم بـدل سـو   اوښي سېلاب دي صورت مي سل سو

پـه بـاغ كـي شـخـول دئ بـيـا د بـلـبـلـو   ثـنـا صـفـت كـا د تـازه ګـلـو
رضـا دي كـښـېـږدي آخـر پـه سـولـو   چـي بـانـدي جـوړ، د بـېـلـتـانـه چـل سـو

مخمس

بـېـلـتـانـه پـه سـرو لـمـبـو يـم كـړولـى   مـدام ژيـړه ګـونـه ګـرزم نـښـتـېـځـلـى
شـېـريـن خـوب مـي لـه چـشـمـانـو دئ وتـلـى   تـر مـژګـانـو مـي خـونـاب دئ اورېـدلـى

د غم سېل له مخه يووړم لكه خلى

يـار آشـتـي راسـره نـه كـړي پـه جـنـګ راغـى   بيا مي قتل و ته ځير شوخ و شنګ راغى
خـراب زړه مـي لـه دې غـمـه پـه تـنـګ راغـى   ګويا تنګ له خپله غمه پتنګ راغى

اوس به درومي دل سوخته سينه داغلى

تبصره :

له معشر او مربع او مسدس او مخمس څخه د نمونې په ډول دوه دوه بندونه را اخيستل سوي دي، په اصل ديوان كي اوړده دي، دا ټوله نمونې له قلمي نسخې څخه غوره سوي دي.

ابراهیم خان

ابراهیم د نصرالله خان زوی په قوم کاکړ، د اعلیحضرت احمدشاه بابا په عصر کي زیږېدلی او تر (۱۲۰۳هـ) پوري ژوندی و، ابراهیم د خپل عصر د مشهور شاعر ملا پیرمحمد شاګرد او عقیدتمن و، او له هغه نامتو ادیب څخه یې ادبي علوم کسب کړي او د پښتو ژبي ښه شاعر و، وایي چي ابراهیم هم د عشق په لمبو سوی، او یو د لېونتوب حال پر راغلی و، په پسرلي به د کندهار په ښو کي ګرځېدی او خپل خواږه اشعار به یې په ارمان په خواږه ږغ ویله، ابراهیم خان د خپل استاد دېوانونه مکرر لیکلي او خوشخط سړی و، د ابراهیم خان کاکړ اشعار ډېر دي، ځیني بدلي هم لري، خو اوس زموږ څخه د ده د کلام نمونې لږ دي، فقط دغه څو بیتونه او رباعي خپلو ښاغلو ویونکو ته وړاندي کوو :

د خپل استاد مدح

ځما استاد ملا پیرمحمد و چي پر لار د پاك احد و
دی ملا په هسي شان و چي عالم ورته حیران و
سروکار یې و له درسه تل مدام د خدای له ترسه
په رسول چي وو راغلي هغه ټول وه ده منلي
یو ولاړ پر شریعت و بل قانع په مصیبت و
خصلتونه چي د ده وه په همزولوکي یې نه وه
مراتب یې همره ډېر دي تر حساب تر شماره تېر دي
که همه واړه تمام کړم پرې ملال به خاص و عام کړم
بعضي بعضي مي ویلي و عالم ته مي ستایلي

حاصل دا چي ښه سړی و
ښه سړی و ښه شړی و

رباعيات

په زړه مې اور دئ ستا له اوربله
پاته مې کور دئ ځم له اوربله
په درست جهان به اورونه بل کړم
لولم به ساندي کړم به کور بله

د بڼ بلبل وم، بندي په ښار سوم
نن په سيالانو بې اعتبار سوم
دونې مې بس ده چې تل په وياړم
باري چې خاوري ستا د دربار سوم

په مخ ښايسته يې ښکلي ملوکي
پر شاوخوا دي د حسن کوکي
بلبلان ستايي، تا به ګلزارکي
توتي دي ستايي، په سرې مشوکي

ته خو زما ګل يې، زه بلبل ستا يم
په زرو ژبو، به دي تل ستايم
جانانه ستا يم، چې تل دي ستايم
زه خو تل ستا يم، نو تل دي ستايم[۱]

(۱)

۱- په لومړۍ او آخرنۍ رباعي کي د تجنيس صنعت دئ.

اخوند گدا

د اخوند صاحب نوم نه معلومېږي، خو په گدا مشهور دئ، په اشعارو کي هم تخلص گدا راوړي، او دی د خپل نوم په څېر یو فقیر او گوښه گیر سړی دئ، ډېر شهرت نه خوښوي.

گدا د مغولو تر زمانې وروسته د سدوزو په وخت کي تېر سوی دئ، ځکه چي د ده د یوه بیت څخه معلومېږي چي د مغلو د سلطنت کمبله د ده په حیات او یا د ده تر پیدا کېدو مخکي ټوله سوې وي، هغه بیت دا دئ :

چي له عدله له انصافه یې ځان وښکو
د اورنگ له کوره ځـــــکه سلطنت لاړ

گدا په خپلو اشعارو کي د پښتنو د یوه جنگ ذکر کړی دئ، او په دې جنگ کي یې د پښتنو د یو مشهور مشر قایم خان د مرگ تاریخ ښودلی دئ :

د تاریخ حساب یې (بلغ العلی) دئ
له دنیا په دا تاریخ بلند مـــــکان لاړ

بلغ العلی د ابجد په حساب (۱۱۷۲هـ) کېږي، چي په دې وخت کي د پښتنو د لویي پاچهۍ مېسس احمدشاه بابا لا ژوندی و، تر دې وخته د گدا حیات او ژوند یقیني دئ، زیاتي نو نه معلومېږي چي تر کومه پوري ژوندی و.

مذهب او لاس نیوه :

گدا یو سني مسلمان دئ چي نقشبندي میانگل شیخ سعادت خپل سلوکي مرشد بولي او وایي :

گدا شکر د خدای ځکه ډېر ډېر کاندي
چي مرید د میانگل شیخ سعادت دئ

علوم او تصنیف :

گدا یو عالم سړی و، له هره علمه یې څه نه څه برخه لرله، خصوصاً په دیني او مذهبي علومو کي یې خورا لاس درلود، گدا د نافع المسلمین په نوم یو اثر لري، دا کتاب په "اخون گدای" مشهور دئ او د پښتو په نظم په متوسط بحر کي لیکل سوی دئ، د شعر ډول یې مثنوي دئ، دا

کتاب تقریباً د ډېرو علومو مجموعه ده. عقاید، فقه، تفسیر، حدیث، تصوف او داسي د ځیني نورو علومو مسایل پکښې سته، او د پښتو په مذهبي او دیني کتابونو کي پوره اهمیت لري.
په دې کتاب کي ځای په ځای یو نیم غزل هم پیدا کېږي او د هر غزل په آخر کي د ګدا تخلص هم وي. دا غزل یې د دې کتاب سره څه مناسبت نه لري. داسي معلومېږي چي ګدا صاحب د غزلو یو مستقل دېوان هم لري، او دا غزلي له هغه ځایه چا رانقل کړیدي.

اشعار او افکار :

د ګدا د یو څو غزلو څخه چي په نافع المسلمین کي راغلي دي معلومېږي، چي په متوسطه طبع کي ښکلی شاعر دئ، شعر یې یو مخصوص رنګ او خوند لري، کلام یې عشقي او صوفیانه دئ، د ده په کلام کي د سوز او ګداز اثر معلومېږي، وېناوي یې د تخیل او نزاکته خالي نه دي، تخیل یې ساده مګر حقیقت ته نژدې او ډېر مقبول دئ، لکه دا :

د سحر چرګه خوږ شې په کومي — چي تا ناري کړې دلبر مي درومي
یو مي دلبر ځي بل را نه زړه وړي — زړه مي په دا وړي چي دلبر نومي

چي په زړه کي دي د ښکلو مینه وینه — ګډي وډي دغه اوښي ویني وینه
چي عاشق د معشوقې په غم غمجن شي — معشوقه یې هم په غم غمګین وینه

ګدا د شعر ډېر انواع ویلي دي، په دې کتاب کي یې ځای ځای غزل، رباعي، مثنوي، ترجیع بند، قصیده او داسي نور پیدا کېږي، ګدا بعضي ډېري موزوني او دلچسپي قافیې هم لري. د ده په شعر کي ظاهراً د بل چا د کلام رنګ نه معلومېږي، دومره سړی ګمان کولای سي چي د شعر طرز، او سبك یې"رحمان بابا" ته نژدې دئ.
ګدا پخپله هم لکه چي په دې فیصله خوښ وي او ځان د رحمان بابا قایم مقام ګڼي، او داسي وایي :

زه ګدای یې په خپل ځای باندي قایم کړم
له جهانه چي شاعر عبدالرحمان لاړ

د ګدا په کلام کي ځیني بدیعي محاسن هم پیدا کېږي، مثلاً په یوه بیت کي یې خپل تخیل په ډېر اعلی صورت سره راوستی دئ، په دې صنعت باندي د "حسن المقتطع" اطلاق کېږي، لکه دا :

ما وې ستا د در ګدا یم هېر مه نه کړې
شا وې کله هر ګدا دئ ځما یاد

په دې لاندیني بیت کې ګدا د یار د تورو زلفو او سپین مخ تشبیه په څه ښه صورت سره کړېده، په دې کې یې دا کمال کړی دئ، چې په هغه شي چې دی شپه او ورځ لګیا دئ او سر او کار یې هم د هغه سره دئ د یار د زلفو او د سپین مخ تصویر یې کښلی دئ، لکه چې وایي :

زلفي دي پرتې د شاه پر مخ باندي ګـدایه
پاس به سپین ورق د کتاب توري جلوه کا

د ګدا یو څو شعرونه :

اوښـکـي ویـنـي شـي د مـیـنـي لـه دولـتـه — سـتـرګـي سـپـیـنـي شـي د مـیـنـي لـه دولـتـه
پـه خـونـاب سـپـیـنـي جـامـې د عـاشـقـانـو — سـرې رنـګـیـنـي شـي د مـیـنـي لـه دولـتـه

نــن و مــا وتــه د مــیــنــي بــلا راغــلــه — لــکــه رعــد د آســمــان پــه تــنــا راغــلــه
د جــهــان بــلا هــمــه ســره یــو ځــای شــوې — پــه بــانــه د عــاشــقــۍ پــه ګــدا راغــلــه

بــلاوي ډېــري مــیــنــه یــې کــور دئ — د مــیــنــي کــور کــي د بــلا شــور دئ
جــنــت یــې نــښــه د یــار وصــال دئ — دوزخ یــې نــښــه د هــجــران اور دئ

د دلــبــرو د رخــســار پــه اور یــم ســوی — لــکــه تــوري زلــفــي تــور یــم تــور یــم ســوی
د نـاصـح پـه نـصـیـحـت مـي سـوی زیـاتـېږي — پـه یـو ګـل سـره تـازه شـوم سـکـور یـم سـوی
بـیـا مـي څـه د بـېـلـتـانـه پـه لـمـبـه سـیـزې — سـتـا د غـم پـه لـمـبـه پـروت نـسـکـور یـم سـوی
سـتـا دیـدن لـکـه بـاران رابـانـدي بـنـد شـو — پـه صـورت شـوم وچ ګـیـاه سـمـسـور یـم سـوی

زه "ګدا" کله په سوو باندي راضي یم
شـــمع مخ دئ پروانه په اور یم سوی

که ملک یا شاه جهان شي ځما څه
که ملک د هندوستان شي ځما څه

که په نور یې تمامي جهان روښان دئ
چې تیاره ځما د ځان شي ځما څه

چې ځما مشکل آسان ورباندي نه شو
که پادشاه د درست جهان شي ځما څه

چې دي فیض او کرم نه رسېږي ما ته
که دي فیض لکه باران شي ځما څه

چې په ما باندي دي مهر کرم نشته
که په نورو بې پایان شي ځما څه

چې غنچه پرې د مراد پرانتې نه شوه
که نسیم دي په ښه شان شي ځما څه

چې یې ګل ستا د چمن په سر کي نشته
که "ګدا" د ګل باغوان شي ځـــــما څه

ځما زړه هسي محزون دئ ستا په غم
درست پاره پاره ډ ډون دئ ستا په غم

غم دي هسي ځای ځما په زړه کي وکړ
چې بل غم ترېنه بېرون دئ ستا په غم

ناخبر عالم مي شیخ مشایخ بولي
ما سر ایښی په زنګون دئ ستا په غم

نه یوازي زه محزون یم ستا په غم کي
چې محزون تمام پښتون دئ ستا په غم

اوښو رنګ واخیست د وینو له تاثیره
په خوراك مي جګرخون دئ ستا په غم

په راتلو د هر سبا مي غم زیاتېږي
چې مي تن لکه پرون دئ ستا په غم

پاس د مځکي پر سر نیل د اوښو درومي
آسمان ژاړي سرنګون دئ ستا په غم

معلومېږي چې له غمه سړی نه مري
په دا هسي رنګ ژوندون دئ ستا په غم

ملا دي ماته د وګړي په بېلتون کړه
الف قد د هر چا نون دئ ستا په غم

واړه ننګ د پښتانه دئ "ګدا" نه ځي
حال یې ورځ په ورځ زبون دئ ستا په غم

﴿۹۰﴾

برهان خان

برهان خان د پښتو له شاعرانو څخه د دوهمي ډلي په لومړي پوړ کي ګڼل کېږي، د ده نور د ژوندون وقایع نه دي ښکاره، فقط دومره څرګندېږي چې برهان خان د پېښور له خوا و او د احمدشاه بابا معاصر دئ.

په (۱۱۷٤هـ) کال چي اعليحضرت احمدشاه بابا د پاني پت پر ډګر مرېټانو ته تاريخي ماته ورکړه، داسي ښکارېږي چي زموږ دغه شاعر هم د غازيانو په ډله کي و، برهان خان د دې تاريخي جګړې، او د پښتنو د لوی بري کيسه نظم کړېده.

له دې شمېره چي برهان خان د اعليحضرت احمدشاه بابا معاصر و، موږ دا اټکل کولای سو، چي دی پسله (۱۱۰۰هـ) زوکړی او تر (۱۱۷٤هـ) يې هم ژوندون يقيني دئ.

د برهان خان اشعار د خلکو په خولو کي شهرت هم لري، فرانسوی مستشرق ډار مستېټر هم د سرحد په ايبټ آباد کي د ده بدلي ميندلي او نقل کړي دي، دا محقق وايي چي برهان خان د نادر زوی او يو ځلمی و، چي د سرحد د هزاره په علاقه کي اوسېدی[۱].

اشعار:

برهان خان ملي شاعر دئ، په ملي لهجه او وزن شعر وايي، د ده اشعار سپېڅلی ملي رنګ لري، او سبك يې خوږ او ساده دئ.

داسي ښکارېږي چي زموږ ملي شاعر يو حماسي اديب دئ، ډېر ځله دی د خپل شعر په دنيا کي لکه يو بريالی پښتون د جګړو او سرو تورو په ميدانو کي ګرځي، او د پښتنو حماسي روح ژوندی کوي.

برهان خان پخپله يوه بدله کي د پاني پت د تاريخي جنګ او د پښتنو د بري ټوله وقايع په داسي خوږه ژبه چي حماست او د پښتنو په خټه اخښلی غيرت او شهامت ښه ځني اوځارېږي بيان کړی دئ، په دې بدله کي ملي شاعر د احمدشاه بابا هغه حماسي او ملي افکار، چي د دغه جنګ سبب سوي دي هم ښيي، چي احمدشاه بابا د ملي ننګي له پاره په دې جنګ اقدام کړی و، ده غوښته چي د پښتنو ننګ او ناموس د پښتنو د زړې امپراتورۍ په مملکتو کي بيا خوندي سي. ډار مستېټر ليکي چي برهان خان د خوصا خان او افضل خان خټك جګړه، او د آدم خان او درخانۍ کيسه هم نظم کړې ده.

لاندي بيتونه د پاني پت د کيسې لومړۍ برخه ده، وګورئ چي برهان خان په څه حماسي او د غيرته ډکه لهجه خپله کيسه شروع کوي؟ او څنګه د پښتنو د توريالي شهنشاه د مېړاني احساسات څرګندوي! خصوصاً په دريم بيت کي د پښتنو د پسيکولوژي لب لباب څنګه راښيي.

۱- د پښتونخوا د شعر هار او بهار د پاريس طبع ۱۸۸۸ع.

د کلام نمونه

احمدشاه بابا په جارو وویله — د غزا په نیت ځمه له کابله
پښتنې مغولي لاندي کړې کفارو — دا خبره مي په زړه وګرزېدله
یا به ننګ د پښتانه بیرته په ځای کړم — یا به بایلم ککرئ پرې باندي خپله
امیران وزیران واړه تري چاپېر وو — د غزا په مهم خوښ شوه یو تر بله
یو دېرش ورځې یې نېټه په منځ کي یښوه — په ړومبۍ ورځ پیش خانه یې وویستله
چي دېرشمه ورځ پوره شوه پادشاه سور شو — په ډېرو اوښو یې خزانه ولېږېدله
د پادشاه درې لکه لښکر همه سوار وو — د هندوستان په لاري تله واړه خوشدله
پادشاه څو ورځې دېره په پېښور شو — د اخون[١] په زیارت پروت دعا یې غوښتله

(١)

پادشاه پرېووت په مانجه یې میشته کړله — د اټك په سیند یې دوه پوله تیار کړل
د روتاس کوټ یې بې جنګه واخیستله — هر سپاهي یې له برېڅو نه کم نه و[٢]

(٢)

١-مطلب اخوند درویزه دئ.

٢- د فتح خان برېڅ او د ده ملګري په پښتنو کي په شجاعت مشهور دي.

احـمـدشـاه پـادشـاه غـازي او هـم سـخـي و
تـول جـثـه يـې لـكـه شـمـع بـلـېـدلـه

د بـاهـو نـه لـكـه پـوځ وريـسـې راغـى[1]
شـپـه او روځ يـې خـالـي نـه وه لـه مـزلـه

بـاهـو وويـل پـښـتـون ځـمـا د ځـواب نـه دئ
ده پـه زړه كـي لـويـي ډېـره تـېـرېـدلـه

مخامخ شو جنګ يې جوړ كړ په ميدان كي
دو روخـه يـې تـوپـخـانـه وچـلـولـه

سمند خان مړمن خان دواړه شهيدان شول
احـمـدشـاه د زړګـي سـتـن ونـړېـدلـه

اوه ورځـي وه تـيـاره بـيـا رڼـايـي شـوه
د بـاهـو تـنـه پـر مـځـكـه لـغـړېـدلـه

مـرېـټـې پـه لـور د غـم نـاري سـوري شـوي
پـښـتـانـه تـوره يـې هـالـه ومـنـلـه

(۱)

پادشاه جنګ وګټه هر څوك پرې خوشحال شو
بيا "برهـان" يې مـدام سـتايي له غـزله

۱- باهو لكه چي د مرېټو سردار و.

جان محمد

جان محمد د پېښور او ننګرهار د خوا د پښتو شاعرانو د اوسطي ډلي وروستنی سړی دئ، چي د احمدشاه بابا په دوره کي ژوندی و او د (۱۱۵۰هـ) کال په حدودو کي يې حيات درلود.

د جان محمد ديني اشعار ډېر دي، يو کتاب يې "نورنامه" مطبوع پاته دئ داسي ښکارېږي چي د ده طبعه په پښتو کي مقتدره وه، جان محمد د خپل عصر عالم و، په سيرت نبوي کي يې ښه معلومات درلوده، د ده اشعار هم دغسي ديني او اخلاقي رنګ لري.

د جان محمد ډېر اشعار موږ ته نه دي رارسېدلي، د ده د شعر دېوان هم چا نه دئ ليدلی له عشقي اشعارو څخه يې فقط دا يوه بدله موږ موندلې ده، چي لاندي يې ليکو :

بد لښکر د بېلتانه راته ولاړ شو ــ پر دغه ځما د زړه ښهر ويجاړ شو
د وصال له ډېره قدره دي خبر کړم ــ چي مي زړه ستا پر بېلتون باندي لتاړ شو
د وصال بهار مي تويه شو پر ځمکه ــ چي راپېښ د جدايۍ تود اهاړ شو
هيڅ اخلاص مي بې لباسه ترې بيا نه موند ــ يار مي تښک د بنګالې او يا کراړ شو
چي مي تل د زړګي غوښي خوري عالمه ــ د خپل يار بېلتون همېش راته ولاړ شو

د بېلتون په سخر دي ولي ويشت اشنايه
"جان محمد" چي سينه ما ته له تا لاړ شو[1]

۱- د اخوند درويزه له مخزنه نقل چي په (۱۱۷۶هـ) په ملتان کي ليکل سوی دئ.

﴿۹۲﴾

عبدالکریم کاکړ

د کندهار له علماوو څخه و، چې په مشرقي علومو او فقه او اخلاقو کې یې ښه لاس درلود او د پښتو ژبې په اوسطه درجه شاعرانو کې و.

عبدالکریم اخندزاده په علمي کورنۍ کې روزلی سوی، او عالمانه ژوندون یې درلود، په (۱۱۵۱هـ) کال هغه وخت چې افشار نادر شاه پر کندهار حمله کوله، زېږېدلی او په (۱۲۳۵هـ) د څلور اتیا کالو په عمر په کندهار کې وفات سوی دئ.

د عبدالکریم اخندزاده یو پښتو منظوم کتاب "زین العلم" د عربي "عین العلم" ترجمه ده چې قلمي نسخې یې ښځې لږ میندلي کېږي، دا کتاب ده په (۱۲۳٤ هـ) منظوم کړی دئ.

عبدالکریم اخندزاده بې له دغه کتابه نوري بدلي هم په پښتو لري، لکه چې حاجي عبدالله پوپلزی د ده د بدلو په خصوص داسې وایي :

د عبدالکریم غـزل مي اروېدلی
زړه له ښخه پرېکوي لکه خـنجر

د دې مرحوم شاعر فقط دغه څو بیتونه موږ ته را رسېدلي دي، چې لاندي یې لیکو :

اخلاق

د ښه خوی ګټه ده ډېره ‌ ‌ ‌ له ګڼلو تر اند تېره
هغه څوك چې اخلاقي وي ‌ ‌ ‌ د هغه نوم به باقي وي
که د چا اخلاق ښه نه وي ‌ ‌ ‌ د هغه به ژوند ښه نه وي
د اسلام خو ښه اخلاق دي ‌ ‌ ‌ چې په درست اديانو طاق دي
د اسلام دين دئ راغلى ‌ ‌ ‌ پيغمبر دئ پاڅېدلى
چې پوره کې ښه اخلاق ‌ ‌ ‌ او پر ځاى کې دا ميثاق
چې "انى بعثت" وروره ‌ ‌ ‌ "لاتمم" هم ګوره :
ښه اخلاق که نه وي ياره ‌ ‌ ‌ نو به دين وي ډېر بېکاره
نه حاجت به د دين وينه ‌ ‌ ‌ نه به څوك اسلام غواړينه
نه به وحي نه انزال وي ‌ ‌ ‌ نه به فقه نه کمال وي
که علوم دي که حکمت ‌ ‌ ‌ ټول به شي بې منفعت
د اخلاقو تکميل دين دئ ‌ ‌ ‌ هر ښه خوی پوره آئين کړي
په خويو انسان انسان دئ ‌ ‌ ‌ که نه دى خو تش حيوان دئ
مكارم انسانيت دئ ‌ ‌ ‌ رذائل حيوانيت دئ
زه خو غواړمه پښتونه ‌ ‌ ‌ چې بيان کړم ښه خويونه

په ښی غوږ يې ته ونغوره
په بد خوی مي زړه مه توره

﴿۹۳﴾

الپوري حافظ

حافظ د پښتو يو مشهور شاعر دئ، چي نوم يې معظم و[1]، دی د الپوری د کلي دئ، چي د سوات د غرو د کاڼا غرپند درې څخه يو وړوکی کلی دی[2] دا دره د بنير قطب پلو، او د سوات لمر خاته خوا ته پرته ده.

داسي ښکاره کېږي چي حافظ د اعليحضرت احمدشاه بابا معاصر او وروسته د اعليحضرت تېمورشاه په عصر کي هم ژوندی و، ځکه چي ده پخپل دېوان کي د تېمورشاه نوم ذکر کړی دئ، نو د حافظ د ژوندون دوره موږ تر (۱۱۵۰هـ) وروسته ټاکلای سو، حافظ د خپلي زوړتيا منی هم ليدلی، او تر سپين بږيرتوبه لا ژوندی و، لکه چي پخپله وايي :

برګ مېوه مي توی شوه د پيری خزان لغړ کړم
تېر لکه برېښنا شوې د ځــــواني اردي بهشته

دېوان :

د حافظ دېوان مرتب او مردف سته، چي لومړی پلا په (۱۳۵۲هـ) د کاکا صاحب له زيارته نشر سو، وروسته بيا دوهمه پلا اصلي نسخه چي پخپله د حافظ په خط وه، د کاڼاغربند د حاکم معين الدين خان په ذريعه پيدا او صحيحه چاپ سوه.

د ده شاعري او افکار :

حافظ په متوسطه ډله کي اول نمبر شاعر دئ، کلام يې موزون او دلچسپ دئ، د ده اوږده بحرونه ډېر خوښ دي، نو ځکه د دېوان زياته برخه يې په اوږدو بحرونو کي ويلې ده، مګر کمال يې دا دئ چي دا اوږده بحرونه يې خوندور او موزون راوستي دي.

حافظ صاحب کله په صريحه لهجه، او ښکاره ژبه لګيا کېږي، او کله کنايو او استعارو

۱-سوال د معظم که په درګاه د رب قبلېږي

۲-ته چي په غربند کي شناخت قيمت غواړې حافظه
بوی د مښکو غواړې د درب ګرو په دوکان کي

ته ټوپ وهي، د ده د کلام زياته برخه پند او نصيحت دئ او ځيني برخي يې عشقي او سلوکي هم دي او په دواړو خواوو کي پوره دسترس لري. حافظ صاحب په عواموکي هم ډېر مقبوليت لري د وعظ خبري يې ډېري خوږې او رقت آوري دي او په زړونوکي يو خاص اثر اچوي په ادبي لحاظ هم د ده شعر ډېر محاسن او مزايا لري، ښه تخيل، استعارات، تشبيهات پکښې پيدا کيږي، په دې لاندي بيت کي يې د يار په شونډوکي متضاد صفتونه جمع کړي او د طباق صنعت يې راوړی دئ :

په سرو شونډوکي يې اور دئ هم اوبه دي
دواړه زيست کا په يو ځای کي بې جداله

حافظ د يار د کله کله رنجش څه ښه تسلی ناك مثال راوړی :

يار چي نرم خوږ وي که لږ تريوکا جبين څه شو
وايي اطبا نافع دارو اسکنجبين ته

حافظ پر منصور تنقيد کوي او وايي د دلبر ستايل په پټه ښه دي، خزانې خلك په پټوکي سنجوي، داسي نه چي پر ميدان ودرېږي او نارې وهي، نو سزا به يې هم دا وي لکه منصور :

مصنور سر ظاهروه وسولی ته وخوت
د خلا خبري کله په ملا شي
په خلوت په خاموشي کي دلبر ستايه
خزانه ښخول هر کله په غلا شي

د حافظ د شعر سلاست او رواني البته چي د دې لاندي بيتونو نه معلوملی سئ :

برگ ميوه مي توی شوه د پيری خزان لغړ کړم
تېر لکه برېښنا شوې د ځوانی اردي بهشته
سود سودا هغه کا چي بازار له بها يوسي
ته چي دست خالي ځي په بازارکي وړيا څه شته

د حافظ د نورو آثارو په باب کي موږ ته معلومات نسته، صرف يو دېوان يې ليدل سوی دئ چي تر دوه درې زره بيتونو پوري رسېږي، دا دېوان د مضامينو په لحاظ پر پنځو برخو وېشل سوی دئ:

١. توحيد او رسالت
٢. حقيقي عشق
٣. د اهل سلوك نصيحت

۴. مجازي عشق

۵. نصيحت عامه.

موږ د هري برخي څخه لاندي يوه يوه نمونه راوړو :

توحيد او رسالت :

اول چـــــــــي احــــــــــديــــــــــت و خــود پــه خــود يــې ســلــطــنــت و
بــيــا خـــواهـــش د كـــثـــرت و نــور پــيــدا پــر نــېــك صــورت و

تر كلـــــــــياتو مقدم

بــيــا بــاهــر چــي هــغــه نــور شــو د عـــدم تـــر كـــومـــي دور شـــو
د مـــمـــكـــن مـــخ پـــه ظـــهـــور شـــو پـه شپږ ورځي ملك معمور شو

آسمانونه مځكي يم

الــــف اول لــــه كــــايــــنــــاتــــو نــور د پــاك نــبــي نــېــك ذاتــو
خــوش ســيــرتــه نــيــك صــفــات و لـــكـــه لـــمـــر وځـــلـــېـــده

انـــس و جـــن كـــه مـــلائـــك و د عـــدم پـــه شـــپـــه كـــي ورك و
لـــمـــر صـــادق وخـــوت رڼـــا شـــوه هـــر چـــا خـــپـــل وجـــود مـــونـــده

كه ته غمخور شې په دنيا عقبا ځما وروره مشكل به واړه كړي آسان مولا ځما وروره
خداى راستولى يې رحمت لطف عالمو لره بې ستا به څوك واوري فرياد ژړا ځما وروره
د جهنم لمبې له سلو كالو اوړي درومي بشر نگاه كړې له دغي بلا ځما وروره

حبيبه مه رټه "حافظ" له خپله پاكه دره
نشـته بغير له دې درگاه پنا ځما وروره

حقيقي عشق :

زړه مي ظلمت لاندي د هجران کړو بدن لا   مخ راته ښکاره کړه تر مهتابه روښن لا
ستا د حسن کوکي چي په پارس په روم شام دي   رام شو درته کل خوبان د مصر و مدين لا
څوک چي ګدايان شو ستا د حسن درويزه کا   خوار ګڼي شاهان د خراسان و ختن لا
در هله ښايست کړي چي بېرون شي له صدفه   ستا دندان ساطع دي اندرون په دهن لا
مخ که نموده کړې غم به ورك له غمزده کړې   خوار به آسوده کړې خوشه چين د خرمن لا
سم قامت مي خم کمان د دوست په مهجورئ شو   تاو شوم لکه ژی، په جنګ جدل د دښمن لا

ياد که د يار نه يې ته يې ياد لره "حافظه !"
شاه بيرته نه ګوري سپاهي تېز کړو توسن لا

د حيرت په شپه د حسن مشال غواړم   د عسرت په ورځ دولت د وصال غواړم
چي سبا يې نتيجه ورځ د اختر شي   نن مژده نېکه د ښکلي هلال غواړم
چي له يمنه يې ګدا سلطنت مومي   ميمون سيوری د هما په هر حال غواړم
هيڅ دمه مي په نيمګړي ديدن نه شي   ننداره د يار د مخ په کمال غواړم

زه نايب يم د مجنون په عاشقي کي
خليفه د قارون نه يم چي مال غواړم

نصيحت اهل سلوك ته :

چي په مخکي يې رهبر مجرب نه وي   که خود رو تر کړنګ لوېږي عجب نه وي
د طالب شهسوار به ورسي منزل ته   که په لاس د نابينا يې جلب نه وي
د اسلام د امامانو په لار درومه   و مقصود ته روبېرون له مذهب نه وي

يار چي د يار شغل کا په کار يې اغيار بلوسي   څوک چي ګل چيني کا په لمن به يې خار بلوسي
قلب د مومن ګوره ملقب په عرش الله دئ   زار د آزار جويو چي د زړه په بازار بلوسي

مجازي عشق :

هغه آشنا چي له ما تلللی دئ بیا را به نه شي
که درست جهان پر ننواتي کړم پخلا به نه شي
هغه توتي چي چغېده چغار اوس ولي نه کا
مرګي يې مهر پر خوله وواهه ګويا به نه شي
سپين کته باز مي په منګل ناست و ناڅاپه والوت
که درست جهان پسي پره کړمه پيدا به نه شي
په هره شپه پسي سبا قرين پيوست را درومي
په ما د هجر شپه رابره شوه سبا به نه شي
لعل و ګوهر ځما له لاسه په درياب کي توی شو
که درست سيندونه پسي وچ کړم په لاس را به نه شي
دا زه "حافظ" چي مرور له خپله ياره ګرزم
څوك چي سبق د عاشقۍ وايي ملا به نه شي

نصحيت د عامو خلکو :

چي اجتناب د غيرو چارو نه په ژوند ونه کړې
سفر دي ګران دئ د سفر په لار به بند ونه کړې
په ځکندن کي دي توبه رب ته قبوله نه ده
چي په حيات د ناروا ته سوګند ونه کړې
حلال حلال دي له حرامو ته پرهيز کړه مدام
لکه د اوښ غوندي په دواړو زامو شخوند ونه کړې
ته به د پاك نبي ښايسته دربار له څرنګ ورشې
چي يې له دې ځای د ياری د دوستی بند ونه کړې
خدای چي قاضي شي پاك رسول به شفاعت کوي ستا
په لوی دربار کي به په دا ژبه چلند ونه کړې

راغلې ستا په سترګو د دنيا د حرص لړې
نه وينې چي درومي د عقبا په لوري شخړې
تن که دي مشغول د باري خدای په طاعت نه شي
څه شو که ژوندی يې په معنا په صورت مړ يې
عمر دي کوتا دئ اميد لا ترې کوتاه تر کړه
ولي طناب اوږد په دا لنډ ميدان کي غځړې
تش به دي روان کا که تودې لرې د زرو
کوم يو دنيادار دنيا له ځانه سره وړې
خوی د چارپايانو کړې جته دي د سړي ده
شين بوټی چي وينې له ګړنګه پسي لغړې
پاتي له شاهانه محلونه حويلی شوې
پاتي له خوارانو د وښو لرګو جونګړې
مه غولېږه "حافظه" د دې دهر په يارانو
زهر به پکښې وي که شربت درکا د ګوړې

قاسم علي اپرېدی

قاسم علي په قوم اپرېدی د برهان خان زوی د رستم خان لمسی او د نېکنام خان کړوسی و، چي د نېکنام خان پلار الف خان آدم خېل و، او په آخورکلي کي سنړا ته نژدې اوسېدی، الف خان وروسته دپښتنو بريالیو سره چي پر هند يې حکومت کاوه تللی او هلته يې د پښتنو مشرتوب درلود.

د قاسم علي پلار برهان خان په فرخ آباد کي اوسېدی او په (۱۱۹۲هـ((۱۷) د درېيمي خور وفات سو، په دغه وخت کي قاسم علي د (۹) کالو و، نو د قاسم علي د زوکړي کال له دغه حسابه (۱۱۸۳هـ) ګڼلای سو[۱].

قاسم علي خپل سوانح پخپلو اشعارو کي په لوړ تفصيل راوړي، او پخپله وايي چي زه په هند کي زوکړی يم[۲].

مستشرق راورټي ليکي چي د قاسم علي پښتو او عربي او تورکي، پاړسو، هندي او لږ څه انګرېزي زده وه[۳]. مګر د ده له خپله يوه بيته هم دا ښکارېږي چي په هندي او عربي او پاړسو او پښتو پوهېدی.

قاسم علي په هند کي يو ښه پښتون سړی و، دی پخپلو ملي شئوناتو قايل او د پښتنو د حکومت پر زوال په هند کي افسوس کوي، لکه چي وايي :

د انګرېز تنبور ترم دلته غږېږي
نصارا شوه حاکــــــمان فرخ آباد
حکومت د پښتانه له سره لاړی
وارخــــطا کــــړ نوابان فــــرخ آباد

راورټي پخپل پښتو ګرامر کي ليکي، چي قاسم علي د انګرېزانو د هند په لومړيو فتوحاتو

۱-د قاسم علي قلمي دېوان.

۲-زه پيدا په هندوستان پښتو مي څه زده؟

۳- د پښتو ګرامر مقدمه ٤٦ مخ.

کي ژوندی و، او په دې مناسبت يې يوه بدله ويلې ده، چې ځيني بيتونه يې دا دي[1]:

اوس په هند چې خدای پيدا کړه فرنګي — دا فرقه د نصاراو ده جنګي
نصارا په هندوستان حکومت کاندي — چرته لاړ هغه ځوانان شمشېر جنګي
بقالان وه سپاهي په هندوستان شوه — دروېزه کاندي اشراف چونګي چونګي
حيف در حيف دئ چې حرمت د اشراف نشته — په اسلام هسي راغلې ده تنګي
"احمدشاه دراني" نشته دئ يارانو — چې پر سر کاندي افسر حبشي زنګي
"شاه عالم" د قناعت په حجره کښېناست — که پيدا شي نور اولاد تېمور لنګي

له دغو بيتو څخه ښکاره ده، چې زموږ د شاعر د احمدشاهي دورې عظمت په ياد و، او د شاه عالم مغولي پر کښېنته والي يې افسوس کړی دئ.

د قاسم علي خان عمر تر (۱۲۳۱هـ) پوري يقيني دئ، وروسته نو نه ده ښکاره، چې کله او چيري وفات سوی دئ.

خو دې شاعر په ځلميتوب کي د پښتو ادب ته ښه خدمت کړی دئ.

د قاسم علي دېوان :

د قاسم علي يو قلمي دېوان موږ ليدلی دئ، چې دغه دېوان د ده په ژوند کي ليکل سوی او د لومړئ خور په غره ۱۲۳۱ = ۱۸۱٦ ع تمام سوی دئ. داسي ښکاري کېږي چې دغه نسخه د شاعر په تصرف کي وه، چې د ده مهر پر باندي دئ په دې ډول (قاسم علي خان افرېدی ۱۱۹۱) د قاسم علي دا دېوان تر (۵) زره بيته پوري رسېږي، غزليات، قصايد، رباعيات، چاربيتې او مخمس اشعار لري، چې پر زاړه کاغذ په نستعليق ليکلي سوي دي او دغه نسخه چې موږ ليدلې ده ډېره قيمتي ده او ښايي چې بله دغسي نسخه نه وي پاته.

د قاسم علي اشعار :

قاسم د پښتو شاعرانو په دوهمه ډله کي داخل او په پښتو يې ډېر اشعار پرېښي دي، چې عشقي او عرفاني او اخلاقي مضامين لري، د ده په کلام کي د تصوف رنګ هم سته او قاسم علي د فرخ آباد د غلام محمد نومي روحاني مخلص هم و، چې پخپلو اشعارو کي يې کله کله ستايي.

د قاسم علي اشعار په ځينو ځايو کي سکتې او ماتوالی لري، چې غالباً دغه دېوان د

۱- د مستر راورټي د ګرامر مقدمه ٤٦ مخ د کلکتې طبع.

لومړي ليکونکي نقص دئ، او ښايي چي لومړی ليکونکی يې په پښتو نه پوهېدی، نو ځکه په ځينو اشعارو کې نقص او ماتوالی ښکارېږي.

قاسم علي د بدلو په پای کي کله خپل نوم او کله افريدی راوړي، سره د دې چي دی له پښتونخوا څخه ليري په فرخ آباد او هند کي زوکړی او لوی سوی دئ، مګر اشعار يې ډېر کچه او بې خونده نه دي، بلکي د پښتونخوا د شعر زوړ خوند او پوخوالی لري او هغه اشعار چي ناپوه کاتب نه دي وران کړي، او پر خپل حال پاته دي، بد نه دي.

د قاسم علي له دېوانه دا هم ښکاره ده چي دې زموږ پردېس شاعر د پښتو پر ادب ښه احتواء درلوده او د پخوانو شاعرانو آثار او اشعار يې کتلي او ليدلي وه، لکه چي دی پخپله يوه بدله کي دمخني شاعران داسي يادوي :

تېر شو وخت د رحمان اوس دئ ځما[۱] — که دولت و، که خوشحال و، که ميرزا
مهرعلي، عبدالقادر که سکندر و — که اشرف، که ارزاني، مخلص شيدا
که نواب محبت خان، که کريم خان و — او که بل و کاظم خان معروف شيدا
الله داد او کريمداد که دروېزه وو — جان محمد او بل فاضل و په دنيا
که احمد دئ او لتاړ که مهرشاه دئ — همګي ځما د سترګو دي ضيا
د وحدت په باغ کي واړه دي ګلونه — زه د واړو شاعرانو خاک پا

(۱

اوس د قاسم علي له قلمي دېوانه يو څو نمونې را اخلو :

د اشعارو نمونه :

۱-په دې بيتو کي چي شاعران راغلي دي، له دغو څخه د نورو بيان زموږ په دې کتاب کي راغلی دئ، د مهرعلي، مخلص، کريم، الله داد، مهرشاه د کلام نمونې موږ نه دي ليدلي، په څلورم بيت کي لتا معنی نه لري، ښايي صحيح يې نثار وي.

بدله

درومـــي عـــمـــر ځـــمـــا هـــر دم لـــکـــه بـــاد
پـــوره نـــه شـــو لا مـــراد د زړه نـــاښـــاد

نندارچي چي يې د سپين مخ نه شوم يارانو
رايـــګـــان مـــي لاړ عـــبـــث عـــمـــر بـــربـــاد

مـــا ګـــڼـــلـــه بـــه د دهـــر څـــه بـــنـــيـــاد دئ
اوس مـعـلـومـه شـوه بې بېخـه بې بـنـياد

د دنـــيـــا پـــه چـــار بـــه هـــســـي وم غـــلـــطـــه
د عـقـبـی نـښـان بـه هـيـڅ نـه و را يـاد

پـه مـحـنـت بـرخـه د هـيـڅـا سـوا نـه شـوه
تـش غـمـونـه پـه خـاطـر کـي شـوه را زيـاد

کـه پـوره شـوې پـه مـحـنـت پـه مـشـقـت کـي
د شـيـريـن پـه بـېـلـتـون مـړ نـه و فـرهـاد

پـــه قـــدرت د حـــق تـــعـــالـــی د دم وهـــلـــو
طـــاقـــت نـــشـــتـــه د ابـــدال او د اوتـــاد

د سـړي تـدبـيـر کـارګـر پـه قـدرت نـه شي
دانـايـان بـانـدي يـقـيـن کـه اعـتـمـاد

کـه د يـار د بـاڼـو غـشـي پـه زړه لـك شي
صـــبـــوري د هـــغـــو څـــه وي بـــې فـــريـــاد

"افرېديه" که په يار واحد عاشق يې !
محـــبت مـــه کـــــړه د آل او د اولاد

ددنـيـا تـر هـوښـيـارۍ ګـڼـه جـنـون ښـه
داغ د عـشـق لـکـه لالـه بـېـرون درون ښـه

عـاشـقـان دي واړه يـو تـر بـلـه زيـاتـي
ولـي زيب کـه پـه کـتـاب نـوم د مـجـنـون ښـه

د عـاشـق وي پـايـه لـويـه پـه رتـبـه کـي
حـقـيـقـي تـر مـجـازي ګـڼـه افـزون ښـه

بـلـبـلان بـه يـې نـاره پـه بـاغ و راغ کـا
وايـــي مـــه کـــوئ آرام زيـــر ګـــردون ښـــه

پـتـنـګـان پـه پـټـه خـولـه بـه ځـان سـېـزيـنـه
شـــمـــع ورو وايـــي د زړه ويـــنـــي رژون ښـــه

ورځ پـه ورځـه شـپـه لـه شـپـې کـهـتري کـاندي
مـرګ بـهـتـر پـه دا دوران دئ تـر ژونـدون ښـه

"افـــرېديه" دانايي تر دانور نشـــته
محبت په زړه نهال کړه د بېچون ښه

ډېر مدت شو چي په غم دي مبتلا یم / هسي نه چي نن مهرو په تا شیدا یم
ځما ستا د میني ډېر شوه مدتونه / ته لا اوس وایې و ما ته یار د چا یم
که مي پېرې که مي پلورې عذر نه کړم / دروغ نه وایم دا هسي په رشتیا یم
که مي سر او مال ځي دواړه ستا په مینه / تېر تر سر او تېر تر مال په تا فدا یم
ما قضا رضا سپارلې دي و تاته / په هر شان به کمترینه عاشق ستا یم
هسي نه یم چي په غلا به کړم خبري / تر مجنون او تر فرهاد رسوا رسوا یم
په رشتیا کوم خبري همه واړه / نه پوهېږم په کاږه صفا ګویا یم

که تنها له دنیا ورشم باك مي نشته
اې قاسم علي له ځانه هم تنها یم

که دي بیا مومم یو تار د تورو زلفو / کړم په غاړه به زنار د تورو زلفو
هنود کله پرستش د کنشت کاندي / لکه زه یم پرستار د تورو زلفو
هغه زړونه به بیا کله راجاروزي / چي شوه یو ځله حصار د تورو زلفو
د رقیب به څه قدرت وي چي جفا کا / که مي خپل شي شهریار د تورو زلفو
له زاهد له ملایانو څه غرض دئ / د خپل یار یم ګنه ګار د تورو زلفو
په عالم به بل دا هسي قیدي نه وي / لکه زه یم ګرفتار د تورو زلفو

که چغار د عندلیب په شان کړم ښه کړم
"افرېدی" یم په ګلزار د تورو زلفو

مخمس

هـغـه زړه چـي مـبـتـلا پـه کـوم مـحـبـوب وي
هـمـېـشـه پـه دا عـالـم کـي بـه اسـلـوب وي
پـه تـهـمـت پـه بـدنـامـي بـه ډېـر مـنـسـوب وي
تـر نـاپـوه خـلـکـو د وړانـدي کـه مـعـيـوب وي

په معنی له خپله یار سره مرغوب وي

د دنـيـا چـاري بـه واړه بـېـش او کـم شـي
و هـر چـا لـره زوال هـجـر هـر دم شـي
کـوم سـړی دئ پـه دنـيـا چـي بـه بـېـغـم شـي
لانـدي بـانـدي وار پـه وار واړه عـالـم شـي

د ماښام په وخت آفتاب ګوره غروب وي

هـسـتـوګـه د هـيـڅـا نـشـتـه پـه دنـيـا کـي
پـر بـاور کـړه کـه څـه عـقـل دئ پـه تـا کـي
دروغ مـه ګـڼـه، رشـتـيـا ځـمـا ويـنـا کـي
وفـا نـشـتـه ده د دهـر پـه آشـنـا کـي

دا خبره نوشته په هر مکتوب وي

پـه سـبـب د مـحـبـت ګـوره تـبـاه يـم
بـنـدېـوان د يـار پـه څـڼـو سـر پـه آه يـم
تـالاښـي پـه بـحـروبـر خـپـلـه دلـخـواه يـم
پـه طـلـب کـي نـو د "ثـم وجـه الـلـه" يـم

که ذوق نه کاندي طلب هغه محجوب وي

دئ عـجـب چـي يـار پـه كـوربـه وي لـه يـاره
هــغــه يــار لــه يــار بــه نــه خــبــرداره
وي تـر دا سـوا بـه څـه نـور مـشـكـل كـاره
چــي اغــيــار د يــار شــي يــار د اغــيــاره

خداى مي نه كا دا كيسه چا كوت په خوب وي

مربع

دنــيــا پــرېــږده پــه دنــيــا كــي
كــه څــه عــقــل دئ پــه تــا كــي
"افــرېــديــه" حــب د خــداى كــړه
دئ نــقــصــان پــه مــاســوا كــي

كـه مـيـن بـه شـې پـه ښـكـلـيـو
حــال مــعــلــوم كــړه د ويــرژلــيــو
"افــرېــديــه" عــشــق بــازئ
دي مــشــكــل تــر ډېــر مــشــكــلــيــو

(د قاسم علي له قلمي ديوانه)

(۹۵)

خواجه رزق الله

خواجه رزق الله د پښتو يو نازك خيال او مبتكر شاعر دئ، چي د خواجه نورخان زوى او په قوم خواجه خېل و، دى د ننګرهار د چپرهار د رود، د قلعهْ شيخ دئ چي په هجري (۱۱۵۹ هـ) كال هورې زوكړى، او د ځلميتوب په دوره كي لومړى هند، بيا كشمير، بيا كندهار، هرات، بخارا ته تللى دئ او د سپين ږيرتوب پر وخت بيرته خپل مسكن ته راغلى، او همدلته مړ سوى دئ.

لكه چي دى پخپله په يوه منظومه كي د سياحت ځايونه داسي ښيي :

هــنــدوســتــان مــكــتــب ځــمــا دئ		كــشــمــيــر هــم مــطــلــب ځــمــا دئ
كـــنـــدهـــار د ګـــلـــو هـــار دئ		هـــرات خـــوږ نـــســـب ځـــمـــا دئ
بـــخـــارا كـــي مـــســـافـــر يـــم		بــلــخــه ســتــا جــلــب ځــمــا دئ

په دې څو بيتو كې ده هغه ټول ځايونه چې پكښې ګرزېدلى دئ، ښه ښوولي دي او له لاندي بيتو څخه ښكارېږي، چې د رزق الله دا بېلتون د مرورتوب له لامله و :

رزق الله د خـــــپلي ځـــــالي مرور ولاړ
ته يې مل شې هندوستان ته برابر ولاړ

د خواجه شاعري :

خواجه د پښتو يو ښه او لومړۍ درجه نازكخيال شاعر دئ، چې يو دېوان هم لري، مګر دا قيمت دار كتاب ورك دئ، د پښتو په شعر كي خواجه ښكلي مضمون او ښايسته الفاظ دواړه سره يو ځاى كړي دي، او دغه خپل شاعرانه مهارت د يوې ادبي نظريې په ډول داسي بيانوي :

په معنى كي معنى ناوې بلل كـــــيږي
په ګاڼه په لـــــباس ناوې ناوې كـــيږي
چي نه خـــوند وي نه معـــــنا نه د الفاظ
د بې لاس لستونې څنګه ښكاره كيږي

خواجه له مبتذل مضمون څخه ډډه كوي، او پخپل شعر كي خورا خوږو مضامينو ته ځاى وركوي، خپل ځان او خپل شعر په لاندي مضمون په ښه شان سره معرفي كوي :

پـــه چـــا نـــشـــتـــه دا يـــقـــيـــن		چـي تـور بـېـل كـانـدي لـه سـپـيـن
زه دا ځـــكـــه ګـــيـــلـــه مـــن يـــم		هـــر ســـړى وايـــي چـــي مـــن يـــم
د پـــښـــتـــو يـــو خـــوږ مـــتـــل دئ		مـــتـــل څـــه بـــاري عـــســـل دئ
دراغـــــه كـــــاڼـــــي دي ډېـــــر		خـــو پـــه كـــار دى پـــكـــښـــي ســـر
نـــه شـــاعـــر يـــم نـــه اديـــب		مـــګـــر څـــه كـــړم خـــپـــل نـــصـــيـــب
چـــي اخـــتـــه شـــوم پـــه دا رنـــج		ســـيـــنـــه ډكـــه لـــكـــه ګـــنـــج
ځـــــمـــــا ژبـــــه شـــــوه دلالـــــه		هـــــم د دې مـــــتـــــاع لـــــه حـــــالـــــه
راشـــئ واخـــلـــئ ښـــه مـــتـــاع ده		نـــه چـــي بـــې رنـــګـــه خـــامـــتـــا ده
څـــوك يـــې نـــه اخـــلـــي پـــه پـــيـــازو		هـــى تـــوبـــه شـــه لـــه بـــې نـــيـــازو

په دې ډول خواجه یو باذوقه سړی او په ادب کې د ښو نظریاتو خاوند و، او په نازکخیالي کې یې هم ساری نه درلود، له دې بیتو څخه د ده ادبي لیاقت او نازك فکر ښه ښکارېږي :

آیا پر مځکه څنګه استـــېلا کـــېږي؟
په نرمي کې د اوبو په څـــــېر شــــه نرم
که مطلب دي د دې مځکې استېلا ده

خواجه په تقوی کې هم د عشق پر لار برخي لري، او یو ګړی د اشنا سره په خلوت کې راز او نیاز ډېر غنیمت ګڼي، لکه چې وایي :

پـه تـېـر شـوي عـمـر ډېـر کـړم تـاسـف	دا تـحـریـك دئ د تـقـوی او تـصـوف
پـه خـلـوت کـي د آشـنـا سـره رضـا یـم	خـوښ یـم زه پـه اعـتـکـاف او تـوقـف

د عشق په دنیا کې خواجه ځیني واقعي کوایف لري، چې د خپل زړه او خپل حال ترجماني په ښه ډول کوي، او داسې ښکارېږي چې دی واقعي د میني په اور سوی او ځیني نازك حالات یې ښه تصویر کړي دي، مثلاً یو وخت خپل مین په خوب ویني نو وایي :

ومي لیدې ستا زلفي په خوب کې ویښ شوم نه وې ولي؟
اور مي په دېوان پوري شو، دود مي له تالاقه وخـــــوت

وطني او حماسي اشعار :

خواجه د وطن په بېلتون کې لکه ځیني نور پردېش شاعران، خواږه او د اوره ډك اشعار لري او د ده د وطن مینه ښه ځني ښکارېږي، مثلاً یو وخت د وطن په بېلتون کې وایي :

خـــوار غـــریـــب او بـــې نـــوا وای	خـــو وطـــنـــه ســـتـــا پـــه خـــوا وای
واتـــه غـــواړمـــه لـــه هـــنـــده	چـــې وطـــن بـــرخـــه ځـــمـــا وای
څـــو ژونـــدی یـــمـــه تـــر مـــرګـــه	هـــم هـــاغـــه آب و هـــوا وای
مـیـشـتـه خـوښ یـم پـه وطـن کـي	نـــه چـــي هـــنـــد واړه ځـــمـــا وای
نـه دي هـنـد شـي نـه دې نـوم شـي	هـــمـــاغـــه بـــېـــد بـــېـــدیـــا وای

چپرهار کي کلاشـــیخ وای
"رزق الله" او مشغولا وای

د خواجه دا وطني منظومه خو يو ادبي شكهار دئ، علاوه پر دې د خپل مليت قدرمن هم دئ، او د وطن په مينه كي ډېر تاوده احساسات لري او حماسي افكار يې خورا ګړندي دي، مثلاً :

د بلا غشی مي خـــېژي له پښـــتو
زه خواجه رزق الله نه پرېږدم پښـــتو
چي خبر شوم د حملې د كم غلـــيمه
د غيرت خولې مي څاځي له وېښتو

په دې لومړي بيت كي د اول پښتو مطلب قبرغې دي، او دوهمه پښتو يعني مليت او ملي غيرت، چي پوره تجنيس دئ او علاوه پر دې ښېګڼې دا دوه بيته د غيرت او حماسته هم ډك دي، چي د شاعر ملي حسيات اوڅاروي، حقيقت هم دا دئ، چي زموږ شاعر بشپړ پښتون و او د پښتونوالي افكار يې زښت پاخه وه. په يوه بله منظومه كي هم خواجه د پښتونوالي حماسي وياړ داسي ښكاره كوي :

خــو چــي مــړ شــولــم پــه تــوره	نـــه ده مـــور رابـــانـــدي بـــوره
ځـــمـــا شـــا د لـــيـــدو نـــه ده	مـــخـــامـــخ راځـــه تـــربـــوره
تـــه كـــافـــر او زه مـــســـلـــم يـــم	تـــيـــنـــګ بـــه نـــه شـــې بـــې شـــعـــوره
كـــه پـــه بـــل وطـــن كـــي ګـــرځـــم	راپـــېـــښ شـــوي لـــه ضـــــروره
خـــپـــل كـــمـــيـــس دئ بـــې تـــمـــيـــزه	پـــر مـــا زيـــات كـــړلـــه تـــنـــوره

په دې ډول زموږ خواجه يو ملي او ښه شاعر دئ، د ده د شعر يو څو نمونې نوري هم راوړو :

د شعر نمونې :

غزل

ســتـا د زلـفـو پـه تـنـاو خـفـه مـرئ شـوم	سـره لـمـبـه لـكـه ګـيـاه تـر ككـرئ شـوم
كـه مـي ډوبـه بـېـړئ وكـاږې لـه بـحـره	زه اخـتـه پـه كـشـالـو او پـه خـوارئ شـوم
سـر و مـال مـي پـه يـو دو لـه چـنـګـه ووت	چـي آشـنـا د سـتـا د عـشـق پـه جـوارئ شـوم
پـه نـصـيـب بـه لـه دې كـاره بـيـرتـه ووزم	چـي نـمـړئ پـه خـولـه د دې بـدي زمـرئ شـوم

زه "خواجه" د عشق له اوره امان غواړم
د نصيب له لاســـه بند په بېمارئ شـــوم

صیاده زه دي ښکار کړم د زلفانو په کمند
نه خوب نه مي آرام شته، نه مي نور د صورت خوند
هم هاغه ارته فضا وه پکښې خوښ مي صورت ساه وه
ستا په تار د تورو زلفو د هوا مرغه شو بند
لکه موم هسي تويېږم لکه واوره ويلي کېږم
يا حيات پر مېږتون دئ يا ځما د غريب ژوند
په زړه داغ لکه لاله شوم، په تن کوږ لکه هاله شوم
چي دي وګورم صنمي خال د وريځو په پيوند
"رزق الله" پناه ګزين شو، له رقيب شيطان لعين شو
رب دپاره ګزار وکړه، په بنګړي د خپل مړوند

ټول ځلېږي لکه سترګه د سبا
د ځوانۍ دور دي راغی دلربا
ستړې مه شې ستړې مه شې مرحبا
د بڼو په فرش مي کښېږده قدمونه
بې شبهه دي ټول صورت شو کهربا
بې اختياره چي درځغلم ودرېږم
که مي وخوړې ستا شونډې مربا
تر قيامته به مي حلق قند او نبات وي

د "خواجه" پروا له نره زمري نه وي
ولي عشق دي ترې نه جوړ کړ زوړ روبا

ملي بدله

کسر

اي ځما بده نصيبه څه د بدو برخه ستا ده لا
يو کرت د يار وصال
نه دي شو منظر د کسو څه بلا په تا ده لا
هغه جنت مثال

(۱)

پـوري بـه پـه سـترګـو رانجـه خـاك د سـتـا د پـای کـړمـه　　زيـات تـرېـنـه درمـان نـشـتـه
لاس د مـنـاجـات مـي جګ نـيـولـی عـرض پـه خـدای کـړمـه　　بـې تـا مـي ارمـان نـشـتـه
سـتـا خـمـارو سـتـرګـو لـکـه شـل پـه پـښـو د ځـان کـړمـه　　دا رنـګـه چـشـمـان نـشـتـه

که مرمه زه به مرمه پر ما څه د ستا پروا ده لا
ستا پر ښو زه حلال

(۲)

تـا پـه تـېـغ د سـتـرګـو نـيـم بـسـمـل لـکـه آهـو کـړمـه　　وګــوره جـيـحـون د خــون
نـه لـرم سـنـاج د نـجـات بـېـخ تـه يـې لاهـو کـړمـه　　حـال مـې وارخـطـا زبـون
لاس راکـه د خـدای دپـاره روی بـه درتـه هـو کـړمـه　　ټـول قـرآن پـه قـاف و نـون

ومنه دا روی د قسم څه نامه بالا ده لا
نه لري مانند و سيال

(۳)

مـا چـي زړه بـايـلـودی سـتـا پـر زلـفـو مـلامـت نـه يـم　　دا چـپـاو د عـشـق دئ
تـه چـي مـا تـه وايـې واخـلـه لاس پـه دې حـجـت نـه يـم　　مـې ګـنـه چـي فـسـق دئ
حـفـظ د امـانـت کـړمـه، رضـا پـه خـيـانـت نـه يـم　　عـشـق د ازل رزق دئ

ليري شه کاذبه ستا د عشق خونه تالا ده لا
سخت دئ ستا د عشق کمال

ملي بدله
کسر

وربل دي نيمه شـــپه شـــو له قــراره
په منـــځ کي نرئ کرښه د کـــذاب[1]
ستا مخ صبح صادق شو ســـبا ياره
درنګ ساعت له به راوخېژي آفتاب

(۱)

په تېغ دي د دوو سترګو نيمه خوا او پرهاري کړم — نـاتـرسـي دا پـر څـه؟
پخوا به زه بادار وم اوس د ستاسي نوکري کړم — نـاتـرسـي دا پـر څـه؟
پخوا دي وم تر څنګه اوس دي ولي مزدوري کړم — نـاتـرسـي دا پـر څـه
زما د وينو ډك زړګي خو تا کئ را افګاره — درپېښ به شي عذاب

(۲)

خجل د مهرويان کړ په جبين آفتاب مثاله — ذره يم يا کوکب يم
پتنګ درنه تاوېږم لکه بل چي دئ مشاله — رسا مي په مطلب يم
وعده دي د قيامت شوه هاغه کړې د يو کاله — زه تېر له دې ادب يم
چي نور به له دې روسته زه د ستا يم انتظاره — يا ژر راکړه ځواب

۱–له کذاب څخه مطلب صبح کاذب دئ، دلته وربل په شپه، او د وربل د منځ سپينه کرښه د صبح کاذب په روڼا سره تشبيه سوې ده، او د دلبر مخ صبح صادق بلل سوی دئ.

(۳)

ژوندی به یم تر څو چي تشکر یا به ګیلې کړم — یوه باندي مي پوه کړه
د غم پېټي دي یاره زه تر پښو نوکوخولې کړم — تباه دي ځما اوه کړه
له دې نه وروسته ولي بې عمله مسئلې کړم — تا غرقه د عشق ګروه کړه
نه سیال یم نه شرمېږم چي لا نور یم امیدواره — زه نرم ستا د باب

(٤)

"خواجه رزق الله" وایي چي یاري شي په نرمۍ — دا کار نه د چل ول دئ
په نرمه ژبه نوش کړه سره لبان د لېونۍ — که دي له دي اټکل دئ
یاري وه د فرهاد په مصلحت د شېرینۍ — د درخو د زلفو ول دئ
آدم یې لېونی کړ ځکه ګرځي ناقراره — نه خوب شته نه یې خواب

﴿۹٦﴾

ملا فرح الدین

نسلاً عرب او د اعلیحضرت احمدشاه بابا د عصر له مشهورو اولیاوو او علماوو څخه دئ. چي وروسته یې په کندهار کي په زهد او ارشاد ډېر شهرت موندلی دئ.

ملا فرح الدین په (۱۱۵۹هـ) زېږېدلی او په (۱۲٤۱ هـ) په کندهار کي د عمر پر (۸۲) کال وفات سوی او د هرات بازار په جامع کي ښخ دئ.

ملا صاحب ډېر شاګردان او مریدان درلوده، دی پخپله د مشهور میا فقیرالله صاحب جلال آبادي مرید و، او ډېره مکاتبه او مراسله یې ورسره درلوده[1]، د ده د علم او روحانیت لوړتیا له دې څخه معلومېږي چي د کندهار یو لوی او نوموړي عالم او محقق لکه حبیب الله اخندزاده د ده مخلص او شاګرد و، د دې معروف مرشد او عالم د وفات تاریخ د ابجد په حساب دا مصراع ده :

۱- د میا فقیرالله مکتوبات.

"رفت قط زمین مدار زمان"

اشعار او آثار :

ملا فرح الدین اخند د خپل عصر ادیب او مړلف هم و، ده په اخلاقو او تصوف کي تالیفونه کړي دي، چي یو منظوم کتاب یې "تعداد الکبائر" نومیږي او د پښتو لنډ مثنوي دئ، په دې کتاب کي ده اسلامي اخلاق او عقاید بیان کړي او کبائر یې شمېرلي دي، دا کتاب تر دوه زره بیته پوري رسیږي، د شعر په سترګه چي ورته وګورې، نو ملا صاحب د پښتو شاعرانو په دوهمه درجه کي دئ، لاندي د ده د کلام نمونه ولولئ :

بل حلال ګڼل دي — هر حرام منل دي
شفقت پر مسلمان کړه — له هر چا سره احسان کړه
په ښادي د ده ښادمن سه — هم په غم د ده غمجن سه
چي د کفر موجبات دي — په دوه کونه مهلکات دي
له همه وو احتراز کړه — بیا د شرعي ته اعزاز کړه
که افعال وي که اقوال وي — یا چي نور باقي احوال وي
محرم چي دا شرعي وي — پر وارد دلیل قطعي وي
اجتناب ورځني فرض دئ — واروه زما و تا ته عرض دئ
ښه هغه دئ غوږ کړه ګوره — چي په شرع ښه دي ورور
یاغه عقل چي سلیم وي — پر بدوالي يې جازم وي
دا د عقل حکم هاله وي — چي به قول د شارع نه وي
هر غه کار چي لایطاق وي — امر کله د خلاق وي
هر عامل چي عمل دار وي — نیکوکار که بدکردار وي
د رب فضل چي شامل دئ — "لایضیع" عمل عامل دئ
د نیکۍ به ثواب ورکا — د بدۍ به عذاب ورکا
دا ثواب دئ د خدای فضل — او عذاب دئ د ده عدل
ته تهذیب خپل د اخلاق کړه — تخلق خوی د خلاق کړه
اکتساب د حمیده کړه — اجتناب له ذمیمه کړه
مجالس چي وي د حلم — مدارس چي وي د علم
ته و دوی ته حاضرېږه — شرم مه کړه مه وېرېږه

(له قلمي تعدادالکبائر څخه)

﴿۹۷﴾

مسعود ګل پاسنی

مسعود ګل د پښتو یو رزمي شاعر دئ، داسي ښکاربږي چي دا شاعر د مقر په حدودو کي اوسېدی ځکه پاسني خو د کندهار په اصطلاح د دې خوا خلك دي، چي د غلجو پر لوړه سطحه اوسيږي.

مسعود ګل د احمدشاه بابا په عصر کي زوکړی او د (۱۲۰۰هـ) په شاوخوا کي ژوندی و، نور د ده د ژوندون سوانح نه دي ښکاره خو دومره څرګندیږي چي دا شاعر د پېښور او کرم او سپین غره په لمنو کي هم ګرځېدلی او د خپل وخت د مشهور روحاني میا عمر څوکني سره یې ډېر ارادت او اخلاص درلود.

میا عمر د احمدشاه بابا په جنګي سفر کي هم ژوندی او زموږ شهنشاه هم له دې روحاني عالم سره پېژندګلوي او ښه روابط درلوده. میان عمر څوکنی پخپله هم ادیب او شاعر و، ده د پښتنو د نسب شجره په پښتو منظومه کړېده[1]. نو مسعود ګل هم د دې ادیب او عالم روحاني سړي په ارادت، او اختلاط د پښتو ژبي یو نومیالی او پوخ شاعر سوی دئ.

اشعار او افکار :

مسعود ګل د پښتو په لومړۍ درجه شاعرانو کي آخر دئ، ده د خپل مرشد او رهنما په ستاینه او منقبت کي یو اوږد مثنوي په پښتو ویلی او له ځانه یې په پښتو ادب کي یو ژوندی اثر پرېښی دئ د دې مثنوي نسخې لږ دي او د لندن په موزیم کي یې هم یوه نسخه سته[2].

بې له دې د مسعود ګل کوم ادبي اثر نه دئ لیدل سوی، د مسعود ګل اشعار پاخه او متین او د پښتو ژبي پر صلابت سم ښکاري، که څه هم ده خپل کتاب د خپل روحاني مرشد په ستاینه کي نظم کړی دئ، مګر هغه وخت چي د احمدشاه بابا د جګړو بیان کوي، نو داسي ښکاري چي زموږ شاعر په رزمي برخه کي هم پوخ ویونکی و.

دی په ډېر ادبي اقتدار، او سمه ژبه او خوږ بیان د احمدشاه بابا جنګي کارنامې ښیي، چي د پښتو په رزمي اشعارو کي یې نظیر او بډ لږ مومو.

۱- تاریخ صولت افغاني.

۲- د میر احمدشاه رضواني شکرستان افغاني ۳۸ مخ د ۱۹۰۵ ع طبع.

د مسعود ګل له منظومو څخه دا لاندي بیتونه موږ ته را رسېدلي دي، چې د ده د طبع اقتدار او رواني ښه ځني ښکارېږي:

جان محمد دراني دا رنګ حکایت کا — حکایت د احمد شاه د ولایت کا
اول کال چه شه داخل په هندوستان شو — د پنجاب له ملکه تېر ګیتي ستان شو
اراده یې وشوه بیا د کندهار — او مهم یې کړ موقوف د هندوبار
چې داخل په کندهار د شه قدم شو — نور هرات ته عزیمت په هغه دم شو
په قشون یې ووېشلي سیورسات — د تسخیر عزم یې وکړ د هرات
له فراه چې پادشاه وکړ عبور — هراتیانو ووې مونږه شو محصور
که ترې تښتو په هیڅ لوري نه خلاصېږو — په کلا کې که کښېنو نو حصارېږو

که یې مخې له ورځې بې اعتبار دي — موږ مغل[۱] دوی دوراني د کندهار دي
دوی څو ورځې وه پراته په دا فکرونه — چې چاپېر شو تر هرات د شا پوځونه

۱)

د هرات مغل شو واړه کلابند — ولې ډېر و هغه کوټ[۲] محکم بلند
ترې چاپېر د پښتنو خښې مورچې شوې — د هر چا په لاس ټوپك نېزې برچې شوې
یو پلو د توپخانې و دندوکار — بل پلو د نېزه بازو کړکهار

۲)

---

۱ هرات په دې وخت کي د نادرشاه افشار له اولاد څخه د امیر خان په لاس کي و، نو ځکه تسلم نه سو، مګر تر څو ورځو کلابندۍ وروسته د هرات خلکو د پښتونوالي په نامه احمدشاه بابا ته برج خاکستر تسلیم کړ، نو ځکه احمدشاه بابا هرات فتح کړ (۱۱۶۳ هـ).
۲-(۴) قلعه.

د شاهینو[1] شترانو څه به وایم
شیربچه[2] او غمباري به یې څه ستایم

د شاه پوځ به موج واهه لکه دریاب
په دریا کې دا کلا لکه حباب

ولې دا حباب گنبد وایم بې ور و
استحکام یې کله سد سکندر و

(۲)۱

د کلا په سر مغولو[3] تلاوې کړې
ځکه خلاصي به یې شا باندې عاوې[4] کړې

د کلا په کنگر و پاس چې تور بریښ شو
له هیبته به د لمر په ملا کې بریښ شو

د کلا پر سر آواز چې کرنا کړ
گویا صور د اسرافیل قیامت بر پا کړ

دې طرف ته توپې شینې خلاصېدلې
تر کلا چې به گولۍ ور رسیدلې

هم هورې به شوه گولۍ سره سمخه
د شاه خوا به په ویشتو شوه تخه مخه

شیربچه او شترانو څه طاقت و
خلاصول د ټوپك خود لوی حماقت و

غبارو د خلاصېدو نه و وارونه
شو تمام گولۍ دارو په خر وارونه

باري وایه چې کلا ته څه نقصان و
اخیستل د کلا کله ډېر آسان و

یوه میاشت په هرات شاه و جنگېدلی
دغه کار په ډېر مدت و زنگېدلی

د کلا دېوان له بېخه افگنده شو
د هرات والي د شاه بوزي بنده شو

دور دور د احمدشاه و غږېدلی
په هر چا د فتح غږ و لگېدلی

(۴)۳

۱- لوی توپونه.
۲- کوچني توپونه.
۳-جرگې.
۴-هیاهو.

غـبږ یـې لاړ شـو تـر مـشـهـد تـر اصـفـهـانـه
پـه هـرات وشـو یـرغـل[۱] لـه هـنـدوسـتـانـه
هـــرات ســـخـــتـــه دروازه د خـــراســـانـــه
اوس پـادشـاه بـه ایـران واخـلـي پـه آسـانـه
چـې شـاه دا رنـګـه مـهـم دا رنـګ یـرغـل کـا
نـیـشـاپـور مـشـهـد بـه واړه ژر درغـل کـا
پـه ایـران تـوران کـې ګـډه غـلـبـلـه شـوه
او پـه سـنـد او هـنـد کـې ګـډه زلـزلـه شـوه

۱)

﴿۹۸﴾

عبدالعظیم رانړي زی

د ده نوم عبدالعظیم د پلار نوم یې نه معلومېږي، صرف د نیکه نوم یې په یوه ځای کې راغلی او نورخان دئ[۲].

عظیم په خټه رانړي زی او د پلار نیکه وطن یې سوات دئ په دې مسرئ کې خپل وطن او نسب یې دواړه ښوولي دي :

"زه سواتی عظیم له اصله رانړي زی یم"

عظیم په (۱۱٦۷ هـ) په سوات کې پیدا سوی او د تولد تاریخ یې له دېوانه ښکارېږي، ځکه چې د ده د دېوان په آخر کې یو مخمس دئ او نېټه یې په دې ډول سره وایي :

د تصنیف د مخـــــمس واوره ســـــامعه
سن یو زر دوه سوه درې پنځوس ووایه

او د دې مخمس د جوړولو په وخت کې عظیم صاحب د شپېږ اتیا کالو په عمر و، لکه چې د دې مخمس په یوه بیت کې یې خپل عمر په دې صورت سره ښوولی دئ:

شپږ اتیا کاله مې تېر کړه په عذاب کې
په خواري په مشقت په اضـــطراب کې

۱-حمله او تعرض.

۲-پاتي شوی دوهم سر نه دئ که ګورې
له سواتي نورخان نیکه نه تر ما پورې

نو د دوولس سوو درې پنځوسو څخه چې شپږ اتیا تفریق سي یوولس سوه او اووه شپېته پاته کېږي.

د شپږو اتیا کالو پوري خو د عظیم عمر یقیني دئ، ځکه چې په هغه وړاندي بیت کي یې تصریح کړېده او تر شپږ اتیا کالو زیات عمر باندي یې څه دلیل نه لرو. که څه هم عظیم د خپلو اشعارو ویلو آخري وخت (۱۲۵۳) سنه ښوولې ده، مګر دا هم کېدای سي چې یو کال نیم دي نور هم ژوندی وي او په دې کال نیم کي دې هیڅ اشعار نه وي ویلي. په هر صورت د عظیم صاحب د عمر په باره کي دا ویلای سو : چې د شپږ اتیا یا اوه اتیا کالو په منځ کي د عمر خاوند و.

د عظیم د وفات تاریخ پوره او یقیني نه معلومېږي، مګر تخميناً ویلای سو چې په (۱۲۵۳هـ) یا یو کال نیم زیات کي وفات سوی دي، ځکه چې په دې سنه کي د ده عمر شپږ اتیا کالو ته رسېدلی و او شپږ اتیا کاله پوره عمر دئ. ډېر کم خلك دومره عمر ته رسېږي نو له دې خاطره شپږ اتیا کاله یې موږ د عمر آخري اندازه لګولای سو، او بله دا خبره هم ده چې عظیم په دې سنه کي د اشعارو ویلو څخه لاس اخیستی دئ او تر دې پس یې نور اشعار نه دي ویلي، نو له دې نه معلومېږي چې دا یې د ژوندون آخري مراحل وو، لکه چې عظیم د مخمس تر تاریخ وروسته په دې ډول فیصله کوي :

خاتمه د خپل مکتوب عبدالعظـــیمه
دا غزل که بس دئ نور اشعار مه وایه

د عظیم صاحب اصلي استوګنه په سوات کي وه، ولي چې هغه یې د پلار نیکه وطن و، مګر د ځوانۍ په وخت کي بیا راغلی دئ او په "برتهکال" کي چې د پېښور په خواوشا کي یو مشهور کلی دئ استوګنه یې غوره کړېده او د ژوند ډېره برخه یې هم دلته تېره کړېده، لکه چې وایي :

پرتهکال کي مي دئ کور پکښې اوسېږم
په کـــــندي د حاجي خــــېلو کي نېك رایه

د عظیم صاحب د وطن د پرېښولو په شاوخوا کي داسي معلومېږي چې د تربورانو او دښمنانو د لاسه یې وطن پرېښودلی دئ او ددې مجبوریت د وجه څخه بیا "تهکال" ته راغلی دئ، او هلته یې استوګنه غوره کړېده.

عظیم صاحب وایي چې ځما پلار خپلو دښمنانو مړ کی، او زه یې له وطنه راویستلم، او وروسته تر دغه چې په وطن کي مي د تربورانو د لاسه ځای نه و نو پېښور ته راغلم او په تهکال کي مي ځای ونیو :

دښـــــمنۍ د دښــــمنانو ابې خـــپلو
ربوده یې کړم له ســــواته تر دې ځایه
پلار ځما یې کړو شهید دې مفسدانو

دوی ستي شه په آتش کي سر تر پایه

عظیم صاحب که د وړوکوټوالي په دوره کي څه تحصیل کړی وي البته چي هغه به یې په خپل وطن کي کړی وي مگر پوره تحصیل یې د خپل وطن د پرېښولو وروسته د ځوانۍ په وخت کي کړی دئ، داسي معلومېږي چي عظیم صاحب مروجه کتابونه ټول لوستي دي، او د هغه وخت په اصطلاح باندي یو پوره ملا او عالم و، د طالب العلمۍ دوره یې هم په تهکال کي تیره کړېده او اکثر کتابونه یې د خپل خسر ملاسرفراز څخه لوستي دي لکه چي وایي:

ډېر کتب دي په ځـــواني کي ما ویلي

له خپل سخر څخه اکثر له خلکو غلي

عظیم صاحب که څه هم ملا دئ د دمخه خبرو څخه معلومېږي چي دی د علماوو په ډله کي حسابېږي مگر سره د دې هم دی صوفي او یو سالم سړی تېر سوی دی، عظیم یو متصوف عالم دئ، او دی خپل مرشد مهربانصاحب ډېر ستایي، چي اوس یې د کنړ د پشد او تنر په لته کي هدیره ده. عظیم تر تحصیل وروسته په تهکال کي امام او مدرس و، مگر چي د عشق په خوږ خوږمن سو نو یې درس او تدریس پرېښو، او نور عمر یې د ادب او شعر په دنیا کي تېر کړی دئ.

چي مشغول په تصور د خط و خال سوم

بیا مي مخ ته د کـــــتاب نه دي کـــــــتلي

د عظیم د شاعرۍ دوره له پاخه عمره شروع کېږي، ځکه دی وایي چي زما ځوانان زامن مړه سوه، نو مي شاعري شروع کړه :

چي مي وخوړ په زړه غشی د ځامنو

نوی کار د شـــــاعرۍ مي کړو روان

د عظیم شاعري :

عظیم په متوسطه طبقه کي یو ښکلی شاعر دئ، ښه ښه افکار، نازك نازك خیالات، مهم مطالب یې په ډېره ساده او آسان الفاظو کي راوړي دي. عظیم د روان طبیعت خاوند دئ او ډېره بې تکلفه طبیعي قریحه لري. دی داسي شاعر نه دئ چي د شعر په جوړولو یې ځان مجبور کړی دئ، بلکي شعر یې طبیعي او د هر قسم مجبوریت څخه خالي دئ. دی د شعر له پلوه مجبور سوی دئ نو ځکه یې په کلام کي تکلف آمیزي نه معلومېږي، بلکي کلام یې په یو طبیعي سوق سره روان دئ او کلام یې د سلاست او د ساده ګۍ یوه ښه نمونه ده.

د ده په کلام کي تعقید او رکاکت په نظر نه راځي، او د داسي نامانوسو او غیر مستعملو الفاظو څخه چي له بلاغت او فصاحته لیري وي خالي او فارغ دئ. عظیم په خپل کلام کي د رحمان بابا پیروي کړېده او د شعر ډول او طرز او سبك یې کټ مټ د رحمان بابا په رنګ دئ او دی پخپله هم د رحمان بابا د سبك د تعقیب اظهار په دې شان سره کوي :

د بابا عبدالرحـــــمن مهـــمند په شاني
جوړ کړو ما د غم کتاب د مرګ د لاسه

عظیم صاحب څرنګ چي د پښتو شاعرۍ په متوسطه طبقه کي راغلی دئ، دا رنګ په مسلك او مشرب کي هم په دې طبقه کي حسابېږي، نه د سلوك او تصوف په لار کي د "میرزا خان" او "دولت" هومره اوچت تللی دئ او نه یې د خوشحال غوندي د دنیا سره زیاته علاقه پیدا کړېده، بلکي عظیم د "خیر الامور اوسطها" په مرتبه کي کلك ولاړ دئ.

اشعار او افکار :

د عظیم صاحب د دېوان مهم مطالب څلور دي : عشق، سلوك، وعظ او نصیحت، د زامنو مرګ، لکه چي وایي :

دا ویل ځـــما به وي په څـــلور قســـمه
عشق سلوك دریيم به وعظ و نصیحت وي
څلـــورم به مي لـــه درده د ځـــامـــنو
څه ویلي د خفـــګان له مصــــیبت وي

برخېره پر دې د عظیم صاحب په دېوان کي شکایتي او تنقیدي افکار هم سته او تقریظي مضامین پکښې هم پیدا کیږي.

د عظیم صاحب کلام په عشقي انداز کي پوره مزیت لري، زړه یې د عشقه ډك دئ عشقي کلام یې هم ځکه متین، ساده او خوږ دئ، او خپل عشقي جذبات او پاك احساسات یې په ډېرو جذابو او ساده الفاظو ښکاره کړي دي او په خپل دېوان کي یې سلوك او تصوف ته هم ښه برخه ورکړېده، چي موږ یې د دېوانه څخه یو څو نمونې اخلو :

عشق

باري تا چې نن له خياله ... دواړه زلفي اراسته کړې
ګوره دا رامعلومېږي ... چې عاشق به خوار خسته کړې

دواړه سترګي دي کړې توري ... څه په چل کي راته ګورې
بل نرئ نرئ خبري ... لا و ما ته آهسته کړې

رعايت د رقيب مه کړه ... سخت ويل ورسره وکړه
چيري نه "عبدالعظيمه" ... چې بيا خوله ورته پسته کړې

په جهان چي ستا د حسن کاروان پرېووت ... له هيبته پر ګلونو خزان پرېووت
چې دا ستا ښکلي ګلشن يې په نظر شو ... عندليب له محبته حيران پرېووت
ياسيمين به پرې زرغون شي بې کلفته ... په هر ځای چي ستا د حسن باران پرېووت
تور د سترګو مې په ډېره ژړا سپين شو ... لړمانه و ته مي تاو د هجران پرېووت
لکه سروه يم آزاد له نوره غمه ... ولي يو مي غم د ښکليو په ځان پرېووت

خدای دي مرګ کاندي مېلمه په "عظيم" باندي
چي له لاسه يې د صبر مېزان پرېوت

وعظ

چې ياري نه کړې د خدای ميني کړې نورې ... معلومېږي چې د خدای په در کي چورې
چې دنيا و مافيها واړه فاني دي ... بنده ولي زړه تړې په فاني پورې
عاقبت به ترېنه پرېوزې سر د لاندي ... څو تر څو به د حيات په براق سورې
نه پوهېږم چي به خلاص په کوم طرف شې ... چي د خدای له حکمه تښتي په سر تورې
عاقبت خو به يو موټی شې د خاورو ... دا چي ته دي سپين مهين بدن ته ګورې
له شيطان سره پښتو کولای نه شې ... د تربور عزيز په حق کي لکه اورې

چي عمل په خپل ويل نه کړې "عظيمه"
سزاوار د هر عتاب د هر پېغورې

لفظي صنايع :

ځرنګه چي د عظیم کلام د معنوي مزایاوو څخه ډك دئ، او فصاحت او بلاغت پکښي موجود دئ دا رنګ د لفظي مزایاوو څخه هم خالي نه دئ.

لاندي بیت کي د طباق یا د تضاد صنعت دئ :

که ژاړم په افسوس کله خندا کړم
ګاه فقیر شم ګاه نواب پدا مرض

ارسال المثل هم د معنوي صنایعو څخه یو صنعت دئ، په یوه مصرع یا یو بیت کي یو متل راوړل د "ارسال المثل" صنعت دئ لکه دا لاندي ابیات :

"د ګور شپه چیري د چا په کور کیږي
غم د چا په خوشحالي کله بدلـــیږي
له سختۍ څخه مـرګ نشته بې اجله
په خـــزانه د ګلســـــــتان ګلان رژیږي

بل د عظیم په کلام کي د "تجنیس مکرر" صنعت هم سته، لکه :

چـي مــسـکـن ځــمـا د زړه شـو د دلـدار دار
بـېـلـتـانـه رابـانـدي راووړ پـه یـو وار وار
بـې صـبـرۍ مـي وشـلـوه هـمـېـل د پـټـي
اوس پـه غـاړه مـي بـسـتـه کـړو د اظـهـار هـار
پـه دې سـر بـه هـرګـز نـه وم اقـرار شـوی
بـاري څـه وکـړم چـي نـه شـي پـه انـکـار کـار
خپـل صورت به پس له مرګه په محشر کي
کـړم بـه یـاره سـتـا د مـخ لـه لالـه زار زار

زه عظیم چي شوم قبول د یار په در کي
ځـــکه شو په رقیــبانو غـــــم دوبار بار

کم شی چي د قافیې په لحاظ سره لزوم نه لري، د هغه شي التزام، د "لزوم مالایلزم" صنعت دئ، لکه دا :

نــن مــي ګــډه پــه صــورت بــیــا زلــزلــه ده
راپـــســـې د مــفــســـدانــو غــلــغــلـه ده
مــا وې نــن خــو بــه مــي پــرېــږدي بــرقــرار
پــرون ټــولــه ورځ مــي کــړې ولــولــه ده
کـه شـېـریـن دئ نـیـشـکـر پـه نـزد د خـلـکـو
پــه نــظــر د عــاشــقــانــو تــل نــلــه ده
دا در نـه دي چـي پـه مـخ ځـمـا ځـلـېږي
دا ځــمــا د ســپــیــنــو اوښــو ســلــســلـه ده

فيض الله كاكړ

د ملا بابړ زوی و، چې اصلي وطن يې ږوب او کندهار ته د هوتکو په آخر کي راغلی و، ملابابړ عالم او زاهد سړی و، چې د کندهار د ښار تر جوړېدو وروسته يې زوی فيض الله اخوندزاده د سردار شاه ولي خان د احمدشاه بابا د لوی وزير ملا او استاد و.

فيض الله علم او تقوا له پلاره په ميراث وړې وه او د کندهار مشهور عالم او مؤلف مولوي حبيب الله د ده زوی و[۱].

اروېدل سوي دي چې فيض الله کاکړ ډېر ښه پښتو اشعار ويل، او د اعليحضرت احمدشاه بابا تر عصر وروسته د شاه زمان تر زمانې ژوندی او سپين ږيری عالم او شاعر و، د دې سړي نور اشعار ورك دي، فقط دغه څو بيته يې ما له زړو خلکو څخه اروېدلي، او ليکلي دي :

غزل

که د عشق له کړه خلاص سوم، زه به نذر کاندم غړی
د عشق اور هستي ستی کړم، لکه پنډه او سپين خړی
د پت مزي سره غړم، بيرته اوم د عشق په تاو سي
که هر څو پريړ وي غښتلی، بيرته سي هغه اومړی
ورك يم ستا په مينه ګوره لاس را اوږد کړه چې پر لار سم
ما په دواړه کونه ستا دئ په رشتيا نيولی پړی
په اوربل چې دي سور ټيك سو زما پر زړه د اور سکروټه
پر ټټر دي لونګين دئ زما د مرګ پيغام راوړی
"فيض الله" پر تا مين يم، تا ايستلی له وطن يم
په کوګل کي مي سور اور دئ، تا له ميني رابل کړی

۱-د دې کتاب په دوهم ټوك کي د مولوي حبيب الله کندهاري شرحه وګورئ.

۱۰۰

میا عبدالکریم

د خپل عصر مشهور عالم او یو زبردست راهنما و، پلار یې میا الله بخش نومېدی د میا عبدالکریم علمي شهرت په ټوله ننګرهار او پېښور کې خپور و او د اعلیحضرت احمدشاه بابا او تېمورشاه معاصر و. دی په لغمان کې اوسېدی، او یوه علمي حلقه یې درلوده، هر کله په تدریس او لاربښوونه بوخت و.

میا عبدالکریم په ۱۲۰۷هـ وفات سوی او د لغمان د علي شنګ په دره کې ښخ دئ، چې اوس هغه ځای د میا صاحب ډېره بولي.

میا عبدالکریم د پښتو ښه ادیب او شاعر هم و، چې ډېر اشعار یې د خلکو په یاد دي، او ښایي چې دېوان یې هم درلود، مګر اوس ورك دئ موږ ته د ده دغه لاندي واعظانه اشعار لاس ته راغلي دي:

موعظه

که مې د حق مینه روزي شي له دوامه سره — لکه الف چې وصلت بیا مومي له لامه سره
په نالیدلې لار چې تلې توښه دي ولې نه وړه — اوس د هی هی فریاد کوې له هره ګامه سره
اول دي خوب په نالیچو په پشمینو کولی — اوس دي د ګور چینجي مستي کړي له اندامه سره
اول دي ښې لوړې ماڼۍ بیا دي باغچې جوړې کړې — اوس دي مرګي خونه هواره کړه له بامه سره
"عبدالکریمه" مه نازېږه په نیمګړې دنیا — د مسافرو دلته څه دي له دوامه سره

موعظه

څه عجب باغ و د سرو ګلو پرې خزان ولګېد
بلبلې لاړې په ژړا ګډ پرې سوران ولګېد
خلیل د خدای و چې نمرود ګزار کړ سرو لمبو ته
چې خدای یې مل و هغه پورې ګلستان ولګېد
څه شوه هغه خلك چې پالكۍ یې په هوا ګرځېدې
د مرګ د لاسه یې مسكن په ګورستان ولګېد
شداد نمرود و چې دعوی یې د خدایۍ كوله
لعین مردار شو ځكه ځای یې په نیران ولګېد
"عبدالكریمه" ولې غم كړې څله مست نه ګرځې
نبي سردار د دواړو كونو پهلوان ولګېد

****

لومړی ټوك پای ته ورسېد
د محمدګل نوري په اهتمام